MLUVNICE
JAZYKA
STAROSLOVĚNSKÉHO.

NAPSAL

ŠTĚPÁN KULBAKIN.

Z RUKOPISU PŘELOŽIL

BOHUSLAV HAVRÁNEK.

Vyšlo za podpory ministerstva školství a národní osvěty.

V PRAZE 1928.

NÁKLADEM JEDNOTY ČESKÝCH FILOLOGŮ.

891.815
K96gr
t+H38

Tiskem České grafické Unie a. s. v Praze.

Tato stručná mluvnice jazyka staroslověnského jest zkrácení obšírného jejího zpracování, které se tiskne francouzsky ve sbírce příruček pařížského Institutu d'études slaves.

Rád přijal jsem milou nabídku Jednoty českých filologů, abych napsal mluvnici tu pro české studenty, a těší mne, že mohu jim prospěti v jejich odborném studiu.

Srdečně děkuji Jednotě českých filologů, že knihu vydala, a překladateli ruského textu, dr. Boh. Havránkovi, jenž mne upozornil na některá nedopatření, doplnil bibliografii, zvláště z české odborné literatury a místy připojil odkazy na shodné jevy v staré češtině; jemu a dr. Frant. Ryšánkovi, prof. univ. v Bratislavě, jsem upřímně vděčen za pomoc při korektuře a úpravě tisku.

V Bělehradě v lednu 1928.

St. Kulbakin.

Tabulka hlaholského a cyrilského písma a jejich číselné hodnoty.

Hlaholice		Cyrilice		Lat.	Hlaholice		Cyrilice		Lat.
ⰰ	1	а	1	a	ⰳ	400	ꙋ	400	u
ⰱ	2	б	—	b	ⰴ	500	ѳ	500	f
ⰲ	3	в	2	v	ⰵ	—	ѳ	9	ř. ϑ
ⰳ	4	г	3	g	ⰶ	600	х	600	ch
ⰴ	5	д	4	d	ⰷ	700	ѡ	800	o
ⰵ	6	є, ѥ	5	e, je	ⰸ	800	ѱ	—	št
ⰶ	7	ж	—	ž	ⰹ	900	ц	900	c
ⰷ	8	ꙁ, ѕ	6	(dz)	ⰺ	1000	ч	90	č
ⰸ	9	з ꙁ	7	z	ⰻ	—	ш	—	š
ⰹ, ⰼ	10	(ι), і, ї	10	i	ⰼ	—	ъ	—	v. § 32
ⰺ	20	и	8	i	ⰽ	—	ь	—	
ⰻ	30	—	—	v. § 129	ⰾ	—	ы	—	y. § 30
ⰼ	40	к	20	k	ⰿ	—	ѣ, ꙗ	—	v. § 28
ⰽ	50	л	30	l	ⱀ	—	ю	—	ju
ⰾ	60	м	40	m	ⱁ	—	ѧ ꙗ ѧ	900	(ę)
ⰿ	70	н	50	n	ⱂ	—	ѫ	—	(ǫ)
ⱀ	80	о	70	o	ⱃ	—	ꙙ	—	(ję)
ⱁ	90	п	80	p	ⱄ	—	ѭ	—	(jǫ)
ⱂ	100	р	100	r	—	—	ѯ	60	ks
ⱃ	200	с	200	s	—	—	ѱ	700	ps
ⱅ	300	т	300	t	ⱆ	—	ѵ	400	ř. *v*

Pozn. Písmena označující číslice mívají nad sebou znak ˜, tedy ⰰ̃, ⰱ̃ a p. Číslice 11, 12 atd., 21 atd. označují se dvěma písmeny: 11 = ⰰ̃ⰹ̃, ⰱ̃ⰺ̃, 12 = ⰱ̃ⰹ̃, ⰲ̃ⰺ̃ a p., 21 = ⰸ̃ⰰ̃, ⰲ̃ⰱ̃, 31 = ⰻ̃ⰰ̃, ⰱ̃ⰱ̃ a p. Tisíce se označují v cyril. písmu jako jednotky se zvláštním znakem, tedy ҁ̃ⰱ̃ = 1000, ҁ̃ⰲ̃ = 2000 atp. — Pro 90 bývá v cyrilici vedle ҁ̃ⱁ̃ také znak ҁ̃ⱀ̃: pro 6 kromě písmen ѕ̃, ꙁ̃ bývá též ѕ̃.

Zkratky.

aor. = aorist
ap., apost. = apoštol, t. j. Skutkové sv. apoštolů a epištoly, úplné nebo ve výběru
brus. = běloruský, běloruský
bulh. = bulharsky, bulharský
csl. = církevněslovanský (jazyk), v. str. 208
cyr.-met. = cyrilometodějský (jazyk), v. str. 4
č., čsl. = česky, český, československý
češ. = čeština
dial. = dialekticky, dialektický
dluž. = dolnolužický
ed. = edice, edidit
ev. = evangelium, evangeliář n. evangelistář, t. j. vybraná čtení
germ. = germánský
got. = gotský
ide. = indoevropský (prajazyk)
jihosl(ov). = jihoslovanský
kn. = книга
krét. = krétský
l. = list
lat. = latinsky, latinský
lit. = litevsky, litevský
lot. = lotyšsky, lotyšský
m. = místo
maked. = makedonský
med. = medium, mediální
mor. = moravský
mrus. = malorusky, maloruský
n. = nebo, neboli
nč. = novočesky, novočeský
pol. = polsky, polský
prasl(ov). = praslovansky, praslovanský
rcsl. = církevněslovanský jazyk ruské redakce, v. str. 208
rkp. = rukopis
rus. = rusky, ruský (= vrus.)
rušt. = ruština (= vrus.)
ř(ec). = řecky, řecký
řeč. = řečtina
slov. = slovanský
sloven. = slovensky, slovenský,
slovin. = slovinsky, slovinský
souč. = současný
spis. = spisovný
srb. = srbsky, srbský
srcsl. = církevněslovanský jazyk srbské redakce, v. str. 208
srch. = srbochorvatsky, srbochorvatský
stangl. = staroanglický
stč. = staročeský
sthněm. = starohornoněmecký
stid. = staroindický
stpol. = staropolský
stprus. = staropruský
strus. = staroruský
střbulh. = středobulharský, v. str. 208
stsl. = staroslověnský (jazyk), v. str. 4
umber. = umberský
в. = век, выпуск
вып. = выпуск
var. = variant (různočtení)
véd. = védský

vl. = vložka, vloženo
vrus. = velikorusky, velikoruský
vých. = východní, východo-
záp. = západní, západo-
zl. = zlomek, zlomky (fragment)
ž. = žalm

Znaky.

< znamená »vzniklo z«
> znamená »změnilo se v«
* označuje tvar předpokládaný, předhistorický
ę, ǫ, ų nosové (nasální) *e*, *o*, *u*

Zkratky jazykových pramenů.

AlxV. = stč. Alexandreis, rkp. svatovítský
Archangel. evang. = archangel. evangeliář, rcsl. rkp. z kon. 11. st.
Assem. = Assemanův evangeliář, stsl., v. str. 9, č. 4
Bol., Bon., v. Ps.
Cloz. = Sborník Clozův, stsl., v. str. 5, č. 5
Euch. Sin. = Sinajské euchologium, stsl., v. str. 10, č. 7
ev. Miroslavovo, srcsl. rkp. z konce 12. st.
Ev. Ochr. = Ochridské zlomky, stsl., v. str. 11, č. 9
Chil. (zl.) = Chilandarské zlomky, stsl., v. str. 13, č. 3
J = evangelium Janovo
L = evangelium Lukášovo
Mak. ap. = Makedonský (Strumický) apoštol, střbulh. rkp. z 13. st.
Mak. hlah. zl. = Makedonský (Rylský) hlaholský zlomek, stsl., v. str. 10, č. 8
Mak. zl. = Makedonský zlomek, stsl, v. str. 13, č. 5
Mar. = Mariánské čtveroevangelium, stsl., v. str. 9, č. 3
MisK. = Kijevský misál, v. str. 8
Mr = evangelium Markovo
Mt = evangelium Matoušovo
Ochr. ap. = Ochridský apoštol, střbulh. rkp. z konce 12. stol.
Ochr. ev., v. Ev. Ochr.
Ostr. = Ostromírův evangeliář, stsl., v. str. 13, č. 6
Praž. zl. = Pražské zlomky, v. str. 11, č. 10
Ps. Bon(on). = boloňský žaltář (Psalterium Bononiense), střbulh. rkp. ze 13. stol.
Ps. Pog(od.). = žaltář Pogodinův, střbulh. rkp. z konce 12. stol.
Ps. Sin. = Sinajský žaltář, stsl., v. str. 10, č. 6
Ps. Tolst. = žaltář Tolstého, rcsl. rkp. z 11.—12. stol.
Sav. = Savvina kniga, stsl., v. str. 12, č. 1
Slěpč. apost. = slěpčenský apoštol, střbulh. rkp. z 12. st.
Supr. = Supraslský rukopis, stsl., v. str. 12, č. 2
Šišat. apost. = Šišatovacký apoštol, srcsl. rkp. ze 14. stol.
Trnovské ev., střbulh. rkp. ze 13. st.
Und(ol. zl.) = zlomky Undolského, stsl., v. str. 13, č. 4
Zogr. = Zografské čtveroevangelium, stsl., v. str. 9, č. 2

Pozn. V stsl. textech evangelských (Assem., Mar., Sav. a Zogr.) je citováno evangelium, kapitola a verš, v Ps. Sin. žalm a verš; v Supr. stránky (a řádky) Severjanovova vydání; u ostatních památek list rukopisu.

O památkách csl. (rcsl., srcsl. a střbulh.), zde uvedených, a o jejich vydáních srov. na příslušných místech ve Vondrákově Církevněslovanské chrestomatii (Brno 1925).

Zkratky spisů a časopisů.[1])

AslPh. = Archiv für slavische Philologie, Berlin, od r. 1876.

BSL. = Bulletin de la Société de linguistique de Paris.

Belić, Акцен. студ. = A. Belić, Акценатске студије I. Београд 1914.

Bern. Etym. Wrtb. = E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, od r. 1908.

Bezzenb. Festschrift = Festschrift Adalb. Bezzenberger..., Göttingen 1921.

Bœhme, Die Actiones = E. Bœhme, Die Actiones der Verba simplicia in den altbulgarischen Sprachdenkmälern. Dissert. Leipzig 1904.

Brugmann, Grund. = K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, zweite Bearbeitung. Strassburg 1897—1916.

ČMF. v. ČModFil.

ČModFil. = Časopis pro moderní filologii a literatury, Praha, od r. 1911.

Čas. za slov. jezik, knjiž. in zgod. = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, Ljubljana, od r. 1919.

Denk. d. Wien. Akad. = Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, Wien.

Dümmler = jeho čl. v Archivu für österr. Geschichte, 13, 169—178.

Enc. slav. fil. = Енциклопедія славянской филологіи, Петроградъ 1909—1915.

Endzelin, Слав.-балт. эт. = Славяно-балтійскіе этюды, Харьковъ 1911.

Fortunatov, Лекціи = Ф. Ѳ. Фортунатовъ, Лекціи по фонетикѣ Старославянскаго (Церковнославянскаго) языка. Петроградъ 1919.

Geb(auer), Hist. ml. = Jan Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého. I. Hláskosloví 1894; III, 1. Skloňování 1896 a 2. Časování, 2. vydání 1909, Praha.

Gebauer, Ml. v. Gebauer, Hist. ml.

Глас = Глас Српске Краљевске академије, Београд, od r. 1887.

Hujer, Slov. dekl. = O. Hujer, Slovanská deklinace jmenná, Praha 1910.

Hujer, Úvod = O. Hujer, Úvod do dějin jazyka českého, druhé vydání, Praha 1924.

IF. = Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für Sprach- und Altertumskunde, Berlin (dříve Strassburg), od r. 1892.

Изслѣд. по русск. языку = Изслѣдованія по русскому языку, I.—III. С.-Петербургъ 1895—1914.

Изв. = Известия Отделения русского языка и словесности Российской (dříve Императорской) Академии Наук, od r. 1896.

Изв. Варшав. универс. = Извѣстія Варшавскаго университета.

---

[1]) Spisy a časopisy uváděné beze zkratek nejsou zde zařaděny; uváděná literatura je vybrána podle účelu knihy a není proto úplná.

Juž. Fil. = Јужнословенски Филолог, повремени спис за словенску филологију и лингвистику, Београд, od 1914.

KZ. = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, Göttingen, od r. 1877.

Kozlovskij, Изслѣд. 1. = М Козловскій, Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова Евангелія, Изслѣд. по русск. языку I, 1—127, 1895.

Kulbakin, Древне-ц.-сл. языкъ = Ст. Кульбакинъ, Древнецерковно-словянскій языкъ, изд. 3, Харьковъ 1917.

LF. = Listy filologické, Praha od r. 1874.

Lang I, II, III. = Pr. Lang, Jazykovědný rozbor Euch. Sin. Zpráva gymnasia v Příbrami 1888, 1889 a 1890.

Lavrov, Обзоръ = П. Лавровъ, Обзоръ звуковыхъ и формалныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва 1893.

Leskien, Altb. Gram. = A. Leskien, Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, Heidelberg 1909.

Leskien, Handb. = A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, 5. Aufl. Weimar 1910, 6. Aufl. Heidelberg 1922.

Mar. ed. = Jagićovo vydání *Mar.*, v. str. 9.

Meillet, Études (sur l'étym.) = A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, Paris 1902—1905.

Meillet, Sl. comm. = A. Meillet, Le slave commun, Paris 1924.

Mikkola, Ursl. gram. = J. J. Mikkola, Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen. I. Teil, Heidelberg 1913.

MSL. = Mémoires de la Société de linguistique de Paris, od r. 1868.

Nachtigall, Akzentbew. = R. Nachtigall, Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung I. Heidelberg 1922 (Slavica, hrg. von M. Murko VII.).

Научно-литерат. сборникъ = Научно-литературной Сборникъ Галицко-русской Матицы. Львовъ.

Oblak, Maced. St. = Oblak, Macedonische Studien. Sitzber. Wien. Akad. 134, Wien 1896.

Пам. ст.-сл. яз. = Памятники старославянскаго языка, I.—IV., Петроградъ 1903—1922.

Пер. Спис. = Періодическо списание на Българ. книжовно дружество въ София.

Potebnja, Изъ запис. = А. Потебня, Изъ записокъ по русской грамматикѣ, I—II, изданіе 2-е, 1889, III. 1899, Харьковъ.

RÉSl. = Revue des études slaves, Paris, od r. 1921.

РФВ. = Русский Филологич. Вѣстникъ, Варшава, 1879—1918.

RS. = Rocznik slawistyczny, Kraków, od r. 1908.

Ramovš, Hist.-gram. slov. jez. = Fr. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem. V Ljubljani 1924.

СбНУм. = Сборникъ за народни умотворения и народописъ. София, od r. 1889.

Sbor. filolog. = Sborník filologický, Praha, od r. 1910.

Sbor. Fortunatova = РФВ. 49, 1903.

Сбор. отд. = Сборникъ Отделения русского языка и словесности Российской (dříve Император.) Академии Наук, od r. 1867.

Сбор. Ламанскаго = Сборникъ статей по славяновѣдѣнію посвященныхъ... Влад. Иван. Ламанскому I. 1907, II. 1908 С.-Петербургъ.

Sborník věnov. prof. Pastrnkovi = Slovanský sborník věnovaný... Prof. Fr. Pastrnkovi, Praha 1923.

Sborník Zubatého = *MNHMA.* Sborník vydaný na paměť čtyřicetiléhо... působení prof. J. Zubatého, Praha 1926.

Severj. = Severjanovo vydání *Supr.*, v. str. 12.

Sitzber. Wien. Akad. = Sitzungsberichte der philosophisch-histor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien.

Sl. = Slavia, časopis pro slovanskou filologii. Praha, od r. 1922

Sobolevskij, Лекціи = А. Соболевский, Лекций по исторіи русскаго языка. Изданіе 4. Москва 1907.

Sobolevskij, Лингвист. и археол. зам., v. v РФВ. 71, 1914.

Статьи по славяновѣдѣнію подъ ред. В. И. Ламанскаго, I—III, С.-Петербургъ 1904—1910.

Streitberg-Festgabe, Leipzig 1924.

Stud. till. Es. Tegn. = Studier tillegnade Esaias Tegnér, Lund 1918.

Ščepkin, Болон. псалт. = В. Щепкинъ, Болонская псалтырь. С.-Петерб. 1906 (Изслѣд. по русс. языку II. 4).

Ščepkin, Разсужд. = В. Щепкинъ, Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги. Сбор. отд. 67, č. 10, 1899.

Уч. Зап. Юрьев. унив. = Ученыя записки Императ. Юрьев. университета.

Vondrák, Altk. Gr. = W. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, zweite Auflage, Berlin 1912.

Vondrák, Glag. Cloz. = V. Vondrák, Glagolita Clozův, Praha 1893.

Vondrák, Vgl. Gr. = W. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik, I. 1906, zweite Auflage 1924, II, 1908, Göttingen.

Wiedemann, Beiträge = O. Wiedemann, Beiträge zur altbulgarischen Conjugation. Dissert. St. Petersburg 1886.

ZslPh. = Zeitschrift für slavische Philologie, Leipzig, od r. 1924.

Zborn. Jagić = Zbornik u slavu V. Jagića — Jagić Festschrift. Berlin 1908.

Zbornik Belića = Zbornik filoloških i lingvističkih studija A. Beliću..., Beograd 1921.

ЖМНПр. = Журналъ министерства народнаго просвѣщнія, С. Петербургъ.

ÚVOD.

I. Staroslověnský jazyk.

1. Ve velké skupině jazyků indoevropských tvoří **užší svazek** *jazyky slovanské*: ruský, bulharský, srbský, slovinský, český (se slovenským nářečím), lužickosrbský, polský a kašubský. K nim patří i vymřelý jazyk polabský. Jednota těchto slovanských jazyků jest tak samozřejmá, že hypothesa o *jazyce praslovanském*, kterým kdysi mluvil jediný ve smyslu jazykovém i kulturním pranárod slovanský, jest postulátem, bez něhož nelze vůbec chápati vzájemný poměr slovanských jazyků. Tento poměr jest výsledkem dlouhého historického vývoje, postupného rozlišování (diferenciování) praslovanského jazyka, v kterémž se uplatnil i původní poměr dialektů jazyka praslovanského i pozdější jejich dělení, seskupování a přeskupování. Konečným výsledkem jsou tři skupiny slovanských jazyků: *jižní, východní a západní.*

Úlohou srovnávací mluvnice jazyků slovanských jest stanoviti znaky praslovanského jazyka a rekonstruovati jeho postupný rozvoj v jazyky samostatné, třebaže blízce příbuzné.

V této práci důležité místo má poznání *jazyka staroslověnského.*

2. *Staroslověnským jazykem* rozumíme první spisovný jazyk u Slovanů, jehož vznik souvisí s historickou činností slovanských věrozvěstů, sv. Konstantina (Cyrila) a Metoděje. Hlavní činy jejich působení — moravská misie bratří, sestavení slovanských písmen, slovanský překlad svatého písma, organisace slovanské církve v Pannonii — jsou obecně známy. Známy jsou stejně okolnosti, za nichž slovanská liturgie a církevní slovanské písemnictví bylo přeneseno od žáků obou věrozvěstů na slovanský

jih, kde se pak přepisovaly cyrilometodějské originály a pokračovalo se v literárně překladatelské činnosti.

Pozn. O otázkách týkajících se vůbec činnosti Cyrila a Metoděje srov. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der altkirchensl. Sprache[2] 1913, Fr. Pastrnek, Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, Praha 1902. — Přehled o pokračování v jejich činnosti na jihu s příslušnou literaturou viz u Weingarta, Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím, Zpráva st. čes. gymn. v Praze-III., 1915.

3. S činností Cyrila a Metoděje souvisí vznik prvního spisovného jazyka slovanského; původní texty překladu svatých bratří a jejich žáků se nám sice nezachovaly, ale jazyk Cyrilův a Metodějův se odráží v pozdějších opisech dochovaných z 11. století; z těchto památek jenom jednu nebo dvě můžeme hypotheticky klásti do konce 10. století nebo na začátek 11. století. Jazyk těchto památek, poněvadž má zvlášť důležitý význam pro srovnávací mluvnici jazyků slovanských, studují velmi bedlivě slavističtí linguisté; dávají mu však autoři mluvnic tohoto jazyka *rozličná jména.* Leskien nazýval jej *starobulharským*; Fortunatov »старославянскій« a po něm celá jeho škola i Meillet (vieux slave) a tento název má obdobu v termínu nověji u Čechů užívaném »*staroslověnský*« (Pastrnek, Hujer, Weingart); Vondrák dával mu jméno *starý církevněslovanský* a tohoto termínu užíval i autor v dřívějších třech vydáních své gramatiky toho jazyka.

Ze jména, jehož pro ten jazyk užíval Leskien (starobulharský), jest viděti, že otázka pojmenování souvisí s otázkou o národní příslušnosti toho jazyka, totiž s otázkou, do kterého slovanského nářečí 9. století přeložili Cyril a Metoděj bohoslužebné knihy, čili které slovanské nářečí 9. století vzali za základ pro spisovný jazyk, jejž utvořili a který byl pak dále literárně pěstován v dílech jejich žáků.

4. Otázka ta, kdysi sporná, v přítomné době nebudí již žádných pochybností: lze ji pokládati za rozřešenou ve smyslu t. zv. *makedonské teorie*, podle níž Cyril a Metoděj vzali za základ svého spisovného jazyka makedonské nářečí okolí soluňského, dobře jim známé od dětství. T. zv. *pannonská teorie*, jež měla velký úspěch v minulém století vlivem Miklosichovým, ukázala se neudržitelná: Cyril a Metoděj nemohli překládat písmo do jazyka pannonských Slovanů, t. j. předků dnešních Slovinců, poněvadž do Pannonie přišli teprve po tříletém působení na

Moravě, a překládati počali již v Cařihradě — podle svědectví staré legendy o sv. Konstantinu, jejíž spolehlivost je badáním bezpečně potvrzena.

Domněnka Dümmlerova, že totiž žili v 2. polovině 9. stol. v moravském knížetství Rastislavově stejní Slované jako v Pannonii, — je bezdůvodná: naše historické prameny nevědí nic o tak podstatných posunech v osídlení. Také hlavní hláskové znaky staroslověnského jazyka se neshodují se znaky jazyka slovinského: srov. jen stsl. *št, žd* (свѣшта, пошть, межда), jimž odpovídá slovin. *č, j* (*sveča, noč, meja*); již v nejstarší památce jazyka slovinského, ve Frisinských zlomcích, jest *uzemogoki* (= stsl. вьсемогѫштии), kde *k* nikterak nemůže značiti *št*, atp.

Pozn. Pannonisté dovolávají se skupin *št, žd* ve slovech přejatých ze slovanštiny do jazyka maďarského; ta slova však nedokazují, že skupiny *št, žd* bývaly kdysi v jazyce slovinském, protože je přejmouti Maďaři nemusili od Slovinců, ale mohli je přejmouti, dříve než se s nimi setkali, od Slovanů sídlících dále na východ.

Naopak v jihovýchodních nářečích makedonských nacházíme právě podstatné znaky hláskové jazyka Cyrilova a Metodějova: výslovnost hlásky ѣ jako širokého *e* (*ä* nebo *e*^{a}), — srov. dále § 28 —, skupinu *št, žd*, afrikátu *dz* (srov. dále § 108 n.), — v. Oblak, Maced. St. 25, 51.

Konečně v stsl. jazyce jest dosti slov latinského původu nebo slovanských v západním zabarvení. Ale předně lexikální stránka stsl. jazyka neurčuje jeho národnostní příslušnost: když se Písmo překládalo na Moravě za účasti domácích pomocníků snadno mohly do něho vnikati lexikální prvky západního zabarvení. Za druhé mnoho slov, kdysi pokládaných za »pannonismy« nebo moravismy, jimi vůbec není. Některé názvy původu latinského přešly do byzantskořeckého jazyka a z něho pak vnikly do jazyka cyr.-met.

Tak latinskému *altare, missa, paganus* odpovídá řecké *ἀλτάριν, μίσσα, παγανός*. Rovněž slovo попъ v jazyce slovanského překladu může býti neněmeckého původu: srov. ř. *παπᾶς*. Slovo оцьтъ jest sice latinského původu, ale přece je mylné domnívati se, že se mohlo dostati do jazyka cyr.-met. jen v oblasti západoslovanské: toho slova užívají i dnes v okolí Skoplje (»Skopska Crna Gora«), v moravskosrbských nářečích a v různých makedonských. Slova *komka* (комъканиѥ, комъкати = communicare) užívá se dnes v mnohých nářečích make-

*

donských, na př. v nářečí dojranském a vodenském. Slovo ЛОЖКА jest v srbštině (v. u Vuka Karadžića), slovo СОКАЧИИ, které se také pokládalo za pannonismus, jest též v jihoslovanských nářečích, srov. Conev, СбНУм. 18, 1901, 359 n.

5. Vyjasnění otázky o národnostní příslušnosti jazyka Cyrilova a Metodějova usnadňuje řešiti i otázku o jeho názvu.

Pokud máme na zřeteli rekonstrukci jazyka nezachovaného nám tekstu cyrilometodějského překladu, správně lze nazývati tento jazyk *starocírkevněslovanským* na rozdíl od nového jazyka církevněslovanského, který jest v přítomné době církevním jazykem u Rusů a jižních Slovanů a jest značně změněným starým církevním jazykem Slovanů, hlavně vlivem jazyka ruského. Nicméně pro srovnávací mluvnici jazyků slovanských mají velký význam vůbec všechna data starších církevněslovanských památek; a v nich nejsou jen znaky jazyka Cyrilova a Metodějova, ale i jevy různých nářečí 10.—11. století, celkem jihoslovanských, někdy však možná ne pouze jihoslovanských.

Název *staroslověnský*[1]) jest nejvhodnější, poněvadž jest schopen výslovně shrnovati všechny tyto jevy náležející do staré periody života jazyků slovanských — do doby 9.—11. stol.

Název tento (*staroslověnský jazyk, staroslověnština,* zkr. *stsl.*) znamená výslovně v mé mluvnici souhrn všech těchto jazykových jevů na rozdíl od rekonstruovaného jazyka, jehož v překladu užili Cyril a Metoděj; ten jmenuji *cyrilometodějským* (zkr. *cyr.-met.*).

II. Staroslověnské památky.

6. *Pramenem pro sestavení mluvnice staroslověnského jazyka* jsou památky, náležící celkem do 11. století: jen jedna nebo dvě z nich lze hypotheticky klásti na konec 10. stol. nebo na začátek 11. Památky ty skoro všechny vznikly na slovanském jihu; jen Kijevský misál (v. dále § 12) má v svém jazyce znaky západní, ale základ jeho jest jihoslovanský; české Pražské zlomky a ruský Ostromírův evangeliář (z l.

[1]) Názvem *staroslověnský*, obvyklým v českých pracích, srov. str. 2, překládám — ovšem s vědomím autorovým — jeho název **старославянскій**, fr. vieux slave. — Pozn. překladatelova.

1056—1057) jsou přepsány také ze staroslověnského originálu jižního původu.

Podle písma, kterým jsou psány, dělí se staroslověnské památky na dvě skupiny: *na hlaholské a cyrilské;* toto rozdělení podle písma je zároveň i dělením podle doby, kdy byly napsány, i dělením podle území, kde byly napsány.

7. Okolnost, že nejsou nejstarší památky slovanské psány jediným *písmem*, ale *dvojím*, musí vyvolati otázku, v jakém vzájemném vztahu je obojí písmo a jaký je jeho časový poměr, jakož i otázku, proč vzniklo dvojí písmo.

Srovnání obojího písma ukazuje, že jest — přes mnohé rozdíly — také vzájemná vnitřní příbuznost mezi obojím písmem.

Písmena obou abeced si odpovídají takto:

hlah.	cyr.	lat.	hlah.	cyr.	lat.	hlah.	cyr.	lat.
ⰰ	а	a	ⰿ	м	m	ⱍ	ч	č
ⰱ	б	b	ⰽ	н	n	ⱎ	ш	š
ⰲ	в	v	ⰾ	о	o	ⱏ	ъ	—
ⰳ	г	g	ⰿ	п	p	ⱏ	ь	—
ⰴ	д	d	ⰻ	р	r	ⱏⰽ	ы	y
ⰵ	е, ѥ	e, je	ⰼ	с	s	ⰰ	ѣ, ꙗ	—
ⰶ	ж	ž	ⰵ	т	t	ⰿ	ю	ju
ⰷ	ѕ	d͡z	ⰱ	ꙋ	u	ⰵ	ѧ	—
ⰸ	з	z	ⰲ	ф	f	ⰵⰵ	ѫ	—
ⰹ, ⰽ	ї, і	i	ⰳ	х	—	ⰵⰶ	ѩ	—
ⰺ	и	i	ⰴ	ѡ	ch	ⰱⰵ	ѭ	—
ⰻ	—	—	ⰵ	ѡ	o	—	ѯ	ks
ⰼ	к	k	ⰷ	ц	št	—	ѱ	ps
ⰽ	л	l	ⰸ	ц	c	ⱑ	ѵ	—

Pozn. Číselná hodnota liter hlaholských a cyrilských se neshoduje. V cyrilice litera ѕ nemá číselné hodnoty, ѕ = 2, г = 3, д = 4, atd.; v hlaholici ⰵ = 2, ⰶ = 3, ⰷ = 4, ⰸ = 5 atd., přitom v hlaholici nemají číselné hodnoty litery ⰲ, ⰻ, ⰹ, ⰽ, ⰼ, ⰾ, znaky pro nosovky a ѵ; v cyrilici kromě litery ѕ nemají jí ani ⰵ, ⰻ, ⰶ, ⰷ, ⰹ, ⰽ, ⰼ, ⰾ, ⰵ, ⰱ, ⰲ, ⰳ, ⰴ, ⰵ, ⰶ, ⰷ, ⰸ, ⰹ, ⰺ, ⰻ, ⰼ, ⰽ, ⰾ, ⰿ. Celkem hlaholice označuje čísla literami méně závisle na řecké alfabetě než cyrilice: označuje čísla písmenem pro *b*, písmenem pro *d͡z*, písmeny pro měkké *g* (ⰻ, v přejatých slovech) a pro *št*.

8. Z tabulky vidíme, že je mezi obojím písmem mnoho *rozdílů:* hlaholské ⱍ (ⰳ) odpovídá dvěma písmenům cyrilským, ⱍ a ⱑ, také jedno hlaholské ⱏ (ⰰ) — dvěma písmenům cyrilským, ⱏ a ⱓ; v nejstarší hlaholské grafice (v. dále § 19, v Kijev. misále) jediného písmene ⱞ se užívá pro ⰰ i ⱗ, později se druhé části tohoto písmene počalo užívat pro ⰰ a celého písmene pro ⱗ. Ostatně ani v nejstarší cyrilici nebylo pravděpodobně ještě ⱑ, ⱓ a ⱗ, jak ukazuje srovnávací studium grafiky nejstarších cyrilských památek.

Dvěma písmenům cyrilským ⱨ a ⱏ odpovídají v hlaholici tři písmena: ⱄ, ⱂ, ⱋ, ale poslední dvě jsou jen varianty jedné a téže litery: obě mají stejnou číselnou hodnotu. Hlaholice má zvláštní písmena pro *z* i pro *d͡z*, písmeno pro *d͡z* je v naší tabulce označeno pozdní literou ⱎ; v nejstarších cyrilských památkách jest ⱬ = dz, písmeno toto jasně jest modifikací ⱬ, původní cyrilice je snad vůbec neměla. Dále jest v hlaholici zvláštní písmeno ⰿ, označující měkké *g* v řeckých slovech, v cyrilici takového písmene není. Naproti tomu původní hlaholice patrně neznala písmeno ⰸ; v nejstarších hlaholských textech bývá za ně, obyčejně písmeno pro *t* (Zograf. a Marián. ev. mají jen po jednom dokladu pro ⰸ), srov. dále § 129; také písmeno to nemá v hlaholici číselné hodnoty.

9. Vedle uvedených rozdílů jsou však i *shody* mezi obojím písmem: hláska *u* i v hlaholici i v cyrilici označuje se písmenem, které se zřetelně skládá ze dvou částí; první jeho část je nepochybně ⱁ, t. j. *o*; písmeno pro nehlasnou sykavku *š* je obojímu písmu společné: ⱱ; cyrilské ⱳ a odpovídající mu ⱍ v hlaholici jsou písmena velmi podobná a také stejně složená: cyrilské ⱳ jest ligatura z ⱏ, hlaholské pak ligatura z ⱏ, v níž je zjednodušena dolní část; hlaholské *y* jest také složeno ze dvou částí, a to z týchž jako cyrilské (ⱏ a ⱨ nebo ⱏ). Právě tak lze ukázati na některé shody mezi hlaholicí a cyrilicí v znacích nadřádkových, na př. v *titlách*, t. j. znacích, jež označují zkrácená slova a mají formu ⌐ ¬ ⌐ ~.

Uvedené shody mezi obojím slovanským písmem ukazují na nepochybnou jeho historickou souvislost a otázkou jest jen, jaká jest tato souvislost.

10. *Otázku po původu hlaholice* (cyrilice zřejmě vznikla z řeckých majuskulí) lze pokládati více nebo méně za vyjas-

něnou: základ její jest řecký, což se úplně shoduje s historickým principem, že se písma nevymýšlejí, ale přejímá je národ od národa, méně kulturní od kulturnějšího; srov. výklad teorie, že řecká kursiva jest pramenem hlaholice, u Jagiće, Четыре критико-палеографическія статьи, Сбор. отд. 33, 1884, č. 2. Bulharský spisovatel 10. stol. Chrabr dosvědčuje, že si do sestavení slovanské azbuky Konstantinem Slované vypomáhali literami řeckými a latinskými: **прѣжде оубѡ словѣне не имѣахѫ книгъ. нѫ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще. кръстивше же сѧ рим'скыми и грьчьскыми писмены нѫждаахѫ сѧ словѣн'скы рѣчь безъ оустроєнна.**

Slované, žijící v oblasti kulturního vlivu byzantského, užívali pro své všední potřeby řeckých písmen.

Konstantin uživ této řecké kursivy, známé již jižním Slovanům, pro potřeby literatury církevní, uvedl přesný systém do označování slovanských hlásek řeckými literami a ustálil toto označování místo dotavadního kolísání (**нѫждаахѫ сѧ безъ оустроєнна**). Mimo to změnil ráz písma, předělav kursivní písmo v majuskulní (**устав**); tím se značně zatemnil řecký původ hlaholice. Konečně možná, že Konstantin, jako učený orientalista, užil v jednotlivých případech liter východních písem, aby označil ty slovanské hlásky, pro něž nebylo písmen v řecké alfabetě, srov. Fortunatov, О происхожденіи глаголицы, Изв. 18, 1913, 4, 221 n., Nahtigal, Razprave izd. znanstv. društvo za human. vede v Ljubljani 1, 1923, 135 n.; stručný přehled otázky a literatury o ní od Weingarta v Novém Atheneu 3, 1921, 247 n.

11. Druhou otázku — *které* písmo z obojího, hlaholice nebo cyrilice, *jest starší a jest spojeno s historickou činností Konstantinovou* — nelze rozřešiti s úplnou jistotou. Svědectví Chrabrovo, že Konstantin vynašel 38 písmen — **wвa оубо по чиноу грьчъскыхъ писменъ, wвa же по словѣнстѣи рѣчи** — může stejně platiti o cyrilici, jako o hlaholici; podle počtu písmen nemůžeme řešiti otázku, poněvadž není nám známo původní složení obou abeced. Nejstarší památky cyrilské i hlaholské jsou pak přibližně ze stejné doby, z konce 10. století.

Sám název, cyrilice, ovšem nemůže dokazovati její původ od Cyrila, poněvadž ničím není potvrzeno stáří této tradice, obsažené v pojmenování písma; název obojího písma mohl býti snadno změněn v pozdější době.

Nemáme tedy přímých důkazů pro řešení této otázky. Nicméně některá fakta a nepřímé úvahy svědčí pro domněnku že písmem cyr.-met. byla hlaholice. Většina známých nám nejstarších památek, vzniklých na jihu — je psána hlaholicí, přitom lze jasně znamenati užší souvislost hlaholice s Makedonií. Ovšem známe cyrilský nápis z roku 993, nalezený nedaleko jezera Prespanského (v. dále § 13). Ale tento nápis dokazuje jen to, že cyrilice na konci 10. stol. sloužila běžným potřebám, — užívalo se jí na nápisech, — ale v církevním písemnictví mohla vládnouti ještě hlaholice. Zvláště důležité jest to, že byla hlaholice známa v nejstarší době i na území západoslovanském, jehož se týkala misionářská činnost věrověstů, což nelze tvrditi o cyrilici. To ukazuje Kijevský misál a jeho svědectví potvrzují pozdější Pražské zlomky — hlaholské to památky se stopami českými (v. dále § 12). Obě památky nutí, abychom předpokládali, že písmem starého písemnictví v diecési Konstantina a Metoděje byla hlaholice, nikoli cyrilice.

Z Moravy bylo přeneseno církevněslovanské písemnictví také k Chorvátům, a že k nim došlo právě hlaholské písemnictví a ne cyrilské, dosvědčují jejich liturgické knihy, užívané dodnes.

Konečně nebylo by možno chápati rozkvět hlaholice v Makedonii, kdyby byli tam cyrilici přinesli žáci Cyrilovi a Metodějovi. Naopak však zcela přirozené bylo, že strojené a těžké písmo hlaholské vytlačila prostší a pohodlnější cyrilice.

Znal-li Chrabr jen jediné slovanské písmo — jak se domnívají někteří badatelé —, nedokazuje nápis z r. 993, že tím jediným písmem byla cyrilice: od Chrabra do r. 993 byla dosti dlouhá doba, aby mohlo vzniknouti nové písmo — cyrilice; charakteristická jsou slova Chrabrova: **аще ли кто речеть, ико** и҃с(ть) **оустроилъ добрѣ понеже сѧ пострадаѫть и еще** atd.

A. Hlaholské památky.

12. Ani jedna ze starých staroslověnských památek není datována. Avšak po stránce paleografické i po stránce jazykové jest nejstarší Kijevský misál.

1. Kijevský misál (*MisK.*) jest překlad z latiny (mešní knihy, misálu) a tedy nemůže souviseti s překladatelskou činností slovanských apoštolů. O jeho původ jest spor: někteří jej pokládají za český přepis starší církevněslovanské předlohy, jiní

vidí v něm reflex zvláštního staroslověnského nářečí, jež mělo ц a ѕ za prasl. *tj*, *dj* a шч za *sk* a *st* (+ *j*). V slovníku MisK. jsou ovšem stopy západního zabarvení: **оплатъ** (oblata), **прѣфацитъ**, **папежь** (pontifex), **рѣснотивьнъ** (certus), ***цирѣкъı** (**цирѣкъве**); o **мьша** v. dříve v § 4.

Vydal MisK. Jagić, Glagolitica, Vídeň 1890 (se snímky); srov. Grunskij, **Памятники и вопросы древне-славянской письменности 1**, Jurjev 1904; Vondrák, O původu Kijevských listů 1904, Kulbakin v **ЖМНПр.** 1906, č. 3, 185 n., **Изв.** 10, 1905, 4, 320 n.. RÉSl. 2, 1922, 196-198; Durnovo v Slavii 1, 1922-23, 219-227; přehled literatury u Weingarta v Novém Atheneu 3, 1921, 295 n.: nejnověji Sievers, Die altsl. Verstexte von Kiew u. Freising. Im Verein mit G. Gerullis u. M. Vasmer, 1924, van Wijk, Księga pamiątkowa ku czci O. Balcera 2, Lvov 1925, 665—667.

2. Zografské čtveroevangelium *(Zogr.)* patřilo dříve zografskému monastýru na Athose, nyní je v Publ. bibl. v Petrohradě.

Vydal je Jagić, Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis..., Berlín 1879, s latinským úvodem. O jeho jazyku Jagić v AslPh. 1, 1876, 1-55 a 2, 1877, 201-209, Grunskij, **Къ Зогр. еванг. Сбор. отд.** 83, 1907, č. 3; nověji van Wijk v AslPh. 37, 1920, 371 n., RS. 9, 1921, 1 n. a v Slavii 1, 1922, 215 n. a Kurz, LF. 50, 1923, 229 n.

3. Mariánské čtveroevangelium *(Mar.)* odvezené z monastýra Presv. Děvy Marie na Athose, nyní v moskevském Rumjancevském museu.

Vydáno od Jagiće, **Маріинское четвероевангеліе съ примѣчаніями и приложеніями**, Petrohrad 1883 (zkr. *Mar. ed.*); srov. o něm Miletič v **Пер. Спис.** 19—20, 1886, 210—252, Polívka v LF. 11, 1884, 403—411, Buzuk, **Къ вопросу о мѣстѣ написанія Маріинскаго Евангелія** v **Изв.** 23, 1918, kn. 2, 109 n., 29, 1924, 307 n. (a mou kritiku v Již. Fil. 4, 1924, 219 n., 5, 304 n.)

4. Assemanův evangeliář *(Assem.)*, rukopis vatikánské bibliotéky (nazvaný podle jejího učeného knihovníka Assemaniho), obsahuje text evangeliáře (aprakosevangelium). I po stránce paleografické i po hláskoslovné jest mladší než Zogr. a Mar.; co se týče archaismů tvaroslovných a lexikálních, jest starší než Zogr.

Vydal jej Rački, Assemanov ili vatikanski Evangelistar, Záhřeb 1865 (s úvodem Jagićovým o jazyce) a pak Črnčić, Assemanovo izbornô evangjelje, Řím 1878; v obou vydáních hojně nepřesností. v. Kurz LF. 53, 1926, 106 n. a 234 n.; posledních osm listů (151—158) otiskl fototypicky Vajs (Specimina codicis Assemaniani Slavici Vaticani, Romae 1924).

5. Sborník Clozův *(Cloz.)* zlomek homilií o 12 listech; z nich 10 našel slavný slavista první poloviny 19. století, Kopitar, v bibliotéce hraběta Cloze, odtud dal sborníku, který i vydal r. 1836, jméno Glagolita Clozianus.

Překlad homilií zachovaný ve sborníku Clozově nesouvisí ovšem s počáteční periodou církevněslovanského písemnictví, ale sama památka podle své stránky paleografické a jazykové není mladší než Assem. a Mar. K Mar. se blíží tento sborník některými znaky jazykovými.

Nově vydal jej Vondrák, Glagolita Clozův, v Praze 1893, s úvodem o původu, jazyku atd.

6. Sinajský žaltář *(Ps. Sin.)* nejstarší text žaltáře (jest v knihovně monastýru sv. Kateřiny na Sinaji). Památka ta podle fakt paleografických i jazykových náleží přibližně do téže doby jako Assem., Cloz. jest snad o něco mladší.

Vydal jej nově Severjanov, **Синайская Псалтырь, глаголическій памятникъ XI в.**, 1922 (**Пам. ст.-сл. яз. IV.**) s glosářem; přístupnější dosud jest starší nepřesné vydání Geitlerovo (Psalterium, glagol. spomenik, Záhřeb 1883), větší a závažnější jeho chyby (kromě jerů) uvádí Kulbakin v Už. fil. 4, 1924, 166 n.

7. Sinajské euchologium *(Euch. Sin.)* — nejstarší text tohoto obsahu, liturgiář (služebnik a třebník) — jest v téže knihovně monastýru sv. Kateřiny na Sinaji. Podle paleografických známek jest přibližně ze stejné doby jako Ps. Sin.

Vydal je Geitler, Euchologium, glagolski spomenik manastira Sinai brda, Záhřeb 1882 — nespolehlivě. Srov. také Nahtigal, Starocerkvenoslovanski evchologij. Razprave izd. znanst. društvo za human. vede v Ljubljani 2, 1925. 221—288. Rozbor jazyka (hláskosloví a tvarosloví) na základě vyd. Geitlerova — Pr. Lang, Jazykovědecký rozbor Euch. Sin. Zpráva gymn. v Příbrami 1888, 1889 a 1890, str. 53, 80 a 53 (zkr. *Lang* I, II, III.); srov. dále také van Wijk AslPh. 40, 1926, 271 n.

8. Makedonský (Rylský) hlaholský zlomek (***Mak. hlah. zl.***) — úryvek z homilií Efrema Sirina — přibližně z téže doby jako Ps. Sin. a Euch. Sin. Přeložen byl v době Simeonově (srov. **страна, жизнь, съборъ** a j.). Zlomek se chová v knihovně Ruské akademie nauk.

Vydal jej Iljinskij, **Македонскій глагол. листокъ. Отрывокъ глагол. текста Ефрема Сирина XI в.**, 1909 (**Пам.ст.-сл.яз. I. в. 6-й**), srov. Pogorělov v Sbor. Fortunatovově, 492 n. = РФВ. 49, 1903, 24 n.

9. Ochridské zlomky (*Ev. Ochr.*), zlomek evangelia, nalezený od Grigoreviče v Ochridě — jest přibližně stejného stáří jako Mak. hlah. zl.

Vydal je Iljinskij, Охридскіе глагол. листки. Отрывокъ древне-церковно-славянского Евангелія XI в., 1915 (Пам. ст.-сл. яз. III, вып. 2-й).

10. Pražské zlomky (*Praž. zl.*). Lze je počítati do kanonu staroslověnských památek jen s určitou výhradou: památka jest jasně český přepis starší církevněslovanské předlohy, zhotovený jistě ne před koncem 11. stol. Obsahuje zlomek nešpor podle liturgie východní.

Nalezeny byly r. 1855 v pražské kapitulní knihovně svatovítské a vydány od Höflera a Šafaříka (Glagolitische Fragmente, Praha 1857). Nově je vydal Grunskij, Пражскіе глагол. отрывки, 1905 (Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 4-й) a Vondrák, O původu Kijevských listů a Pražských zlomků, Praha 1904.

Uvedené hlaholské památky nemají žádné udání o době vzniku a lze určovati jejich stáří jen přibližně a poměrně srovnáváním jejich jazyka s jazykem památek psaných cyrilicí, pro jejichž časové určení máme přece jakousi oporu. Jest všechny patrně klásti do 11. stol. a jen MisK. lze položiti na konec 10. stol. nebo na počátek 11. stol., poněvadž vyniká nad ostatní zřetelně větším stářím i po stránce paleografické i jazykové. Z ostatních nejstarší jest Zogr., ostatní je těžko zařazovati přesněji než prostě do 11. století: některé jsou starobylejší v jedné věci, druhé v jiné; rozdíly ty značnou měrou závisí na poměru písaře k předloze. Tak písař Assemanova evangeliáře svobodněji než ostatní písaři vnášel do své práce jazykové jevy své doby: proto na př. se v něm užívá velmi nepravidelně písmen ъ a ь. O něco mladší v poměru k druhým se zdají: Ps. Sin., Euch. Sin., Mak. hlah. zl., Ev. Ochr.

B. Cyrilské památky.

13. Starých památek církevněslovanského jazyka, psaných cyrilicí, známe méně než hlaholských. Jsou to: Savvina kniga, rukopis Supraslský, Chilandarské zlomky, zlomky Undolského a Makedonský zlomek.

Pro paleografické ocenění stáří cyrilských památek jest nám oporou náhrobní nápis bulharského cara Samuila

z r. 993, nalezený r. 1899 ve vesnici Germanu blízko jezera Prespanského (v Makedonii). Pravá strana kvádru jest vylámána, proto jsou v nadpise mezery. Nápis ten zní:

Кѣ имѧ wтц҃а и сн҃а
иїа и сѵ̃таго дѹха а
зъ самоиль рабъ бж̃(ии)
полагаѫ памѧть (wц)
с҃ и матери и брат(ѹ и)
а крщ҃стѣхъ си(хъ си)
имена ѹсъпъш(ихъ ни)
кола рабъ бж̃и (рицѧ-ими)
ѣ дав(и)дъ написа (же сѧ въ)
лѣто ѿтъ сътво(рениѣ миро)
ѵ҃ ѯ҃ ф҃ а҃ ииъди(кта с҃)

V závorkách jsou chybějící části slov dohadem doplněny.

Nápis vydán byl v Извѣстія Русскаго Археолог. Института въ Константинополѣ 4, 1899, kn. 1. s připojenými články o něm od Florinského a Miletiče; poslední dobou od Lavrova v Enc. slav. fil. 4, 1915, 22—27. Srov. K. Jireček a Jagić v AslPh. 21, 1899, 543 n.

1. Savvina kniga (evangeliář, *Sav.*) podle jazyka a paleografických známek náleží do 11. století, asi do jeho poloviny, je v moskev. Tipograf. knihovně.

Ve vydání Ščepkinově (Саввина книга, Пам. ст.-сл. яз. I, вып 2-й, 1903) jsou některé nepřesnosti, na které ukázal Karinskij v Изв. 19, 1914, kn. 3. 206—216. Ščepkinovo Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (1899, Сбор. отд. 67, č. 10) obsahuje podrobný rozbor památky.

2. Supraslský rukopis (*Supr.*) nalezen byl v supraslském monastýru (u Bělostoka), obsahuje sborník legend, životů svatých (neúplná mineja na březen) a homilií; náleží přibližně do stejné doby jako Sav. Tvarosloví v Supr. ukazuje mladší původ jeho překladu, než je u textů, příslušejících do doby cyr.-met.

Vydal jej Severjanov, Супрасльская рукопись I, 1904 (Пам. ст.-сл. яз. II, вып. 1-й), srov. РФВ. 55. 1905, 339 n. Práce o něm: Vondrák v Sitzber. Wien. Akad. 1886, 112, 1890, 122, 1891, 124; Oblak v AslPh. 15. 1893, 338 n.; Abicht a Schmidt v AslPh. 15. 1893, 321 n., 16, 1894, 140 n., 18, 1896. 138 n.; Pastrnek v LF. 24, 1897, 96 n.: Leskien v Abh. d. phil. hist. Kl. d. Sächs. Gesellsch. 27, 1909, 443 n. a 28, 1911, č. 1; Zivier, Studien über d. Codex

Suprasl. I, 1892, II, 1899; van Wijk, Zur Komposition der altkirchenslavischen Codex Suprasliensis, Amsterdam 1925 a AslPh. 40, 1926. 266 n.; Durnovo v Изв. 30, 1926, 353—429.

3. Chilandarské zlomky (*Chil.*), úryvek katechese Cyrila Jerusalemského, — přibližně z téže doby jako Sav. a Supr. (je v univers. bibliotéce v Oděse).

Vydal je Kulbakin, Хиландарскіе листки, отрывокъ Кирилловской письменности XI вѣка, 1898 (Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 1-й), srov. Vondrák v AslPh. 22, 1903, 542—553.

4. Zlomky Undolského (*Und. zl.*), úryvek evangelia jsou v moskevském Publ. i Rum. museu; podle známek paleografických jsou o něco mladší než Chil., Sav. a Supr. (srov. litery ѧ, ѫ, často se užívá ѡ).

Vydal Karskij v Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 3-й, 1904.

5. Makedonský zlomek (*zl. Mak.*) — jest dochován tak špatně, že má velmi malý význam pro staroslověnskou mluvnici. Obsahuje zlomek původní skladby a lze stanoviti, že závisí na úvodu Jana, exarchy bulharského, k překladu Bohosloví Jana z Damašku. Jest chován v knihovně Ruské akademie nauk.

Vydal jej Iljinskij v Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 5-й, 1906.

6. Ostromírův evangeliář (*Ostr.*), evangeliář napsaný v Novgorodě v l. 1056—1057; může také prospěti staroslověnské mluvnici, protože při jeho stáří a při pozornosti písaře, s jakou sledoval předlohu, lze snadno odděliti jeho ruské znaky a máme starší staroslověnskou předlohu s jejími hlavními jazykovými vlastnostmi.

Vydán od Vostokova r. 1843 a fotograficky r. 1889 na náklad Savinkova; opravy vydání Vostokovova v studii Kozlovského, О языкѣ Остромирова Ев. (Изслѣд. по русск. языку I, 1885 n., 1—127). Srov. také Fortunatov, Составъ Остромирова Ев. (Сборникъ статей, посвящ. Ламанскому 2, 1908).

Většina uvedených památek cyrilských není datována; ale srovnání jich, co se týče paleografických známek, pravopisu a jazyka s evang. Ostromírovým, připouští domněnku, že Savvina kniga, Supraslský rukopis a Chilandarské zlomky náležejí do první poloviny nebo právě do poloviny 11. stol., zl. Undolského a Makedonský pak nejzáze do konce 11. století.

Pozn. Souborně o datování a lokalisování památek jedná můj článek (Du classement des textes vieux-slaves) v RÉSl. 2, 1922, 175—205.

14. *Mluvnice staroslověnského jazyka:* Leskien, Handbuch des altbulgarischen Sprache[6], Heidelberg 1922 a Grammatik des altbulgarischen Sprache, Heidelberg 1909; Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik[2], Berlín 1912; Kulbakin, Древнецерковно-словянскій языкъ[3], Charkov 1917. Грамматика церковно-словянскаго языка по древнѣйшимъ памятникамъ, Petrohrad 1915 (Enc. slav. fil. 10); Pastrnek, Tvarosloví jazyka staroslověnského s úvodem a ukázkami[2], Praha 1912; Fortunatov, Лекціи по фонетикѣ старославянскаго (церковнослав.) языка. Посмертное изданіе. Petrohrad 1919.

Chrestomatie: Vondrák, Církevněslovanská chrestomatie,[2] Brno 1925.

HLÁSKOSLOVÍ.

(Fonetika).

I. Hlásky jazyka praslovanského a jazykové skupiny jihoslovanské.

15. Praslovanský systém hlásek v době před rozdělením praslovanského jazyka byl tento:

samohlásky (vokály): *a, o, u, e, i, y, ě, ǫ, ę, ъ, ь*;

souhlásky (konsonanty): *r, l, n, b, p, v, m, t, d, s, z, k, g, ch, j, d͡z, c, č, ž, š, ń, ŕ, l', ť, ď, ś.*

Písmeno *y* označuje hlásku, která jest v ruštině v slovech *ты, сын* atd. a v týchž slovech v polštině. Hlásku *ě*, vzniklou jednak z ide. *ē*, jednak z ide. *oi̯, ai̯ (ōi̯, āi̯)*, pokládám — na rozdíl od Hujera (Úvod 37) — za *ē* zavřené, jež snad přešlo v jednoslabičné spojení *i͡e* (v nejrannější době praslovanské periody mohlo býti otevřeným *ē*), srov. van Wijk, Slavia 2, 1923, 593-595.

Písmena *ǫ, ę* označují nosové *o, e* (nosovky, nasály), písmena *ъ, ь* redukované vokály (kratší než krátké): *ъ* pokládám za vokál stejné horizontální polohy, jako jest *y*, ale střední výšky, nelabialisovaný a *ь* za vokál předopatrový, střední nebo zvýšené, střední polohy, srov. o této otázce van Wijk v AslPh. 37, 1922. 330-332, Hujer, Úvod 36, Meillet, Sl. comm. 94-95, 160.

Souhláska *v* byla bilabiální *(w)*; *j* mohlo býti v určitých případech *i̯*; *r, l* mohly býti slabičné (sonatní *r̥, l̥* a *r̥ᵉ, l̥ᵉ*); retné souhlásky nemohly býti palatální, neboť *bj, pj, vj, mj* daly *bl', pl', vl', ml'*, a

pl', *vl'*, *ml'*. O prasl. *t'*, *d'* z *tj* (*kt*) a *dj* srov. Belić, Už. fil. 2. 1921, 221 n. Souhlásky *k*, *g*, *ch* (velární) nemohly býti před palatálními vokály. Souhlásky *c*, *dz*, *š*, *ž*, *č* svým původem byly palatální, ale těžko říci, pokud zachovaly svoji palatálnost do poslední doby existence prasl. jazyka. Souhláska *ś*, vzniklá z *ch* třetí palatalisací, zachovala v praslovanštině svoji palatálnost: srov. rus. *всякъ* (*śjak*) bulh. *всѣкъ* (*śjak*), v češ. a pol. se změnila v *š*.

Pozn. O podmínkách třetí palatalisace v. Belić, Už. fil. 2, 1921, 18 n. a 3, 1922-3, 131 n., Trubeckoj, RÉSl. 2, 1922, 225 n, Vondrák, Sl. 2, 1923, 17 n., tam i starší literatura; doplniti jest třeba Zubatý, Sbor. filolog. 1, 1910, 148 n.; přehled u Hujera, Úvod 42. Nejnověji Knut Knutsson, Über die sogenannte zweite Palatalisierung in den slavischen Sprachen, Lund 1926.

Souhlásky před palatálními vokály nebyly palatální, ale byly poněkud palatalisovány: r^e, l^e, n^e, b^e, t^e atd.

Podrobněji o praslovanském systému hláskovém viz u Hujera, Úvod 35 n.

16. Hláskový systém v jihoslovanské jazykové skupině byl celkem stejný jako praslovanský.

Nicméně lze stanoviti několik společných jevů neboli znaků, jež sjednocují všechna nářečí jihoslovanská a jež nejsou — v tomto spojení — v ostatních slovanských jazycích, a to:

1. skupiny *kv*, *gv* se před *ě* vzniklým z dvojhlásky (diftongu) změnily v *cv*, *dzv* (*cvětъ*, *dzvězda*);

2. skupiny *tl*, *dl* se změnily v *l* (*plelъ*, *kralъ*), — tyto dva jevy jsou i ve východní neboli ruské skupině slovanské;

3. prasl. *or*, *ol* na začátku slova před souhláskami — tam, kde se změnily v západních slovanských jazycích a ve skupině východní (ruské) v *ro-*, *lo-*, — daly ve skupině jihoslovanské většinou *ra-*, *la-* (*ravbnъ*, *lakъtь* atp.);

4. tytéž skupiny uvnitř slova před souhláskou daly v jihoslovanské skupině *ra*, *la* a skupina *er*, *el* v stejné poloze *rě*, *lě* (*gradъ*, *glava*, *brěgъ*, *mlěko* atd.) — stejně jako v češtině;

5. v jihoslovanské skupině nebylo tendence ke ztrátě slabičné platnosti u slabičných *r̥*, *l̥*, kteráž tendence se uplatnila i ve východní (ruské) skupině i většinou ve skupině západní; proto ve všech jižních jazycích slovanských v starších jejich obdobích je slabičné *r* a *l* (*sъmr̥tь*, *vl̥kъ*) atp. — jako většinou i v češtině.

Další jevy obecně jihoslovanské jsou:

6. změna *ъ, ь* před *j* v hlásky, třebaže kvantitativně redukované, přece kvalitou odpovídající hláskám *y, i* (*myjǫ, bijǫ* atp.), — tato změna jest i v západních jazycích slovanských (srov. pol. *myję, biję, żmija, szyja*, stč. *myju, šíjě* — nč. *biji, bij* jsou však novotvary, stč. bylo *bíú* z *b'ú*, imper. *bí, zmie)* a ze skupiny východní v brus. a mrus. (mrus. *мию, мий, пий, шия)*, ale ne ve vrus. (*мою, мой, шея, пей*);

7. v jihoslovanské skupině nepronikla v nejstarším období jejím tendence k přechodu palatalisovaných souhlásek (před předopatrovými vokály) v souhlásky palatální.

O znacích tvaroslovných, morfologických, na př. o *-ę* v gen. sg. a nom.-akk. pl. f. **voľę*, akk. pl. m. **koňę* (= rus. i záp. slov. **voľě*, **koňě*), společných jižním jazykům slovanským, nemluvím v této části.

II. Hláskosloví jazyka Cyrilova a Metodějova a staroslověnských nářečí v 10.—11. století.

17. Všechna nářečí projevující se v staroslověnských památkách z 11. století — necháme-li stranou české znaky v MisK. a Praž. zl. a ruské v Ostr. a máme-li na zřeteli jen jihoslovanský základ jazyka v památce první a jihoslovanskou předlohu u druhé a třetí — náleží do skupiny jihoslovanských nářečí, t. j. jsou charakterisována právě uvedenými znaky jihoslovanskými: *cv, d͡zv; l* z *tl, dl; ra-, la-* na začátku slov v určitých případech; *-ra-, -la-, -rě-, -lě-* z *-or-, -ol-, -er-, -el-* před souhláskou uvnitř slov, slabičné *r̥, l̥*; redukované *i, y* před *j*; snad poněkud palatalisované, ale ne palatální souhlásky před palatálními vokály.

Do téže skupiny jižních nářečí slovanských náležel a týmiž jihoslovanskými znaky byl charakterisován i jazyk věrověstů — sv. Cyrila a Metoděje. Ale mimo to se jazyk cyr.-met. lišil od mnoha jiných jihoslovanských nářečí té doby některými osobitými znaky; v nářečích pak z 10. a 11. století, která se přímo nebo nepřímo projevují v památkách staroslověnských, nalézáme nadto ještě některé nové znaky, vzniklé v 10.—11. století.

O hláskové podobě jazyka cyr.-met. můžeme usuzovati na základě rozboru prvního slovanského písma (hlaholice) a psaní nejstarších staroslověnských památek.

18. V *písmu* cyr.-met. jsou tato písmena (užíváme cyrilské transkripce):

A. pro samohlásky: ѧ, ѻ, ѫ, ѹ, ѣ, ъ, ѥ, и, ѣ, ѧ, ь (ьѧ, ьѫ, ю);

B. pro souhlásky: р, л, м, н, б, п, т, д, к, г, в, с, з, ш, ж, χ, ц, ч, ѕ.

Samohlásky (vokály) ѧ, ѻ, ѫ, ѹ, ѣ, ъ, ѥ, и, ѣ, ѧ, ь se shodují s praslovanskými a obecně jihoslovanskými samohláskami *a, o, ǫ, u, y, ъ, e, i, ě, ę, b.*

Právě tak se i uvedené souhlásky (konsonanty) staroslověnského jazyka shodují s praslovanskými a obecně jihoslovanskými souhláskami *r, l, m, n, b, p, t, d, k, g, v* (bilabiálním), *s, z, š, ž, ch, c, č, d͡z.*

Pro hlásku *j* nemělo staroslověnské písmo zvláštní písmeno.

Palatálnost souhlásek р, л, н, с označuje se zvláštním znakem nad literou pro souhlásku; řecké měkké *g* anebo jeho slovanská náhrada označuje se v hlaholici zvláštním písmenem ѵ.

Vedle písmen ѧ, ѫ, ѹ již v nejstarších památkách užívá se i znaků ьѧ, ьѫ, ю, u nichž první část označuje po samohlásce nebo na začátku slova *j* nebo *i̯*, po souhlásce palatálnost této souhlásky.

Písmo samo o sobě a zběžné poznámky dosud k němu připojené nedávají úplného názoru o hláskovém systému jazyka cyr.-met. Ale některé hláskové znaky bijí do očí a mohou býti poznamenány hned:

1. to, že se užívá v hlaholici ѣ pro ѧ po palatálních souhláskách i pro ѣ, ukazuje na velmi otevřený charakter této hlásky;

2. praslovanskému (a pravděpodobně i obecně jihoslovanskému) *t', d'* odpovídají ve všech nejstarších památkách spřežky шт, жд; není pochyby, že tomu tak bylo i v jazyce cyr.-met.;

3. rozdíl mezi prasl. *z* a *d͡z*, který se pravděpodobně zachoval ještě do doby jihoslovanské jazykové jednoty, jest uchován ještě v jazyce cyr.-met.

Přesnější názor o hláskové podobě jazyka slovanských apoštolů dostaneme z podrobného rozboru dokladů nejstarších památek. Z toho rozboru vytěžíme také data o různých hláskových jevech staroslověnských nářečí 10. a 11. století.

Nosovky (nasály).

19. Praslovanské a obecně jihoslovanské *nosové (nasální)* *o* a *e* (nosovky *ǫ*, *ę*) zachovaly se jasně beze změny v jazyce cyr.-met. Že jejich nosovky byly nasální *o* a *e*, jest jasně viděti ze samého složení ***písmen hlaholských*** pro ně: v první části *ǫ* (ѻ҃) vidíme hlaholské *o* (ѻ) a v první části *ę* (ѣ҃) hlaholské *e* (ѣ); druhá část ҃, společná oběma písmenům, zřejmě označovala nasální charakter vokálu, vyznačeného první částí písmene.

Stejně jako dvěma písmenům cyrilským ѳ a ѵ odpovídá v hlaholici jedno, také patrně v hlaholici původně bylo jen jedno písmeno ѣ҃, odpovídající cyrilským ѧ a ѩ. Toto starší stadium hlaholské grafiky jeví se i v nejstarších hlaholských památkách — v MisK. — i v pozdějších — v Ps. Sin., Ev. Ochr. a Praž. zl.

Ostatně ani ***původní cyrilice*** neměla písmeno ѩ: v Sav. jest ѧ v platnosti ѩ (ję) a ѧ (hlaholské ⱑ), řidčeji ѣ v platnosti nejotovaného ѧ (ę); v Supr. jsou dvě písmena: ѧ po samohláskách a ѣ po souhláskách; v Chil. jest tomu naopak: po samohláskách ѣ, po souhláskách ѧ (v starší podobě); v Mak. zl. se užívá ѣ v platnosti ѧ i ѩ (ale dvakrát psáno ѧ a to v platnosti ѧ, ę); v Undol. zl. je jediné ѧ — pozdní znak.

20. V staroslověnských památkách, nám zachovaných, projevují se ***dialektické známky*** v nosovkách — pozdějšího původu — pravděpodobně z 11. století a vůbec jevy netýkající se jazyka apoštolů.

V MisK. nelze stanoviti žádných změn.

Pozn. Ve tvaru нєвєѣкоѻ҃ѧ v VI^{b} $_{7-8}$ může býti i přepsání, -ѻѻ҃ѧ m. -ѻ҃ѧ.

V Zogr. je již oddělena ze společného písmena pro ѧ a ѩ druhá část a užívá se jí jako samostatného písmene pro *ę*; mimo to jest v Zogr. zvláštní písmeno, patrně pro nosovku, užívané jen v jediném tvaru — v nom. sg. masc. part. praes. typu грѧдѣ, сѣ: místo písmene ѣ bývá někdy psáno v tomto tvaru ѥ. Toto záhadné písmeno pravděpodobně značí *ę* přenesené do tohoto tvaru analogií podle jiných sloves (вида, глаголѧ), ale bez palatálnosti předchozí souhlásky (souhlásky to tvrdé nebo dokonce labialisované, kdežto ve вида bylo д pravděpodobně palatalisováno).

Dále v Zogr. jest dosti dokladů rozličných odchylek od pravidelného užívání písmen pro nosovky. Dosah jejich jest třeba

určovati velmi opatrně. Mnoho dokladů takových odchylek lze vysvětlovati jako přepsání. Všechny ty doklady tak sice vysvětlovati nelze, ale nelze ovšem také vyvozovati výslovnost ѫ jako ѹ na základě jediného dokladu, jenž se nepodobá přepsání — **ан'дрѣѹ** akk. sg. (L 6 14, m. **андрѣѩ** nebo **андрѣѫ**) — ostatní doklady jsou pravděpodobně přepsání; co se týče dokladu **пѫн'тѣскоѹмоѹ** Mt 27 2, Mr 3 1, L 3 1, zde patrně ѫ vzniklo z ѻ před -нт-.

Dokladů matení ѧ s ѥ jest mnohem více než matení ѫ a ѹ: srov. **ѣѣ врѣмѧ своѥ** L 1 20 (m. **своѥ**), **чѣто бѣша** J 10 6 (m. **бѣаше**), **бывъша** J 6 19 nom. pl. masc. (m. -ѥ), **бѫштѣдьнѣ** (m. **вєштѧдьнѣ**) L 20 29 a j. Vysvětlovati všechny takové příklady jako přepsání jde těžko. Pravděpodobně podklad tohoto matení ѧ a ѥ v písmu je do jisté míry fonetický: pravděpodobně ѧ bylo hláskou *e* se slabou nasalisací. Tomu nasvědčují i doklady záměny ѧ a и (vedle vyskytající se záměny ѥ a и), ač část těchto dokladů může býti také jen přepsání. Spolehlivější doklady záměny ѧ a и jsou tyto: **сно҃ве вашѧ** (m. **ваши**) Mt 12 27, **осѫдѧтъ** L 11 31 (m. **осѫдитъ**), **ѹзьритъ** Mt 13 15 (m. **ѹзьрѧтъ**).

Některé doklady vzájemné záměny ѫ a ѧ nelze také vysvětlovati bez předpokladu, že se už v řeči písaře začal hláskoslovný proces, který se jasněji projevil až později: změna ѧ v ѫ po jistých souhláskách a po jiných ѫ v ѧ. Nejspolehlivější je doklad **водъı въслѣплѫштѫıѫ** gen. sg. m. **-штѧѩ** J 4 14. Záměna ѧ za и v slově **вашѧ** (srov. výše) neznamená změnu ѧ v ѥ po ш, ale ukazuje jen, že se písmena ѧ a ѥ, и asociovala s jednou a touž hláskou, neboť někde písař psal ѥ, kde vyslovoval и, a jinde ѧ, kde vyslovoval ѥ.

Pozn. Srov. o nosovkách v Zogr. také Kurz LF. 50, 1923, 230 n.

21. V Mar. odchylky od pravidelného užívání ѫ a ѧ dávají jiný obraz. Není pochyby, že nosovka ѫ v řeči písaře Mar. buď ztratila nasální charakter nebo se její nasalisace oslabila a že vokál ten se změnil v *u* čisté nebo nanejvýš velmi slabě nasalisované. Jagić v Mar. ed. 423 uvádí přes 40 příkladů ѫ (ѭ) místo ѹ (ю) a přes 20 příkladů na ѹ (ю) m. ѫ (ѭ), poznamenávaje, že neuvedl všechny. Jednotlivé případy bylo by možno pokládati za přepsání (na př. **мѫжѫ** dat. sg., **ищѫщѭ** dat. sg., **съвѧзаѭ сѫщю**, **грѣшьнѫ мѫжю** atp.), ale většinu dokladů

nelze tak vysvětlovati: **къ немѫ** m. **къ немоу** Mt 8 5, **по обꙑчаѭ** m. **по обꙑчаю** L 2 27, 42, **зълодѣѭ** gen. dual. m. **зълодѣю** L 23 39, **въ очиѭ нашею** Mr 12 11 atp. Zvlášť důležité jest, že se často užívá **ѫ** m. **оу** a **ѭ** m. **ю**, což dokazuje, že pro písaře písmena **ѫ** a **оу**, **ѭ** a **ю** byla rovnocenná. Daleko řidší případy **о** m. **ѫ** v Mar. (celkem 16) jsou prostá přepsání; písař nedopsal hlaholské **ѥ**, jehož první částí jest *o*: **бодетъ**, **содитъ**, **къ ѥдино** atp., srov. Jagić, Mar. ed. 424. To potvrzuje i fakt. že někde není dopsáno také **оу**: **помилои**, **оченикъ**, **оχо** atp. (ib.). Nepochybná záměna **ѫ** a **оу** v Mar. jest známkou srbského charakteru; nedostatek záměny **ѧ** a **ѥ** v Mar. nepřekáží takovému závěru, poněvadž jest zcela pravděpodobné, že *ę*, jakožto hláska otevřenější, déle zachovala svou nasalisaci než *ų*, srov. Již. Fil. 4, 1924, 220 n.

22. Také Cloz. jako Mar. projevuje nářečí se změnou *ǫ* v *u*: srov. **богонаоучѥноуѭ** 28, **развлючаѥте** 133, **тѫжю** 145, **мѫкоу** (akk. sg.) 617, **моука** 620, **оусоуждаѭште** 654, **жтробоу** (akk. sg.) 746, **моуцѣ** 755, **моукъı** II 53, **дроугоуѭ** II 111 a naopak **-ѫ** m. **оу**: **отъ сждѫ** 261 m. **отъ сждоу** (*ἐντεῦθεν*): zdá se, že poslední doklad jest přepsání. Doklady pro **ѥ** za **ѧ** nejsou.

Dva doklady záměny **ѫ** a **ѧ** (**доуша** akk. pl. 533 a **гл҃ѧ** 1. sg. praes. 877) nestačí k nějakým závěrům. Doklad **сѧдѧштаго** 37 jest buď přepsání nebo stará alternace kmenů *sěd-* a *sęd-*. Doklady **немогоште** 180 (**-го-** m. **-гѫ-**), **вьсѣко** akk. sg. f. 275 jsou jasně přepsání a akk. sg. f. **новоу** 30, **коу** II 114, **а҃ховъноу** II 28 jsou buď také přepsání nebo tvary vzniklé vlivem tvarů **моу**, **твоу**.

23. Assem. nemá spolehlivých dokladů záměny **ѫ** a **ѧ** s jakýmikoliv orálními vokály, ale jest v něm několik dokladů záměny nosovek: **приемлѧтъ** Mt 17 25, **въсплачѧтъ сѧ** Mt 24 30, **плачѫщии сѧ** Mt 5 4, **плачѫщи сѧ** L 7 38, **помажѧтъ** Mr 16 1, **лъжѫще** Mt 5 11, **лъжѧ** akk. sg. J 8 44. Tedy, lze-li věřiti vydání Crničićovu, v jazyce Assem. se projevuje změna **ѫ** v **ѧ** po **л**, **ч** a **ж**. Tato poslední změna, totiž **жѫ** v **жѧ**, se sice nevyskytá v pozdějších památkách, které zaměňují nosovky, — v nich obvykle naopak **жѧ** > **жѫ**, — to však nevyvrací možnost, že v 11. stol. byla nářečí se změnou **жѫ** v **жѧ**. Tuto možnost podporuje svědectví v Assem. o silné palatálnosti souhlásek **ж** a **ч**, srov. dále § 117.

24. V Ps. Sin. jsou bezpečné stopy stsl. nářečí se změnou *ǫ* v *o*. Dokladů, kde je ѫ nahrazeno písmenem ѻ, jest tolik v poměru k dokladům є m. ѣ (= ѧ i ѣ), že by bylo nesprávné pokládati je za přepsání (t. j. za nedopsané ѫ). Srov. гослєχъ 31 2, дοвροвѣ 73 5. заблοдішѣ 106 4, зълοбο akk. sg. f. 51 3, лοкъ 77 57, 74 4, ιскοштєінмъ 23 6, мοлітвο akk. sg. f. 101 18, 108 4, 105 44, мοжємъ instr. sg. 17 26 atp. (přes 27 dokladů). K tomu jsou i opačné doklady, ѫ m. ѻ. Některé z nich sice mohou býti přepsání, leč v celku a společně s doklady pro ѫ m. ѻ svědčí pro fonetický podklad tohoto jevu, srov. ѣтοрѫіѫ 47 1, ѣѕѫвѣѫтъ 64 14, мнѫіѫ 43 16 atp. Několik dokladů matení ѫ a ѹ (ѭ) — uvedeny jsou u Vondráka, Altk. Gr.[2] 154 — nestačí na závěr; bylo by odvážné osnovati na těchto dokladech domněnku o srbochorvatském zabarvení Ps. Sin.: ιскрьніѫмѹ 34 14.*) Několik dokladů na є m. ѣ (= ѧ i ѣ) vzniklo také pravděpodobně přepsáním (nedopsané ѣ): srov. єзъıцı 2 1, съпєшıтı 87 6 atp. Jsou i případy, že jest vynechána první část písmene ѣ, t. j. m. obvyklého ѣ v Ps. Sin. jest napsáno hlaholské ѧ (є); toto ѧ (є) někdy jest i m. ѣ nebo ѫ, totiž jest vynechána první část těchto znaků. Případů opačné záměny ѣ (= ѧ) za є jest ještě méně: ıмьѧнıχъ = ıмєн(ъ)ıχъ 15 4, ıмѧнı 65 2, єфьѧмοвı 77 9; pravděpodobně se při slabé nasalisaci *ę*, kterou lze předpokládati pro 11. stol., rozdíl mezi єн, єм a ѧн, ѧм málo cítil. Dokladů vzájemné záměny ѫ a ѧ jest přece jen málo pro pevné závěry, třebaže se všechny shodují s pravidelnou t. zv. středobulharskou záměnou nosovek: стьѕѫ akk. pl. 22 3, зємлѣ akk. sg. 64 10, дѿѫ gen. sg. 68 2.

25. Euch. Sin. v nespolehlivém vydání Geitlerově poskytuje několik dokladů nepravidelného užívání ѫ a ѧ: dva doklady ѻ m. ѫ (mohou býti přepsání), dva doklady ѫ m. ѻ, čtyři ѹ (ѭ) m. ѫ (ѣѫ), dva є m. ѧ, tři ѧ m. є, dva ѧ m. ѣ, jeden doklad и m. ѧ, jeden ѧ m. ѧ, pět pro vzájemnou záměnu ѫ a ѧ; srov. doklady u Langa I, 23 n.

Sav. také nedává dostatečného materiálu pro vývody: dva doklady — стоıѫцıѧ 87 (m. стоıѧцıѧ) a ѣ m. ѣѫ 131[b] — k tomu nestačí.

V Supr. také není dokladů, z nichž bychom mohli něco bezpečného vyvozovati. Zdá se, že většina odchylek jsou přepsání.

*) Ostatní mohou býti přepsání.

Drobné zlomky hlaholské a cyrilské vůbec neposkytují při malém objemu dosti materiálu pro posouzení jejich jazyka.

26. Zvláštní postavení mají Praž. zl.; že byl poslední jejich písař českého původu, jest jisté a proto nalézáme v nich ѹ m. ѫ a naopak a také ѧ m. ѧ a naopak: бѹдеть I A 10, славою I A 29; мѧтѣноѹю настѣницѣшаго *(μανναδοτήσαντα)* II B 22—23, ѹдариша II A 4, възложиша II A 17, та II A 20 (= тѧ).

Ostr., jakožto ruský přepis staroslověnského originálu, také ovšem má doklady pro záměnu orálních samohlásek za nasální a to četné.

27. O sobě stojí příklady, kde se v kořeni střídá nasální a orální vokál: v stsl. památkách jest мѫдити i моудити, нѫжда a ноужда; jednotlivé jazyky slovanské a jejich nářečí také kolísají v těchto kořenech mezi střídnicemi za *ǫ* a *u*: v polštině, kde se nosovky zachovaly, jest *mudzić, zmuda,* v slovinštině, kde *ǫ* dává *o*, je *muditi*, v různých makedonských a bulharských nářečích jest někde střídnice za *ǫ*, jinde střídnice za *u*; stejně v slově нѫжда. Stejné střídání jest v kořeni *gnǫs-/gnus-* (гнѫшати a гноушати), v prefixu *sǫ-/su-* (сѫмѣнѣти a соумѣнѣти) a mezi ѧ a ѣ v помѧнѫти a помѣнѫти.

Ve tvarech (об-, съ-)рѣсти — (об-, съ-)рѧшѫ, лѣшти — лѧгѫ a сѣсти — сѧдѫ jest staré střídání základu s infixem v kořeni a bez něho, srov. rus. *лечь — лягу, сесть — сяду*, stč. *sadu, sadú* (1. sg. a 3. pl. praes.), ale *sědú* (3. pl. aor.), *sědl* atp.

Kolísání mezi ѧ a ѫ v slově тысѧшта — тысѫшта jest také praslovanské, srov. rus. *тысяча* a srb. *tìsuća.*

Jednotlivé památky se liší ve výběru uvedených variantů. Zogr., Mar., Assem., Cloz., Euch. Sin., Ps. Sin. užívají нѫд-, нѫжд-; jest to, patrně dialektickou, zvláštností textů hlaholských, neboť v Sav. naopak jest нѹдитъ 150, нѹждѧници 150 vedle нѫждѫ 59^{b}, také v Supr. se častěji vyskytuje ноуд-, ноужд- než нѫд-, нѫжд-.

ѣ

28. Praslovanská hláska *ě* označuje se v cyrilici písmenem ѣ, v hlaholici ⱑ. Téhož hlaholského písmene se užívá i na místě cyrilského ⱔ, t. j. pro *ja* a také pro *a* po palatálních souhláskách. Jest v tom jisté svědectví o povaze staroslověnského ѣ.

Nebylo pravděpodobně vůbec rozdílu mezi ѣ napsaným po vokálu nebo na začátku slova a ꙗ, pokud toto ꙗ značí *ja*, poněvadž ѣ jako zvláštní hláska neexistovalo po *j* už v praslovanštině: staré *ē* se po *j* změnilo v *a* (**bojēti sę* > **bojati sę* atp.), staré *oi̯* (= *oi̯*, *ai̯*, *ōi̯*, *āi̯*) po *j* dalo *ei̯* > *i*; stejně i po prothetickém *i̯* (*j*) se praslov. *ě* změnilo v *a*: **jěmь* > **jamь*. Jest tedy ѧ v hlaholském ѣко, ѣмь, боѣти сѧ čísti stejně jako cyrilské ꙗ (*ja*): ꙗко, ꙗмь, боꙗти сѧ.

Také staré *a* se po palatální souhlásce (ne po *j*) označuje písmenem ѣ (ѧ), ale nad písmeno pro předchozí souhlásku se obvykle v nejstarších hlaholských památkách klade znaménko měkkosti, t. j. píše se коⷩѣ (*koňa*), волⷩѣ (*vol'a*), ale нѣмъ, лѣто bez takového znaménka. Omezoval-li se rozdíl mezi коⷩѣ a нѣмъ jen na rozdíl v kvalitě souhlásky, t. j. na rozdíl palatální a palatalisované souhlásky, nebo zda se rozdíl, velmi jemný, týkal i samé samohlásky, jest těžko tvrditi s jistotou. Obojí jest možné: *vol'a* — *l'ato* nebo *vol'a* — *l'äto* se širokým *e* (*e*^{a} nebo *a*^{e}, *ä*). Pro druhou možnost svědčí střídnice za staré ѣ v současných nářečích v okolí soluňském (v. dříve v § 4). Tento vokál mohl býti tak blízký vokálu *a* po palatálních souhláskách, že původní staroslověnský pravopis nevystihl rozdílu mezi nimi: po palatálních souhláskách se vokál *a* přirozeně měnil směrem k *e*.

V některých památkách psaných cyrilicí také se užívá písmeny ѣ za ꙗ = *ja* a za ѧ po palatálních souhláskách, v jiných pak jen pro toto ѧ. Tak v Und. zl. глиголиѣ gen. sg. 43, иѣкова 50, ѣви сѧ 8, ѣко 33, септѧбрѣ gen. sg. 37, 38, 47, 48 atp.; v Mak. zl. ѣкоже 1 11, сѣказанииѣ gen. sg. 1 8. V Chil. zl. раздрѣсѣть I B a 9–10, оу҃подобⷩѣсѧ II A a 17–18, погоу҃блѣ(іжци) I B a 1, полѣсѣ nom. sg. II B b 9. V Supr. оу҃тврдіѣштѧ 392 4, огнѣ 263 30, огнѣ 260 30 gen. sg. — srov. огню ib. 261 20 —, поклаⷩѣните сѧ 262 29, вьсѣкоіѫ 271 27 atp. V Sav. ѣ m. ꙗ — důsledně — po л: землѣ nom. sg. 47^{b}, 69^{b}, волѣ nom. sg. 29, 72^{b}, 96, 123, кораблѣ gen. sg. 41 atd., řidčeji po р: морѣ gen. sg. 40^{b}, творѣше 84^{b} atp. (častěji ра m. рꙗ), ale důsledně нꙗ, jen jednou испльнѣѧ 144^{b}, srov. Ščepkin, Разсужд. 275. I v Ostr. jsou takové doklady, pravděpodobně přešly z jihoslovanské předlohy.

Nelze pochybovati, že takovéto užívání ѣ v památkách psaných cyrilicí souvisí s tradicí grafiky hlaholské; v řeči písaře Sav. na př. původní slabika *rě* se jasně lišila od slabiky *ŕa*:

první se píše vždy ѓ҃, druhá ѓа, pokud se písař ꙗeřídil otrocky předlohou.

29. V jednotlivých případech se mohly ke grafické tradici družiti i příčiny fonetické: vyslovovalo-li se v některém nářečí v 11. století ѓ҃ *(rě)* jako *r°a* (*r°* označuje palatalisované *r*) a současně souhláska *ŕ* vůbec tvrdla, mizel rozdíl mezi slabikami ѓ҃ a ѓ̂ҍ = *ŕa*. V památkách nám zachovaných a psaných cyrilicí nemáme však stop po takovém nářečí. Z hlaholských pak jen jedna poskytuje více nebo méně spolehlivou stopu takového jevu: jest to Ps. Sin. Bylo-li ѓ҃ *(rě)* v něm *r°a* a *ŕ* ztvrdlo nebo se stalo polopalatálním *(r°)*, jest přirozené a možné psáti ѓа m. ѓ҃ a doklady pro to skutečně jsou v Ps. Sin.: **правратї** 77 44, **правратїшѧ** 77 57, **врамѣ** 80 16; **пограбаѣмї** 78 3 Co se týče příkladu **тѣко** 62 3, jest to pravděpodobně přepsání (před ním jest **безводьнѣ** a za ním **въ сѣмѣ**). Nelze spoléhati ani na jediné **наслаждшї** 81 8 m. **наслѣдиши**. Poznamenávám, že doklady **подрѣжаніе** 78 4, **подрѣжанімъ** 34 16, **подрѣжашѧ** 34 16, 79 7 nepatří sem: střídání ѣ a а v tomto kořeni, jakož i v slově **трѣва** — **трава** jest i v jiných památkách. Případy а m. ѣ v jiných památkách nejsou spolehlivé. Jest tedy jediné možný závěr, že se v jazyce Ps. Sin. ѣ asi vyslovovalo jako *°a*.

Fakta všech staroslověnských památek, v celku vzatá, ukazují, že se samohláska ѣ zachovala v staroslověnských nářečích 11. století jako zvláštní hláska, odlišná ode všech ostatních samohlásek.

Kolísání mezi ѣ a е v slovech přejatých z řečtiny, **июдѣи** — **июдеи**, **галилеѧ** — **галилѣа** atp, nemluví proti tomuto předpokladu. V takových slovech jde o zakončení různého původu (řec. *-εύς, -αῖος, -αία, -ης*), které se přenášely analogií s jedněch slov na jiná.

ъі

30. Hláska vzniklá z prasl. *y* byla pravděpodobně taková, jako jest nynější ruské (velikoruské) **ы** a polské *y*. V jednotlivých památkách, cyrilských i hlaholských, se píše různě: ve většině hlaholských spřežkou **ъі** (Zogr., Mar., Cloz., Ps. Sin., Euch. Sin., Ev. Ochr., většinou i v Assem.), řídčeji spřežkou **ъи** (MisK., Mak. hlah. zl., někdy i v Assem.).

Označovati hlásku *y* dvěma písmeny bylo zvykem u Slovanů již před vznikem hlaholice, když **ноуждаѭ сѧ грьчьскъıми писмєнъı писати** (Chrabr), a bylo to potom přejato i do hlaholice; srov. psaní této hlásky *ui* ve Frisinských zlomcích, v nichž *ui* jest mechanicky přenesený usus staroněmecké grafiky, která něm. *ü* označovala *ui* (srov. Gebauer, Hist. ml. 1, 278 n).

31. Odchylky od pravidelného užívání **ъı** v staroslověnských památkách jsou poměrně řídké. Nejvíce je jich v Cloz.: **нı** m. **нъı** 58, **покрıваше** 56, **крıмѣ сѧ** 951, **покрıєтъ** 137, **съкрıти** 955, **несъмъıслънı** 18 m. **-нъı**, **слıшѧ** II 35. **даръı** nom. pl. m. **дари** 160, **псалъмı** instr. pl. 354, **фаръıсѣкı** 389, **тъı** m. **тı** II 58, — srov. vydání Vondrákovo, str. 5. Také v Mar. lze nalézti několik nepochybných dokladů, svědčících, že jeho písař už nerozlišoval nebo špatně rozlišoval **ъı** a **и**: **жєнı** gen. sg. L 14 26, **народı** akk. pl. Mt 9 36, **аромати** akk. pl. Mr 16 1, **тı** m. **тъı** akk. pl. zájm. L 8 32, J 5 39, **митарємъ** L 7 34, **билъ** J 8 42, **рибѫ** J 21 9; okolnost, že písař postřehnuv v těchto případech svou chybu, napsal nahoru **ъ**, nic na věci nemění: vždyť hláska *y* se píše v Mar. **ъı** a ne **ъи**. Mimo to jsou i doklady, kde zůstala chyba neopravena: **слıшѧштємъ** L 20 45, **къ істъıнѫ** L 21 3. Co se týče příkladů s **ъ** m. **ъı**, uvedených Jagićem (Mar. ed. 425), pokládám je prostě za přepsání.

ъ, ь

32. Staroslověnské střídnice (reflexy) za praslovanské *ŏ*, *ŭ* (v. § 16) jest těžko přesně stanoviti. Bez pochyby byly to *redukované vokály v jazyce cyr.-met.*; o hlásce **ъ** lze předpokládati, že byla hláskou zadnější než hláska **ь**, pravděpodobně téže řady jako vokál **ъı**, ale nižší; o hlásce **ь** lze předpokládati, že byla palatální.

V staroslověnských dialektech, v nichž je později, v 11. století, za určitých podmínek **о** za **ъ**, lze předpokládati pro starší dobu labialisovaný charakter hlásky **ъ**. Změna **ь** v **ъ** před slabikou s velární samohláskou a **ъ** v **ь** před slabikou s palatální v nářečích staroslověnských 10. století, o nichž srov. dále § 46 n., ukazují, že **ъ** nebylo v nich palatální, ale hláskou zadnější než palatální **ь**.

Pozn. O povaze stsl. **ъ** a **ь** srov. Leskien, Gram. d. altb. Spr. 8 a 10 a jeho Handb.[6] 5, Vondrák, Altk. Gr.[2] 158, v mé mluvnici z r. 1915, 18, van Wijk, AslPh. 37, 1920, 330—2.

33. Redukované samohlásky *ъ* a *ь* byly nepochybně ještě ***skutečnými hláskami*** v době, kdy Cyril zachytil písmem jeden z dialektů okolí soluňského. Možná však, že již tehdy nebo o málo později hlásky ty nebyly úplně stejné na různých místech v slově: to ukazují jejich pozdější osudy. Lze míti za to, že *ъ* a *ь* byly slabé na konci slova a v slabice, za níž následovala slabika s plným vokálem nebo i slabika se silným *ъ* a *ь*; přitom nejdříve se oslabily jmenovitě koncové *ъ* a *ь*. Silné byly *ъ* a *ь*, byly-li pod přízvukem nebo před slabikou se slabým *ъ* a *ь* nebo se slabým redukovaným *y* nebo *i* (v. dále § 53 n.). Pod přízvukem mohlo býti jen silné *ъ* a *ь*.

Tedy ve tvaru **сѫна** bylo *ъ* slabé, ve tvaru **сѫнѣмѣ** bylo *ъ* silné, protože stálo před slabým *ь*; v tvaru **сѫнѣмъ** koncové *ъ* bylo slabé, *ь* bylo silné a *ъ* v první slabice slabé, protože bylo před silným *ь* (srov. stsl. **снѣмъ**); v tvaru **лѣстиѭ** bylo *ь* silné, protože stálo před slabým redukovaným *i*. Tento rozdíl mezi silnými a slabými jery (*ъ* a *ь*) vysvětluje další změny jerů v staroslověnských památkách; ovšem změny ty se již netýkají jazyka cyr.-met. a jsou hláskovými jevy staroslověnských nářečí 11. století.

V MisK., v nejstarší památce staroslověnského písemnictví podle znaků paleografických i jazykových, nejméně se projevují pozdější změny samohlásek *ъ* a *ь*: jest tam dvakrát **вѣсѣхѣ** VII 10, 22 m. **вьсѣхѣ**, jsou to snad nahodilá přepsání; jinak se užívá jerů v něm správně.

34. V ostatních staroslověnských památkách projevují se již ***změny***, kterým podléhaly redukované vokály *ъ* a *ь* v staroslověnských nářečích 11. století, a to:

1. Zanikání slabého *ъ* a *ь*; proto se vynechávají litery **ъ** a **ь** v písmě: **всѣ, кто, что, зло, тма, мнѣ, вѣрно** atp. m. **вьсѣ, кѣто, чѣто, зѣло, тѣма, мѣнѣ, вѣрьно** atp.

Pozn. Nenáleží sem **тѣснъ, оупѣснѣкъ**; u nich mezi **с** a **н** patrně nikdy nebyla redukovaná samohláska. Také nebyla ve slovech **дѣснъ, пѣснь, ложесна, желѣзнъ** a snad ani v **вѣстко**, srov. Fortunatov, Составъ Остром. ев. 10 n., Durnovo, Už. fil. 5, 114.

2. Změna silných jerů v samohlásky *o* a *e* (vokalisace), což se projevuje ve psaní: **вѣсь, зълъ, въ-мѣнѣ, шьдъ, тъкмо, любовь** atd. m. **вьсь, зълъ, въ-мѣнѣ, шьдъ, тъкъмо, любъвь** atd.

Pozn. V slovech **когда**, **тогда** vedle **къгда**, **тъгда** nezměnilo se **ъ** v ***o***, nýbrž jsou to patrně slova samostatně tvořená ze základu **ко-**, **то-**.

Stejné jevy, totiž mizení slabého **ъ** a ***ь*** (t. j. **ъ** a ***ь*** v otevřené nepřízvučné slabice) a změna silného **ъ** a ***ь*** v plné vokály, jsou i v živých slovanských jazycích; srov. rus. *все* — *весь*, *тьма* (tma) — *темный*, *сна* — *сонъ* atp. (*o* m. **ъ** a *e* m. ***ь*** jest také v makedonských nářečích); srb. *vas* (a *sav* z *vas*) — *vse* (*sve*), *san* — *sna*, č. *sen* — *sna*, *den* — *dne* atd.; v některých nářečích slovanských se silné **ъ**, ***ь*** nezměnily v plné vokály, ale také nezmizely.

3. V staroslověnských památkách z 11. století klade se mimo to někdy ***ь*** místo **ъ** a jindy naopak **ъ** místo ***ь***. To se vysvětluje zčásti grafickým matením **ъ** a **ь** u písařů 11. století, zčásti jako výraz skutečných hláskových procesů, které se dály v staroslověnských nářečích v 10. století; fakta našich památek totiž připouštějí domněnku, že se v předlohách některých těchto památek projevovala změna **ъ** v ***ь*** před slabikou s palatálním vokálem a naopak ***ь*** v **ъ** před slabikou s velárním vokálem: místo **бъдѣти**, **вънѣ** (srov. **вънъ**), **зълѣ**, **дъвѣ** bylo **бьдѣти**, **вьнѣ**, **зьлѣ**, **дьвѣ** a místo **правьда**, **тьма**, **свѣтьло** — **правъда**, **тъма**, **свѣтъло** atp.

Fakta některých památek připouštějí také předpoklad, že se změnilo v některých staroslověnských nářečích ***ь*** v **ъ** (nebo v labializované ***ь***) po souhláskách **ш**, **ж**, **ч**, **ц** a po skupinách **шт**, **жд**: **шъдъ**, **мжжъ**, **чъто**, **отъцъ**, **сжштъ**, **вижда** místo **шьдъ**, **мжжь**, **чьто**, **отьць**, **сжштъ**, **вижда** atp.

Graficky se mohly zaměňovati jery v otevřené nepřízvučné slabice proto, že již ve výslovnosti písařů 11. století neexistovaly, totiž zmizely, a písaři tedy neměli v řeči kriteria, podle něhož by mohli správně klásti tato tradiční písmena.

K uvedeným fonetickým změnám, kterým podléhaly **ъ** a ***ь***, třeba dodati, že se výsledky dějů fonetických měnily vlivem činitele psychického — analogií.

Podle uvedených pravidel o mizení jerů nebo o jejich vokalisování (t. j. o změně v *o*, *e*) tvar **съньмъ** měl dáti foneticky **снѣмъ**, ale vedle tohoto tvaru (**сънѣмъ** Mar. 176 27) vyskytá se i tvar **съньмь** (Mar. 302 9); tento tvar mohl se vyskytnouti vlivem tvarů **съньма**, **съньмѫ** atd., kde ***ь*** pravidelně

zaniklo před slabikou s plnou samohláskou; tvar **дьнѣтъ** měl dáti **днетъ**, ale vlivem **день** se vyskytlo i **денетъ** (Assem.) atd.

35. *Změna* **ъ** a **ь** *v plné vokály* se nevyskytá ve všech zachovaných starých památkách. Není, jak jsem již uvedl, v Mis K. V ostatních hlaholských památkách ve všech jest tato změna.

Druhá podle stáří hlaholská památka, Zogr., má doklady i pro změnu **ь** v *e* i pro změnu **ъ** v *o*, ale doklady pro tuto druhou změnu jsou poměrně řídké, takže vznikaly i pochybnosti o tom, zda se projevuje v této památce dialekt 11. stol. s *o* místo silného **ъ**. Hlavně se doklady ty vyskýtají ve výrazech církevních **любовь, црьковь, смоковьница** a ve zvláštní kategorii, kde se vokalisuje koncové **ъ** ve spojení s následující příklonkou: **цр'ковь** Mt 26 61, L 1 9, **црьковь** Mt 27 40, Mr 11 16, 14 58, L 19 45, 21 38, J 2 19, 8 2, **црьковъ** L 22 52, **црковь** L 18 10; **любовь** L 11 42, J 13 35; **смоковьницѫ** Mt 24 32 a j., **родось** Mt 11 16, **образось** Mr 12 16, **народось** J 7 49, **праздьникось** J 7 8. Ale kromě těchto uvedených dokladů jsou v Zogr. i jiné: **оусохъшѫ** Mr 11 20, **токмо** Mt 5 47, 10 42, **волѥ** (= **вълѥ**, **ъ** před redukovaným *i*, srov. dále § 55) J 13 5, **сѣтоі** (nom. sg. adj., ze **свѧтъи**) L 1 72, **скѫдоль** L 5 19 a **скѫдольницѣ** Mr 14 13, L 22 10 — vedle **скѫдельниково** Mt 27 7 a **скѫдельничи** Mt 27 10 (slovo **скѫдьль** zřejmě bylo známo i v podobě **скѫдъль**). Možná, že také doklady **дъвъльно** L 22 38, **езеръ** L 8 23 m. **довольно**, **езеро** nejsou pouhá přepsání, nýbrž ukazují, že pro písaře litera **ъ** byla do jisté míry asociována se stejnou zvukovou představou jako litera **о**.

Při dokladech pro **ѥ** za **ь** v Zogr. není žádných pochybností: **бисеръ** Mt 7 6, **темьницѫ** Mt 5 25, **шедъ** Mt 5 24, **пришедъ** Mt 4 13, 8 7,14, **съшедъшю** Mt 8 1, **възнезъше** J 19 29, **правѣдъныѭ** Mt 5 45, **днесь** Mt 6 11, **подобенъ** Mt 11 16, **бѣсенъ** Mt 9 32, **телець** L 15 30 atp.

Opačný doklad pro **ь** za **ѥ** je **вьтъхъı** Mr 2 22 a snad přepsání **елисавьть** (m. **-етъ**) L 1 13.

36. V řeči písaře Mar. také se změnilo **ь** v *e* a **ъ** v *o*: dokladů jest mnoho: *a)* **весь** (omnis), **весь** (vicus), **день, денъ** gen. pl., **денье** kolekt., **дьнесь, лесть, жезлъ, възмъ** part. praet., **начень** part. praet., **шедъ** part. praet., **лестьіѫ, темьници, болень, вѣренъ, агнецъ, конецъ** atp., srov. Jagić, Mar. ed. 428—430;

b) вонъ, дождъ, сотъ, золъ, роптаахъ, сотьникъ, оусохъшии, токъмо, ко-дьни, возьми, ко-мънѣ, созъда, лакоть, свекровь, крѣпокъ, сватон, народо-сь, рабо-тъ atp., srov. u Jagiće l. c.

Stejně v Cloz: *a)* день 78 a j., дънесь 34, 757 a j., жезлъ 593, честь 31, честьіѫ 25, крестъ 608, 633, пришедъı 42, агнець 859 праведьника 931 atp.;

b) кровьіѫ 313, 316, любовь II 68, любовънъıмь 534, четвръток II 25, начатокъ 625, srov. Vondrák, Glag. Cloz. 20.

V Assem: *a)* весь (весъ) (omnis) J 1 10 a j., весь (vicus) L 24 13,28 a j., день nom. sg. L 24 13,21 a j., денъ (день) gen. pl. J 20 26 a j., темьницѫ J 3 24 atp.;

b) вонъ J 6 37 a j., ложь J 8 55, сосьца L 11 27, начатокъ J 8 25, крѣпокъ Mt 14 30, L 15 14, лакоть J 21 8, мирос (миръ-сь) J 9 39, созьда Mt 21 33, ко-мнѣ J 14 11,20 (str. 37) atp.

V Ps. Sin.: *a)* денъ 1 2 a j., день 17 19 a j.; левъ 7 3 a j., мьсть 78 10, честь 984, съпемъ 7 8 a j., праведънъıихъ 1 6, конецъ 43 1, темъна 17 12, весь 36 26 a j., жезлъ 22 4, лестъ 35 4 a j. atp.;

b) воскръснѫ 11 6, возъвахъ 76 2 a j., собьра 40 7, крѣпокъ 7.12 a j. возъмѣте 23 9, вонъмі 16 1, во съмрътї 12 4, ко мнѣ 90 15 a j., ото дьні 95 2, надо вѣсѣмі 95 4 a j., сосьцю 21 10, сонъмомъ 24 9, станокъ 36 37 atp.

V Euch. Sin.: *a)* день 34ª a j., весь 3ᵇ, 11ᵇ a j., темьнъ, 32ᵇ, 37ª, стезь gen. pl. 42ᵇ, 46ª, жезлъ 36ª, 54ᵇ, двереми 41ᵇ песъ 91ª, полезьнъı 18ª, бренемь 33ª, трестиѫ 50ª atp.:

b) вонъ 19ᵇ, сонъ 37ᵇ, токъмо 103ᵇ, оусопъшинѫ 64ª, кровьіѫ 29ª, сотьникъ 51ª, лобъное 50ª (= лъбьное *krανίον*), бесплотьнъıмь 84ª, неложьно 65ᵇ, жголъ 37ª, во всѣхъ 27ᵇ, 106ª atp.; srov. Lang I, 16 n.

37. Co se týče silných jerů, liší se značně od hlaholských památek velké památky psané cyrilicí, Sav. a Supr.

V Supr. jsou v celé památce jen tři doklady na ѻ za ъ: любовънъıи 166 21, смоковьнааго 345 13 a крѣпокъ 464 13. o prvních dvou srov. výše (§ 35). Co se týče dokladu, uvedeného u Vondráka, Altk. Gr.² 210, жидохъ 496 7, to jest jev morfologický (srov. dial. srb. *-oh* v lok. pl.). Projevuje se tedy v Supr. nářečí, jež zachovalo silné ъ beze změny.

Jinak se má věc se silným *b* v Supr. V té věci se dělí rukopis na dvě části: v první (str. 1—209 podle vydání Miklo-

sichova = 1—285 Severj.) je místo silného *ъ* velmi často *e* (přes 300 dokladů), v druhé části, rozsahem větší, jest jen 21 dokladů v kořenech slov a 18 v suffixech na *e* za *ъ*. Lze se domnívati, že rozdíl ten vznikl tím, že se v řeči písaře i v předloze první části silné *ъ* změnilo v *e*, ale v předloze části druhé se silné *ъ* zachovalo.

38. V Sav. proniká nepochybně nářečí, jež neznalo změny *ъ* v *e* ani změny *ъ* v *o* Doklady **скждельничи** 116. **смоковиж** 74ᵇ-75, 75, **смоковъвьнд** (sic!) 88ᵇ, **киносовъı** 46 (Mar. **кинъсъıнъı**) jsou pravděpodobně přejaty z předlohy; ostatně v posledním dokladě může býti prosté přepsání: jest zde ѳ na místě sekundárního *ъ* v cizím slově a to v otevřené slabice (**кинъсъ** = *κῆνσος*). Ostatní doklady mají jiný původ: **кождо** 106ᵇ vedle obvyklého **къждо** — jest samostatná dubleta, doklady jako **людемь**, **людєхъ** nebo **именемь**, **именемъ**, **врѣменєхъ**, **словесемъ** jsou jevy morfologické (přenesené flektivní tvary z jiných kmenů); doklad **сє** m. **сь** ve větách jako **сє бъıстъ къ главж жглоу** 46ᵇ (*οὗτος ἐγενήθη*), stejně i **то** m. **тъ** v větě **єгоже лобъжж, то естъ** 96ᵇ (*ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστιν*) jsou jevy syntaktické.

39. V Chil. se silné *ь* mění v *e*: **обещьници** I A^a 25, **пришєствию** I A^a 24, **съобразенъ** I B^a 24, **нечестьıи** II A^b 24, **лестиж** II B^b 25, **доброчестъныı** II B^b 1 a j. Hláska *ъ* se v silné posici v zlomcích nevyskytá.

V Und. zl. je stav stejný jako v Chil.: **шєдъше** 13, 16, **правєдъни** 33, **скръжєтъ** 32 a j. Totéž jest i v Ochr. ev.: **день** J 20 19,26, L 24 29, **начєнъ** L 24 27, **невѣренъ**, **вѣренъ** J 20 27, **истиненъ** J 3 33, **близнєць** J 20 24.

V Mak. hlah. zl. a Mak. zl. nejsou doklady změny *ь* v *e* a *ъ* v *o*.

Předloha Ostr. náležela patrně mezi památky, v nichž se projevovala nářečí zachovávající i silné *ь* i silné *ъ* beze změny; slovo **смоковьница** s ѳ (L 13 6,7, J 49 51) vniklo v jihoslovanskou předlohu Ostr. jako termín církevní.

40. Mezi jednotlivými památkami jsou rozdíly i v tom, *jak se vynechávají slabé ъ a ь*.

V Mis.K. není ani v jediném dokladu vynecháno *ъ* nebo *ь*.

V Zogr. se vynechávají ve skupinách *vьs-*, *dъv-*, *mъn-*, *kъt-*, *čьt*, *kъd*, *pьs-*, *pъt-*, *dьc-*, *pьc-*, *kъm-*, *sъtv-*, *dьn-*, *vьd-*, *žьd-*, *nьn-*, *rьc-*: **вєѣ** Mt 5 18 a j., **двѣ** Mt 5 41 a j., **много**

Mt 8 30 a j., кто Mt 11 27 a j., кдѣ Mt 8 20, что Mt 6 25, пси Mt 15 27 a j., птици Mt 10 29, срѣдцемь Mt 5 8, слѣпца Mt 9 27, тѣкмо Mt 14 17, створиша Mt 12 14, днесь Mt 6 11, правдѣ J 16 8, колиждо Mt 10 11, неповинѣхъ Mt 12 7 (Mar. неповинѣныхъ), старци L 20 1.

V Mar. se vynechávají slabé jery jen v těchto skupinách: *bъr-* (събрани 63 24, събраша сѧ 111 2—3), *dъv-*, *dъn-* (дни 41 7), *kъm-* (токмо 208 16—17 a j.), *kъn-* (кнѧзъ 346 11), *kъt-*, *mъn-*, *nъd-* (дондеже 82 4, 86 21—22, 100 18 a j.), *pъt-*, *pъs-*, *pъš-*, *pъc-*, *čъt-*, *šъš-* (отрѣшиша 286 19). V skupině *cъt-* jest vynechané *ъ* označeno znaménkem nad řádkou оц҃та 395 13.

V Cloz. se vynechávají jery v skupinách *bъn-*, *vъn-*, *dъv-*, *dъc-*, *zъl-*, *kъm-*, *kъn-*, *kъt-*, *lъn-*, *mъn-*, *nъn-*, *nъc-*, *pъn-*, *pъs-*, *rъn-*, *rъc-*, *sъn-*, *sъtv-*, *tъk-*, srov. glosář ve vydání Vondrákově.

41. Velmi konservativně zachovává slabé ъ a ь Ps. Sin. V ohromné většině případů jery v otevřené slabice jsou zachovány. Nicméně jsou i doklady, kde jsou vynechávány, a to ve skupinách *bъn-* (прѣподобни 29 5), *vьd-* (правда 118 72), *vьs-*, *dъn-* (дни 38 6 a j.), *zъl-* (зла 33 14), *kъt-* (кто 107 11, dvakrát) *mъn-*, *zъr-* (призрѣ 32 13), *nъn-*, *nъc-* (конца 43 24), *pъt-*, *pъc-* (крѣпци 46 10), *sъn-* (колесница 67 28), *sъk-* (исконьчашьꙗ сѧ 72 19, сконьчашьꙗ сѧ 77 33), *sъtv-*; srov. glosář ve vydání Severjanovově.

V Euch. Sin. nalézáme: ѯолюв'че 89ᵇ, ч҃клювче 21ᵃ, д'неи 38ᵃ (i д'нь 73ᵇ), дни 38ᵃ, прав'дѣ 89ᵃ, пѣв'ци 101ᵃ, ов'цѧ 82ᵇ, в'сели 30ᵃ, в'нег'да 73ᵃ, в'немь 29ᵃ a j., незлобнѣ 97ᵃ, комѫж'до 106ᵃ, тѧж'ко 76ᵃ, м'ноже'ство 85ᵃ, ток'мо 65ᵇ, к'то 48ᵃ a j., мнѣ 36ᵃ a j. atp., srov. Lang I, 12 n., 15.

Často jest jer nahrazen znaménkem nad řádkou, také na konci slova: плачет' 88ᵃ, ловит' 105ᵃ atp., také před příklonkou: молит'сѧ 65ᵃ, 92ᵃ atp.

V Assem. se vynechávají slabé jery častěji než v kterékoliv jiné hlaholské památce; srov. избранъı L 23 35, сѣребролюбци L 16 14, вчера J 4 52, невзмогоша Mt 17 16, всѣ J 5 20, посълавшомѫмѫ J 5 24, овцамъ J 10 7, сънѣдно L 24 41, срдце Mt 6 21, двѣ J 6 9, невъзможна Mt 19 26, колиждо J 14 13, слоужбѫ J 16 2, тъкмо L 4 27, кто J 9 12, 12 26, кнѧзь J 12 42, полѧ J 12 19, болна Mt 25 44, съвѣдѣтелство J 1 7, 5 36, многа J 20 30, емше Mt 21 35, птенцѧ Mt 23 37, дондеже

J 9 18, 12 36 a j., **истиннааго** J 17 3, **коупно** Mt 13 30, **п'сн** L 16 21, **птицн** Mt 10 29 atp.

Velmi často se vynechávají jery v Assem. na konci slov.

42. V Sav. se vynechávají slabé *ъ* a *ь* ve skupinách *bъr-* (**брати** 18krát vedle **бърати** 5krát), *vьn-*? (**вн-**, **вьн-**, **въп-** po jednom dokladu), *vьs-* (247 dokladů), *gъn-*, *dьn-*, *dьr-*, *žьd-*, *zьd-*, *zъl-* (**зл-** 10krát, **зъл-** 10krát), *kъm-* (**тъкмо** 22 dokladů), *kъl-*? (**кл-** jednou), *kъt* (**кт-** 107 dokl.), *mъn-* (**мнѣ**, **мноѭ** 49 dokl.), *mьr-*, *pьs-* (31 dokladů na infinitivní kmen **пса-**), *pъt-*, *sьl-* (**осла**, **ослѧ**, **осли**), *stьr-* (**простри**), *sъtv-* (**створи-** 30 dokl.), *čьt-* (**что** 95 dokl.), srov. Ščepkin, **Разсужд.** 115 n.

V Supr. se vynechávají jery zcela obvykle: **всѣми** 468 16, **ставъши** 3 1; **ѥдно** 30 19, **д'вѣма** 2 23. **два** 450 15, 16 a j., **възвед'ши** 3 24, **кнази** 465 4 a j., **к'де** 4 15, **възпи** 468 15, **възмѣте** 464 16, **оузрите** 36 11, **кто** 453 4, **вслми** 33 19, **мните** 465 29 atp.

Na konci slova se také někdy jery vynechávají: **народ'** 3 30, **помоштьнк'** 17 29, **творит'** 9 4 atp.

V hlavní části Ostr. (od 25. listu do konce) se slabé *ъ* a *ь* velmi zřídka, bezpochyby se řídce vynechávalo i v stsl. jeho předloze. Vypuštěny jsou v **съгнѫвъ** 211^{b}, **къждо** 76, 105^{b}, **колиждо** 63^{b}, 103^{b}, **комоужждо** 84, **п'тица** 103^{b}, 108, 237, **сребро** 196 (dvakrát), 203^{b}, 204, **сребрьникъ** 196 (dvakrát), **с'творѫ** 112^{b}, na 207 l. v kalendáři **въторник**. Zvláštní místo mají případy předložky **от-** m. **отъ**, viz dále v § 43.

V první části Ostr. (1—24 l., jež jsou pravděpodobně přepsány z rus. originálu) jest několikrát **в'с-**, **книгы** 15, **книгамъ** 9^{b}, **тъкмо** 13, **створи-** 8^{b}, 11^{b}, 12 (dvakrát), 14, 16 (dvakrát).

43. Předložky **въз-**, **из-**, **раз-**, **без-**, ani spojené s pádovým tvarem, ani spojené se slovesem, patrně neměly původně na konci jer — v nejstarších památkách stsl. se píší bez *ъ*: srov. v Mis K., jenž vůbec nevynechává *ъ* a *ь*, **издрѣшенить** II 10, V^{b} 9, **изволи** II^{b} 12, **въздрастетъ** III 15, **възможемъ** III^{b} 12, V 7, 23, VI 16, **раздрѣшение** V 15, **възвеселілъ** VII 12 atd.; ale srov. **отъдазь** VI^{b} 10, **надъ оплатъмь** III 24 a j., **близъ насъ** II^{b} 19. **отъ грѣхъ** I^{b} 14, **въ чьсти** II 1 atp.

Stejně předložka **ob-* byla pravděpodobně v praslovanštině též bez jeru na konci: na př. prasl. **obolko* > **ob-volko* (stsl. **облако**, rus. *облако*, srb. *oblak*, č. *oblak* atd.) atp.; srov. v Mar. **об онъ полъ**, **об ношть**, **обидѫ** — **обити**, **обимати** — **об-**

ємлѭ. Avšak již v nejstarších památkách jest také **объ-, обь-**: v Mar. **объстоимъ** L 21 20, **объхождаше** Mr 6 6, Assem. **обьдръжѧ** m. **одрьжѧ** L 14 7, Zogr. **обьстоимъ** 210 8 (L 21 20), Chil. **обьходитъ** II B 15 atp.

Předložka **отъ** mívá už v MisK. a v ostatních nejstarších památkách **ъ** na konci. Avšak fakta již nejstarších památek nutí předpokládati též variant **от-**: srov. v Mar. na př. důsledně **отрочѧ** (28 dokladů), **отрокъ** (13 dokl.), **отроковица** (6 dokl.), **отрочина, отрочишть** (2 dokl.). W. Schulze (Bezzenb. Festschrift 144—147) poznamenal, že v nejstarších památkách, v Mar., v Zogr. a j., jest ve tvarech **отъврѣгѫ — отъврѣшти** obyčejně zachováno **ъ** prefixu, kdežto tvary slovesa **отъврьзѫ — отъврѣсти** se píší bez **ъ**: od tohoto pravidla není v Zogr. žádné odchylky, v Mar. jedna (**отъврьзи** 93 4), v Euch. Sin. také jedna, v Ps. Sin. dvě (**отъврьзе сѧ** 105 17, **отъврьзъшю** 103 28), v ostatních památkách jest jich více. Věc ta se vysvětluje tím, že **врѣсти** bez předpony záhy vyšlo z užívání, proto se necítila souvislost s předložkou **отъ**; tak jest vykládati i **отрочѧ, отрокъ, отроковица, отрочина, отрочишть** (etymologická souvislost s *rokъ* se necítila), **отрѣшити** (nesloženého **рѣшити** se neužívalo). Stará komposita s *ot-* jsou také ve slovech — **отѧти, отѧмѫ, отити, отидѫ, оходити** (z *otchoditi*), srov. v Mar. a j. Ale vedle těchto starých forem vyskýtají se i nově tvořené formy s **ъ** analogickým: na př. v Mar. **отъимѣтъ, отъемлетъ, отъѧти, отъходѧ** atp. Na druhé straně později začala všechna komposita s **отъ-** ztráceti slabé **ъ** hláskoslovně.

Předložky **из, раз, въз, без**, jež původně neměly jer, dostaly jej později vlivem jiných předložek, zakončených na **ъ**: srov. již v Mar. **изь юности** L 18 21 (v Zogr., Assem., Sav. **отъ юности**), v Supr. **изъходаште** 267 5, **възъширивъ же сѧ** 112 17, **разъврѣже** 501 13—14, **безъврѣменьноіѫ** 86 39; srov. rus. *разобрать*, srb. *bezazlen*, pol. *beze mnie*, čes. *beze všeho, rozehnal, zemru, ze sna* atp.

Pozn. O tom, že původně nebylo jerů u těchto předložek *(bez, ot, roz-, ob-, jьz-, vъz-)* srov. Meillet v MSL. 20, 1916, 111, Lang v ČModFil. 5, 1916, 104 n., srov. zde § 121 n.

44. *Psaní* **ъ** místo **ь** a *naopak* **ь** místo **ъ** v našich nejstarších památkách patrně vyjadřuje některé *hláskové procesy* v staroslověnských nářečích. Tak v některých památkách se zamě-

ňuje ъ za ь více nebo méně důsledně po souhláskách ѕ, ж, ш, ц, ч a po skupinách шт, жд (v jednotlivých památkách v rozličném rozsahu), což svědčí o tom, že se v některých staroslověnských nářečích měnilo ъ po jedněch nebo druhých souhláskách tohoto druhu v ъ nebo v hlásku, tak blízkou k ъ, že ji písaři označovali písmenem ъ. Vývoj ten lze pokládati za *labiovelarisaci*; paralelu k němu poskytuje t. zv. středobulharská změna ѧ v ѫ po ш, ж, шт, жд a dialekticky i po ц, ч.

Na uvedenou změnu ъ ukazuje celá řada památek; není tento jev v Mis K. a v Zogr. V Mar. se projevuje změna ъ v ъ po ж, ш, ч, ц, ѕ, шт, жд zcela jasně: ножъ (5krát) vedle ножь (2krát), мѫжъ (15krát) vedle мѫжь (8krát), чѣто (47krát) vedle чѣто (9krát), нашъ a вашъ (dohromady 36krát), ношть, ноштьнѣи, -жьж (dohromady 6krát vedle 9 dokladů ношть — ноць), дождъ (2krát), въсаждъ, отецъ (отъцъ, оц̃ъ, отъцъ vždy), конецъ (vždy), кънѧзъ (кънѧзъ, кьнѧзъ, кнѧзъ dohromady 8krát, jednou кънѧзь), пѣкнѧзъ (пѣкнѧзъ 8krát) atd. Změna ta (ъ za ь) byla v předloze Mar., psaní s ь vnesl písař, který už vyslovoval что a ne чѣто.

V Cloz. bývá ъ m. ь po ш, ж, ч, шт, жд: тъштъ (2krát), тѫжъка (2krát), нашъ, брашъна, чѣто (29krát), вижда, чѣсть (2krát), чѣтж, лоучъı, лоучъшъ, наоучъ, немоштъ, немоштъна, множъство, почѣтенъемь, страшънѣı atp.

V Euch. Sin., nebo správněji v jeho předloze, změna ъ v ъ vlivem předchozí souhlásky dála se patrně jen po ш a ж: дїшъ 15ᵃ, 27ᵃ, 91ᵇ a j. (7krát), нашъ 4ᵇ, 5ᵃ, 5ᵇ a j. (70krát), тѫжъкомь 38ᵃ, кънижъникъ 49ᵃ, недѫжънъ 43ᵇ, 84ᵃ, множъство 30ᵃ, 53ᵇ, 63ᵇ, комоуждо 17ᵃ, 65ᵃ, 71ᵃ atp., srov. Lang I, 8 n.

45. V Sav. možno konstatovati tuto změnu po ш, ж a ч (opět jako jev přejatý z předlohy); po ш: шьдъ, шьдъша, шьдъше, шъствиє, пришълъ, пришъствиє atp. (asi 100 dokladů vedle čtyř s ь), нашъ, вашъ (dohromady 18 dokladů, jednou нашь), въкоуишъ, ѣдъишъ atp.; po ж: колижьдо 100ᵇ (vedle колижьдо 78, obvykle колиждо), жъзла 53ᵇ, жънѫ 91ᵇ, жънѫтъ 33ᵇ, мѫжъ (8krát), ножъ 96ᵇ (2krát), 110, кънѧжъ 53, възложъ 57 a j.; po ч: чѣто, -чѣиєтъ atp. (přes 40 dokladů s ъ a 15 s ь). Naopak po шт se častěji píše v Sav. ь než ъ, po жд také ь vedle ъ.

V Supr. jest tato probíraná změna silně zatemněna a nikterak ji nelze konstatovati tak spolehlivě jako v Mar., Cloz., Euch. Sin. a Sav.

V Ostr. se vyskýtá **ъ** m. **ь** dosti často po **ш, ж,** řidčeji po **жд, шт, ч.**

V předloze Ps. Sin. patrně nebylo této změny.

V Assem. jest užívání **ъ** a **ь** tak zmateno grafickým usem písaře, že nelze usuzovati, jak se tato změna projevovala v předloze.

Důsledné psaní **шъдъ, шъдъше** atp. v Sav., Supr. a v Ostr. ukazuje, že se tato změna netýkala jen slabého **ъ**, nýbrž i silného. V hlaholských památkách, v nichž silné **ъ** předchází v *e*, jsou řídké takové doklady jako **шъдъ, шъдъшд** (Mar.), **нєджжънъ, грѣшънъ** (Euch. Sin.), obyčejně je **шєдъ, грѣшєнъ** atp.

46. Většina staroslověnských památek ukazuje na *asimilaci jerů k následující slabice* v některých staroslověnských nářečích, t. j. na změnu **ъ** v **ь** a naopak **ь** v **ъ**, závislou na charakteru následující slabiky: **зълѣ** > **зьлѣ, кънѣ** > **кьнѣ** a **бърáти** > **бърáти, тьмá** > **тъмá** *(pravidlo Jagićovo)*.

V stsl. a v t. zv. středobulh. památkách vyskýtají se doklady toho, že se takové **ь**, jež vzniklo asimilací ze staršího **ъ**, vokalisovalo v *e*; také **ъ**, které vzniklo ze staršího **ь** před slabikou s tvrdým vokálem, mění se v zavřené slabice v *o*. Tato fakta dokazují, že jde tu o jev fonetický.

Tak v Sav. jest **вьпль** 90, 143[b] m. **въпль** a s tímto **вьпль** se shoduje **вєпль** v středobulh. památkách (srov. Lavrov, Обзоръ 39), na př. **вєплємъ** v Ochr. ap. 95[b]. V Ps. Sin. jest gen. pl. **сждобъ** 47 13 96 9, 118 20, 30, **сждждобъ** 118 102 (m. **сждобъ**); v téže památce **врътопъ** 56 1, srov. rus. *вертеп*; co se týče gen. pl. **бездєнъ** 70 21, 106 26 a n. sg. **бездєніє** 35 7 (srov. **бездъна**), tyto tvary sem možná nenáleží (v. dále). V Trnovském ev. 13. stol. jest také **врътопъ** L 19 46. Konečně v současných nářečích jest *vezmi* za staré **възьми**, *vezeli* atp. (v jihozáp. nářečích nedaleko Soluně a u Sofie, v. Ščepkin, Разсужд. 209). Forma **трьсть** — **трьсти** v Zogr. (7krát) a Mar. (6krát vedle **тръсть** 2krát), srov. **трєстиѣ** v Euch. Sin. 54[b], neshoduje se s rus. spisovným *тростъ* (srov. Ps. Sin. **тръстъ** 44 2), ale souhlasí s pol. *trzcina* a dial. rus. *тресть*; stejně **рьпътъ** (**рєптаніе** Euch. Sin., **рєпєтъ** Mak. ap. 13. stol. — rus. *ропот*), srov. pol. *rzepłać*.

*

Stsl. **вѣпль**, **сѫдобъ**, **врѣтопъ** a makedonské *vezmi* nemají paralel v ostatních slovanských jazycích a nelze je vyložiti bez předpokladu, že se *ъ* za určitých podmínek změnilo v některých staroslověnských nářečích v *ь* a *ь* v *ъ* a to v době před vokalisací těchto jerů.

47. Na otázku, vzniklo-li *ь* v tvarech **вѣпѧ**, *vьzьmi* > *vezmi* a *ъ* v **сѫдѣбъ**, **врѣтѣпъ** analogií (z tvarů jako **вѣпѧ**, **сѫдѣбы**, **врѣтѣпа**) nebo foneticky, — čili podléhal-li jer vlivu následující slabiky jen v slabé poloze (v otevřené nepřízvučné slabice) nebo také v poloze silné (t. j. v slabice zavřené), — jest třeba odpověděti, že analogií.

V Zogr. *silné* *ь* zůstává beze změny před slabikou s velární samohláskou a stejně *silné* *ъ* před slabikou s palatální: **тѣмѣно**, **тѣмѣнаꙗ** (vedle **тѣма**, **тѣмѫ**, **тѣмѧмъ**), **вѣрьнъ**, **простьръ**, **дьнъ**, **печальнъ**, **истиньнъ**, **прдвьдьнъ**, **шьдъ** — **шьдъша** atp., **шьлъ**, **бисьръ**, **жьзлъ**, **начьнъ** — **начьнѣше**, **пропьнѣше**, **ѡ҃мьръша**, **осьлъ**, **свѣтьлъ**, **оцьтъ**, **отьръши**, **вьзньзъ**, **дѣтьскъ**, **трьхъ**, **людьмъ** atp. a naopak **дъждь**, **лдкъть**, **съсѣца**, **тъшть**, **тъштѣно**, **лъжь**, **сътьникъ**, **къжьдо**, **цръкъвь**, **слѡ҃хъмь** atp., srov. AslPh. 27, 1905, 323 a 327.

Totéž vidíme i v Mar. (v. ib. 333) a ve většině kategorií i v Supr. (ib. 495—497, srov. § 63, 64). Tato přímá svědectví tří památek, v nichž se plněji než v jiných projevuje asimilace jerů, nutí předpokládat, že *silné* *ъ* a *ь* *nepodléhaly vlivu následující slabiky*.

Tedy se v **сѫдѣбъ** objevilo **ѣ** m. **ь** vlivem **сѫдѣбꙋ**, **сѫдѣбы**, **сѫдѣбѣ**, **сѫдѣбоⷨ**, **-ѧмъ**, **-ѧми**, **-ѧхъ**, ve většině tvarů bylo *ь* před slabikou s velární samohláskou; stejně **врѣтѣпъ** vzniklo vlivem **врѣтѣпа**, **-ѡ҃**, **-ѡмь**, **-ѡмъ**, **-ы** atd.

Není zbytečné poznamenati, že všechna slova, v nichž vzniklo analogické *ъ* m. *ь* nebo naopak *ь* m. *ъ* v zavřené slabice, jsou slova se ztracenou nebo zeslabenou asociací: slovo **сѫдѣбꙋ** pozbylo souvislosti se **сѫдъ** a s jeho odvozeninami s týmž základním významem změnou významu, **врѣтѣпъ** jest slovo osamocené, stejně **вѣпль**, u něhož se pravděpodobně častěji užívalo plurálu: **вѣпѧ** nom., **вѣпѧмъ** dat., **вѣпѧ** akk., **вѣпѧхъ** lok., **вѣпѧ** instr. > **вѣпѧ**, **вѣпѧмъ**, **вѣпѧ** atd.; také ve tvaru **вѣзьми** slabě se cítila souvislost s předponou **вѣз-**, poněvadž neexistoval tvar **ьmi* a pod vlivem **vьzemlję* atd. (z **vьz-emlję*)

snadno mohlo vzniknouti **vьzьmi*. Slova **бєздєнъ** gen. pl., **бєздєние** (Euch. Sin., Ps. Sin., Supr.[1]) snad vůbec nenáleží mezi doklady speciálně staroslověnské změny **ъ** > **ь** vlivem následující slabiky, srov. mrus. *бездень, денце, денечко*, vrus. *дёнышко*, brus. *бездённый, дзенцó*.

48. V žádné památce *změna slabého* **ъ** *v* **ь** *a naopak podle pravidla Jagićova* (asimilace jerů) není provedena důsledně. Tak na př. v Zogr. vedle 14 dokladů **мъздⷭ** jsou 4 **мьздⷭ**, vedle 8 **вьдовⷭ** (-**ица**) jeden doklad **въдо-**; jest psáno **вьдѣти** (15krát), **вьнѣ** (10krát), **дьвѣ** (13krát), ale **дъшти** (24krát), **тъмⷭ** (7krát, jen jednou **тьмⷭ**), **съньмиште** (30krát vedle jednoho dokl. **съньм-**), vedle **вьзити, вьзѧти** také **възити, възѧти** atd. Stejně v jiných památkách. Lze to vysvětliti hlavně tím, že nebyla tato asimilace v řeči písařů, ale byla přejata z předlohy, při čemž písař ji zatemnil, klada někdy **ъ** m. **ь** své předlohy a naopak. Zčásti lze věc vysvětliti tím, že kromě základní podmínky (povahy samohlásky v následující slabice) měla význam i povaha předchozí a následující souhlásky.

Tak rozbor dokladů z Zogr. vede k závěru, že v jazyce jeho předlohy: 1) po **к г х** se **ъ** neměnilo v **ь** ani před slabikou s palatální samohláskou, 2) po **ш, ж, ч, ц, щ, жд, ѯ, ѱ** se **ь** neměnilo v **ъ** ani před slabikou se samohláskou velární, 3) **ъ** se neměnilo v **ь** před samohláskou na počátku následujícího slova, t. j. ve skutečnosti před *j*, poněvadž se **ъ** v tom postavení již dříve změnilo v redukované *y* (**въ-истинѫ** > **въı-истинѫ** = *vy-jistinǫ*, srov. dále § 53 n.). V **дъщи, дъждити, тъштⷭ** se **ъ** nezměnilo v **ь** snad proto, že bylo v těchto souhláskových skupinách redukovaným vokálem o něco silnějším než v skupinách jiných; proto se zachovalo **ъ** déle v těchto slovech než jinde.

49. V Mar. se **ь** nemění v **ъ** před slabikou s vokálem velárním po palatálních **р̑, л̑, н̑** (ale po palat. sykavkách bývá i **ъ** i **ь**, což souvisí s obecnou změnou **ь** v **ъ** po nich) a také ne, zdá se, před **р̑, л̑, н̑** (třebaže je zde velká nedůslednost); po **к** se **ъ** zachovává i před slabikou s palatálním vokálem.

Pozn. Pozorování Buzukova o pravidlu Jagićově v Mar. (**Изв. 23, 1918,** kn. 2, 117 n.) nepřesvědčují.

V Cloz. se projevuje pravidlo Jagićovo dosti jasně, ač jsou i odchylky od něho. Předloha nebo původní text Euch.

[1]) Na př. **зминѣкѣ и вѣса бєздєнныⷭ** v Supr. 77 5—6.

Sin. také znal tuto asimilaci, při čemž lze předpokládati, že se tam ѣ zachovávalo i před slabikou s vokálem velárním, začínala-li se tato slabika souhláskou ч, ц, ѕ (nebo ꙁ < ѕ) nebo skupinou шт, жд. Nelze to nesrovnávati s tím, že se v Euch. Sin. nemění ѣ v ъ po týchž souhláskách ч, ц, щ, жд, ale nastává taková změna po ш, ж. Zachovalo se ѣ i po л̂ (заплѣвашѧ atp.) a pravděpodobně po н̂ (поклонѣша).

Po к, г, zdá se, že se ъ udrželo před slabikou s palatální samohláskou (къняѕь, къдѣ, гѫгъниѣъ), srov. výše v Zogr. a zčásti v Mar.

V Sav. se projevuje pravidlo Jagićovo dosti slabě, t. j. písař asimilaci značně zatemnil.

V Supr. lze pozorovati některé rozdíly mezi oběma částmi rukopisu: částí obsahující legendy a částí obsahující homilie, ale podstatného významu rozdíly ty nemají; lze viděti v nich společný dialektický základ.

Předložka съ v Supr. zachovává ъ před *j* (съ-инѫ), srov. výše v Zogr. Po к se zachovává ъ před slabikou se samohláskou palatální. Po н̂ л̂ р̂ (palatálních) zůstává ѣ v suffixech i před slabikou s velární samohláskou, po р̂ bez ohledu na jeho nepochybné tvrdnutí v jazyce písaře Supr. (srov. dále § 99); jest z toho viděti, že se asimilace jerů k následující slabice netýká řeči písaře; srov. totéž již dříve o Mar., Zogr. a Euch.

V ostatních památkách z rozličných příčin není možno konstatovati změnu jerů podle pravidla Jagićova.

50. Srovnáme-li doklady jednotlivých památek, lze snadno pozorovati některé obecné podmínky. Jest viděti, že *akustické varianty* ъ nebo ь závisely v staroslověnských nářečích na sousedních hláskách: po к, г, х jer zněl jako hláska typu ъ a po н̂, л̂, р̂ i před nimi jako hláska typu ь; totéž se dálo v jazyce předlohy Euch. Sin. před ч, ц, ѕ, щ, жд, v jazyce předlohy Supr. před ц, ч, ш, v jazyce předlohy Zogr. po ц, ш, ж, ч, щ, жд.

Pozn. Jiné závěry o vlivu sousedních souhlásek při změně ъ > ь a naopak, k nimž došel van Wijk (AslPh. 39, 1925, 15 n.) nejsou bezpečné, ba většinou ani pravděpodobné.

Bije do očí, že se větší část dokladů, v nichž se památky vzájemně shodují, týká *slabých* ъ, ь *před přízvukem* a nikoliv za přízvukem: бъратн, дъратн, зъдатн, пъратн, стълатн, мъзда, тъма, дьвѣ, зьлѣ - зьли, бьдѣтн, вьнѣ, въсждѣ,

дъноу gen.-lok. du., **котъломъ**, **въпити**, **осъла** atp. Jest možné, že bývala původně změna *ъ* > *ъ* a naopak jen před přízvukem. Ale jistoty o tom nemůžeme dojíti.

Van Wijk (AslPh. 37, 1920, 352 n.) zaznamenal pozorování, že se v některých památkách píše **въ-йи**, ale **въ-йи-же** a stejně **възьрѣти**, **въ-дъне** atp. V Sav. souhlasí s tímto pravidlem 17 dokladů a 2 doklady jsou proti němu. V jiných památkách pravidlo to neprojevuje se tak jasně. Není-li tento poměr dokladů nahodilý, jest možné, že *ъ* v zavřené slabice, ale v druhé slabice před přízvukem (*vъzbrěti, vъ-dъnè*) bylo slabší než silné *ъ* jinde: lze předpokládat **vъ-ńь-žè* > **vь-ńь-žè*.

51. *Na konci slova zanikly jery nejdříve,* ale v písmě se obyčejně zachovávají (doklady vynechávání viz výše v § 41 n.). Při tom se ovšem místo **ь** píše často **ъ** a také naopak **ь** místo **ъ**, což závisí na grafické zálibě písařů nebo na náhodě.

Tak v Mar. jest **кръвъ** (6 dokl.), **крвъ**, **любъвъ**, **цр҃квъ** (14 dokl.), **чрьвъ**, **дънесъ**, **съ** (= hic, 17 dokl.), **плътъ** (3 dokl.), **радостъ** (4 dokl.), srov. glosář Jagićův a u Buzuka, Изв. 23, 1918, kn. 2, 117 n. Jiný význam má časté **г҃ъ** = **господъ**; písař napsal **ъ** proto, že měl ve své řeči gen. sg. **господа**, dat. sg. **господоу** atd.

V Cloz. jest: **въсѣхъ** 90, **вамь** 216, **навъıкнемь** 237, **етерь** 910, **глась** 425 atp. (také **г҃ъ**).

V Euch. Sin. **съ** (= hic) 14^a, 72^b, **в'съ** 24^b, 100^a a j.; **прѣдань** 69^a, **бъдрь** 47^a atp., při čemž jest pozorovati vůbec převahu **ъ**; srov. Lang I, 7 a 10.

V Ps. Sin. se klade **ъ** m. **ь** a naopak na konci slova podle grafického usu jednotlivých písařů (jest psán několika písaři).

Doklady takového psaní jsou i v ostatních památkách. Pokusy odkrýti v těchto jevech pravopisných, týkajících se koncového **ъ** a **ь**, dřívější hláskoslovné procesy, podle mého názoru se nepodařily (Ščepkin, Разсужд. 225—232, Fortunatov, Старослов. -тъ v 3 л. глаголовъ v Изв. 13, 1909, kn. 2, str. 36 n., Buzuk, Изв. 23, 1918, kn. 2, 122 n.).

52. Na konci tohoto rozboru jerů v stsl. nutno poznamenati, že se v mnoha případech vyskytá v staroslověnských památkách *nové* **ъ** a **ь**, *neetymologické*. Jev ten se týká hlavně *cizích slov*, a jak správně ukazuje Vasmer (ZslPh. 1, 1924, 156 n.), těch skupin souhláskových, které byly neobvyklé pro tehdejší slovanskou výslovnost. Jsou to tyto skupiny:

1. *(vok. +) r + kons.*: каперънаоумъ, норъданъ, скорънии, оръмоунъскъ, маръка, маръта, варътоломѣи atp.;

2 *(vok. +) l + kons.*: вельзѣволъ, вельфѣгоръ, мелъхиевъ, олътарь, голъгота - ѣелъѣота atp.;

3. *(vok. +) n, m + kons.*: аньдрѣа, аньѣелъ, кинъсъ, еванъѣелие, алексаньдровъ, каньдидъ atp.;

4. skupina *mn*: мънасъ, скоумень z *скоумань;

5. *(vok. +) v + kons.*: параскевъѣии, левъѣии, евъга, евъпраксиа, ниневъѣитъ, авъгоустъ, гавьрилъ, павьлъ — павелъ, савълъ, олокавътомата;

6. skupina *tl*: витълеемъ, титълъ;

7. skupina *dn*: ехидъновъ;

8. skupina *ts*: ѣетъсимани, витъсаида;

9. skupina *pt*; еѣоупьт- — югупетъ;

10. skupina *ft*: невъфталимль (*Νεφθαλείμ*), саревьфта, ефьтимъ;

11. skupina *tf*: витъфаѣиа;

12. skupina *ps*: пъсалмъ — пъсалъмъ, пъсалтырь;

13. skupina *kch*: вакъхъ, закьхеи;

14. skupina *cht*: савахъѳани;

15. ve zdvojených souhláskách: манъна, аньна, ѣеоньиа, матьтеи, wсанънна, иемьманоуилъ, матьѳанъ, равъви, аддъдиевъ, ефьфата.

Mimo to jsou ojedinělé případy nového ъ (ь) ve skupinách: *dm* (дидрагъма), *dn* (игънатии), *dg* (магъдалъйи), *zm* (хризъма).

Že měl tento jev podklad fonetický, dokazují příklady vokalisace těchto nových ъ, ь v silné posici (югупетъ, киносьнънъии, псаломъ, павелъ) a také to, že se nevyskytá nové ъ, ь ve skupinách souhláskových obvyklých i v slovanských slovech, srov. důsledné кринъ, упокритъ, авраамъ, власфимитъ, издраиль z израиль atp.

Doklad авраамъ ukazuje, že ь v гавьрилъ jest grafického původu; vůbec skupiny *vr, vl* jsou obvyklé v staroslověnštině a proto ani v slovech павла, савла nemusilo vznikati nové ь; tedy vznik jeho v dokladech павьлъ — павелъ, савълъ jest podmíněn polohou skupiny *vl* v koncové zavřené slabice.

Že v jednotlivých případech mohou nové jery býti jen grafického původu, ukazují doklady pro takové jery i v slovanských slovech: srov. закъла L 15 27 Zogr. (asi vlivem poměru

берѫ: бъратн < бьратн, зобѫ: зъбати, женѫ: гънати), навъıкънни v Supr. 243 19.

Pozn. О безоумьлю Supr. 2 16 srov. van Wijk ZslPh. 2, 1925, 379—381.

Redukované ъı, и.

53. Hláska *y* a stejně i hláska *i* měly v staroslověnštině *dvojí povahu.* Kromě *střídnic* za prasl. *y*, *i* písmena ъı, и označovala *zvláštní hlásky,* které nelze ztotožňovati s hláskami uvedeného právě původu. Fonetický význam písmen ъı, и v takových dokladech jako бити, бъıти nemůže býti stejný s tím, jaký jest v биѭ, бии, крыѭ, кръıи. To jest viděti předně z toho, že se v samotných stsl. památkách vyskytá биѭ i бьıѭ, чьстиѭ i чьстьıѭ, дънние i дъньıе, братиı i братьıı, a pak z toho, že stsl. бити, кръıти odpovídá vrus. *бить, крыть,* биѭ, бии, крыѭ, кръıи odpovídá velkorus. *бью, бей, крою, крой,* stč. *bi̯ú, bí.*

V jiných slovanských jazycích na místě takových stsl. ъı, и buď jest *y*, *i* nebo není žádná samohláska, jako vrus. *бью* (= *bju*), stč. *bi̯ú.*

Především se naskýtá otázka, jakého jsou *původu* tyto zvláštní hlásky psané ъı, и.

Doklady jako na př. добръıи < **dobrъ*+*jь*, сии̂ни < **sinjь*+*jь* činí tento původ jasným: ъı, и v těchto dokladech vznikly z původních prasl. *ъ*, *ь*, když byly před *j*.

Pozn. Tvary určitých přídavných jmen, jak je známo, vznikly spojením tvaru krátkého (jmenného) s příslušným pádovým tvarem zájmene **jь*, **ja*, **je*, stsl. ıı(же), ıa(же), ıе(же).

Takto i gen. pl. **dobrъ* + *jichъ*, *sinъ* + *jichъ* dal добрънихъ, синнихъ; nom. pl. substantiv masc. *i*-kmene **gostьje* dal гостиıе; gen. pl. týchž substantiv **gostьjь* гостии; neutr. subst. typu **izbavjenьje* избавлениıе; nom. sg. **bratrьja*, **sǫdьji*, **mlъnьji* братриı, сѫдии, млънии; instr. sg. **kostьjǫ* костиѭ; z tvarů slovesných mohou býti příkladem tvary биѭ z **bьjǫ*, мъıѭ z **mъjǫ* (srov. vrus. *бью, мою*).

Pozn. Ve tvaru *bьjǫ* *ь* před *j* (*i̯*) může býti buď ze staršího *e*, jež se vlivem následujícího *j* (*i̯*) změnilo v *ĭ* (odkud *ь*), nebo z *i*. srov. stsl. биѭ a lit. *vejù*, ale lot. *viju* a dial. lit. *vijù* (srov. Endzelin. Слав.-балт. эт. 173).

V stsl. památkách nám zachovaných se vyskýtají uvedené doklady s ъ, и, vzniklými z ъ, ь, jak jsem již částečně ukázal, také v jiné poněkud podobě: vedle бнѣши, костиж, братриⷭ nebo братиⷭ bývá také бъѣши, костьиж, братрьиⷭ; vedle сѧтъıи, болии atp. se vyskýtá сѧтъи, больи a také сѧтои, болеи.

, V těsném spojení прⷣдамь-и (z *perdadmь-jь, t. j. sloveso a akk. sg. masc. zájmena 3. os.) také bylo ь před *j*, a tudíž se také změnilo v и; ale vedle formy прⷣдами-и se vyskýtá i прⷣдаме-и.

54. Jak máme chápati tato fakta?

Ve psaní jako болии < *boljь-jь, сиⷭии < *sinjьjь, костиж < *kostьjǫ, биж < *bьjǫ atp. se jasně projevuje *fonetická změna* ь, která byla pravděpodobně již také v stsl. originálech. Tuto změnu lze formulovat jako *přechod redukovaného* ь *před* i̯ (*j*) *v samohlásku i*, jež jest výsledkem asimilace hlásky ь k následujícímu i̯ (*j*). Výsledkem stejné asimilace ъ k následujícímu i̯ (*j*) bylo *y*. Avšak tato změna patrně záležela jen ve změně ь, ъ v hlásky zavřenější a netýkala se kvantitativní stránky hlásek ъ, ь: vokály *y*, *i* z ъ, ь před *j* zůstaly redukované; to lze předpokládati proto, že v živých slovanských jazycích, které mají také změnu ъ, ь v *y*, *i* před i̯ (*j*), tyto vokály *y*, *i* za určitých podmínek vůbec zmizely: srov. srb. *košću*, *braća*, *učenje* z **kostiju̯*, **bratija*, **učenije* atp., čes. *kostí* (stč. *kosťú*), *učení* (stč. *učenie*), stč. *bú* atp.

Na to pak ukazují i fakta samého stsl. jazyka: v Mar. na př. jest брѣние (Ps. Sin. брѣнье) m. původního брънье, v Cloz. кровиж m. кръвиж, t. j. před slabikou s *i* (z ь před *j*) vokalisuje se ь stejně jako před slabikou s redukovaným ъ, ь.

Pozn. Učení o zvláštní povaze těchto vokálů rozvinul Šachmatov v čl. Die gespannten (engen) Vokale ъ̂ u. ь̂ im Urslavischen v AslPh. 31, 1910, 462—506; srov. také Fortunatov, Лекціи 140 n.

55. Redukované *y* a *i*, stejně jako redukované ъ a ь, mohly býti *silné* nebo *slabé* podle polohy. *Silné* byly pod přízvukem nebo v posici před slabikou s vokály redukovanými; v takovém postavení dostihly délky krátkých vokálů plných.

Tedy *y* z ъ v první slabice slov крⷭыж, мⷭыж bylo silné pod přízvukem (třebaže zde sekundárním) a dosáhlo délky plných krátkých; silné *y*, *i* značí také ъ a и ve tvarech добрⷭии, сиⷭии <

dobrъ-jь, *sinjь-jь,* protože koncové и z *jь* netvořilo slabiku; totéž nutno uznávati ve tvarech gen. pl. **заповѣдии, костии, гостии atp.

Avšak v stsl. památkách, jak jest jasné již z předešlého, vyskytají se i tvary typu **добрѣи, болии, заповѣдьи, гостьи**; poněvadž nejsou formy **крѣиж, мѣиж**, nýbrž jenom **крыиж, мыиж**, stěží lze pochybovati o tom, že *nejsou* formy ty — **гостьи, добрѣи** atp. — *fonetického původu*: podle tvarů **гостьмъ, гостьхъ** mohl vzniknouti i tvar **гостьи**, podle **заповѣдьмъ, -дьхъ** i tvar **заповѣдьи** a podle jmenných tvarů adjektivních **добръ, синь** mohly vzniknouti i tvary **добрѣи, синии** — s nefonetickým ъ, ь; a tyto formy daly potom **доброи, синеи, гостеи, заповѣдеи.**

Stejně nefonetického původu jest uvedená výše forma **прѣдамѣ-и** (Mar. Mt 26 15) vedle fonetické **прѣдами-и** (Cloz. 172): zde *b*, později přešlé v *e*, vzniklo podle tvaru **прѣдамь**, jehož se užívalo všude mimo tyto podmínky.

V jiném postavení, — t. j. 1. když nebyly pod přízvukem, 2. když nebyly před slabikou se slabými ъ, ь, — lze předpokládati *slabé redukované hlásky y, i*: na př. ve tvarech **гостиѥ, братриа, чьстиж, кръвиж, брьниѥ, плътиж**, pro slabé *y* nelze uvésti ze stsl. památek spolehlivých dokladů.

Slabé redukované *i* se píše v stsl. památkách písmeny и a ь, při čemž jejich význam v jednotlivých památkách není stejný.

Předpokládáme-li, že se v stsl. originálech slabé i silné redukované *i* psalo písmenem и, není nemožné, že se velmi záhy místo и objevilo v některých případech ь pro slabé redukov. *i*.

I když nehledíme k tomu, že slabé *i* před svým zánikem. třeba jen v některých dialektech, mohlo splývati v akustickém dojmu se slabým *b*, tvary **костьиж** atp. mohly vznikati podle tvarů **кость** nebo **костьми**; podle tvarů **гостьи, гостьмъ, гостьхъ** (ь do prvního tvaru proniklo z druhých dvou) mohlo vznikati, alespoň v písmě, **гостьѥ**; konečně písař, když našel ve své předloze, jevící jiné nářečí, formu **гостьи** se silným *b*, s níž se v jeho řeči shodovala forma **гостии** se silným *i* (redukovaným), mohl se splésti i při psaní formy nom. pl. **гостиѥ** se slabým *i* (redukovaným) a napsati **гостьѥ.**

Slabé redukované *i*, které bylo před *ji*, se záhy stahovalo s následujícím *i* v jediné *i*, psané и, poněvadž *j* vypadlo: srov.

сѫдн nom. sg. (< *-bi̯i*) Sav. 64[b] a 65, на распѫтнѫ҃ѣ (< *-bi̯ichъ*) Sav. 72 atp.

56. V MisK. se slabé reduk. *i* obyčejně píše literami и, і (милостиѭ 5krát, ѣлитиѣ, избавлениѣ atp.), někdy s přízvukem (мѫченикѣ I[b] 8, съдравіе IV 11 atp.); vedle 28 dokladů s и, і se vyskytají také doklady s ь (милостьѭ 4krát, чьстьѭ 2krát, помощьѭ); před и je zachováno a psáno и (мѫчении lok. sg. II 2, ѣѫжлюблении lok. sg. V[b] 5) nebo staženo (ѣишьнімі III 4). Silné *i* se píše и: gen. pl. зѣлии, скврьностиц, людиц, ale také ь v сьі (akk. sg., analogií podle сь), заповѣдьі (analogií podle заповѣдьмъ, -ьхъ).

Místo silného reduk. *y* se píše obyčejně ѣ, přenesené analogií: вѣчьнъі I[b] 16, III 17—18, свѧтъі III[b] 19 atp. (hláska *y* se píše v MisK. spřežkou ѣи: тѣи [lat. tū] atp.); proto v принесенъи VII 20 -ѣи jest *y* stažené z *y* + *i̯i*. Jest možné, že tato poslední forma jest z řeči písaře a forma -ѣі (= *ъi̯i*) z předlohy.

57. V Zogr. se označuje původní slabé redukované *i* buď и nebo ь; ь se píše často v ev. Markově a Lukášově, ale v Matoušově a Janově jen v ojedinělých dokladech; jistě ani и ani ь neznačí v těchto dokladech již hlásku: srov. волиѣ J 13 5 m. ѣлиѣ. Skupina *-iii* se stáhla v *i*: о҆чєни J 7 17, въ остри L 21 24, сѫди L 12 58, млъни Mt 24 27 atp., ale je také ьи: вь ц҃рсьи бѫ҃іи Mr 14 25 (Kurz LF. 50, 1923, 229).

Silné *i* a *y*: za -ии (< *-bi̯b*) se vyskytá -иі, -іи, -іі -и, -і, -ьі, -єі, -єі; za ъи (< *-ъi̯b*) pak -ъии, -ъы, -ъі -ъ҃, -оі.

Význam těchto způsobů psaní vykládám takto:

1. psané -иі, -іи, -іі označují starou skupinu: redukované silné *i* + *i̯b*;

2. psané -и, -і značí stažení *-i(i̯)ъ* v *-ī*;

3. psané -ъии označuje starou skupinu: redukované silné *y* + *i̯b*;

4. psané ъ҃ značí stažené *-y(i̯)b* v *-ȳ* (ъ҃); v Zogr. se samohláska *y* důsledně píše spřežkou ъ҃ (бъ҃ти, тъ҃, въ҃ atp.);

5. psané ьі, ъі označují nepochybně *b*, *ъ* (přenesené analogií z jmenných tvarů) + *i̯b*, ale koncové *b* se tu v řeči písařově již nevyslovovalo; psaní ъ҃ jest velmi řídké (podle van Wijka po jednom dokladu z ev. Lukášova a Janova); psaní -єі, -єі, оі nepotřebuje výkladu. Nemůže býti pochyby o tom, že znaku і писаř (poslední nebo písař předlohy) užíval úmyslně, aby odlišil

spojení *ь*, *ъ* + *i̯i* od jediné hlásky **ъі** *(y)*. Tedy poměr **-ии**, (**-ин**, **-ии**) : **-и**, (**-і**); **-ъıи** : **-ъі**; **-ьі** : **-єі**, (**-ві**) znamená poměr staršího stavu k pozdějšímu.

Doklady pro silné redukované *i*: **вєлиі** Mt 28 2, **вєли** Mt 8 24, **вѫжіи** Mt 12 4, **вѫжи** Mt 14 33, **оудары** Mt 26 68, **омочы** Mr 14 20; **крѣплєі** Mr 1 7, **негашѫщєі** Mr 9 43, 45.

Pro silné redukované *y*: **істинъныи** J 6 32, **нѣмъі** Mt 9 33, **чѣскъі** Mt 8 20, 9 6, **нарєчєнъі** Mt 10 3, **сѫтъі** Mr 3 29 atp., **сѫтоі** L 1 72 jest jediný doklad s **-оі**. S doklady typu **чѧскъі** souhlasí doklady jako **поставитъ-і** Mt 24 47 aj., kde také bylo obnoveno staré **ъ** analogií, kdežto typ **приѧтъ-і** L 8 40 a j. se četl jako **приѧтъı** s **ъі** (*y* staženým z **-ъ(i̯)и**), srov. **въınѫ** < **въı-инѫ** < **въ инѫ** atp.

58. V Mar. se slabé reduk. *i* píše písmenem **и**, řídčeji **ь**; doklady **дєнье** m. **дънье**, **лєстыѫ** m. **льстыѫ**, **восиѣквъшю** atp. dokazují, že slabé *i* vypadlo (= *denie̯*, *lestii̯ǫ*, *vosi̯avšu*). Skupina *-i̯ii̯* se stahovala v *i*: **въ трънѣни**, **братри** dat. sg. atp. Silné redukované *i*: **болии**, **вєлии** atp. i **болєи**, **вєлєи**, **людєи**, **дънєи** atp. (srov. i **прѣдамє-и** m. **прѣдамии** z **прѣдамь-и**). Silné redukované *y*: 1) **дроугъıи** Mt 8 21, **сѫтъıи** L 3 22 atp.: 2) **добръı** J 10 11, **дроугъı** L 7 41 atp. (se stažením); 3) **сѫтои** L 1 72, **оумєрои** J 12 1 atp. Hojné jsou doklady typu **въı-истинѫ** z **въ-истинѫ**.

59. V Cloz. se slabé redukované *i* píše jednak písmenem **ь** (**ъ**), jednak **и**: **лбье** 305, 632, **ноштъıѫ** 883, 884 atp. i **вѫжиє** 62, **цр̄ствіє** 117, 700 atp. Skupina *i* + *i̯i*: **въ съмѣ рении** 42 atp., **о погребєни** 753, **блисцанимь** 821 atp.; podle **прѣданье** snad vzniklo i **прѣданы** 248, také **псанымь** 55 (podle **пьсанье**). Slabé reduk. *y*: **въı-исплъниті** II 62 atp. Silné reduk. *i*: **лоучіи** 196, 197 atp., **лоучі** 203, 208 atp., **лоучъı** 227 (**ъ** m. **ь**), **оукрашєı** 412. Silné reduk. *y*: **неправедьныи** 773, **блажєнъı** 20 a stejně **-ъı** 40, 70 atp.

V Ps. Sin. se za slabé reduk. *i* píše **и** nebo **ь** podle písaře. Skupina *i* + *i̯i*: **въ бѣіни** 36 26 atp., **сіни** 20 2 atp., **поучєны** lok. sg. 38 4 atp.; **-ии-** se vyskýtá také ve spojení dvou slov: **грѣтани-иѫъ** 5 10 (m. **-ь иѫъ**), srov. **въı-исповѣданъе** 103 1 (m. **-ье**), **въınѫ** 37 18 aj. i **въıнѫ** 15 8 aj. Silné *i*: **скрьбєи** 33 5, **нищєи** 23 7 atp., **людьı** 61 9, **дъньи** 20 5 atp. Silné *y*: **прѣмѫдрои** 48 11, **сѣєто-і** 21 9 atp., **живъı** 2 4 atp., **лѫ-(ка)въı** 4 6 atp.

V Euch. Sin. se slabé reduk. *i* před **и**, **ю** píše písmenem **ь** (**ъ**): **бѫдьи** lok. sg. 54[b] (zřídka **-ии**: **илии** 5[b] atp.), **подъножью** dat. sg. 1[a] atp.; před **є**, **ѣ** se píše naopak vždy **и**, před **ѣ**, **ъ** obyčejně: **людиє** 9[a], **братиѣ** 26[a], **небытиѣ** 3[b], **солиѫ** 6[b], 20[b] atp. Vokalisované **ъ**, **ь** v slabice před slabým *i* (**кровьиѫ**, **бездениє** atp.) ukazují, že **и** a **ь** na místech starého redukovaného *i* již neoznačovaly žádné hlásky. Silné reduk. *i*: **сеи** 11[b] (dvakrát), **вєлеи** 3[b], 55[a] atp., řídčeji formy na **-ьи**, **-ии**. Slabé reduk. *y*: **въиѫ** 1[a] a j., ale **въиниѫ** 1[a] s **ъ** obnoveným analogií. Silné reduk. *y*: **истиньнъıи** 13[b] atp., **новъı** 2[b] (stažené) atp., **грѣховънъıи** 78[a] atp., **сѵ̑ои** 17[a] atp. (zřídka); srov. dokl. u Langa I, 28 n.

60. V Assem. se slabé redukované *i* důsledně píše literami **и**, **і**. Jistě **пиѫ** se již vyslovovalo jako *pi̯ǫ*, srov. **дєніє** m. **дьніє** Mt 24 22 atp. Silné reduk. *i*: **пии** imper. L 12 19 atp., **болеи** J 8 53 atp. Silné redukov. *y*, jako každé *y* v Assem., může se psáti **ъı** nebo **ъи**: **възмлъı-и** J 20 15, **ѹбиѫтъи-і** Mt 17 22, **зьлъıи** Mt 25 26 atp.; srov. dále stažené **мждръı** Mt 24 45 atp. a **ѹбиѣмо-и** Mt 21 38 s vokalisací **ъ** restituovaného analogií.

I v Sav. se píše slabé redukované *i* důsledně (kromě dvou výjimek) písmenem **и**. Silné reduk. *i*: **болы** 27 (2krát), **-ьи** 102[b] atp. (s **ь** vzniklým nefoneticky); silné reduk. *y* se obyčejně stáhlo s následujícím **и** v jediné **ъı**: **вѣчънъı** 62[v] atp.

V Supr. v první části převládá **и** na místech slabého redukovaného *i*; **ь** bývá zřídka. V druhé části se užívá **ь** častěji, někdy místo něho je apostrof: **аб'ıє** 525 21 atp.; jest jasné, že slabé reduk. *i* již vypadlo. S následujícím **и** se píše dohromady jen **и**, což ukazuje na stažení *-iii* v *ī*: srov. **оржжи** 221 18 atp. Silné reduk. *i* má podobu **и** (**божии** atp.), ale v některých dokladech bývá nefoneticky nahrazováno písmem **ь**: **сьтворьи** 473 8 atp. Skupina **-ъıи** se silným reduk. *y* se píše **ъıи**, **ъı** (staženě), někdy s **ъ** (analogickým): **шестъıи** 244 3, **блажєнъıи** 276 15 atp.

61. Chil. se kolísá v označování slabého reduk. *i* mezi písmeny **и** a **ь**. Silné reduk. *i*, *y*: **дѣканин**, **ѹчении** gen. pl., **морѣскъıи** nom. sg. masc.

V Und. se píše slabé reduk. *i* písmenem **ь**, stejně v ev. Ochr. a v Mak. zl.; v Mak. hlah. zl. je většinou **ь**, zřídka **и**; v Ostr. jest také **и** s řídkými odchylkami. Redukované slabé *y* v Ostr. **въı-иниѫ** 45, 55[b]. Silné *i*: **божии** 7, 11[b], 138[b],

191 atd. → silné reduk. *y* se v Ostr. obyčejně stahuje s následujícím **и** v jedno **ы**: **вѣрьнꙑ** 111[b] atp., ale **видѣвъи** 194, 201[b], 221[b] atp. (**ъ** obnovené analogií).

є, и, ѳ, ѱ.

62. *Skupina* *i̯ĭ* (*i̯b*) dala již v praslovanštině *i*; odtud i jihoslovanské a i staroslověnské *i*: srov. stsl. **иго** z **i̯ugom* se změnou *i̯ŭ* > *i̯ž* > *i̯b*, **игъла**, **приимъ** part. praet. (vedle **въз-ѣмъ**), **таинъ**, **достоинъ** (vedle **вѣр-ѣнъ**) atp. *iŭ* > *iъ* > *i*

V jednotlivých stsl. památkách vyskýtá se v určitých případech za **и** (z *i̯b*) **є**; ale ve všech těchto případech jest **є** nepochybně původu *analogického*. Tak v Mar. častěji bývá **приемъ** — **приемъше** atp. než **приимъ** atp., což lze vysvětlovati vlivem tvarů **въземъ** — **въземъши** atp.; vedle **приемъ** — **приемъше** atp. přirozeně vzniká i **приемꙑ** Mt 25 16, 18, 22; také **наемьникъ** J 10 13 (dvakrát). V Assem. **наемъникъ** L 15 17, **въ заемъ** L 6 34 (ale **въ заимъ** ib. 35), **приемъ** Mt 14 19, 15 36, 27 24 atp.; v Cloz. **при-емше** 75; v Ps. Sin. **заемъ** 36 26, **заемодавьцъ** 108 11; v Euch. Sin. **емъше** 106[a] **приемъ** 4[b], 46[b] (dvakrát) atp.; v Supr. **иемъше** 40 17, **приемъша** 14 7–8.

V Chil. **въспринимъ** I B[b]4–5, v Praž. zl. **примъша** I B 19 (stažené).

Řidší jsou doklady záměny **є** za **и** (< *i̯b*) v suffixech adjektivních **-инъ** (< **-i̯bnŭ**): srov. **недостоенъ** v Euch. Sin. 69 15–16; **є** vzniklo zde jistě vlivem **вѣренъ**, **равенъ** atp. z **вѣрьнъ**, **равьнъ** atp.

63. V některých stsl. památkách bývá *ojediněle mateno* **є** a **и**. Doklady tohoto matení vybízejí k tomu, abychom srovnávali tento jev se změnou nepřízvučného *e* v *i* v některých současných dialektech makedonských a východobulharských. Avšak tyto sporadické doklady neposkytují nám dosti jistoty o tom, že by byly fonetického původu, a to tím méně, že značnou část jich lze pokládati za nepochybná přepsání nebo nedorozumění písařova.

Nejvíce těchto dokladů jest v Zogr.: **ни въливаетъ** Mr 2 22; (**не съпѣсте плъти сѣа чѣсаго і**) **пиети** (**кръвь его**) J 6 53; (**радоуѣште сѧ**) **хваліте** (**їа**) m. **хвалити** L 19 37; **оусѣце** imper. (m. **оусѣци**) Mt 5 30. Sem patří i některé doklady matení **и** s **ѧ**, v. § 20.

V Assem. jest **нєкоднмъ** (J 3 9); význam toho dokladu je malý, protože je to cizí slovo. V Ps. Sin.: (**ѩзъıцı**) **къдı** 78 10 (pravděpodobně přepsání); **хıроүвімѣ** 79 2, **хıровімѣ(хъ)** lok. pl. 98 1; **навєдє** 5 9 (třikrát) m. **навєдн**: trojí opakování nepřipouští domněnky, že je to nahodilé přepsání; spíše jde o neporozumění textu. V Euch. Sin. také jest jen nespolehlivý materiál, nehledě ani k tomu, že doklady, uváděné u Vondráka (Altk. Gr.^{2} 86 z Langova rozboru I, 33 n.) podle vydání Geitlerova, potřebují ověření.

64. Tam, kde se v dnešních nářečích mění nepřízvučné *e* v *i*, *mění se též nepřízvučné o* v *u*. V stsl. památkách jsou sporadické doklady i této záměny. Srov. v Zogr. **тъкъмоү** = **тъкъмо** Mr 5 37, 9 9; v Cloz. **оүчıштаєтъ** m. **очи-** II 89; **оүлоүчıтн** m. **олоүчнти** 588 může býti přepsání. V Ps. Sin. **оүбоү** 80 15 m. **оүбо** je přepsání (několik dokladů **оү** m. cizího *o* sem nenáleží: **ıкоүнѫ** = *εἰκόνα* 72 20, **соломоүнъ** = *Σελμών* 67 15, **соломоүнь** = *Σαλωμών* 71 1). V Supr. **оүхоүдѣıшıтє** 327 21 také může býti přepsání; co se týče dokladu **доүждєвъıхъ** (**водъ**) 301 9, nelze v něm nikterak viděti **оү** m. **о** (z **ъ**): srov. srb. *duždevńak*.

Pozn. V tomto posledním dokladě vidím stupeň *ou*; jinak Ivšić, Prace lingw. ofiar. Baudouinowi de Courtenay 68—78.

65. Na různých místech slovanského jazykového území *skupina vъ-* v *počáteční slabice se slabým ъ dává u-*; na jihu jest to *u-* místo *vъ-* charakteristickou známkou srbského jazyka.

Doklady upomínající na tuto známku nalézáme ze stsl. památek v Mar. a Ps. Sin.: v Mar. **оүсєлєнѫıѫ** L 2 1 (Zogr. **вьсєлєнѫıѫ**), **оүорѫжь сѧ** L 11 21 (Zogr. **въорѫжь сѧ**); v Ps. Sin. je slovo **оүсєлєнаѣ** v různých tvarech několikrát 97 7, 89 2, 17 16, 32 8, 92 1), mimo to jest v Ps. Sin. **на оүчınанııхъ** 76 13 (Pog., Bol. **въ начи-**) a **въблаговолнтı** 76 8 jasně s **въ-** m. **оү-**, srov. Pog. **вблаговолити**. Není vyloučena možnost, že v některých těchto dokladech nejde o fonetickou záměnu **оү-** za **въ-**, nýbrž o jinak utvořené slovo, s předponou **оү-**.

V Supr. jest **оү прѣкльсти** 27 15—16.

Pozn. Srov. o *u-* také Weingart v ČModFil. 2, 1912, 394 a Polívka v LF. 11, 1884, 410.

Slabičné (sonantní) *r, l.*

66. Za praslovanské a obecně jihoslovanské *slabičné* (sonantní) *ъr̥, ъl̥, ъr̥, ъl̥* (*ь̥e r̥e, ь̥e l̥e, r̥, l̥*) *mezi souhláskami* bývají v staroslověnských památkách psány skupiny **рѣ, лѣ, ръ, лъ**. V ruštině za praslovanské slabičné *r̥, l̥* dvojích odstínů — tvrdší a palatálnější — jsou skupiny *ер, ол* (z *ъl̥*), *ор, ол* (z *ъl̥*) a v staré ruštině *ьр, ъл, ър, ъл*, v češt. *r̥ (er), l̥ (lu)*.

Tedy staroslověnskému **съмрѣть, тврьдъ** odpovídá rus. *смерть, твердо* (strus. *съмьрть, твьрдъ*), č. *smrt, tvrdý*; stsl. **скрѣбь**, rus. *скорбь* (strus. *скърбь*), č. *skrbiti*; stsl. **влькъ** (Zogr.) — rus. *волк* (strus. *вълкъ*), č. *vlk*; stsl. **длъгъ** — rus. *долг* (strus. *дългъ*), č. *dluh* (sloven. *dlh*).

Jest otázka, co vlastně označovalo toto staroslověnské psaní. Stejně se píše **рь, ръ, ль, лъ** v stsl. památkách i v těch skupinách, které odpovídají praslovanskému *rь, rъ, lь, lъ*, rus. *ре, ро, ле, ло* a stč. *re, le* nebo *neslabičnému r, l*. Tak stsl. **въс-крьсъ, кръвь, сльза, плъть** odpovídá ruskému *воскрес, кровь, слеза, плоть* (strus. *-крьсъ, кръвь* atd.), stč. *krev*, g. *krve* (1 slab.), gen. pl. *slez, slza* (1 slab.), *plet*, (nč. *krev*, *krve* atp.).

Přece však psaní **рь, ръ, ль, лъ** v slovech *první kategorie* (**съмрьть**, rus. *смерть*, č. *smrt* atp.) a v slovech *druhé kategorie* (**кръвь**, rus. *кровь*, č. *krev* atp.) *nemělo stejné platnosti*. To vyplývá již *ze samotných staroslověnských památek*.

67. V MisK. nelze ještě znamenati žádného rozdílu mezi doklady první a druhé kategorie; **ъ** a **ь** nepodléhaly v této památce žádným změnám a nezaměňovaly se ani v případech jako **кръвь — кръви**, ani v případech jako **съмрьть — съмрьти**; píše se tu pravidelně **кръве** II 6, **въплътити** II^b 13 (srov. rus. *крови, воплотить*) a stejně **скврьности** I^b 14 (srov. rus. *скверность*), **утврьдь** II^b 15, IV^b 6, V^b 17, VI^b 19 (srov. rus. *утвердить*), **срьдьцѣ** II^b 15, VII^b 12 (rus. *сердца*), **дрьжімъ** III^b 6 (rus. *держим*), **скрѣбьні** IV 3 (rus. *скорбный*). V slově **напльнені** II 6 jest **ь** v MisK. starší než **ъ** v strus. *полнъ*, srov. lit. *pìlnas* ‚plný‘.

68. V Zogr. pozorujeme již některé rozdíly mezi skupinami **ръ, рь, лъ, ль** mezi souhláskami, jež odpovídají ruskému *ор, ол, ер, ол*, a týmiž skupinami, jež odpovídají ruskému *ро, ло, ре, ле*.

1. Ve skupinách **ръ**, **лъ**, **рь**, **ль** z prasl. *rъ̑*, *lъ̑*, *rь*, *lь* (rus. *ро*, *ло*, *ре*, *ле*) — je-li v následující slabice opět *ъ*, *ь* nebo slabé redukované *i* — vždycky se **ъ** a **ь** přesně rozlišují a ***nikdy se nezaměňují***; píše se **бръвь** (rus. *бровь*), **кръвь** (rus. *кровь*), **плъть** (rus. *плоть*), **брьиие**, **трьхъ** (rus. *трех*).

2. Kdyby **ръ**, **рь**, **лъ**, **ль** psané v slovech druhé kategorie (prasl. *ᵉr̥*, *ᵇr̥*, *ᵉl̥*, *ᵇl̥*, rus. *ор*, *ер*, *ол*) označovalo v stsl. památkách totéž, co v slovech první kategorie (v. sub 1.), čekali bychom, že se bude stejně přesně rozlišovati **ъ** a **ь** i tam, kde je v následující slabice *ъ*, *ь*. Avšak není tomu tak: v Zogr. se píše **пръвъ** i **прьвъ** — původní jest jistě jen druhé (v. rus. *первый*) —, **сръдьце** i **срьдьце** (rus. *сердце*), **съмръть** místo **съмрьть** (rus. *смерть*), **пръстъ** m. **прьстъ** (rus. *перст*). Stejně se píše i v ostatních staroslověnských památkách: v Mar. **сръдьце**, **сръдце**, **съмръть**; v Ostr. **мрътвъ**, **жрънъвдъ** (srov. Šachmatov a Ščepkin, **Дополненія къ переводу грамм. Лескина 1890**); v Cloz. **сръдьце**, **сръдца**, **съмръть**; v Euch. Sin. **сръдьце**; v Sav. jest naopak **скрьбь** m. **скръбь** atp. Rovněž se nerozlišuje **ъ** a **ь** v těchto skupinách ani před slabikou s plným vokálem a píše se **съмръти**, **жрътва**, **дръжати** v Zogr. i v jiných památkách.

Jest jasné, že **ръ**, **рь**, **лъ**, **ль** psané v slovech druhé kategorie (rus. *ор*, *ол*, *ер*) neoznačovalo totéž, co v slovech první kategorie. Závěr ten potvrzuje ještě jedna okolnost: v slovech ***první kategorie*** **ъ** a **ь**, jsou-li před slabikou s *ъ*, *ь* (nebo s reduk. *i* + *j*-), bývají v staroslověnských památkách *vokalisovány* v *o*, *e* jako jinde: v Zogr. je **крѣштьше** L 7 30, v Mar. **брѣние** J 9 6 z **brьnьje*, **въскрѣсъ** ze staršího **въскрьсъ** L 24 36 (vl.), v Cloz. **крѣстъ** z **крьстъ** 608, 633, **кровьиъ** 313, 316 z prasl. **krъ̑vьjǫ*, **въскрѣсъшюмоу** 750 z **въскрьсъшюмоу**, v Assem. **въскрѣсь** Mr 16 9, **гречьскъı** J 19 20, v Ps. Sin. **брѣнье** 17 43, **слѣзъ** (ze **слъзъ**) 38 13, 55 14, 79 6, 114 7, **кровъ** 77 44, 104 29, (-**вь**) 93 21, **плоть** (z **плъть**) 27 7, 62 6, 64 3 a j., **поскрежьштѣтъ** z **поскрьжьштѣтъ** 111 10, 36 12 (-**щѣтъ**), **оуглѣбъ** 68 3 (**оугльбнжти**); v Euch. Sin. **брѣниѣмь** 33[a], **трѣстиж** 50[a], **трѣстиѣ** 54[b], **скрежьщѣтъ** 88[a], **крѣстьѣнъ** 66[b], **крѣстьѣнскъı** 67[a], **кровьиъ** 29[a], **слѣзъ** 78[a] a j., v Supr. **крѣстънъıимъ** 5 19.

Naproti tomu však ani v jedné z uvedených památek nelze nalézti *jediného dokladu, kde by se stejně* v téže poloze *voka-*

lisovalo ъ nebo ь ve skupinách ръ, рь, лъ, ль *druhé kategorie*, t. j. z prasl. ᶻr̥, ᵇr̥, ᶻl̥, ᵇl̥ (rus. *ор, ер, ол*); není nikdy *скробь, *чрѣвь z скрѣбь, чрьвь. Z toho jest viděti, že ve psaní скрѣбь, чрьвь, плънъ, тврьдъ, съмрьть atp. neoznačovaly litery ъ a ь slabičné hlásky, které by se oslabením koncových ъ a ь mohly zesíliti a změniti v plné vokály. *Jistě se pod psaním* рѣ, рь, лѣ, ль *v těch slovech* (скрѣбь, чрьвь atp.) *skrývalo slabičné r, l* různého fonetického zabarvení nebo, jak předpokládají někteří badatelé, slabičné *r*, *l* provázené průvodným neslabičným vokálem, tvrdým nebo palatálním, srov. o té věci Hujer, Úvod 9 n. Ovšem fonetické prvky, skrývající se pod psaním рѣ, лѣ, рь, ль v slovech скрѣбь atp., byly jiné než ve skupinách рѣ atd. v крѣвь — крѣви atp., ale obojí byly do jisté míry podobné na poslech, čímž lze vysvětlovati stejný jejich písemný výraz v staroslověnských památkách.

69. V Zogr. zmizel v podstatě starý rozdíl mezi ᶻr̥ a r̥: většinou za staré ᵇr̥ bylo, jak je viděti, v řeči písaře ᶻr̥ — je psáno důsledně врѣх- (врѣш-, srov. rus. *верх*), врѣтѣ (врѣтоградъ, rus. *вертоград*), дрѣз- (rus. *дерзкий*), дрѣжати (rus. *держать*), жрѣновь (rus. *жернов*), жрѣтва (rus. *жертва*), зрѣно (rus. *зерно*), мрѣкне atp. (rus. *меркнуть*), мрѣтвъ (rus. *мертвый*) atd.

Stopy staršího stavu se projevují v kolísání: прѣвъı atp. 19krát vedle прьвъı atp. 8krát, прѣстѣ atp. 4krát vedle прьстъı, -ѳмь 2krát atp.

Že ᵇr̥ a ᶻr̥ splynuly v jedno r̥, ukazují i doklady врхѳ Mt 5 14, срдьце Mt 6 21, 13 15, срдьца L 16 15, цркъве Mt 12 5, 6, L 21 37, J 5 24.

Stopy starého rozdílu mezi ᶻl̥ a ᵇl̥ jsou ještě částečně v Zogr. zachovány: píše se влькъ, srov. pol. *wilk*, lit. *vil̃kas*, влък- (извлькъ, облъченъ atp.) 11krát, jen jednou облъкъ L 23 11, různé tvary od мльчати mají vždy ь (13krát, srov. pol. *milczeć*), v kořeni мълв- (srov. pol. *mówić*, čes. *mluviti*) 4krát je psáno ь a 2krát ъ; хлъмъ a хльмъ po jednom dokladu (pol. *chełm*, čes. *chlum*). V ostatních případech i za staré ᶻl̥ i za staré ᵇl̥ se píše obyčejně лъ.

70. V ostatních památkách jest ještě méně stop starého rozdílu mezi ᶻr̥ a ᵇr̥, ᶻl̥ a ᵇl̥. V Mar. bývá vždycky ъ ve skupinách se starým ᵇr̥ v slovech: връхъ (m. врьхъ), врътѣ (врътоградъ), дръзати, дръжати (12krát, jednou дрьж-),

*

жрѣнѣвь, жрѣтва, зрѣно, мрѣкнѫти, мрѣтвъ, съмрѣть, мрѣзость, пръвъ atp. Stejně ve skupinách se starým ъ̥r: грѣдѣшѩ, крѣмѣ, скрѣбь — скрѣбѣти, трѣжище — трѣжѣникъ.

Skupiny s ъ̥l a ь̥l obyčejně mají podobu лъ: влъкъ — облъкъ — облъченъ — извлъкъ, влъна, влънение, длъгъ — длъжьнъ — длъжьникъ, злъчь, млънии (млъни), млъчати.

V Cloz. ještě nalézáme съмрѣти 617, 657, съмрѣть 618, съмрѣть 602 (dvakrát), 604, 620, 652, съмрѣтьнѫ 651 atd., ale častěji съмрътъ atp.; stejně срѣдьцемь 17 atp. i срѣдьцѣ 410 atp., s ь se píše смрьдѫ II 83, врьби 351, дрьжѫштаго 601, отврьзъı 694. Skupiny s ь̥l, ъ̥l mají podobu лъ: длъженъ 89, плънъ 449, млъчание 759, млъвъı 766 atp.

71. V Ps. Sin. nelze čekati přesné hranice mezi skupinami s ь̥r, ь̥l a skupinami s ъ̥r, ъ̥l, poněvadž u jednotlivých jeho písařů jest již zjevná grafická záliba buď v ъ nebo v ь; vedle obvyklého грѣд- nalézáme i грьд-: грьдъıѭ 35 12 (srov. rus. *гордый*), vedle скрѣбь, скрѣбѣти je скрьби 36 39, скрьбе(и) 33 7 (rus. *скорбь*) a na druhé straně врѣби, врѣтопъ, врѣхъ atp.

Stejně влъна, длъгота, злъчь, млъва, млъвии, плънъ i испльнѭтъ сѧ 125 2, слъньце, стлъпъ, хлъмъ.

Můžeme se domnívati, že neexistoval rozdíl mezi ъ̥r, ъ̥l a ъ̥r, ь̥l již ani v poslední předloze Ps. Sin.

Také v Assem. nelze hledati stop původního rozdílu ъ̥r, ъ̥l a ь̥r, ь̥l, poněvadž písař Assem. užívá vůbec jerů bez rozdílu (srov. § 45). S Assem. se shoduje v té věci Euch. Sin.

72. Nezachovaly starého stavu ani obě velké stsl. památky, psané cyrilicí, Supr. a Sav.

V Supr. lze pozorovati mezi jednotlivými částmi rukopisu některé rozdíly, které však nemají podstatný význam pro tuto základní otázku. Staré rozdíly mezi ъ̥r a ь̥r, ъ̥l a ь̥l asi byly ještě v předloze rukopisu; písař v mnoha případech zachoval staré psaní, jindy však je zaměnil novým, jež ukazuje, že v řeči písaře toho bylo již pravděpodobně jedno ъ̥r a jedno ѣ̥. Srov. повръгоша 52 22–23, ale отъвръгоша 53 12, въвръгоша 5 20, въвръженъ, въвръженомъ 66 21; отврьзѣте 55 24, отврьзе 38 10—11, ale отврѣзъ 170 17, отврѣзоша сѧ 470 27 atp.

Místo starého влькъ jest влъкъ 50 1, vedle влънѫ 47 29, влънъı 377 11 bývá též влънамъ 77 3, влънами 492 13, vedle влъхъ 23 1 je i влъхомъ 263 25 atp.

Sav. se liší od ostatních památek tím, že velmi důsledně dává přednost psaní ѓь a to i za $^{b}\r{}$ i za $^{z}\r{}$: zpravidla bývá psáno вьѓг- *($v^{b}\r{}g$-)*, вьѕь- *($v^{b}\r{}z$-)*, четвьѓто-, вьѓх- *($v^{b}\r{}ch$-)*, дьѓж- *($d^{b}\r{}ž$-)*, жьѓдь *($ž^{b}\r{}db$)*, зьѓно *($z^{b}\r{}no$)*, -мьѓт- *($m^{b}\r{}t$-*, 33 dokladů), пьѓв- *($p^{b}\r{}v$-*, 15 dokl.), пьѓст- *($p^{b}\r{}st$-)*, скьѓб- *($sk^{z}\r{}b$-*, 7 dokl.), -тьѓг- *($t^{b}\r{}g$-)*, тьѓж- *($t^{z}\r{}ž$-)* atd.

Odchylek od toho je málo: дръзновениемь 140, 140^{b} (-мъ), жрѣнѣвдхъ 89, жрѣтвъı 36, жрѣтвѫ 139, пръвѫ 121. Usus psáti ѓь vznikl v Sav. pravděpodobně proto, že skupiny s ѓь (z $^{b}\r{}$) rozhodně převládaly v jeho starší předloze nad skupinami s ѓъ (z $^{z}\r{}$), neboť tato jestje n v скрѣбь, тръжище-тръжьникъ.

Jistě starý rozdíl mezi $^{b}\r{}$ a $^{z}\r{}$ již neexistoval v řeči písaře Sav.

Jinak se věc má u skupin, v nichž jest staré $^{z}\l{}$, $\l{}$; ь se píše ve skupinách влък-, влъхв- nebo влъсв-; naopak jen ъ v длъг- nebo длъж-, длъз-, злъч-, млъч-, млън-, тлък- a хлъм-; v některých skupinách se kolísá psaní mezi ъ a ь: třikrát je млъв- a dvakrát млъв-, 8krát плън- a 19krát плън-, dvakrát слън- a jednou слън- (v. Ščepkin, Разсужденіе 216—217).

73. V Ostr. se patrně v tomto jevu hláskoslovném projevil silněji ruský původ písaře než ve věcech jiných; vždy jest psáno -лъ-: влъкъ 271, влънами 71^{b}, длъгъ 75, млъчаше 291, исплънь 70, 71 atd., t. j. v pravopise písaře se projevuje praruské splynutí $\l{}$ a $^{b}\l{}$ v jediné $^{z}\l{}$; jedinou výjimkou jest влъхвомъ 252^{b} v kalendáři.

Etymologicky náležitě jest psáno скрѣбь, тръжище a въвръже, отвръзетъ сѧ, дръжати, врѣхоу, зрѣно, мрѣтви, прьвѣе, срѣдьце, истръгнетъ - растръзавъ, трѣние atd. (v. Kozlovskij, Изслѣд. 1, 107—109).

Zbytky jihoslovanského psaní v předloze nalézáme v жрѣтвами 288^{b}, мрѣтвъ 119^{b}, протръже сѧ 210, отвръзоста сѧ 200^{b}, четвръткъ 207 atp.

Drobné zlomky ostatní neposkytují dostatečného materiálu. V Undol., kde vůbec ъ převládá, jest въстръгнете, въстръжѫще. V Chil. влъка II B^{a} 9, влъци II A^{b} 15, пожрѣти II B^{a} 14, пожрѣтоу I B^{a} 19, срѣ(дьце) II A^{b} 5, съмрѣтьное I B^{a} 10—11, съмрѣти I B^{a} 7—8, съмрѣть I B^{a} 4—5, цръкъı II B^{a} 18.

V Mak. hlah. zl. бесъмрьтьноу II 1—2, ѿвръгъше III 27, ѿвръзѣмсѧ III 31.

V Mak. zl. se užívá jenom ь; na rozdíl ode všech ostatních stsl. památek se toto ь píše *před* р, л: вьрхъ a 4, дьрзь a 21, дьрзостиж a 20, гърдь b 4; v дьлъжаıе a 27 jest ь před л i po něm; jest jisto, že toto psaní značí slabičné *r*, *l*, a to bez rozdílu jejich zabarvení (stejně гърдь i дьрзь, nebo srov. пълти, kde ьл značí slabičné *l* ze starého лъ).

V Ev. Ochr. také zanikl původní rozdíl v zabarvení slabičných *r*, *l*.

74. Tento krátký přehled stavu v jednotlivých památkách vede k několika hypothetickým závěrům. Jest viděti, že *rozdíl mezi* $^{b}r̥$ a $^{ъ}r̥$ *zanikl* v staroslověnských nářečích *dříve než rozdíl mezi* $^{b}l̥$ a $^{ъ}l̥$, srov. výše uvedené doklady ze Zogr. a Sav.

Na zachování starého rozdílu mezi $^{b}l̥$ a $^{ъ}l̥$ měly patrně *vliv souhlásky předchozí a následující;* srovnání s polštinou je v té věci úplně na místě: s polským *wilk* se shoduje влък- v Zogr. a Sav., s polským *milczeć* мльчати v Zogr., s pol. *pełny*, které ukazuje na změnu $^{b}l̥$ v $^{ъ}l̥$ (lit. *pìlnas* id.) souhlasí плънъ - исплънити v Zogr. a stejné tvary též v Sav.; psaní плън̂- (исплъненъ partic. praet. pass. = исплън̂енъ z **isp*$^{b}l̥$*njenъ* atd.) s ъ před palatálním н̂ mohlo vznikati vlivem častějšího psaní tvarů s nepalatálním н (polopalatálním) jako исплънити atp.; okolnosti, že v Sav. převládá плън- nepřikládám důležitosti: ь v těchto případech mohlo býti přeneseno písařem a pravděpodobně jest jen grafické. Rovněž pol. *wełna* odpovídá влъна v Zogr. (srov. lit. *vilnìs* ‚vodní vlna').

Možno předpokládati, že v jazyce cyr.-met. ještě byl rozdíl mezi $^{ъ}l̥$ a $^{b}l̥$ takový, jaký byl pravděpodobně i v jazyce mnohých předloh památek nám zachovaných, a že tedy v jazyce Cyrila a Metoda bylo $v^{b}l̥kъ$, $m^{b}l̥čati$, ale $v^{ъ}l̥na$, $p^{ъ}l̥nъ$ a snad i $isp^{ъ}l̥niti$ (ale snad $isp^{b}l̥nenъ$).

Pro vyřešení poslední otázky, t. j. otázky, zda se zachovalo $^{b}l̥$ před polopalatálním *n* (van Wijk na ni odpovídá kladně), není dosti dokladů.

Pozn. Srov. k této otázce van Wijk v IF. 34, 1913, 342—346.

75. Kromě starého slabičného *r*, *l* bylo patrně v staroslověnských nářečích 11. stol. *slabičné r, l nově vzniklé* — ze

staršího *r*, *l* spojeného s následujícím slabičným *ъ* nebo *ь*, t. j. z *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь*: zánik *ъ* nebo *ь* v otevřené slabice v těchto skupinách, způsobil změnu *r*, *l* v hlásky slabičné.

Později se toto nové slabičné *r*, *l* přenášelo analogií také tam, kde foneticky nemohly skupiny *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь* ztráceti své slabičné jery; podle gen., dat. a lok. sg. *krъvi* vznikal také nom. a akk. sg. *krъv(b)* m. **кръвь** nebo ***кровь** z **кръвь**, podle gen. sg. *krъsta*, dat. sg. *krъstu* atd. vznikalo *krъst(ъ)* m. **кръстъ** nebo **крєстъ** atp. Všude tam, kde jest psáno v památkách 11. stol. **ъ** a **ь** nenáležitě v starých skupinách *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь*, lze předpokládat, že *ъ*, *ь* zanikly a *r*, *l* se změnily v hlásky slabičné.

V Zogr. jest většinou rozdíl mezi *ъ* a *ь* v těchto skupinách zachováván nejen v zavřených slabikách, ale i v otevřených: **кръстити**, **дрькол҃ь**, **трьми**, **трьхъ**, **искрьнѣаго**, **блъштати**, **клънѫ**, **слъза**; avšak i zde se vyskýtají doklady, které budí pochybnost, zda toto usuelní psaní souhlasí se skutečnou výslovností písaře: vedle obvyklého **кръст-** (s *ь* v otevřené slabice, srov. rus. *крест*) je dvakrát **кръстъ**, důsledně **окръсть**, **окръстьнии҃хъ**, **-ънѧмь**, dále **кръстителѣ** Mt 11 11, důsledně **въс-кръс-** (m. **-крьс-**, 19krát), **плъть** Mt 16 17 vedle obvyklého **плъть** (snad přepsáním), **клънѫштѧѫ** L 6 18, srov. Jagić, AslPh. 2, 202 n.

V ostatních památkách lze předpokládati vznik nových slabičných *r*, *l* ještě větším právem.

76. V Mar. lze tušiti sekundární slabičné *r* podle převládajícího psaní **кръстити** — **кръштати** atp., **дрькольми**, **въскръснѫти** atp.; sekundární *l* slabičné lze viděti v **слъзами** Mr 9 24; srov. také **крькъ** Mt 16 17, **кръстителѣ** Mr 8 28, **оутрни** Mt 6 34, v. Jagić, Mar. ed. 433-434.

V Cloz. nalézáme **кръстъ** 574 a č., **кръстѣ** 696, také **крстъ** 588, 591, **крста** 654, 718, **крстѣ** 685.

V Aśsem. nepřekvapují doklady jako **кръстити**, **въскръснѫти** atp., poněvadž jest v něm vůbec ztracen rozdíl mezi **ъ** a **ь**; tyto hlásky jistě již neexistovaly v otevřených slabikách, i pod psaním **ръ**, **рь**, **лъ**, **ль** (= prasl. *rъ*, *rь*, *lъ*, *lь*) se pravděpodobně skrývalo nové slabičné *r*, *l*.

V Ps. Sin., jak jsme již viděli, třeba míti na paměti zálibu písařů v tom psáti *ъ* nebo *ь*; jak doklady jako **крькъı** 25 9, 54 24, **крькъан** 58 3 gen. pl. (rus. *кровь*), tak doklady jako **воскръснѫ** 11 6, **-єтъ** 75 10 atp., **слъзы** 41 4, 55 9 (ale

слъзами 125 5, rus. *слеза*) třeba bezpochyby čísti jako *krvij, voskrsnǫ, -et, slzy, slzami.*

Právě tak doklady v Euch. Sin. плъть 29ᵇ, плъти 3ᵇ, плътьн- 19ᵇ, 36ᵇ, въплътити сѧ 52ᵇ, 53ᵃ, 54ᵇ, 61ᵇ (v různých tvarech), въплъщениемь 30ᵃ (srov. rus. *плоть*) velmi pravděpodobně ukazují na *l̥* místo starého *lъ*, alespoň v dokladech, kde bylo toto *ъ* v otevřené slabice.

77. Dvě velké památky cyrilské mají stejné doklady jako památky hlaholské z 11. století.

V Sav. jest крьвє 134ᵇ, крьви 52ᵇ, 115ᵇ (dvakrát), 117, 134ᵇ i крьвь 94ᵇ, 115ᵇ, 117, 119ᵇ, 129ᵇ, скръжътъ 131ᵇ; клънѧщихъ 30, плъть 146ᵇ, слъзами 79. Při tomto psaní ьр třeba si připomenouti vůbec zálibu písaře v ьр, v. § 72. Doklady крьвь, плъть, kde staré *ъ* bylo v posici silné, jest nejpřirozenější pojímati jako *krv, plt* s *r̥* a *l̥* přenesenými analogií.

V Supr. čteme кръста 428 16, 19—20, 65 22, кръстоу 456 11, кръстомъ 462 18 atp.; tu lze sice *ъ* vykládati podle pravidla Jagićova, srov. крьстѣ 428 11 atp., nicméně lze uvésti i doklady, jež nepřipouštějí takového výkladu: кръштениꙗ 25 11, кръстивъ 14 22 atp. a také doklady s *ъ* m. silného *ь*: кръстъ 428 14, кръстьноє 489 29 atp., anebo съвьплъчению 27 1—2, плъти 16 29, 462 8, 456 19 (i плъти 456 7, въплъштениꙗ 24 2) atp. ale také плъть 450 22, плътиѭ 11 5, 26, 448 5, 6 atp.— s *ь* místo silného *ъ*; také крьвь 483 17, въскръсениꙗ 489 30, оустръмивъша 39 2—3 atp.

78. V zlomcích 11. století nalézáme stejné doklady: tak v Chil. въскръсениꙗ I Bᵇ 1—2, въскръснетъ I Bᵇ 7, кръсти сѧ I Aᵃ 6, кръщение I Aᵃ 4, кръщениꙗ I Aᵃ 7—8, кръщениемь I Bᵃ 11—12; v Und. zl. скръжетъ 32; Mak. zl. jasněji, než kterákoliv jiná památka 11. století, dokládá vznik sekundárního slabičného *r*, *l*: srov. пълти m. плъти shodně s doklady вьрхъ, дьрзь, гьрдь se starým slabičným *r*, v. § 73.

V Ostr. se velmi dobře zachoval rozdíl mezi starým *rъ*, *lъ* a *rь*, *lь*, což lze sotva klásti do jeho jihoslovanské předlohy.

Na velmi časný vznik sekundárního *r̥*, *l̥* patrně ukazuje doklad на крьстѣхъ v nápise z r. 993 (v. § 13).

Střídnice (reflexy) jihoslovanských skupin *ra, la, rě, lě* vzniklých metathesí.

79. Obyčejně se pokládají za znak jihoslovanských jazyků skupiny *ra, la, rě, lě* mezi souhláskami a na začátku slova před souhláskou, vzniklé z praslovanských skupin *or, ol, er, el*; celkem jistě správně. Ale třeba si při tom všímati i takových fakt jihoslovanských jazyků, které se neshodují s tímto znakem.

Jak jest známo, také na území jihoslovanském nalézáme v jednotlivých případech *ro-, lo-* z prasl. počátečního *or-, ol-*, srov. bulh. *pàвoma*, ale *робъ (рóбътъ), робúня, рóбе* a j., maked. *lòkûtĭ* (v nář. osady Sucho, srv. Oblak, Maced. Studien 12), srb. *ròb*, g. *ròba, ròbija, robìjaš, ròbinja, ròbiti, rôblje* atd., *lòkati, lòkanje, lòknuti*, slovin. *ròb*, gen. *róba*.

Stejné doklady jsou i v staroslověnských památkách; v Zogr. jest **южⷤ не глѣ вамъ робъ . рабъ бо...** J 15 15.

V Supr. **робъ** 48 28, 50 17, 57 26, 106 5, 239 19, **робы** 50 1—2, **роба** 51 10, **робъı** 56 30, 57 26, **роби** 56 30, **робии, роботѫ** 58 1; **розвѣ** 401 4, 556 29, 559 22, **розличьнии** 524 24, **розличьнъıими** 556 17, **розбоиникъ** 558 9, **розбоиникомъ** 559 17, **ростворивъ** 554 26—27, **роширити** 535 4.

80. Kromě uvedených odchylek jsou v staroslověnských památkách ještě jiné odchylky od normálního počátečního **ра-, ла-** z prasl. *or-, ol-*, totiž v některých slovech bývá skupina **ал-** bez metathese. Tak v Zogr. jest **въ ал'дии** Mr 1 19 vedle **въ ладии** Mr 1 20; v Supr. **въ алдии** 428 21, **ал'дъı** (= **-ьи**) 522 8; v Mar. **алчѫшта** Mt 25 37, 44, **алчѫштеи** L 6 21, **възалъка** Mr 2 25, **възалка** Mt 21 18, Mr 11 12 atp.; v Assem. **възьалка** Mt 4 2, Mr 2 25, L 6 3, **алчѫшта** Mt 25 37, 44 atp.; v Euch. Sin. **алъканиⷤ** 69^b, **алъкати** 90^a, 103^b, **алъчⷣтъ** 104^a; v Sav. **алъчѫща** 70^b, 71, **възалъкаχъ** ib., **възалъка** 73^b, 148^b atp.; v Supr. **ал'чⷣнъ** 123 20, **алчьбами** 280 26, **ал'чьбаχ'** 53 23 atp.; v Ostr. **възалъкати** 20, **възал'ка** 127, 261 atd. V Zogr. na rozdíl od Mar., Sav. a Ostr. je jen **възлак-**, v Mar. opět také jen **ладии**; v Ps. Sin. **лак-** (**къзлачѫ** 49 12, **-лачѫтъ** 58 7, **-лакашѫ** 33 11, **лачѫщіж** 106 9, **лачіѫщіе** 106 5, **лачіѫщіѭ** 106 36).

Jest třeba předpokládati, že ze tří variantů těchto forem, totiž **алък-, ал'к-, алк-**, původní jest forma první **алък-**; nové

ъ vzniklé po *l* bylo pravděpodobně příčinou, proč nenastala metathese. Nicméně podmínky vzniku tohoto nového jevu zůstávají nejasné.

Paralelním jevem je ѣ vzniklé v přejatém slově олтарь: олѣтарь, na př. v Ps. Sin. олѣтарѣ 25 6, wлѣтарѣмь 83 4 atp.

81. Uvnitř slova za jihoslovanské skupiny *ra, la, rě, lě* bývají v staroslověnských památkách normálně také skupiny ра, ла, рѣ, лѣ: врана, злато, брѣгъ, млѣко atp. Jedinou odchylkou, a to velmi zajímavou, jest doklad v Ps. Sin. отъ золѣта 71 15. Toto золѣта jest do jisté míry obdobné právě uvedeným алъдии, алъкати a spolu s formou човѣкъ (srb. *čòvek*, slovin. *človek*, bulh. *човъкъ*, rus. *человек*, pol. *człowiek*, čes. *člověk*) snad ukazuje, že metathese spojená se zdloužením vokálu nebyla jediným směrem, kterým se mohly původně rozvíjeti v jihoslovanských jazycích skupiny *or, ol, er, el* mezi konsonanty.

Se золѣто v Ps. Sin. možno srovnati také doklady z pozdějších textů církevněslovanských, jako залтарии̯нъ v rukopisu 15. století (obsahujícím kázaní Athanasia Alexandrinského), бал'тинъı v Šestodněvu Jana exarchy bulharského, мал'дичиѥ, салность, пал'тъ ib., srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 356.

Co se týče жласти — жладж a жлѣсти — жлѣдж, жлѣдьба a жладьба v Supr. a члань — члѣнъ v pozdějších rukopisech církevněslovanských, o nichž uvažuje Vondrák v Altk. Gr.[2] 352, nejsou příčiny tohoto kolísání mezi жлад-, жлѣд-, члан-, члѣн- jasné.

Samohlásky (vokály) na začátku slova.

82. V případech, kde byl původně vokál na začátku slova, bývá často před ním v slovanských jazycích neslabičná hláska nového původu *(prothetická)*. Tento jev dokládají i staroslověnské památky. Vznik těchto nových hlásek patrně souvisí s okolností, že již v praslovanštině odpadly všechny koncové konsonanty a proto se uvnitř vět často vyskýtal hiát mezi koncovou samohláskou jednoho slova a počáteční samohláskou slova následujícího.

Před vokálem *a* se vyvíjí na začátku slova obyčejně prothetické *i* nebo *j*. Staroslověnské památky v takových případech se kolísají mezi а a ꙗ; toto ꙗ se píše v hlaholských a také

v některých cyrilských textech písmenem ѣ (hlah. Ⱑ). Slova pak s počátečním *j* etymologickým před *a* jako ѩже (nom.-akk. pl. n., nom. sg. f. k иже, srov. stid. *yáḥ* a řec. ὅς ‚jenž'), ѣкъ, ѣко (srov. lit. *jõks* ‚talis'), ѣръ, ѣрость (srov. řec. ζωρός ‚čistý, nesmíšený' [o víně]) jsou psána vždy s ѧ nebo ѣ (= ѧ).

83. V MisK. jest spojka ѧ (srov. lit. *õ*, stid. *ât*) po pause (IV 13, V 5, 16), ale ѣже V 14, ѣко VI 7, ѣкоже VI^{b} 6, ѣкъиже... слоужьбъи V 2, ѣкъиже даръи V^{b} 2.

V Mar. jest též spojka ѧ, skoro vždy ѧбие (jen jednou je ѣ ѣбие L 5 13), nejen po pause, ale i uvnitř věty: и ѧбие Mt 8 3, ѣ ѧбие Mr 5 29, ісъ же ѧбие ib. 36 atp. (srov. stid. *ahnāya* »jakmile«, řec. ἄφαρ id.); forem ѧвити, ѧвѣ, ѧвление se užívá vedle ѣвити, ѣвѣ, ѣвление (srov. stid. *āvíḥ* ‚jasný, zřejmý') nezávisle na tom, co předchází: не ѧви 16 17, тъгда ѧвитъ сѧ Mt 24 30 atp. a na druhé straně po pause ѣвиѫтъ J 17 6; vždy ѧгньць (srov. lat. *āgnus*); ѧзъ (ať jest počáteční vokál jakéhokoliv původu, nebylo před ním staré *j*, srov. stid. *ahám*, řec. ἐγώ, lat. *ego*, lit. *àš*): vedle jednou doloženého и (akk. sg. masc.) ѣзъ Mr 11 29 jenom ѣко ѧзъ Mt 20 15, ѩже ѧзъ ib. 22, еже ѧзъ ib. atd.; jednou ѧли Mr 15 31 (= *a* + *li*, srov. výše ѧ); velmi často ѧщє (podle Bern. Etym. Wrtb. **at ję̂d*) a jen třikrát ѣщє (za ѣщє J 9 22). Vždycky s ѣ jest psáno ѣко, ѣкъ, ѣръ, ѣрость, ѣже (o nich srov. výše), ѣма (lze srovnávati s lot. *juoma* ‚prohlubeň', jinak Bern. Etym. Wrtb. 444), ѣможе, ѣрьмьничь (**ar-bmž*), srov. glosář ve vydání Jagićově.

Stejný poměr jest i v ostatních stsl. památkách.

V Zogr. jest také spojka ѧ, ѧкъı L 22 31 (kde Mar. ѣко) z **a* + *ky*, ѧбиє, ѧщє, ѧіца, ѧвити vedle ѣвити, ale ѣко, ѣма, ѣръ, ѣрость.

I v Assem. jest obyčejně ѧзъ, ѧгньць, ѧіца, ѧвити a zřídka ѣвити, ale ѣръ, ѣрьмьничь (ѣремъница Mt 21 5).

V Euch. Sin. jest vždy ѧвити сѧ : ѧвишѧ 2^{a} a j., ѧвлѣетъ 2^{b}, ѧви 2^{b} a j.; ѧзъ 3^{b} a j.; ѧ 11^{b} a j.; ѧбиє 2^{a} a j.; ѧгньче 15^{a}, 16^{b}; ѧщє 38^{a} a j.; ѧко, ѧкъı 47^{a}; ale ѣ akk. duálu masc., akk. pl. n. 9^{ab} a j., ѣже 9^{b} (dvakrát), ѣко 6^{b}, 9^{a} (třikrát), 9^{b} (dvakrát), 10^{ab}, 11^{b} a j., ѣкоже 10^{a}, 72^{b}, ѣрость 79^{a}.

V Ps. Sin. je ѧ, ѧбиє, ѧгньць, ѧзъ (vždy), ѧшѫтъ (etymologie nejasná), ѧште i ѣште, ѧвити i ѣвити (srov. 16 15 правъдоиж ѧвлѫ сѧ a ib. єгда ѧвітъ), ale ѣвѣ a vždy ѣко, -же, ѣма, ѣрость.

V Cloz. je **а, аще, абие, ашютъ, азъ, агнецъ** i **ѣгньць**, ale již výhradně **ѣвити, ѣвлѣти**, jakož i **ѣко, -же, ѣкость**.

84. V Sav. jest **а, абие, агньць, агода** (srov. lit. *ůga* id.), **азъ, аіце, аще**, ale vždy **іавити, іавение, іавлѣти сѧ, іавѣ**, jakož i **іако, іакоже, іаможе** a také **іарьмьникъ**.

V Supr. je spojka **а** (po pause 12 19, 31 27 a j.), **азъ** (2 17, 16 7, 28 atd.), **аште** (2 13, 12 14 a j.), **абиѥ** (3 2. 18 13, 19 1 a j.), **акы** (...**сѧ акы** 4 7, 25 7. **ї акы** 7 21, · **акы** 25 2, **мьнѣ акы** 48 27 atd. — velmi často); **ако** (**да ако часъ третии приде** 62 17, **да ако бъıстъ посрѣдѣ рѣкы** 154 18); **іавити** vedle **авити** (**вьси авѣ** 364 20, **вьсѣмь авѣ** 159 19 atp., ale i **іави сѧ** 6 1 po pause, **бо іави сѧ** 7 28, **не іавитъ** 36 25, **и іавивъ** 70 29 atp.): (**сѫшта**) **аштера** 399 24; **абы** (**да абы** 23 1, · **абыхомъ** 23 2); vždy **іако** (quia, sicuti) — které jest třeba co do původu oddělovati od uvedeného dříve **ако** (quando) — srov. 2 30, 3 9, 4 22, 7 30 a j.; **іарость** (**и іарость** 6 2 a j., **іарости** 29 17–18), **іаритъ сѧ** 29 19; **іаже** 8 25, 23 12 a j.; **іакъ же** 34 7 a také **іарьмъ** 364 29.

V Chil.: **а** po pause, **аще** (**да аще**); v Und. zl.: **абие, азъ, ѣвисѧ, ѣко, ѣкоже**.

V Ostr. jest **а, абиѥ, абы** (m. **аще бы**), **агньць, азъ, аница, аще**, ale **ꙗ** (akk. pl. n., akk. du. masc.), **ꙗже, ꙗко** — **ꙗкоже, ꙗможе, ꙗръ, ꙗрость**, také **ꙗрьмьничь** a vždy **ꙗвити, ꙗвлѣти, ꙗвѣ**. — Srov. glosáře u příslušných vydání.

85. Jest tedy skutečný stav takový, že se u slov s etymologickým počátečním *a-* píše na začátku **а-** nebo **ꙗ-** (**ѣ**) již nezávisle na původních podmínkách, podle nichž tvary s počátečním sekundárním *j (i̯)* vznikaly uvnitř vět, tvary pak bez tohoto *j (i̯)* se zachovaly snad na začátku větném po pause. Tvary pak s **а-** v jednotlivých případech postupně ustupují tvarům s **ꙗ-** (v. výše **ꙗвити** v Cloz., Sav. a Ostr.).

Třeba připomenouti, že z řečtiny přejatá slova počínající s *a-* vždycky jsou bez sekundárního *j (i̯)*: **ангєлъ, алавастръ, акридъ, алгѫгинъ, адъ, авва, архиереи** atp. Také slova **алъдии, алъкати** nemívají nikdy *j* před *a-*: pravděpodobně v době, kdy vznikalo nové *j (i̯)* před počátečným *a-*, bylo u těchto slov na začátku ještě *ol-* : **oldiji, *olkati.*

Pozn. Srov. Pedersen v KZ. 38, 311 n., Sobolevskij ve Zborn. Jagić. 204—205, Ljapunov v AslPh. 33, 1912, 520 n., Meillet, Статьи по славяновѣдѣнію II, 388 n. a Sl. comm. 75–76.

86. Před vokálem *ě* na začátku slova také vznikalo v praslovanštině nové *j* (*i̯*); srov. lit *ėdu* ‚jím', srb. dial. *jêm, jẽsti*, slovin. *jém, jésti*, stč. *jiem, jiesti* (nč. *jím, jísti*), pol. *jem, jeść*, rus. *ем, есть*, ale stsl. ꙗмь, ꙗсти vedle съньмь, съньсти, изьмь, изьсти a bulh. *ямъ* s **ja-* < **jē-*.

Hlaholské památky neposkytují možnosti rozlišovati počáteční ѣ a ꙗ, poněvadž mají jedinou společnou literu pro ѣ i pro ꙗ (v. výše § 28), ale cyrilské památky, které užívají pro ꙗ zvláštního písmene (ꙗ), připouštějí toto rozlišování.

V Sav. máme ѣсти (ѣдь, ѣмъ, ѣдѣхѫ, ѣшꙗ dvakrát, ѣдъшѧ) a ꙗсти, ꙗсли (podle Bern. Etym. Wrtb. z **ēd-s-li*, Meillet vidí zde počáteční *a-* z ide. **ō-*, v. Sl. comm. 75) a také ꙗзва, ꙗзвина (**ězva*, srov. stprus. *eysmo* ‚rána', lit. *aižýti* ‚vylupovati').

V Supr. jest ꙗсли, ꙗзва, ꙗсти (ꙗдъı 11 24, ꙗшꙗ 15 2, ꙗсти 38 18, ꙗдь да ꙗстъ 154 6), ꙗснъ (ꙗснѫ 49 1, z **ěsk-no-*, srov. lit. *áiškus* id.); v Ostr. ꙗсти (ꙗд-) vedle ѣсти (ѣд-), ꙗсли, ꙗзва, ꙗзвина, srov. glosář u vydání Vostokovova.

87. Před vokálem *e* na začátku slova také vznikalo v praslovanštině *j* (*i̯*), srov. stid. *ásti*, ř. *ἐστί*, lat. *est*, got. *ist*, lit. *ẽsti* atd., ale stsl. ѥстъ, rus. *есть* (=jest'), pol. *jest*, čes. *jest, je*, srb. *je* atd.

Opět však hlaholské písmo nepřipouští rozlišovati *e* a *je*, neboť je v hlaholici jedno a totéž písmeno pro *e* i *je*, ale v těch cyrilských památkách, které užívají i є i ѥ, lze pozorovati doklady, kde jest zachováno staré *e* na začátku bez *j* (*i̯*). V Chil. místo ѥ jest obyčejně є, v Und. zl. jen є, v Sav. jest ѥ jen velmi zřídka.

V Supr. se však rozlišuje є a ѥ a nalézáme v něm tento poměr.

Písmeno ѥ je na začátku slova psáno důsledně v slovech: ѥго, ѥмѫ, ѥѩ, ѥи, ѥиж, ѥ (tvary zájmene **i, *ja *je*, srov. stid. *yáḥ* a ř. *ὅς* ‚jenž'), v tvarech slovesa ѥсмь, ѥси, ѥстъ, ѥ (3. sg.), ѥсмъ, ѥсте; ѥстьство, ѥстьствьнъ; ѥже, ѥлико, ѥликъ, ѥдин- i ѥдн-, ѥдва, ѥгда, ѥльма, ѥлми, ѥште, ѥли; odchylek je málo.

Písmeno є je psáno na začátku slov řeckých jako єѵга, єлинъ atp. (výjimka ѥлисєи 283 25, ѥлина 569 4) a u těchto slovanských slov: єи (11krát), єтєръ (9krát), єсє (5krát) vedle ѥсє (dvakrát, ѥсє v obou případech uvnitř věty po и,

єсє jednou uvnitř věty po -ѻ a čtyřikrát na začátku věty). Mezi є- a ꙗ- se kolísají slova єдѧ, єзєрѻ, єлєнь, єшѧ.

V Ostr. se také rozlišuje є a ꙗ, třebaže se zřídka místo ꙗ vyskytá є se znaménkem (ê, é). S є na začátku slova se píší obyčejně slova řecká, kromě toho velmi často єдѧ, єи, єзєрѻ (4krát), єтєръ (3krát); dvakrát єдѧ, jednou єи a dvakrát єтєри jsou psána se znaménkem nad є; po jednom dokladě s є: єдъвѧ, єгдѧ a єльмѧ; slovo ꙗцꙗє obyčejně psáno s ꙗ, ale 9krát єцꙗє.

Slovo єтєръ nebylo v ruštině známo a slovo єзєрѻ mělo v ní na začátku ѻ-, proto є v těch slovech má v podstatě výslovnost jihoslovanskou.

88. Nelze pochybovati o tom, že slov єи, єтєръ, єсє, v nichž se důsledně v Supr. píše є-, a také slov єдѧ, єзєрѻ, єлєнь, єшѧ, v nichž vedle є- bývá ꙗ-, nabyla praslovanština bez prothetického *j (i̯)*: srov. stsl. єи se srb. *èja* (dial. = *eda*), stsl. єсє (*e-se*) s rus. *э-то*, *э-во*, srb. *ẽvo*, *ẽto*, *ẽno* ‚voilà', snad i s č. dial. (vých.-mor., sloven.) *hen*, *heno* „tam", *hej* (sloven.) „ano", stejného původu jest *e* také v є-дѧ (srov. srb. *ẽda*, partik. tázací a přací) a є-шѧ; єзєрѻ srov. s lit. *ẽžeras* id., єлєнь s lit. *élnis* id.; єтєръ (srov. dluž. *wótery* ‚mnohý') také patrně pochází z prasl. **eterъ* a ne **jeterъ* a obsahuje v první části **e/o-* a ne *je/jo-*, v. Bern. Etym. Wrtb. 419 (srov. řec. (krét.) ὅτερος ‚který z obou', umb. *etru* ‚altero', lat. *cēterī* z **ce-etero-*). To, že se zachovalo ve staroslověnštině єи, єсє, єдє, vysvětluje Meillet tím, že se slov těch užívalo výlučně nebo převahou na začátku věty, kde před počátečným *e-* nevznikalo *i̯* (Sur l'initiale des mots vieux slaves єсє etc., Статьи по славяновѣдѣнію II, 387—391); jinak je vykládá Durnovo v Slavii 3, 1924-5, 257 n.

89. Před nosovkou *ę* na začátku slov vzniklo nové *j (i̯)* stejně jako před *e*: srov. stsl. ѩзъıкъ, t. j. prasl. **językъ*, (pol. *język*, čes. *jazyk*, srb. *jezik*, rus. *язык* atd.), které odpovídá stprus. *insuvis* id., nebo stsl. ѩти vedle въз-ѧти, srov. lit. *imti* ‚bráti', nebo stsl. ѩтрѻ, odpovídající řec. ἔντερα ‚vnitřnosti' nebo ѩзѧ ‚nemoc', srov. lit. *ingis* ‚lenoch', atp. Vznikalo-li *j (i̯)* před *ę* za stejných podmínek jako před *e*, zobecněla forma s tímto *j (i̯)* velmi záhy: v památkách, jež rozlišují ѧ a ѩ, na př. v Mar., jest jen ѩти, ѩзъıкъ, ѩзѧ, ѩчьнъ (srov. sthněm. *ango* ‚bodec') a nenacházíme vůbec slova s ѧ na začátku; srov.,

jak rovněž velmi záhy zobecněla forma s novým *j (i̯)* před *e* u tvarů slovesa **jesmь* a v ostatních případech ve všech slovanských jazycích — tedy pravděpodobně již v praslovanštině.

Jedinou odchylkou od vývoje *počátečního ę > i̯ę (i̯ę)* jest stsl. **вѧзати** z prasl. **vęzati* (srov. pol. *wiązać*, č. *vázati*, rus. *вязать*, srb. *vezati* atd.) — s *v* z *u̯* před počátečním *ę*. Obyčejně se vysvětluje *vęzati* analogickým přenesením *u̯* z **u̯ǫz-* k formě **ęzati*: srov. stsl. **жѧкъ**, rus. *узкий*, čes. *úzký*, srb. *uzak*, ale pol. *wązki*, **съвжзъ** v Cloz. 533 a Supr. 424 2; tak je vykládají Vondrák, Altk. Gr.[2] 295 a Meillet, Sl. comm. 74. Ale není jisto, souvisí-li původem **вѧзати** s **жз-ъкъ**: srov. **съвѧзати** a ne ***сън-ѧзати** jako **сън-ѧтие**; co se týče **обѧзати**, to může býti i z **ob-ęzati* i z **obvęzati*, srov. **obolko* z **obvolko* atp.

Pozn. O tom, že *v-* je ve *vęzati* podle **vьrzǫ*, **versti* (v. Hujer, LF. 42, 222 n.) pochybuji, též Vondrák ve Vgl. Gr. 1[2], 209 to odmítá.

90. Před hláskou *ь* na začátku slov nepochybně vznikalo v praslovanštině *i̯ (j)*, ale skupina *i̯ь* se vůbec změnila v *i-*: jak stsl. **иго** (lat. *jugum* = prasl. **jьgo* < *jъ̄go* se starým *j*), tak i **имѧ** (lit. *imù* ‚beru', prasl. **ьmǫ* > **i̯ьmǫ* > **imǫ*) vyslovovaly se *igo* i *imǫ*.

Bylo-li *i̯ (j)* před *i* (z *ī*, *ei*) na začátku slova vůbec, a když bylo, v jakých případech bylo, nelze říci s jistotou, poněvadž staroslověnská grafika sotva připouští možnost přesně rozlišovati *i* od *i̯i*.

91. Před vokály *y* (z *ū*) a *ъ* (z *ŭ*) v staroslověnštině, tak jako v jiných slovanských jazycích, jest *v* z nového *u̯*: srov. **вънити** vedle **въз-ънити**; **въ**, **вън-** (**вън-нти** atp.) vedle **ж-трь**, **ж-долъ** (srov. lat. *in*, ř. *ἐν*), **въз-** z **ubz* (srov. Meillet, Sl. comm. 134), **въıкнѫти** vedle **ѹчити**, **поѹка**, **въı-** ve **въıвръшти**, **въıгнати**, **въıгонити** (Ps. Sin.), srov. germ. **ūt* (stangl. *ūt* = něm. *aus* atd.), **въıсокъ**, srov. ř. *ὕψι*.

Před vokály *ǫ*, *o* nenalézáme *v* z nového *u̯*; srov. již uvedené doklady **ждолъ**, **жтрь**, **жтробà** (srov. stid. *antrám* ‚vnitřnosti'), **жгълъ** (lat. *angulus*), **жзъкъ** (lat. *angustus*), **жхати** vedle **вонѣ**, o kterémž slově viz dále (srov. ř. *ἄνεμος*, lat. *animus*), **ждица** (etymologie ne zcela jasná) atp.

Slova **іж**, **іжже** akk. sg. f. zájmena **иже**, adv. **іждѹже** mají staré *j* před *ǫ*. Jediný doklad s *vǫ-*, uvedený výše ve spojení s **вѧзати** (v. § 89), je **съ-вжзъ** (místo čekaného ***сън-жзъ**), srov. Supr. **съжзи** 400 14.

Jediný doklad s *v* z nového *u̯* před *o* na začátku slova jest v stsl. **вои҃ѣ** (**воиа**), srov. výše.

Vokál *u* na začátku slov také zůstává beze změny; srov. prefix **оу-** (lat. *au-*), **оухо** (lat. *auris*), **оучити**, **оудъ**, **оу҃не**, **оуста** a j. Slova, u nichž jest před *u-* na začátku *j-*, zachovávají obyčejně jen staré *j*: srov. partikuli **ю** (**не ю ли**) s lit. *jaũ* ‚již', got. *ju* ‚již'; **юнъ** a jeho odvozeniny s lit. *jáunas* ‚mladý', lat. *juvenis*. Nacházíme však také kolísání mezi *u-* a *ju-* na začátku slova u **оутро** i **ютро** (srov. lit. *aušrà* ‚ranní červánky'); partikuli **оу** (**не оу**, **оуже**) na rozdíl od **ю** lze srovnávati s ř. *αὖ* ‚zpět, opět'; srov. také poměr stsl. **юнъ** a strus. *оунъ* a stejně stsl. **югъ** a rus. *ужин*, srb. *jûg* a *ûžina*, bulh. *ýжинъ* atd. Podmínky, za nichž vznikly tyto varianty, zůstávají nejasné.

Pozn. O *u-* a *ju-* a prothet. bláskách před *u-* v slovan. jazycích srov. Lang ve Sbor. filolog. 1, 1910, 175—189. O **оутро — ютро** srov. A. Meillet, Slavia 1, 1922, 198 n.

Asimilace a disimilace vokálu; stahování.

92. Tam, kde *j* (*i̯*) mezi vokály zmizelo, často se vokály ty asimilují a později se stahují dva vokály samostatné v jediný.

Tak formy gen. sg. masc. a n. adjektiv složeného sklonění typu **добраѥго** a stejně dat. sg. m.-n. **доброуѥмоу** atp. mívají v našich památkách také podobu **добраго**, **доброуоумоу** atp. a potom **добраго**, **доброумоу**. O rozvržení těchto forem po jednotlivých památkách srov. dále v oddíle o tvarosloví, § 229. Totéž nacházíme i v 3. sg. praes. typu **подобаѥтъ**, **трѣбоуѥтъ**, v jednotlivých památkách bývají též tvary **подобаатъ**, **трѣбоуоутъ** atp., srov. dále § 275.

Vedle staré formy lok. sg. m.-n. složeného sklonění adjektiv **добрѣѥмь** bývá **добрѣмь**, srov. dále § 230, a stejně vedle **оумѣѥтъ** i **оумѣатъ**. Tvary **добрѣмь**, **оумѣатъ** atp. lze vysvětliti jen z přechodných tvarů **добрѣѣмь**, **оумѣѣтъ** s asimilací **ѣ** k předchozímu **ѣ** a dále pak — neznamená-li **добрѣмь**, **оумѣатъ** *dobrěaamb*, *uměaatъ* a má-li se čísti *dobräamb*, *umäatъ* — jest třeba předpokládati ještě částečnou disimilaci **ѣѣ** *(ää)* v **ѣа** *(äa)*.

Tedy v uvedených dokladech asimilace pozorujeme, že se druhý vokál připodobňuje k prvnímu.

93. Kromě uvedených právě dokladů stahování (ѧа v а, ѹѹ v ѹ) stahuje se též ѣѣ v ѣ (добрѣѣмь > добрѣмь, srov. dále § 230), ии v и (srov. výše v § 57 a násl.), ыи v ы (srov. výše § 57 a násl. a dále § 228).

Stahovati se mohly samohlásky i tehdy, když náležely k různým slovům. Tak Jagić zpozoroval v Mar. doklady jako иже-си m. иже-еси, единого-тъ m. единого-отъ, бранитемоу m. бранитеемоу, дъцере-ьа m. дъцереиа, ѣже-стъ m. ѣже-естъ, съ иѣковомъ иоаномъ m. и иоаномъ (Mar. ed. 425). Obdobné příklady jsou i v jiných památkách; na př. v Ps. Sin. застжп-і-мьа m. застжпі имьа 19 2, нечьсті-ихъ m. нечьстіи-ихъ 5 11, жілишт-е-го m. жилище его 75 3 atp.

Střídání vokálů (ablaut).

94. V ablautovém střídání (alternaci) samohlásek, zděděném z praslovanštiny nastaly v jihoslovanských jazycích a jmenovitě v staroslověnských nářečích jisté, třebas ne značné změny:

1. prasl. skupiny *el, ol, er, or* před souhláskou se změnily v jižních jazycích slovanských v *lě, la, rě, ra,* odkud je v stsl. лѣ, ла, рѣ, ра (pro začátek slova lze předpokládati *la* i *lo, ra* i *ro,* srov. výše v § 79, pro *er, el* na začátku slov těžko uvésti spolehlivé doklady); proto prasl. střídání

er : or : r̥ (stupeň redukovaný) a *el : ol : l̥*

má v stsl. památkách podobu

ер : ор : рѣ : ра : рь (nebo ръ),
ел : ол : лѣ : ла : ль (nebo лъ),

kdež alternanty ер, ор, ел, ол zachovávají starý pořádek hlásek těchto skupin před samohláskou a psaní рь (ръ), ль (лъ) pak obvykle označuje *r̥, l̥*;

2. prasl. *ь* před *j* se změnilo v jižních jazycích slovanských v redukované *i* a tím prasl. střídání

oj : ьj (z *ej*) *: ě* (z *oi̯* před souhláskou) *: i* (z *ei̯* před souhláskou) *: ь*

má v stsl. podobu *oj : ĭj* (s redukovaným *i*) *: ě : i : ь,*

kde *oj, ĭj* se označují v písmě literou ѳ, и a následujícím praejotovaným písmenem: покоіѫ, почиіѫ, a spojení ои (na př. гнои) jest výrazem hláskové skupiny *-oji̯* s redukovaným *i* na konci. Jinak staroslověnština přesně zachovala praslovanský stav střídání vokálů, jak je viděti z následujících dokladů.

95. Prasl. řada **e : o : ъ** (z ide. $_e$) nebo -*)**: ē : ō** (jednotlivé členy řady mohou chyběti):

бр҃ѥд-ѫ (1.sg.prés.)	бр҃од-и-ти	непр҃кбр҃ьдомъ part. prés. pass. (srov. stč. *břdu, brdu*);		
р҃ек-ѫ (1. sg. prés.)	р҃окъ	р҃ьци (2. sg. imper.) (zdloužené ь dává и: прорицати)	-р҃кати;	
	кънозити (srov. кънозиша Supr. 17 20)	къзньзѫ (къзнисти se zdlouženým ь v и);		
плѥт-ѫ (1.sg.prés.)	плотъ		съ-пл҃кта-ти;	
вѣд-ѫ	водити		в҃ксъ (1. sg. aor., z *vēd-s-ŏ*);	
	бод-ѫ (1. sg. prés.)			басъ (1. sg. aor. z *bōd-s-ŏ*);
ѥс-мь		сѫтъ		
късѣдли сѧ Praž. zl. (srov. v rus. *сѣдло* z **сѣдьло*)			с҃кд-к-ти	сад-ит-и;
			р҃кз-а-ти	раз-и-ти;
			чадъ (z *kēd-*)	кад-и-ти.

*) - značí nulový stupeň (bez vokálu).

Prasl. řada **er : or : r̥ : ьr** (před samohláskou):

бєр-ѫ, брѣк-мѧ	бор-ъ		бьр-а-ти;
мрѣти	мор-ъ	съ-мрь-ть	мьрѫ;
врѣшти	врàх-ъ	врьх-ѫ (1. sg. prés.)	
врѣк-мѧ (z **vert-mēn*)	врат-и-ти	врьт-ѣ-ти, врьста;	
от-врѣс-ти	по-врàз-ъ	от-врьз-ѫ (1. sg. prés.);	
чрѣс-ти	крат-ъкъ	чрьтѫ (1. sg. prés.);	
четврѣ-дьнєвь-никъ	четворо	четврьтъ (srov. lit. *ketvirtas*).	

Prasl. řada **el : ol : l̥ : ьl** (před samohláskou):

влѣшти	влач-и-ти	влък-ъ (part. praet. act.);	
вєл-ѣ-ти	вол-ы		до-вьл-ѣ-ти.

Prasl. **en : ę** (z *en* před souhláskou): **on : ǫ** (z *on* před souhláskou) **: ьn** nebo **ъn**; stejně **em : ę : om : ǫ : ьm** :

жєн-ѫ (1. sg. prés.)	гон-и-ти	гън-а-ти;
на-чѧ-ти	кон-ь-ць	на-чьн-ѫ (1. sg. prés.);
* въз-ѧ-ти		възьмѫ (1. sg. prés.);
	гром-ъ	грьм-ѣ-ти;
	звон-ъ	звьн-ѣ-ти;

про-пѧ-ти	опона, пѫто	пропѣнѫ (1. sg. prés.);	
трѫс-ти	трѫс-ъ;		
блѧд-ѫ (1.sg.prés.)	блѫдъ;		
мѧт-ѫ (1.sg.prés.)	мѫт-и-ти.		

Prasl. *i* (z *ei̯* před souhl.) : *bj* (z *ej*) : *ě* (z *oi̯* před souhl.) : *oj* : *ъ* (z *i*, reduk. stupeň) nebo *ī* (zdlouž. *ъ*):

би-ти	биѭ (1. sg. prés.)		бои;	
по-чи-ти	по-чиѭ (1.sg.prés.)		покои;	
гни-ти	гниѭ (1. sg. prés.)		гнои;	
ви-ти	виѭ (1. sg. prés.)	вѣ-н-ѣцѣ;		
цвисти		цвѣт-ъ		цвѣтѫ;
		лѣп-и-ти		при-лѣп-ѣ-ти, при-лип-а-ти;
		свѣтъ		свѣт-ѣ-ти свит-а-ти.

Prasl. *'u* (z *eu̯* před souhl.) : *u* (z *ou̯* před souhl.) : *ou* (z *ou̯* před samohl.) : *ъ* (reduk. stupeň) nebo *ъ* (zdloužené *ъ*) : *ěu* (z *ēu̯* před samohl.) : *au* (z *ōu̯* před samohl.):

коу-ѣѫ	ков-ати	къ-знь, къи (srov. č. *kyj*);	
плоу-ти	плов-ѫ	плъ-ть (srov. sloven. *plt* ‚vor')	плав-и-ти;

	слоу-ти, слоу-чъ троу-ти	слово тровж (1. os. prés.) зовж	слъш-ати зъвати, съ-зъв-а-ти; пл̂ь-е-а-ти (пл̂- viz vem prés. плювж);	слава; тр̀ква, трава;
плювж				
блювж			бл̂ьвати;	
блюс-ти	боуд-и-ти доучъ		бъд-ѣ-ти; дъч-нжти, дъч-а-ти;	
	съ-кроуш-а-ти стоуд-ъ		кръч-а; стъд-ьнъ.	

Prasl. řada **ъa** (z *u̯ā* nebo *u̯ō̄*): **y** (z *ū*, redukov. stupeň):

чват-а-ти	чът-н-ти;
квас-ъ	кыс-нж-ти.

Prasl. řada **a : o** (z ide. *ō*, *ā* : *ə*):

стати (lit. *stóti*) стоjж (1. sg. prés.).

Prasl. řada **ě : o** (z ide. *ē* : *ə*):

спѣти : споръ adj. (srov. čes. lid. *sporý* ⟨*chléb*⟩, rus. *спорый*, srb. *spor*).

96. Všechny tyto praslovanské alternace projevující se v staroslověnštině jsou zděděny, jak známo, z praindoevropského stavu; v některých jednotlivých případech byly utvořeny podle těchto zděděných vztahů vztahy analogické na podkladě prasl. jazyka: srov. stsl. **сводѫждѫ : сводаждаѭ**, **мьрѫ : оумираѭ**, **надъмѫ : надъимаѭ** (podle poměru *o : ō*, *e : ē* v **rodjǫ : *radjajǫ*, **pletǫ : *sъ-plětajǫ* > stsl. **рождѫ : раждаѭ**, **плетѫ : съплѣтаѭ**).

Původní ty alternace se často v staroslověnštině necítily, zčásti pro hláskové změny, zčásti pro změny významu.

Pozn. O otázce alternací v slovanštině srov. Meillet, Les alternances vocaliques en vieux slave, MSL. 14, 1906—8, 193—209 332—390), Sl. comm. 155—162.

Palatální souhlásky *j, ŕ, ľ, ń.*

97. Souhláska *j* (*i̯*). Na otázku, co bylo v staroslověnských nářečích a v jazyce slovanských apoštolů, zda konsonant *j* nebo neslabičné *i̯*, sotva lze odpovědět s jistotou. Stsl. písmo utvořené Cyrilem, hlaholice — jež byla základem i pozdější cyrilici —, ani cyrilice nemají zvláštního písmene pro konsonant *j*. Zároveň v hlaholici nejsou písmena pro praejotované samohlásky: *e* i *i̯e* nebo *je* se označují jedním písmenem ⱑ; *ě* i *i̯a* nebo *ja* jedním písmenem ⰰ, *ę* i *i̯ę* nebo *ję* jedním písmenem ⱔ (v MisK., v Ps. Sin. a Ochr. zl.); není v písmě rozdílu mezi *i* a *i̯i* nebo *ji*; až později se začíná v hlaholici užívati znaku ⱄ (druhé části písmene ⱔ) pro *ę* na rozdíl od *i̯ę* nebo *ję*, označovaného ⱔ (v Zogr., Mar., Assem. a Euch. Sin.); co se týče hlaholských písmen pro *i̯ǫ* nebo *jǫ* a pro *i̯u* nebo *ju*, jest jejich složení nejasné.

Pozn. O hlah. písmenu pro *i̯u (ju)* v. Durnovo, ZslPh. 3, 1926, 369.

Ani cyrilice původně neměla praejotované ⱑ, ⱗ, ⱘ; v Sav., Chil. a Und. zl. se užívá ⰵ i místo ⱑ; v nápise Samuilově z r. 993 patrně ѣ značí ⱗ: (рнѵгими)ѣ; také v Und. zl. se užívá ѣ pro ⱗ; za ⱘ se užívá v Sav. pro *i̯ę* nebo *ję* písmene ⰰ a pro *ę* písmene ⰰ (hlahol. ѧ); v Supr. se užívá pro *i̯ę* nebo *ję* také ⰰ, pro *ę* ѧ, v Chil. po souhláskách ⰰ a po samohláskách ѧ.

Cyrilská písmena ѥ a ѩ, jakož i podle nich později vzniklá ⱑ, ⱗ, ⱘ, v první části obsahují literu pro samohlásku *i*.

Neodvažuji se rozhodovati, zda to značí — jak se domnívá Meillet (Sl. comm. 35) —, že nebylo v jazyce cyr.-met. souhlásky

j, nebo zda je to jen nepřesnost prvého slovanského písma, kterou lze vysvětliti vlivem řecké alfabety, která neměla zvláštního písmene pro *j*.

Nejpravděpodobnější je, že v jazyce cyr.-met. bylo *j* i *ĭ*, a to podle postavení v slově a podle toho, kde byl přízvuk; na začátku slova pravděpodobně bylo *j*. Jak tomu bylo v pozdějších staroslověnských nářečích, projevujících se v našich památkách, jest ještě těžší rozhodovati, poněvadž pravopis těch památek jest do značné míry tradiční.

98. Jihoslovanské hlásky *ŕ, ľ, ń* (z prasl. *ŕ, l', ń*, pův. *rj, lj, nj*) byly nepochybně palatální i v jazyce cyr.-met. Avšak *r, l, n* před palatálními vokály, rovněž i souhlásky *b, v, m, p, t, d, s, z* v téže poloze nebyly nikdy palatální: nelze rozhodnouti, byly-li to b^e, v^e, m^e, p^e, t^e atd. (t. j. palatalisované neboli polopalatální) nebo *b, p, v, m, t* atd. (t. j. tvrdé), neboť v písmu se nečiní rozdílu mezi *t* v тѧ a *t* v тебе a p.

V hlaholských památkách se označuje palatálnost konsonantů *ŕ, l', ń* nadřádkovým znaménkem, psaným nad literami pro tyto hlásky: ⷪ̂, ⷧ̂, ⷯ̂ nebo tím, že se po nich klade praejotované písmeno: to bývá při ⷬ a ⷦ, při ⷭ v těch památkách, které rozlišují ⷭ a ⷢ.

Nejdůsledněji ze všech památek označuje palatálnost *ŕ, l', ń* Zogr.: srov. колѣ Mt 6 10, 26 42, тьлѣ Mt 6 19, 20, кънемѣте Mt 6 1, коле Mt 13 32, мьне Mt 13 32, земѣ Mt 12 42, 13 5, земѣ Mt 13 5 atp.

Avšak při р+ѣ bývá zvláštní znaménko palatálnosti v Zogr. poměrně zřídka; obyčejně jest psáno prostě рѣ: распьрѣ nom. sg. J 7 43, 9 16; бѫрѣ Mr 4 37 atp. Vedle лазарѣ J 11 5 vyskytá se лазора L 16 23, 24, vedle ѣсаѣ L 3 1 a ѣсарѣ J 19 15 i ѣсара L 2 1. Ale formu лазара nalézáme i v Mar., Assem., Sav. a Ostr. a také formu кесара v Mar., Sav. a Ostr. (srov. Ščepkin, Разсужденіе 277—278); vedle toho jest v památkách i vok. лазаре, лазоре (k лазаѣ, čekáme лазарю, v. § 147), possess. adj. лазаровъ, srov. op. c. 279. Jest tedy možno, že existuje samostatný variant лазарѣ vedle лазарь, jak se domnívá Ščepkin — první forma jako lidové přejetí řec. Λάζαρος a druhá jako literární přejetí téhož jména, neboť přejatá řecká slova do slovanštiny zakončená na *-r, -l* měla v slovanštině palatální souhlásky *ŕ, l'*. Stejně lze snad vysvětlovati i ѣсарѣ — ѣсара.

Vedle obvyklého **съблажн҃ѣтъ** jest **съблажнѣетъ** Mr 9 43 i **съблажнаетъ** Mt 5 30. Mezi doklady s **л̂** zasluhuje pozornosti doklad **зелн҃ı** gen. pl. Mt 13 32, kde bychom nečekali **л̂**.

99. V MisK. palatálnost *ŕ*, *l'*, *ń* se označuje jen spojením **р**, **л**, **н** s písmeny **ѣ**, **ю**, **ѣ**: srov. **пріемлѣще** III 12, **възлюбленъıмъ** V 3 (společný znak pro **ѧ** i **ѩ**), **вънѣтрьнѣѣ** III 20.

V Mar. se vyskytá znaménko palatálnosti nad **р**, **л**, **н** mnohem řidčeji než v Zogr.: **землѣ** Mt 10 34, **болѣи** Mt 12 6, **съвѣдѣтелъство** J 8 13 atp. Obyčejně se píše **колѣ**, **тълѣ**, **землѣ**, **землıѣ**, **гн҃ѣ**, **гн҃ıѣ**, **клонѣти сѧ** atd.

V Cloz. nejen že se neklade nadřádkové znaménko nad **р**, **л**, **н**, ale jsou i takové doklady jako **гл̂ѣ** m. **гл̂ıѣ**, **землѣ** m. **землıѣ**, **коупльѣ** m. **коуплıѣ**, **землѧ** m. **-ıѧ** (v Cloz. je **ѧ** i **ѩ**).

V Ps. Sin. se obyčejně po palatálních **р**, **л**, **н** píše **ѣ**, **ıѣ**, **ю** (**ѧ** a **ѩ** se v Ps. Sin. nerozlišují), avšak občas nacházíme **ѣ**: **зъръѣ** 26 4, **мılостъıнѣ** 23 6, **скръблѣ** 30 10, **землѣ** 71 6 atp.; srov. také **помъıшлллаχѣ** 34 20, **възıшьноумоу** 81 6.

I v Assem. se obvykle píše **рѣ**, **лѣ**, **нѣ**, **рıѣ**, **лıѣ**, **нıѣ**, **рю**, **лю**, **ню**. Za **-ıѧ** jest **-лѧ**: **глаголѧ** J 1 26, **недѣлѧ** gen. sg. 4 str. (záhlaví), srov. naopak **грѩдн** J 1 44 m. **грѧдн** atp.

O Euch. Sin. lze říci tolik, že i v něm se projevuje běžný pravopis hlaholských památek; srov. Lang I, 39 n.

100. Sav. nezná nadřádkového znaménka nad **р**, **л**, **н** pro výraz palatálnosti. Také se tu nerozlišuje **є** a **ıє**; vedle tradičního psaní **рѣ** pro etymologické *ŕa* (**морѣ**, **творѣше**, **оударѣхѫ**, **съмѣрѣмı сѧ**) nalézáme v Sav. i **ра**: **распьра**, **варает҃ъ**, **разарамı**, **съмѣраетъ сѧ**, **съмѣраıѫще сѧ**, **съмираıѫщеı**. Avšak etymologické *l'a* jest psáno v Sav. důsledně **лѣ**: **волѣ**, **тълѣ**, **землѣ**, **дивлѣхѫ сѧ** atd. a etymologické *ńa* právě tak důsledně **нѫ**: **гн҃ѫ**, **ближънѫго**, **клонѫше сѧ** atd.

Supr. na rozdíl od Sav. velmi často si pomáhá nadřádkovým znaménkem pro označení palatálnosti souhlásky, ale i tu lze pozorovati rozdíl mezi *l'*, *ń* a mezi *ŕ*: **молѫ'ше** 16 12, **болѫ** 16 13, **молѣаше** 16 24, **глаголѫ** 16 13, **съ и҃ıмь** 16 23, **господьı҃ѫ** 18 20, **господъı҃ни** 18 23, **къ-и҃еиже** 19 8, **и҃ıвѫ** 40 26, 29, **и҃ıвахъ** 40 23–24, **господьı҃ѫ** (sic) 68 2–3 atp. Jen zřídka se neužilo obloučku: **попалıѧ** 29 1, **любите** 29 12, **нъıнѫ** 39 5 18 atp. U hlásky **р** se někdy vynechává znaménko palatálnosti a zároveň i jotace samohlásky: **борѫштıни** 74 16–17, **съторѫ** 17 1, 23 13, **оузьрѫ** 18 1, **борѫште** 69 26, **твораста** 25 18,

цѣсара 69 29, цр҃ѹ (vok. sg.) 65 26, 30, цр҃ѹ dat. sg. 69 23 atd. vedle творѣаше 18 27, творѣше 19 29, покорѣахѫ сѧ 30 14 atp. Psaní ра, ръѹ, рѫ jest tak časté, že se lze domnívati, že р ztvrdlo v řeči Supr.

V Chil. nalézáme разарѣетъ I B^a 9–10, нънѣшьнѣка II B^a 20; co se týče psaní *l'*, v Chil. se označuje jeho palatálnost zvláštním znaménkem: ⷮ; avšak písař užívá tohoto písmene nejen pro staré *l'*, ale i pro *l* před palatálními samohláskami: nejen бл҃юдѣте II A^a 5, гоуѕителѣнъмь II A^b 12–13, оуподобл҃ѣѧ сѧ II A^a 17–18, извол҃ение II A^b 8 atp., ale i одол҃ѣти I B^b 25, польѕѣ II B^b 9, прѣлщающе II A^b 22–23, л҃ѣтъ II B^a 15–16; na druhé straně píše bez znaménka palatálnosti оставление I A^a 12, оживленъ I B^a 22, обновлении I B^b 14, погоубл҃ѣ(ѣщи) I B^a 1; srov. stejně н místo н҃: кънигамъ II B^a 17–18.

101. V Ostr. se píší po *l'*, *ŕ*, *ń* obyčejně praejotovaná písmena ѩ, ѥ, ѣ, ѫ, jen někdy а, е, ѧ s nadřádkovým znaménkem nad souhláskou, ale nalézáme také лѣ, рѣ, нѣ (srov. Kozlovskij, Изслѣд. 1, 20—22); čtyřikrát užito pro *l'* znaménka analogického jako v Chil.: гл҃ешн 291^b (str. 17), гл҃ѧ 293^b (str. 4 a 15), възгл҃ѫть 127^b (str. 3). Souhláska р zřejmě ztvrdla v jihoslovanské předloze Ostr.: vedle ръѩ (ръѧ = ръѩ) a рѣ nalézáme боурда, сѫпьра, алтара, оудараите, вечераѭ, самаранинъ, назаранинъ, съмѣраѭи сѧ, vedle obvyklého ръю i цр҃ѹ vok., místo ръѫ obyčejně je psáno рѫ: разорѫ, сътворѫ, оузьрѫ, прозьрѫ.

Těžko lze v jednotlivém případě bezpečně rozhodovati ze způsobu psaní o tom, jde-li o nepřesnost grafiky nebo o stopu skutečné výslovnosti. Ale lze se domnívati, že v řeči písařů Sav. a Supr. a také v řeči předlohy Ostr. ztvrdlo *r* a právě tak lze míti za to, že v řeči písaře Chil. zanikl bývalý rozdíl mezi л a л҃.

Retné souhlásky + *j* (*l* epenthetické).

102. Obecně jihoslovanské skupiny: *retná souhláska* + *l'*, vzniklé z původního spojení: *retná souhláska* + *j*,[1]) zachovaly se nepochybně nezměněny i v jazyce cyr.-met. a to na začátku slov i uvnitř slov. To vyplývá samo sebou z celkového obrazu,

[1]) Srov. Hujer, Úvod 43.

který o té věci podávají staroslověnské památky: ukazují totiž, že *l'* (t. zv. *l* epenthetické) v skupině *retnice* + *l'* postupně mizelo v staroslověnských nářečích.

V MisK. nalézáme vždy *l* epenthetické před samohláskami и, ь, е, ѫ: пріємлі V 6, избавленик IV 10, прѣставленик VI 5–6, земльскаѣ IV 22–23, възлюбленъныѧ V 3–4, пріемлѫще III 12 atp.

V Zogr. v postavení před ѣ (= ѧ), ѧ, ѫ, ю se důsledně л̂ zachovává, před е se také skoro vždy píše бл̂, вл̂, мл̂, пл̂: авлѣатъ Mt 24 27, земл̂ѧ Mt 12 40, 42, земл̂ѫ Mr 4 26, кораблю Mt 8 24, авленьѣ L 1 80, авраамл̂е L 16 22 atp.

Jen jednou jest v Zogr. л̂ před е vynecháno: приставенье L 5 36; (благословенъ vzniklo velmi záhy vlivem благословити).

U *l* epenthetického před vokály и, ь má se věc v Zogr. jinak. Často jest i zde zachováno staré л̂: земл̂и Mt 6 10, къпль Mt 25 6 atp., ale je také земи Mt 25 25 a j., земи Mt 5 13 a j., кораби Mt 4 21 a j., корабица L 5 2, корабицю L 5 3, авъша сѧ L 9 31, корабь Mt 9 1 a j.. кораб̂ь Mt 4 22, 14 32, дивьше сѧ L 20 26, древьн̂имъ Mt 5 27, земънъıχъ Mr 4 31, оставъша Mt 4 20, 22, пристжпь nebo пристжп̂ь Mt 8 2, 19 a j., прѣломь Mt 14 19 atp.

Lze se domnívati, že předloha Zogr. ještě zachovávala л̂ ve skupinách бл̂, вл̂, мл̂, пл̂ před všemi samohláskami, ale že v řeči písaře nebylo již *l'* před *i*, *ь*. Jediný doklad, kde je л̂ vynecháno před е (приставение), nestačí pro tvrzení, že *l'* zanikalo i před *e*.

103. Mar. se neliší od Zogr.; před е, ѣ (= ѧ), ѧ, ѫ, ю je л̂ vždy zachováno, před и, ь jsou doklady, kde je zachováno i kde je vynecháno: авление 310, авлѣатъ сѧ 89, 177, емлѧ 332, земльѫ 42 a j., земл̂ѫ 32 a j., люблѫ 402 (třikrát), кораблю 24; земли 54, 175, корабли 49, 145, 337, ale земи 15, 16, 25, 28 (dvakrát), 30 a j. (celkem 49krát), кораби 9, 50, 132, 211 atp.; авраамль 81, 165, коупль 183 atp., ale корабь (кораб̂ъ) 23, 25, 42, 50 (třikrát), 54 a j. (18krát), оставь 145, 176, 213, пристжпь 21, 23 a j. (20krát), -пьш- 42, 49 a j. (18krát), прѣломь 310, -мъ 49 atp.

Tak je tomu i v Cloz.

Euch. Sin., pokud lze souditi z vydání Geitlerova, shoduje se se Zogr.; před е vynecháno je л̂ jen v древье 85ª, оумрѣштвено 73ᵇ, srov. Lang I, 43, a důsledně v благословенъ,

благословение 5^b, 7^a (2krát), 8^a a j. Mimo tyto doklady lze pozorovati vynechávání ̂л jen před **и** a **ь**: **земи** 3^a, 4^b, 12^b, 13^a atd. (vždy tak), **поставь** 38^b, **земьн-** 13^{ab}, 14^b, 17^b a j., **потрѣбьшемь** 52^b atp., před ostatními vokály se ̂л zachovává, ale je též **прославѣетъ сѧ** 39^b, **оумрѣщвѣьми** 25^a, 57^b, **оумрѣщвѣетъ** 50^a, srov. Lang I, 43.

104. V ostatních velkých památkách, psaných na jihu, dosáhla postupná ztráta *ľ* toho stupně, že zmizelo i před *e, ę, ǫ, u*. Tak je tomu v Assem., Sav. a Ps. Sin.

Ps. Sin. celkem vynechává *ľ* velmi zřídka, ve valné většině dokladů je zachovává; na př. v různých tvarech slova **земль** v 171 dokl., **древле** 70 20, **възлюбль** 17 2 atp. Ale vynechávání *ľ*, poměrně řídké, neomezuje se na *ľ* před *i, ь*: bývá tu nejen **земи** (**земі**) 12krát, **древьнимь** 88 50, **земьстїи** 137 4 atp., ale i **земїѫ** 77 55, **оуглъбїѫ** 68 15, **погыбѣѫтъ** 72 27, **капль капѫштіѣ** m. **капльштіѣ** 71 6, **блгословещвенье** 3 9, **оумрѣштвенъıхъ** 78 11, 101 21.

Také se vyskytají i doklady jiného typu: **земъѣ** 23 1, **земъѣ** 32 5, **земъıи** 21 30, **земьıи** 80 11, **земъıѫ** 16 11, **ѣкковью** 74 10, **избавъıѫ** 17 30. Takové psaní třeba čísti jako *zemi̯a, zemi̯ę, zemi̯ǫ, i̯iakovi̯u, izbavi̯ǫ*; **земїѫ** pak, které je v ž. 77 55, jako *zemǫ́*. Pravděpodobně písař Ps. Sin. vyslovoval *zemǫ́a, zemǫ́* atd. a doklady typu **земъѣ**, jakož i doklady s ̂л byly vzaty z předlohy. Záměna **ъ** za **ь** (**земъѣ** atp.) jest grafická.

V Assem. bývá nejen **земъндл** Mt 24 30, J 3 12, **кордьь** Mt 4 22, J 6 17, 21 a j., **прѣломь** Mt 26 26, **земи** Mt 18 18, 19 a j. (mnohem častěji než **земли**), ale i **възлюбень** J 14 21, **ослабеноумоу** L 5 23, **благословѣше** L 24 51, **любѣаше** J 11 5, **млъвѣаше** L 10 40, **бл(агосло)вїѫ** L 1 64, **възлюбѫ** (m. **блїѫ**) J 14 21; nicméně i v Assem. se mnohem častěji zachovává ̂л, než vynechává, ale v dokladech s ̂л bylo *ľ* nepochybně převzato z předlohy.

105. V Sav. jsou podobně jako v Ps. Sin. doklady typu **земли, земи** i doklady typu **земьı**. Trojí způsob psaní: 1. **земль**, 2. **вънемѣте** a 3. **земьı** (srov. také **възземаі** a **земьѧ**) jasně představuje tři dialektické vrstvy v Sav., z nichž poslední tvoří typ **вънемѣте**; méně pravděpodobný by byl předpoklad, že psaní **вънемѣте** stejně jako psaní **земьı** označuje výslovnost *mj*, t j. *vъnemi̯ate*.

V Supr. ještě častěji nebývá *l'*, zvláště ubývá počet starých forem s *l'* postupně ke konci rukopisu.

Před ѣ, и jest obyčejně jen retná souhláska дрєвьнии 450 12, кораблѣ 150 (třikrát), 151 (4krát) a j., земи 17 5, 39 8 a j. (často), кораби 66 24 atp.

Před ꙋ, ѥ, ѣ (psáno а), ѫ, ѭ nalézáme mezi písmeny pro retnou souhlásku a pro vokál ještě ь — srov. výše v Ps. Sin. a Sav. —, ale jen v Supr. jest takové psaní pravidlem: авраамъ 250 12—13, земъ 322 10 a j., земьѥѫ 464 5, дрєвьѥ 110 4 a j., земьа 89 3, 111 10—11, 271 21 a j., земьѫ 2 23, 6 19, 7 9 a j. atp., добьюмоу 193 22, кораблю 151 17, 400 5 atp.

Lze pokládati toto psaní rukopisu Supr., jež vyjadřuje jasně výslovnost *zemja*, *zemję* atp., za charakteristickou vlastnost řeči písaře toho rukopisu. Dokladů bez ь (наставєнии 277 19 atp.) je tak málo, že sotva lze jim přičítati nějaký význam při určování výslovnosti písaře.

Dokladu приставьиєнии 14 26—27 jest třeba rozuměti stejně jako dokladům оставьиєнъ a p., totiž že je to *pristavjeni*, srov. мѫчєнис, t. j. *mǫčenje*.

V Ostr. se *l* epenthetické pravidelně zachovává.

Drobné zlomky neposkytují v této věci dosti materiálu pro charakteristiku jejich řeči.

Otázku, jakým způsobem se ztrácelo *l* epenthetické v stsl. nářečích (srov. van Wijk v RS. 9, 1921, 14—18), zdá se mně, že řeší fakt, že za ně nalézáme v jednotlivých památkách v určitých případech *j* (земьа atp.): kloním se k názoru, že mizelo vývojem hláskoslovným.

Pozn. Podrobnější přehled dokladů u Vondráka v Altk. Gr.[2] 322—342.

Souhlásky ш, ж, ч, ц, ѕ, с a skupiny шт, жд.

106. Souhlásky ш, ж, ч, ц, ѕ a v určitých případech i souhláska с, rovněž skupiny шт, жд, které jsou v jazyce cyr.-met. i v ostatních staroslověnských nářečích, byly palatální již svým původem.

Souhlásky *š ž* vznikly, jak známo, již v praslovanštině 1. z *sj*, *zj*, 2. z *ch*, *g* první palatalisací (t. j. z *ch*, *g*+*j* nebo z *ch*, *g* před palatálními samohláskami, srov. Hujer, Úvod 40, 43). Lze předpokládati, že byly palatální i v době obecně jihoslovanské

a zůstaly palatální i v staroslověnských nářečích, projevujících se v staroslověnských památkách.

Vedle těchto *š*, *ž*, jež vznikly už v době praslovanské z *s* + *j*, *z* + *j* anebo z *ch*, *g* před *j* nebo před palatálními vokály, jsou v staroslověnštině ještě ш, ж nového původu: vznikají za с, з před palatálními konsonanty. Tak jest v MisK. **къжлюблєнии** V^b 5 z **къз-люблєнии**, **бєж-йєго же** VI 15 z **бєз-йєго же**; v Zogr. **іж-йєго** Mr 1 26, **къжлюблѧ** J 14 21; v Mar. **бєж-йєго** J 1 2, **іж-йєѥже** Mr 16 9, **иж-него** Mr 1 26, L 4 35, **къшнѣаше** L 1 21 (ke **къснѣти**), **помъшлєниє**, **помъшлѣти** vždy, ale **мъсль**, **мъслити**; v Ps. Sin. **помъшлєниє**, **помъшлѣти** atd. Tvary **мъсль**, **мъслити** ukazují, že tato změna с, з v ш, ж nastala jen před silně palatálními souhláskami л̂, й̂ (z *lj*, *nj*).

107. Souhlásky *č*, *c*, *d͡z*. Souhláska *č* (splynulina) vznikala v praslovanštině první palatalisací z *k* (t. j. z *kj* nebo z *k* před palatálními vokály, srov. Hujer, Úvod 43). Souhlásky *c*, *d͡z* (splynuliny) vznikaly také v praslovanštině a to druhou a třetí palatalisací, t. j. z *k*, *g* před *ě* a *i* (<*oi̯*, *ai̯*) a z *k*, *g* působením předchozího palatálního vokálu (třetí palatalisace, v. § 15 n.); rovněž souhláska *s* vznikala v praslovanštině z *ch* druhou a třetí palatalisací (**vbsb* z **vbchъ*), srov. Hujer, Úvod 41—42.

Lze míti za to, že souhlásky *č*, *c*, *d͡z* a *s*, vzniklé z *ch* druhou a třetí palatalisací, byly více nebo méně palatální v době jihoslovanské jazykové jednoty a ještě jako palatální pronikly do staroslověnských nářečí.

108. Mimo to vznikly souhlásky *c*, *d͡z*, *s*, jak známo, z *k*, *g*, *ch* v jižních jazycích slovanských (též v ruských) ve zvláštním postavení a to tam, kde bylo *kv*, *gv*, *chv* před palatálním vokálem (srov. § 16): č. *hvězda*, *květ*, pol. *gwiazda*, *kwiat*, ale stsl. **звѣзда**, **цвѣтъ** a také **цвьтж**, **цвисти**.

Stejně proti čes. *kvíliti*, *hvízdati* je **цвилѣти**, **звиждати**, doložené v pozdějších památkách církevněslovanských.

Skupina *chv* měla v stsl. stejný vývoj: nom. pl. k **влъхвъ** je **влъсви** (Supr. 257 9), ale vok. je **влъшве** (Supr. 111 21).

Zůstává nejasné, zda se měnily skupiny *kv*, *gv*, *chv* v *cv*, *d͡zv*, *sv* jen před palatálními vokály vzniklými z difthongů nebo vůbec před každým palatálním vokálem. V prvním případě museli bychom vysvětlovati **цвьтж**, **цвисти** (**про-цвьтж** Ps. Sin. 89 6, **про-цвисѧ** Cloz. 840) vlivem **цвѣтъ**, a pokládati vok. **влъшве**

za formu fonetickou, jež lépe projevuje starou změnu skupiny *chv-* v *šv-*; v druhém případě byly by fonetické formy цѣтѫ, цѣнсти, ale vok. клъшѣ nefonetický; mohl vzniknouti k tvarům клъхвъ : клъсви analogií podle дѫхъ : дѫси : дѫше. Avšak zdá se, že formy клъшъскамн Supr. 257 9, клъшѣбънжіѫ ib. 7 16 svědčí ve prospěch prvního předpokladu.

109. Co se týče souhlásky *dz̄* (ѕ), třeba připomenouti, že se tato splynulina nezachovala ve všech staroslověnských nářečích; v některých z nich se změnila v *z*. V jazyce cyr.-met. souhláska *dz̄* se nepochybně lišila od *z*, jak je viděti z toho, že hlaholice má pro ni zvláštní písmeno. V cyrilici vzniklo písmeno pro *dz̄* patrně sekundárně úpravou písmene pro *z* (ꙁ : ꙁ, na př. v Chil.).

Mezi hlaholskými památkami vynikají pravidelným užíváním písmene ѕ Assem. a Ps. Sin. (také pozdější část Zogr.); není pochyby, že se v nich projevují nářečí, jež zachovala do té doby *dz̄*.

V Assem. jest кънѧѕь J 3 1, 12 31, сѫтѧѕанне J 3 25, ноѕ҃ь J 20 20, дрѫ(і)ѕи J 20 25, боѕ҃ь J 3 21, ѕ҃ло Mr 16 2, 4, Mt 7 27, недѫѕ҃ь J 5 5, мноѕи Mt 8 1, J 6 60, 66, полѣѕѧ J 6 63, пѫ҃нѧѕь J 6 7, полѧ J 12 19, ѭѕѫ Mt 4 23, къврѣѕ҃тѣ Mt 22 13 atp.

V Ps. Sin. jest мънноѕ҃ь, -и, -ѫ҃хъ, ноѕ҃ь, стъѕ҃кмъ, -ѣ, -ѫ, -ѫ҃хъ atd., ѕ҃ло, полъѕ҃ь, кънѭѕь a jiné tvary tohoto substantiva, врѧѕи atp., боѕ҃ь, -и, -ѫ҃хъ, помоѕи, влѧѕ҃ь, звѣ҃ждъı, дрѫѕи, помиѕ҃ѭщте, ражіѕаетъ сѧ, къздвиѕаѭі, отъврѣѕі; jednou v cizím slově топаньѕи҃ь gen. sg. *(τοπάσιον)*, srov. glosář Severjanovova vydání.

Pozn. Podrobněji o ѕ v Ps. Sin. v. Kulbakin v Už. Fil. 4, 1924, 180.

110. V ostatních hlaholských textech se ѕ více nebo méně často nahrazuje písmenem ꙁ, což svědčí, že se v řeči písaře *dz̄* změnilo v *z*: tak je tomu v Zogr. i v Mar.

Pozn. O Zogr. srov. van Wijk v Už. Fil. 5, 1926, 42—45.

Cloz. a Euch. Sin. vůbec neužívají zvláštního písmene pro *dz̄*.

Ve dvou velkých památkách cyrilských, v Sav. a Supr., také se hláska *dz̄* označuje písmenem pro *z*: v Sav. кънаꙁь 52, 102, 105, пѫ҃наꙁь 46, 85, пѫ҃наꙁъ 43^{b}, скъладꙁь 46, пѫ҃наꙁѫ

150[b], **кънѧзѧ** 61[b] atp.; v Supr. **ноꙁѣ** 2 21, **мноꙁи** 64 25, **боꙁѣхъ** 8 16, **бꙁи** 34 14, **отъвръꙁи сѧ** 65 23 atd. Patrně se zjednodušila hláska *d͡z* v *z* v řeči písařů obou textů.

Stejná byla zajisté i řeč písaře staroslověnské předlohy Ostr.: v této památce má zvláštní písmeno pro *d͡z* jen číselný význam.

V Chil. se ve čtyřech případech hláska *d͡z* správně označuje písmenem **ꙁ·** (**мъноꙁ·и** II A b 14, II B b 22—23, **полъꙁ·ѣ** II B b 9, **бꙁ·ѣ** II B b 10); tohoto písmena se užívá i v Und. a Mak. zl.

Z těchto fakt je viděti, že zachovávání *d͡z* nebo jeho splývání se *z* jest v staroslověnštině jevem dialektickým: jedny dialekty ztratily rozdíl mezi *d͡z* a *z* velmi záhy, druhé zachovaly jej i později. Mimo to vznikalo v některých nářečích nové *d͡z* místo prasl. *z*: takový fonetický význam má jistě **проꙁѧбе** v Assem. (Mt 13 26) a **проꙁѧбнѫти** v Und. zl. 7, neboť bývá tak psáno i v některých středobulharských památkách, jež vůbec rozlišují *z* a *d͡z*, na př. v Bologn. žaltáři (srov. Ščepkin, Болонская Псалтырь 209).

V Praž. zl., jakožto v českém přepise stsl. předlohy, není ovšem **ѕ** a jest nahrazeno písmenou **ꙁ**; v MisK. není pak vůbec slova s prasl. *d͡z*.

111. Speciální vývoj měly *hlásky c, d͡z ve skupinách sc, zd͡z*. Skupina *zd͡z* se zjednodušila v *zd*, podobně jako *žd͡ž* v *žd* (srov. dále § 112): k slovu **дрѧзга** jest v Supr. lok. sg. **дрѧздѣ** 12 8: **(drę)zgaį > *(drę)zgoį > *(drę)zd͡zě >* **дрѧздѣ**.

Skupina *sc*, vzniklá z *sk* před *ě, i* (*< oį, aį*), jeví se v staroslověnských památkách jako **сц** nebo **ст** (*stś > st*). V MisK. jest **небесьсцѣи** III[b]23, v staré části Zogr. skoro výhradně **сц**, jen jednou **ст**: **галилеистѣмь** Mt 15 29. Mar. dává přednost skupině **сц**: **земьсции**, **елеоньсцѣ**, **морьсцѣмь** atp., ale užívá i **ст**: **людьстии**, **архиереистии**, **фарисеистии**, **морьстѣи** atp., viz glosář ve vydání Jagićově; někdy nalézáme **стц** nebo **ц** jest psáno nad skupinou **ст** (v. Jagić, Mar. ed. 435).

V Cloz., Sav. a Euch. Sin. důsledně se užívá **сц**, naopak v Assem. a Supr. skoro vždy **ст** (v Assem. někdy v záhlaví **пасцѣ**[1]), v Supr. **хоуминьсцѣ** 16 15).

V Ps. Sin. jest **ст** i **сц**; v Ostr. také **ст** (14krát) a **сц** (11krát).

---

[1]) K **пасха**, z čehož v lidové výslovnosti **паска**.

Lze předpokládati, že v jazyce cyr.-met. bylo v takových případech *sc*.

Poen. Mezi сц a ст kolísají se také formy блисцати, блисцание, srov. v Mar. блисцаѣ сѧ L 9 29, блисцаѣштн сѧ L 17 24, блисцанневѣ L 11 36, stejně v Zogr., ale v Supr. блистанневѣ 462 14-15. Toto kolísání jest patrně jiného původu; jsou zde samostatné varianty kmene na *-sk* a *-st*, srov. jednak srb. *blìstati*, rus. *блистать* atd., jednak блискати сѧ v Supr. (srov. Meillet, Etudes sur l'étym. 22): *st* jest v slovanských jazycích, v nichž se nemění *sc* v *st*. Pravděpodobně блисцати vzniklo podle vzoru sloves typu клицати, -ницати, -рицати, -зрьцати, мрьцати.

112. Skupiny *št, žd*. Staroslověnské skupiny шт, жд mají různý původ.

I. Jak jsme už viděli (v § 18), vznikly skupiny ty z původního praslovanského *t' d' (z tj, dj)*; pravděpodobný přechod byl $t'^{š'}$, $d'^{ž'}$ (jak předpokládá Leskien); $t'^{š'}$ dalo *šť š* a $d'^{ž'}$ dalo *žď ž* a z nich zjednodušením *št, žd*; v některých případech prasl. *ť*, které pak dalo v stsl. *št*, má původ v *kt* před palatálními vokály: na př. свѣшта z **svěťa* < **světja*, вращтж z **vorťǫ* (1. sg. prés.) < **vortjǫ*, межда z **meďa* < **medja*, вижж z **viďǫ* < **vidjǫ*, штоужды z *ťuďъ* < **tjudjos*, ношть z **noťь* < **noktis*, пешть z **peťь* < **pektis*, вльшти z **velťi* < **velk-ti* atd.

Poen. Domněnku, že *kt* dávalo *ť* nejen před palatálními vokály, ale i před tvrdými vokály (srov. Hujer v ČModFil. 3, 1913, 356 n. a Úvod 44), vyvrací Belić (v Již. fil. 4, 1924, 242 v rozboru Ramovšovy Hist. gram. slov. jez.) — O změně *kt* v *ť* srov. Belić v Již. fil. 2, 1921, 222—223. — O otázce slova тоужды — штоужды v. Vondrák, Altk. Gr.[2] 314—315, Obnorskij v РФВ. 73, 1915, 82 n., Ramovš, Hist. gram. slov. jez. 2, 260.

113. Zvláštní postavení mezi staroslověnskými památkami má MisK., v němž jest ц, з místo prasl. *t', d'*: подазь, отъдазь m. подажды, отъдажды, помощьж m. помощьж atp.

Doklady v Praž. zl. къпъюце m. къпьжще II B 22, насъицъшаго m. насъищьшаго II B 23, таѩцаго сѧ m. таѩщаго сѧ II B 15—16, оутврьзение m. оутврьждение I B 22, розъство m. рождьство I B 16—17 (розъсо I B 10) — souvisí s českým původem té památky.

Ojedinělé doklady з a ц m. жд, шт (< *d', t'*) se vyskytají i v jiných památkách: v Mar. розьства Mt 14 6, srov. také визь m. вижды J 20 27; v Cloz. розьство 877, 878, 879, v Ps. Sin. невѣзества m. невѣждества 24 7, о свѧце(нѣи) 29 1.

Pravděpodobně byly tyto ojedinělé doklady v Mar., Cloz. a Ps. Sin. převzaty ze vzdálených předloh, psaných na půdě moravské.

114. II. Dále stsl. skupiny **шт, жд** vznikly také z prasl. *šč, žǯ (ǯ = d͡ž)*, v něž se měnily skupiny *skj, zgj* nebo *sk, zg* před palatálními samohláskami *e, ē, ę, i, ь*: srov. stsl. **штиръ**, ale čes. dial. *ščirý* (spis. *čirý*), pol. *szczery*, mrus. *щиріи* (srov. got. *skeirs* ‚jasný‘), **штѧдѣти** vedle **скѧдъ, дъштица**, srov. rus. *дощечка* a základní slovo **дъска**; **ищетъ** k **искѫ - искати**, rus. *ищет*, stč. *zíšče* ‚získá‘; **ништєзнѫти** z **iz-kezngti*, srov. **чєзнѫти**; **рождиє** kolekt. z **rozgьje*, srov. **розга**, stč. *roždie*; **мо жданъ** z **mozgēnъ*, stč. *možděnicě*; **нждити** z **iz-giti*, srov. **жити**; **въждєлѣти** z *vъz-geléti*, srov. **желѣти**; **въждѧдати** z **vъz-gędati*, srov. **жѧдати**; **ражденѫ** z **orz-gęgǫ* atp.

V MisK. m. **шт** z *skj* jest **шч: зашчіті** II[a] 17, srov. stejně *skj* > *šč* v stč. *lučišče* atp. a dosud v čs. dial., zvl. východních *ohnišče* a pod. (v. Geb., Hist. ml. 1, 522).

115. III. Skupiny **шт, жд** vznikly v staroslověnštině také z prasl. *stj, zdj*, asi tímto postupem: *sť* > *sťʲ* > *šťʲ* > *šť*, *zď* > *zďʲ* > *žďʲ* > *žď*. Doklady: **пригвождєнъ** part. praet. pass. k **пригвоздити** (z **pri-gvozdjenъ*), **крьштѫ** (1. sg. prés.), **крьштєниє** k **крьстити** (z **krьstjǫ, *krьstjenьje*), **мьштѫ** (1. sg. prés.) k **мьстити** (z **mьstjǫ*), **мьштєниє** (z **mьstjenьje*), **прѣльштєнъ** part. praet. pass. k **прѣльстити** (z **perlьstjenъ*) atp.

V MisK. m. **шт** opět je **шч: очішчєниѣ** III 13, opět stejně jako v stč. *očiščen* a pod. i v souč. čs. dial. *zlášče*, srov. v § předešlém.

116. IV. Konečně skupiny **шт, жд** vznikly v staroslověnštině tam, kde bylo **д, т** nebo skupiny **ст, зд** před silně palatálními souhláskami, srov. dříve změnu **с, з** v **ш, ж** v stejné poloze (§ 106).

Doklady: **бъждрьѫ** (1. sg. prés. k **бъдрити**, jasně z **bъdrʹǫ = *bъdrjǫ*), **мѫждрьѫ** k **мѫдрити**, **чѣштрьѫ** k **чѣстрити**, **съмоштрьѫ** k **съмотрити**, **оштрьѫ** k **острити**, **пьштрьѫ** k **пьстрити**. Srov. **прѣмѫждрѣти** Supr. 21 24, **оумѫждрѣєтъ** Ps. Bonon. 145 8, **съмоштрѫ** Supr. 332 30, **расмаштрѣхъ** ib. 301 3, **съмоштраахѫ** ib. 184 8; **оумрѣштвєно** Euch. Sin. 73[b], **оумрьштвєниє** Supr. 561 26—27, **оумрьштвєниє** Supr. 561 1 (s vynecháním ѣ). Doklady jako **съматра'ше** Supr. 88 29, **съмо-**

трлаше ib. 92 17, съмотрение ib. 313 13, съмотренье Cloz. 794 jest pokládati za analogické.

117. Souhlásky ш, ж, ц, ч, s a з z *dz*, c z *ch* a skupiny шт, жд ovšem nebyly jednotné kvality ve všech staroslověnských nářečích. Určiti jejich povahu v těchto nářečích přesně nemůžeme, ale jisté stopy v té věci naše texty přece poskytují.

V MisK. jest psáno мышѣ II^b 8, III 16, IV 1, IV^b 7, V 19, V^b 20, VI^b 3, VII 1, дѹшѣмі III^b 12—13, нашѣ nom. sg. f. V^b 8, 16, ak. pl. n. II^b 16, III 20, V 21, VII^b 12, ale съгрѣшати IV 21, папежа I^b 4; срьдьцѣ II^b 15—16, VII^b 12, обіджцѣ II^b 9, обѣцѣние IV^b 23, обѣцѣниѣ II 8—9, обѣцѣлъ III^b 11, огрьждцѣ I^b 2; ходатаицю I^b 11, ale срьдьца V 21. Psaní шѣ, цѣ (= *ša*, *ca*) zřejmě označuje palatálnost souhlásek a ша, жа, ца, že ztvrdly; první psaní může býti z předlohy MisK. a druhé podávati výslovnost písaře.

118. V ostatních památkách se obvykle píše жа, ша, ца, ча, sa, ща, жда, což vyjadřuje, že tyto souhlásky ztvrdly.

Psaní, jež označuje jejich měkkost, jest pravděpodobně z nejbližší nebo ze vzdálenější předlohy. Srov. v Zogr. ішѣте Mt 6 33, 7 7, L 12 29, чѣсъ Mr 14 35, покажѣте L 20 24, хождѣаше J 21 18; v souvislosti s tímto psaním lze uvésti вьждьждетъ J 4 13, шюіца Mt 6 3, оцю Mt 6 18, чюдишѧ сѧ Mt 8 27, 9 8 atp. a psaní -шю, -чю, -жю, -штю, -ждю. V Mar. srov. чѣсѣ L 4 5, тачѣе J 2 10, можѣахъ L 8 19, мъножѣнишѧ Mt 21 36, мъножѣнишьѧ Mt 11 20, покажѣте L 20 24, ішѣте Mt 6 33, častěji se vyskýtají doklady na -шю, -жю, -чю, -штю, -ждю.

V Ps. Sin. srov. жѣвъі 77 45, чѣша v různých pádových tvarech 22 5, 74 9, 10 6, 15 5, грѣшьничѣ n. pl. n. 108 2, пожѣгаьмі 82 15, исконьчѣкѣтъ сѧ 101 28, оужѣсѣ 30 23, въжѣшьѧ 73 7, накажѣте сѧ 2 10, рожѣны 97 6, лiцѣ gen. sg. 50 13, 104 4, 67 3, блiсцѣньѣ 17 13, вьскліцѣньемь 32 3, вьзіщѣте 104 4, вьсплещѣте 46 1, ищѣзаѣщіе 36 20, въздежѣте 133 2, стьsѣмъ (стъsѣмъ) 24 4, 118 105, -sѣхъ 16 5, помиsѣкѣщіе 34 19, полъsѣ 29 10, кънѣsѣ 104 21; píše se také наоучѣ 50 15, оумочѣ 6 7, лачѣщіьѧ 106 36, прітъчѣ 48 5, хождѣ 42 2, дѣѣ 41 5, 56 5, възвѣщѣ 37 19 a často je psáno шю, жю, чю atd.

Podobné stopy — více nebo méně ojedinělé — po bývalé palatálnosti souhlásek ш, ж, ч, ц, ѕ a skupin шт, жд nalézáme i v Euch. Sin., Assem., Sav. a Ostr.

119. Obyčejně pozorujeme, že se píše шю, жю, чю, цю, штю, ждю častěji než шѣ, жѣ atd.; v Sav. se píše шю, жю atd. důsledně, ale жѣ atd. jest tam zcela ojediněle; v Cloz. je цд, чд, шд, жд, ale důsledně цю, чю, шю, жю, штю, ждю. To lze vysvětliti (podle názoru Fortunatovova) tím, že se pod psaním ю skrývalo *ü* určitého druhu. Možná, že na př. již v řeči přímé předlohy Zogr. bylo *šü, žü* atd., ale *ša,ža* atd. a že psaní шѣ жѣ, цѣ, ждѣ, velmi řídké, charakterisuje řeč předlohy vzdálenější.

V Euch. Sin. se tak často spojují souhlásky ч, ц, ш atd. s ѣ, že se to zdá býti pravidlem: владъчицѣ 61ª, пооучѣ 85ª, бодѫщѣѣ 29ª, чашѣ 46ᵇ, ѣазѣ 29ᵇ (dvakrát), подвижѣ 74ª atp. (srov. Lang I, 45 n.). Zdá se, že snad psané ѣ neznamená nasální *o*, ale nasální *ö*.

120. Zvláště jest třeba se zmíniti o hlásce *ś*, jež vznikla třetí palatalisací z *ch* (вѣсѣ, вѣсѣкъ).

V Zogr. je často psáno вѣсѣ, вѣсѣкъ, ale bez znaménka palatálnosti nad с, tak běžného při palatálních *l'*, *n'* (л̂, н̂); nebylo tedy *ś* v řeči písaře Zogr. tak palatální jako л̂, н̂, třebaže snad přece bylo palatálnější než ш, ж, ц, ч. V Mar. nalézáme вѣсѣ, вѣсѣкъ, ale вѣсѧ, вѣсѫ. V Ps. Sin. вѣсѣ často, вѣсѣкъ v různých tvarech vždy s ѣ vedle вѣса (115 3), вѣсѫ (18 5, 70 14, 104 35): pravděpodobně se v předloze Ps. Sin. palatálnost *ś* do jisté míry zachovala. V Euch. Sin. nalézáme в'сѣ i в'сѣкъ velmi často; v Sav. вса, всакъ, jasně *ś* ztvrdlo. V Supr. je obyčejně psáno вѣса, ale вѣсѣкъ. V Ostr. převládá psaní вѣса, вѣсакъ; řidší je вѣсꙗ, вѣсꙗкъ (a вѣсѧ, вѣсѧкъ; ѧ = ꙗ), projevující pravděpodobně ruský vliv.

Nakonec třeba poznamenati, že v nářečích, v nichž byly souhlásky ш, ж, ч, ц a skupiny шт, жд více nebo méně palatalisované, asi se ty souhlásky poněkud lišily od sebe: v Euch. Sin. se mění шь, жь v шъ, жъ, ale zůstává чь, ць, ѕь, шть, ждь, což souhlasí i se zachováním ь před slabikami -цд, -чд, -ѕд, -штд, -ждд (srov. § 50).

Změny skupin souhláskových a jiné drobné jevy souhláskové.

121. Mnohá zjednodušení skupin souhláskových a vůbec jejich změny, jež jsou v staroslověnských památkách, náležejí již do doby daleko starší, srov. o nich Hujer, Úvod 44—45.

Poměr **плєтж**: **плєлъ** (příč. min.), **вєдж**: **вєлъ** (*tl, dl* > *l*) pochází z období jihoslovanské jednoty a snad dokonce již z doby jednotného jihoslovanského a ruského jazyka.

122. Jak jsme viděli dříve v § 43, předložky **из-**, **къз-**, **без-**, **раз-** končili se původně souhláskou a ne jerem.[1])

Lze předpokládati, že se do staroslověnských nářečí dostaly tyto předložky v dvojí formě: **из-**, **къз-**, **без-**, **раз-** před znělou souhláskou následujícího slova a **ис-**, **къс-**, **бєс-**, **рас-** před neznělou: srov. stsl. **избити**, ale **искоусити**, **источьникъ**, **раздѣлити**, ale **расточити**, **расхытити**, **раскопати**, **къзнєсти**, ale **къспитѣти**, **къскрѣсити**, **къскажіж**, **из-домоу**, ale **искорабль**, **без-народа**, ale **бєс-плода** atp.

Lze míti zato, že se do staroslověnských nářečí dostaly ze starší periody již celé útvary slovní typu: **безакониє** (z **bez-zakonbje*), **бє-зълобъ** (z **bez-zьloby*), **расъпати** (z **ors-sypati*), **расѣяниє** (z **ors-sějanьje*), **расѫждати** (z **ors-sǫdjati*), **бєстраха** (z **bes-stracha*), **исъхнѫти** (z **is-sъch-nǫti*), **и-съньмишта** (z **is-sъnьmiskja*). Stejně přejala staroslověnská nářečí ze starší doby formy typu **ишьдъ** (z **is-šьdъ*), **раширити** (z **ors-širiti*).

123. Jak jsme již viděli dříve v § 43, i předložka **отъ** byla známa ve formě *ot-*, pravděpodobně již v praslovanštině. Podle toho lze pochopiti formy našich stsl. památek jako **ошьдъ** v Zogr. Mt 27 5 nebo **ошєдъ** Mar. Assem. ib., **ошьли** nebo **ошъли** v Mar., Zogr., Assem. J 4 8 atp. — z **ot-šьdъ*, **ot-šьdli* atp.; srov. také **оходити**, na př. v Mar. **ходитъ**, **ожждаше**, **ходѧ**, **ходѧштєи** (v. glosář u vyd. Jagićova); vedle toho jsou i formy **отъшєдъши**, **отъшєдъ**, **отъходѧ** (v Mar.).

124. Z předešlého výkladu plyne, že předložky a předpony **iz-*, **orz-*, **vъz-*, **bez-* existovaly v staroslověnských nářečích ve vědomí mluvících paralelně *ve formách* **из-**, **ис-**, **раз-**,

[1]) Srov. Meillet, La préposition *is, iz* en slave, MSL. 20, 1916, 111; nesouhlasím s jeho výkladem dokladu z Mar. **изъ юности**, srov. Již. Fil. 5, 1926, 329.

раз-, къз-, къс-, без-, бес- i *ve formách* и-, ра-, къ-, бе-, neboť vědomí mluvících dělilo výraz ишьдъ na и- a шьдъ podle шьдъ jinde, výraz безълобъı na бе- a зълобъı podle зълоба, výraz раширити na ра- a ширити podle ширити atp. Tím lze pak vysvětliti některé jevy souvisící s předponami, které nelze vykládati jen s hlediska fonetického.

Viděli jsme dříve (v § 111), že se prasl. skupina *sc* v stsl. textech jednak zachovává, jednak mění v *st;* proto v památkách bývá ис-цѣлити i ис-тѣлити: v Mar. mají skoro vždy tvary tohoto slovesa -сц-: исцѣли, исцѣлитъ, исцѣлѣ atd., avšak najdeme i ицѣлѣ L 17 15. V Zogr. naopak pravidelně bývá иц-: ицѣли (ѡцѣли) Mt 4 24, 8 16, 12 15, 22 atd., ицѣлити L 6 17 atp. a исц- jest jen velmi zřídka: na př. Mt 8 7; srov. také ѡ-цръкъве J 2 15, 8 59. V pozdější části Zogr. jest ист-: истѣли Mt 21 14. V Sav. také ицѣл- převládá; v Assem.: ицѣлитъ сѧ L 6 17, ицѣли Mt 12 15, ицѣли L 4 23; V Ps. Sin. vedle исцѣли 40 5 atp. nalézáme i истѣлениѣ 37 8; v Euch. Sin. je důsledně ицѣл-. V Ostr. se užívá formy typu ис-цѣлити, ale nacházíme v něm и-ц҃рквє 9, vedle ст místo сц v suffixu -ьск-, srov. dříve § 111; v Cloz. исцѣли atp., v Supr. vedle obvyklého исцѣл-, ицѣл- i истѣлитъ 115 6.

Poněvadž ve všech památkách, jež mají doklady typu ицѣли, jest zachováno сц nebo ст m. сц v suffixu -ьск- (июдѣисцѣ — июдѣистѣ atp. — srov. v § uved. dříve), nelze pochybovati, že v ицѣли nejde o jev hláskoslovný, ale o přenesení předpony-předložky и- z takových spojení jako исъньмишта, ишьдъ.

125. Stejný jev se vyskytá při spojení předložky из- ис- se souhláskou ч. Skupina *sč* (z *sk*) dala *šč* již v praslovanštině; *šč* se změnilo v staroslověnštině v шт, v. dříve § 114. Takto tedy z **is-kerva* jest foneticky v stsl. иштрѣва: srov. Ps. Sin. 21 10, Ostr. иштрѣва L 1 15; avšak v Mar., Assem. a Zogr. jest l. c. ичрѣва a stejně ичрѣва v Mt 19 12 v Mar., Assem. (a v mladší části Zogr.), v Ps. Sin. їчрѣва 109 3, Supr. и-чрѣва 64 13. V Sav. nalézáme ис-чрѣва 43, což sotva je podle skutečné výslovnosti a jistě není původní.

Prasl. **is-kez-* muselo dáti hláskoslovně v stsl. иштез- a skutečně nalézáme v Ps. Sin. ищазетъ 67 3 atp., ale ичезѫ 101 4; v Mar. a Assem. иштезе L 24 31; v Euch. Sin. ищезоша 62ᵃ, v Cloz. иштезѫ 829, v Supr. иштазаше 466 17. Z prasl.

**is-keistiti* jest v stsl. иштистити, srov. v Mar., Zogr. různé tvary tohoto slovesa, ale v Assem. je ичистити Mr 1 40 a ичисти Mr 1 41, v Sav. ичистиша сѧ 61[b].

K чьтѫ-чисти jest kompositum ищисти, srov. v Ps. Sin. ишт҃істі 89 11, ale ib. ичісѧ (3. pl. aor.) 21 18, v Euch. Sin. неичьтена 63[a]. Z prasl. **is-kędьje*, **bes-kędьnъ* je ишт҃ание, бешт҃аньнъ v Mar. a j.; v Supr. jest безчѧдънаꙗ 249 16, což jest jistě psaní etymologické, ale ne výraz skutečné výslovnosti. Rovněž hláskoslovné jsou formy бещисльнъ, бещьсти (k число, чьсть), ale v Mar. jest бечьсти Mr 6 4 (Zogr. бештьсти), v Zogr. бечьстиі Mt 13 57. Místo бещѧсти jest v Euch. Sin. бечѧсти 1[a]. Psaní v Supr. бесчьстиꙗ 74 25–26, бесчьствиѥ 328 10, бесчиньнъ 398 4, stejně късчоудитъ 55 14, късчоудивъшоу сѧ 301 6 jest pokládati za umělé.

Ve všech těchto případech, kde jest za etymologické *-s* u předložky-předpony a za *č* na začátku následujícího slova jediné ч, třeba v tom viděti vliv předložek и-, бе- ve spojení, jako je и-съньмиця, бе-зълобъ.

126. Probrané dříve v § 124 změny skupin souhláskových a rovněž změna prasl. *šč* v stsl. шт jest velmi starého původu. Nové změny skupin souhláskových musely nastati *následkem zániku* ъ a ь. Lze předpokládati, že skutečně nastaly, ale tradiční grafika neposkytla možnosti, aby se vyjádřily i v písmě. Skutečná výslovnost proniká velmi zřídka: кн҃иꙋчии Supr. 135 25 (= къ҃игъчии). Doklad зде Mt 24 2 v Zogr. jest z jeho mladší části. V бѣство, které jest v Mar., Ass., Zogr. bez paralelního бѣжьство, badatelé předpokládají suffix *-stvo* a ne *-bstvo*, a ne bez důvodu, srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 187. Doklad множьсвѣ v Ps. Sin. 36 11 může býti přepsání.

Co se týče од- v одъньлиже Mar. Mr 9 21, одълѣкъ Ps. Sin. 16 14[1]), v tom se pravděpodobně projevuje vliv předložek прѣдъ, подъ, надъ.

127. Vznik souhlásky *d* ve skupině *zr*, úplně pochopitelný fysiologicky, jest velmi starým jevem a má v stsl. textech hojné doklady: srov. v nejstarších památkách къз-драсти, къз-д-радовати сѧ, къз-д-рыдати (Mar., Zogr., Assem. a j.), из-д-ребръ Euch. Sin. 29[a], ꙁз-д-рѣ Euch. Sin. 85[b], из-д-рѣкъı ib. 54[b], из-д-ражъı Euch. Sin. 96[b], Ps. Sin. 30 16,

[1]) V Pogod. ѡдълѣкъ ib.

17 1, 34 10, ІЗ-Д-РЪІ (3. sg. aor. k ИЗ-РЪІТИ) Ps. Sin. 7 16, РАЗ-Д-РОУШІШІ Ps. Sin. 8 3, ИЗДРАНИЛ (ІИЗДРАІЛЄВА) Ps. Sin. 21 4, НЄИЗДРЄЧЄНЪНО Euch. Sin. 63[a] atp.[1]) Na stáří tohoto jevu ukazuje i to, že není *d* ve skupině *zr-* v ЗРАКЪ z **zorkъ*.

128. Souhláska *n* ve výrazech ВЪѦ̂Ъ (in eum), ВЪѦ̂ЄМЪ (in eo), СЪѦ̂ИМЪ (cum eo), КЪѦ̂ЄМОУ, ВЪН-ИТИ, СЪН-ИТИ, СЪНАТИ СѦ, ВЪН-ЖТРЪ, ВЪНИМАТИ — ВЪѦ̂ЄМЛѢ, СЪН-ѢДЬ, СЪНЬМЪ, СЪН-ѦТИЄ, СЪН ИСКАТИ atp. zajisté není nová; náleží k předložkám **vъn-*, **sъn-*, **kъn-*; *-n* splývá s *j* v *ń*. Vědomí mluvících analysovalo takové výrazy jako ВЪ-ѦЬ, СЪ-НИТИ, КЪ-ѦЄМОУ, ВЪ-НИМАТИ atp., poněvadž jinde měly předložky ty formu ВЪ, СЪ, КЪ.

Pozn. Ve formě *vъ, sъ, kъ* byly předložky ty postposicemi, srov. Zubatý, Předložky *vъ, sъ, kъ* ve sbor. Prace linguist. ofiar. Baudouinowi de Courtenay, 78—80.

Proto se mohlo Н přenášeti i jinam, kde původně nebylo; srov. ДОѦ̂ЬДЄЖЄ (vedle staršího ДОНДЄЖЄ), ОТЪНЬѢДѢ (nebo -ОУ-, v. Euch. Sin. 53[b], 57[a], 54[b] a j.), ДО-НЄЛѢЖЄ Sav. L 17 8, ДО-ѦЄЛИЖЄ Supr. 378 8, ОТЪ-ѦЄЛИ, ОТЪНЄЛИ Mar. L 7 45 (srov. výše ОДЪНЄЛИЖЄ Mar. Mr 9 21), ПОѦ̂ЄЖЄ, ЗАѦ̂Є, ОТЪНѦТИ (ОТЪНА 3. sg. aor., Supr. 32 18).

Naopak stará forma s -Н- nahrazena je někdy novou bez něho: srov. Ps. Sin. ВЪОУШІ (imper.) 5 1, 16 1 vedle ВЪН-ОУШІ 17 7 (srov. v Mar. ВЪН-ОУШИЮ МОЄЮ L 1 44); stejně v Euch. Sin. je ВЪЖТРЪ 19[b].

Z výrazů ВЪН-ѢДРА, ВЪН-ѢДРѢХЪ vzniklo НѢДРА; jev ten patrně souvisí se změnou významu toho slova a s oslabením souvislostí s kořenem ѢД-.

129. Hláska zastupující řeč. *ǵ* v přejatých slovech, jak jsme viděli dříve (§ 8), označuje se v hlaholici zvláštním znakem. Nejpravděpodobnější jest domněnka, že se hláska ta vyslovovala asi tak jako srb. *đ* ve slovech *anđeo, jevanđelje* atp. Kdyby se byla vyslovovala jako palatální *g*, nebylo by třeba zvláštního písmene, poněvadž v původní hlaholici se označovala palatálnost souhlásek zvláštním znaménkem nad literou souhlásky: srov. Ѧ̂, Ꙗ̂, Ѩ̂ v hlaholici. Pro tuto domněnku svědčí i ta okolnost, že toto zvláštní písmeno má v hlaholici vlastní číselný význam (=30), kdežto Ѧ̂, Ѩ̂, Ꙗ̂ ho nemají.

[1]) Doklad v Ps. Sin. ИЗДРЫСЪШЮ 135 15 m. ИСТРЫСЪШЮ sem nenáleží a sotva jest výrazem jevu fonetického.

Pozn. K otázce, jaký fonetický význam má ѣ, srov. Leskien, Handb.[6] 5, Vondrák, Altk. Gr.[2] 56, Meillet, Sl. comm. 29, Vasmer v ZslPh. 1, 1924, 163—164.

130. V Ps. Sin. je psáno slovo **аигелъ** (**аиѣелъ**) nejčastěji takovým způsobem, že je litera **и** nahrazena značkou, která jest druhou částí písmen pro nosovky, t. j. **є**: 33 8, 34 5 a 6, 90 11, 96 7, 137 1. Pravděpodobně se toto slovo vyslovovalo, alespoň v řeči písaře Ps. Sin. nebo jeho předlohy, jako *ą̆ǧ'elъ* s nasálním *a* nebo jako *aə̆ǧ'elъ* s velárním *n* (*ǧ'* = měkké *d͡ž*).

Pozn. Srov. k tomu nyní Durnovo, ZslPh. 3, 1926, 371.

Praslovanskému hláskovému systému byla neznáma hláska *f*; proto jest tato hláska v staroslověnštině jen v cizích slovech: **фарисеи**, **финикъ** atp., ale v slově *βλαφημία* naše texty nereprodukují ř. *φ* literou **ф**, ale **в**: **власвимиѣ**, stejně **власвимисати** atd. V Ps. Sin. jest **пиникъсъ** = *φοῖνιξ* 91 13.

Za řecké *θ* je v nejstarších památkách hlaholských **т**: **тома** (*Θομᾶς*), **теофилъ** (*Θεόφιλος*), **таверъ** (*Θαβόρ*) Ps. Sin. atp.

131. Zbývá ještě několik drobných jevů konsonantických, v nichž se projevuje skutečná výslovnost.

Nejzajímavější z nich jest doklad skupiny **цр-** m. **чр-**; jest v Supr.: **цръноризъцъ** 119 19 (o němž zvlášť v poznámce Severjanov).

Dále v Und. zl. jest doklad disimilace na dálku: **глигориꙗ** (4 3), srov. v Assem. v kalendáři **глигориꙗ** a **глигора** (na 143 str. vydání Črnčićova).

V Ps. Sin. jest **зюпелъ** 10 6 m. **жюпелъ**. Tvar **злъчь** (a ne **жлъчь**), jež jest v stsl. nejstarších památkách, jest asi starý, srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 393.

V Ostr. jest **жиждѫщѥ** Mt 21 42 (79[b]) m. **зиждѫщѥ**; v Ps. Sin. **из ложезнъ** 21 11, ale to může býti přepsání.

TVAROSLOVÍ.

(Morfologie.)

132. Tvarosloví jazyka staroslověnského jest — stejně jako hláskosloví — velmi blízké tvarosloví praslovanskému. Celkem si jazyk staroslověnský zachoval praslovanské skloňování i časování; změny v jednotlivostech v jazyce cyr.-met. nebo v stsl. nářečích 10. a 11. stol., jež pronikají do stsl. památek té doby, té věci nevyvracejí.

SKLOŇOVÁNÍ.

(Deklinace.)

133. Staroslověnský jazyk má s praslovanštinou tyto shody:

1. trojí základní skloňování: *skloňování jmenné, zájmenné a složené*,

2. stejnou soustavu pádovou: *nominativ, genitiv, dativ, akusativ, lokativ* a *instrumentál* a také zvláštní formu oslovovací — *vokativ*,

3. stejnou soustavu číselnou: *číslo jednotné, množné a dvojné* (singulár, plurál a duál).

Tyto tři podstatné znaky praslovanské deklinační soustavy přešly do jazykové skupiny jihoslovanské a odtud do jazyka staroslověnského.

Pozn. O původu a vývoji jednotlivých pádových přípon srov. zvl. Hujer, Slov. deklinace. — Bohatou sbírku jednotlivých stsl. tvarů přinesla Scholvinova práce Beiträge zur Declination in den pan.-sloven. Denkmälern des Altkirchenslavischen v AslPh. 2, 1877, 482—569, zčásti již antikvovaná pracemi speciálními a glosáři k některým památkám.

A. Skloňování jmenné.

134. Již v období praslovanském a tedy i v společném jazyce jihoslovanském byly do jisté míry setřeny rozdíly mezi jednotlivými typy jmenného skloňování (mezi kmeny souhláskovými, *i*-kmeny, *u*-kmeny, *o*-kmeny atd.).

Jihoslovanská jazyková skupina v době své jednoty lišila se v jmenném skloňování od skupiny západní a východní těmito dvěma znaky:

1. *koncovkou -ę* v gen. sg. a nom.-ak. pl. měkkých *a*-kmenů a v ak. pl. měkkých *o*-kmenů: ve skupině západní a východní je zde *-ě*; jihoslov. **voľę*, **koňę* = záp.-slov. a vých.-slov. **voľě*, **koňě*;

2. *koncovkou -omь*, zachovanou v instr. sg. *o*-kmenů muž. rodu **bogomь*, za niž ve skupině západní a východní velmi záhy vznikl podle *u*-kmenů tvar **bogъmь*.

Pozn. O sporné otázce původu a poměru dvojí koncovky *-ę/ě* nejnověji M Noha v LF. 51, 1924, 244—263, kde je i dotavadní literatura.

135. Sbližování mezi jednotlivými typy jmenného skloňování pokračovalo ovšem po rozdělení jihoslovanské jazykové skupiny, takže fakta staroslověnských památek vlastně nás neopravňují mluviti o všech těch typech jmenných kmenů, které teoreticky rekonstruuje srovnávací mluvnice. Typy ty, jak známo, jsou tyto: 1. *kmeny souhláskové*, 2. *ū-kmeny*, 3. *i-kmeny*, 4. *u-kmeny*, 5. *o-kmeny* a 6. *a-kmeny*.

V staroslověnských památkách z 10.—11. století se již tvrdé *o*-kmeny rodu muž. a *u*-kmeny smísily a utvořily jednu skupinu, v níž v jednotlivých pádech bývají koncovky *u*-kmenové i *o*-kmenové. Více nebo méně zřejmě se sbližují *i*-kmeny rodu muž. a měkké *o*-kmeny rodu muž. (t. j. *jo*-kmeny); také vzájemně působí souhláskové kmeny a *i*-kmeny muž. rodu na sebe; u souhláskových kmenů stř. rodu projevuje se vliv *i*-kmenů prostřednictvím souhláskových kmenů muž. rodu a částečně působí na ně i *o*-kmeny stř. rodu. Staré *ū*-kmeny nemají vůbec vlastních pádových přípon a přimykají se úplně k souhláskovým kmenům, jen v dat., lok. a instr. pl. se od nich liší a mají koncovky shodné s *a*-kmeny.

Samostatné a staré koncovky nejlépe zachovaly *i*-kmeny žen. rodu a *a*-kmeny, kteréž jsou především žen. rodu.

Celkový přehled jmenného skloňování v stsl. dovoluje tvrditi, že rodový princip v postupném přeskupování prasl. typů skloňovacích počal působiti již v nářečích 9.—11. stol.

Proto jest nejpřirozenější probírati skloňování jmenné v stsl. *ve skupinách podle rodu* a teprve v těchto skupinách rozeznávati staré typy *podle kmenů*.

I. Podstatná (a přídavná) jména muž. rodu.

1. *o*-kmeny a *u*-kmeny muž. rodu.

136. Nejčetnější skupinu jmen mužského rodu tvoří původní *o*-kmeny. Sem příslušejí:

1. podstatná jména (substantiva) s příznakem (thematickým vokálem) *o*/*e*, jako **богъ**, **бѣгъ**, **блаждъ**, **блѣскъ**, **-боръ** (**съборъ**, **изборъ** a j.), **бродъ**, **братъ**, **пѣсъ**, **прахъ**, **столъ**, **тряскъ** a j.;

2. podstatná jména s příponami (suffixy) *-to-*, *-ko-*, *-go-*, *-ro-*, *-tro-*, *-lo-*, *-mo-*, *-no-*, *-ino-*, jako животъ, потъ; съвѣдокъ, избытъкъ, начатъкъ, наставьникъ a j.; острогъ, ковьчегъ; даръ, миръ, пиръ (jest však možno, že se v nich tají suffix *-ru-*), коуръ, одръ, сѣверъ, вечеръ; вѣтеръ; калъ, козьлъ, орьлъ; храмъ, дъмъ, срамъ; блазнъ, чльнъ, плѣнъ, сънъ a j.; бошринъ, господинъ, граждании a j. (suffix *-ino-* v sg.[1]), o pl. srov. v § 152);

3. přídavná jména (adjektiva) muž. rodu s příznakem *o/e*, jako глоухъ, слѣпъ, хромъ (možná, že zde je suffix *-mo-*) a j.;

4. přídavná jména muž. rodu s příponami *-to-*, *-do-*, *-ko-*, *-vo-*, *-ro-*, *-lo-*, *-no-*, jako чистъ, чистъ, свѧтъ (*-ato-*: богатъ, крълатъ a j., *-ito*: домовитъ, именитъ a j.); тврьдъ, хоудъ, инокъ, жзъкъ, бридъкъ a j.; кривъ, лѣвъ, правъ a j.; добръ, бъдръ, бързъ, шаръ a j.; дрѧхлъ, милъ, топлъ, цѣлъ a j.; деснъ, зеленъ, камѣнъ, бѣсьнъ, вѣрьнъ, равьнъ, чьстьнъ a j.;

5. číslovky řadové (numeralia ordinalia) s různými příponami *-vo-*, *-ro-*, *-to-*: пръвъ, вътораꙗ, четвръть, пѧть, шестъ, девѧть, десѧть, také седмъ a осмъ.

137. Proti tomu *u*-kmeny muž. rodu jsou již v prasl. nečetné a lze je jen ztěžka určitě stanoviti; jak jsem již poznamenal, i v stsl. památkách jsou již značně setřeny hranice mezi skloňováním *u*-kmenů a *o*-kmenů. Lze míti za to, že do nečetné skupiny *u*-kmenů patří substantiva сынъ (srov. lit. *sūnùs* id.), медъ (ř. *μέθυ* ‚víno', stid. *mádhu* ‚med', lit. *medùs* ‚med'), ледъ (lot. *ledus* id., lit. dial. *ledus* id.), домъ (lat. *domus*, g. *domūs* a adj. домовитъ v evang. textech), връхъ (lit. *viršùs* ‚špice, vrchol', srov. adv. връхоу v evang. textech i v Ps. Sin. [loc. sg.] a dále paradigma *u*-kmenové), волъ (srov. v evang. textech adj. воловьнъ), полъ (srov. половина, č. *spolu*, *dopolou* (stč. *do polu*), stč. *poluden*, rus. *полудня*, *сполу*, *исполу*), садъ (srov. садовьнъ, садовиѥ).

Snad sem náleží i даръ; soudí tak Meillet, Sl. com. 359 a Nachtigall, Akzentbew. 110.

138. *Shody a rozdíly mezi tvary skloňování o-kmenového a u-kmenového* lze viděti z následujících paradigmat.

---

[1]) Srov. však v Supr. 46$_{26}$ кръстинъ ѥсмъ.

a) *o*-kmeny.

sing. nom.	рабъ, влькъ	pl. раби, вльци
gen.	раба, влька	рабъ, влькъ
dat.	рабоу, влькоу	рабомъ, влькомъ
ak.	рабъ, влькъ	рабы, влькы
lok.	рабѣ, влъцѣ	рабѣхъ, влъцѣхъ
instr.	рабомь, влькомь	рабы, влькы
vok.	рабе, влъче	= nom.

du. n.-a.-v. раба, влька
g.-l. рабоу, влькоу
d.-i. рабома, влькома.

Pozn. Ve vok. богъ-боже, доухъ-доухе je první palatalisace, v lok. sg. бозѣ, доусѣ a v lok. pl. бозѣхъ, доусѣхъ druhá palatalisace.

b) *u*-kmeny.

sing. nom.	сынъ	pl. сынове
gen.	сыноу	сыновъ
dat.	сынови	—
ak.	сынъ	сынъı
lok.	сыноу	домъхъ
instr.	сынъмь	сынъмн
vok.	сыноу	

du. n.-a.-v. сынъ
g.-l. сыновоу
d.-i. сынъма

Pro dat. pl. lze předpokládati tvar сынъмъ.

139. Jak záhy počaly *u*-kmeny přijímati koncovky *o*-kmenů, ukazují nejstarší evang. texty.

V Mar. *synъ* má gen. sg. jen сына (сн̃а, 48 dokl.), dat. sg. сыноу (сн̃оу, 8 dokl.), nom.-ak. du. сына (сн̃а, 6 dokl.), vok. sg. сыне (сн̃е, 7 dok.), lok. sg. сынѣ (сн̃ѣ, 3 dokl.); kromě toho se vyskýtají i staré tvary s příponami *u*-kmenovými: srov. vok. sg. сыноу (сн̃оу 28 6 a j., lok. sg. сыноу 187 1, dat. sg. сынови (сн̃ови 74 11—12 a j.), nom. pl. сынове (сн̃ове, 17 dokl.), gen. pl. сыновъ (сн̃въ 60 18 a j.), nom. du. сынъı (сн̃ъı 71 21), gen. du. сыновоу (сн̃овоу 71 17, 110 15), lok. du. сн̃оувоу 115 7, dat. du. сынъма (сн̃ьма 71 18).

Stejné příklady *o*-kmenových tvarů u toho substantiva jsou v Zogr., Assem., Ps. Sin. V nom. pl. v Ps. Sin. změněna koncovka *-ove* podle *o*-kmenů na *-ovi*: сн҃ови (сн҃ови, сн҃ви, сн҃ви, 15 dokl., v. glosář Severjanovova vydání).

Dat. pl. сънномъ v nejstarších hlaholských textech, jež mají změnu silného ъ v *o*, může býti stejně z tvaru **synomъ* jako z tvaru **synъmъ*.

Slovo *medъ* se vyskytá v evang. textech jen v nom. sg., pouze v Ps. Sin. jest i gen. sg. меда 18 11 a j., v Supr. gen. sg. медоу 291 8.

Od slova *ledъ* je v Supr. gen. sg. леда 265 6, lok. sg. ледѣ 261 9.

Od slova *domъ* je v nejstarších evang. textech gen. sg. домоу Mt 10 6, 14 a j., také v Ps. Sin. 20krát (srov. glosář u vydání Severjanovova), v Cloz. 262, v Supr. (podle Vondráka 8krát); dat. sg. домови Mr 7 30 v Mar. a Zogr., ale домоу L 10 5, 15 25, 19 9 v Mar. a Zogr.; lok. sg. je důsledně v evang. textech домоу (v Mar. podle glosáře Jagićova 21krát), v Ps. Sin. 264 a j. a v Supr. 45 12 a j.; instr. sg. домомь (v Mar. Mt 24 45) v rukopisech, majících *o* za ъ, může býti z *domomъ* i z *domъmъ*; gen. pl. домовъ Mr 10 30 v Mar. a v Ps. Sin. 73 20, 108 10; lok. pl. домоухъ (z домъхъ) v Mar., Zogr., Assem. Mt 11 8.

Od slova *vrbchъ* je до врѣха J 2 7 a L 8 14 v Mar., Zogr., Assem., ale до врѣхоу L 4 29 v Mar., Zogr., Ostr.,[1]) съ врѣхоу J 19 23 v Mar., Zogr., на врѣхоу Sav. 142, v Ps. Sin. на врѣхоу 71 16, v Supr. врѣха 478 6.

Od slova *volъ* je gen. sg. волоу L 13 15 v Mar., Zogr., Assem., Sav., Ostr., n. pl. волови (m. starého tvaru воловѣ, v. výše сънови) v Ps. Sin. 49 10, g. pl. воловъ v Supr. 42 29.

Od slova *polъ* je gen. sg. полоу Mt 4 25 v Zogr., Assem., Sav. (v Mar. deest) a j., lok. sg. полоу Mt 14 22 v Mar., Zogr., Assem. a j., ak. du. (на) полы v Supr. 107 29, dat.-instr. du. полъма Mt 24 51 v Mar., Zogr., Assem., Sav., Ostr. a v Supr. 269 6.

Od slova *sadъ* se zachoval nom. pl. садове v Mak. hlah. zl. I 2–3 a gen. pl. садовъ v Supr. 438 14.

140. Slovo *darъ*, jak jsme už poznamenali, snad nepatří k *u*-kmenům, ač je v Supr. lok. sg. дароу 299 2, gen. pl.

[1]) Assem. L 4 29 до врѣха.

даровъ 417 12, 496 25, 522 19, v Euch. Sin. gen. sg. даровъ 100[a] a instr. pl. дарѣми 8[b], 14[b] (srov. instr. pl. дары v Ps. Sin. 44 13).

Tyto tvary mohly vzniknouti raným míšením skloňování typu сынъ a typu богъ, které se projevuje tím, že nejen bývají koncovky typu богъ u jmen typu сынъ, — srov. výše § 139 —, nýbrž i naopak.

Tvary s koncovkou *-u* v gen. sg. kromě nepochybných *u*-kmenů nalézáme u těchto substantiv: ѣдоу Supr. 421 12, чиноу Supr. 426 24 (srov. чина 545 15), бе-чиноу ib. 565 19, гласоу Ps. Sin. 73 23 (гласа 8krát, v. glosář Severjanovův), длъгоу Supr. 552 2, миноу Supr. 319 24, родоу Supr. 244 10, 392 20, рѧдоу Supr. 409 13.

Koncovka *-u* v lok. sg. je u slov: чиноу L 1 8 v Mar., Zogr., Assem., Supr. 147 12, 171 21–22, стану (sic) Ps. Sin. 105 16, грѣмоу Euch. Sin. 15[b], дѣбоу Supr. 353 30, 385 23, миноу Supr. 124 15 a j., рѧдоу Supr. 333 15—16, саноу Supr. 69 4 (srov. саномъ dat. pl. ib. 73 25), сыноу Supr. 570 11 od сынъ ‚turris‘.

Vidíme, že se doklady gen. sg. a lok. sg. na *-u* u *o*-kmenů vyskytají především v Supr.

Vlivu *u*-kmenů podlehly především *o*-kmeny s klesavým přízvukem na kořenném vokálu, dlouhém nebo krátkém: **čînъ*, **dârъ*, **dl̂gъ*, **dǫ̂bъ*, **glâsъ*, **jâdъ*, **lěd̀ъ*, **rę̂dъ*, **stânъ*, **rȍdъ*. Totéž lze pozorovati v slovinštině. Příčinu toho jest hledati ve stejně klesavém přízvuku u původních *u*-kmenů a v stejném počtu slabik u obou skupin.

Pozn. Srov. o tom Nachtigal, Zbornik Belića 93, Rešetar, Už. fil. 3, 1922/3, 1—6.

141. V dat. sg. vliv původních *u*-kmenů na *o*-kmeny pronikl mnohem dále.

Koncovka *-ovi* v dat. sg. jest již v nejstarších evang. textech obvyklou koncovkou u substantiv *o*-kmenových, označujících osoby, zvláště u cizích slov a vlastních jmen osobních.

Příklady (srov. Vondrák, Altk. Gram.[2] 398—400 a Nachtigal, Zbornik Belića 88—89): v Mar., Zogr., Assem., Sav. L 7 4 исоусови (иⷭви, іⷭови\, J 21 7 петрови, v Mar., Assem., Sav. Mt 22 21 богови (бⷭви), v Zogr. a Mar. Mt 11 4 іоанови (иоанови, Assem. иоаноу), Mr 1 44 архиереови (Assem. иереови, *jo*-kmen, ale gen. sg. архиерева), Mr 5 36 архисунагогови, Mr

6 18, 22 ѷродови (ирродови, Assem. ирродоу, Assem. a Sav. ирродоу Mt 2 12, 19, Zogr., Mar., Assem. i Sav. L 3 1), москови (мосеові) Mr 9 5, J 5 46 (i v Assem.), J 9 29 (i v Assem.), газофилаки̑ни (*jo*-kmen) Mr 12 41, пилатови Mr 15 1, 5, L 23 11, J 19 21, v Zogr., Mar., Assem. доухови (дх̑ви) L 8 29 (Sav. дх̑оу) a j. Stejné tvary jsou i v Ps. Sin., v Euch. Sin., v Cloz., Supr. a j.

V Supr. jsou doklady i jinde než u jmen osob nebo prostě životných předmětů: nejen чловѣкови 453 5, лѣсови 158 9—10 a pod., nýbrž i адови 476 18, мирови 97 12—13, 348 18, 351 23; tento poslední doklad je i v Sav. J 14 22. Není pochyby o tom, že tyto tvary jsou pozdější.

Koncovka *-ovi* u jmen osob je však velmi stará; tomu nasvědčuje to, že se nejstarší texty evangelií v jednotlivých dokladech shodují. Nicméně není dostatečného důvodu pro to, abychom ji připisovali jazyku cyr.-met., srov. nejstarší doklady иоанoу, снмоноу, бoу, давидоу, х̑оу, zachované v nejstarších textech; v Mar. tvar богоу je 12krát, ale богови jen 4krát, доухоу 3krát, ale jen jednou доухови.

Nejdříve asi bývalo *-ovi* u vlastních jmen osobních; v Mar. иc̑ви, іc̑ви jest 33krát.

O koncovce *-evi* v. dále v § 171.

142. V instr. sg. bývá koncovka *-ъmь* u *o*-kmenů důsledně v MisK.: образъмь IV^b 19, въсждъмь VII^b 10, оплатъмь II^b 18 a j.; v Ostr. богъмь 4^b, 112, бѣсъмь 98^b, вѣтръмь 267, гладъмь 118, гласъмь 89, 98^b, доухъмь 232 atd., Kozlovskij (Изслѣд. 1, 117—118) uvádí 85 dokladů pro ni a několik dokladů koncovky *-ъmь* i u jmen stř. rodu (дѣлъмь 4, сѣтъмь 75^b atd.).

Všechny tyto doklady v Ostr. lze nejsnáze vykládati jako jevy ruské. Také v MisK. koncovka *-ъmь* u *o*-kmenů jest známkou toho nářečí, jež proniká v té památce. Není také pochyby, že дрѣвъмь же книжънъмь v Praž. zl. II^b 10—11 je vlivem českým, srov. § 174.

V ostatních památkách bývá tato koncovka jen ojediněle: v Zogr. гласъмь Mr 1 26, L 23 46, сънъмь L 9 32, слоухъмь Mt 13 14; v Ps. Sin. щитъмь 90 4, гласьмъ 35; v Euch. Sin. гласъмь 43^b; v Supr. гладъмъ 291 14, мрѣтвъмъ 457 16, опасъмъ 310 2, сънъмъ 274 27, трепетъмъ 285 15, srov. i u jmen stř. rodu брашънъмъ 272 18, дѣлъмь 476 27, дѣлъмъ

512 23, **оубожьствъмъ** 294 16, **господьствъмъ** 310 2–3, **божьствъмъ** 315 10; v Chil. **образъмь** II A[a] 16, II A[b] 21, **гоубителѣнъмь** II A[b] 12–13.

Nečetné tyto doklady v Ps. Sin., v Euch. Sin. a také v Zogr. jsou náhodné, mísí se tu v písmu ъ a *o* i jinde. Ale v Chil., v němž jsou na čtyřech stránkách tři doklady, lze viděti jihoslovanské nářečí s koncovkou *-ъmь* v instr. sg. u *o*-kmenů a rovněž i v Supr., v němž se projevuje nářečí zachovající silné ъ.

143. V nom. pl. zřídka bývá u *o*-kmenů koncovka *-ove*: Euch. Sin. **попове** 49[a], 102[a], Supr. **сии доухове** 53 16–17, 237 8, **дарове** 2101, 347 24, 492 4, **садове** 301 23, **попове** 219 19–20, **сѫдове** 301 8, **оудове** 516 27.

V gen. pl. bývá koncovka *-ovъ* již v nejstarších textech evangelií: srov. v Mar. **грѣховъ** L 1 77, 24 47, v Assem. **грѣховъ** L 24 47, **родовъ** Mt 1 17 (4 dokl.) — srov. v Zogr. *-evъ* u *jo*-kmenů dále v § 171 —, v Sav. **грѣховъ** L 3 3, také v Ostr. je **грѣховъ** 159, 255, 258. V Euch. Sin. je **гадовъ** 59[a], **гроздовъ** 59[a], **грѣховъ** 5[a], 46[b] (bis) a j., **даровъ** 100[a], **ждовъ** 55[a]; v Supr. **градовъ** 201 21, **бѣсовъ** 323 21–22, 386 18, **грѣховъ** 35 3 a j., **даровъ** 417 12 a j., **плодовъ** 429 30, **потовъ** 429 26, **родовъ** 431 4, **сѫдовъ** 506 26, **троудовъ** 429 26, **оудовъ** 9 9, 89 21 a j., **цѣтовъ** 429 29; srov. ještě **споловъ** 485 10 (nom. sg. **сполинъ**).

144. V dat. pl. není koncovka *-mъ* u *o*-kmenů skoro vůbec doložena; ojedinělé doklady, v Cloz. **вѣрънъмъ** 112 a v Supr. **небогъмъ** 386 14–15, mohou býti přepsání.

V instr. pl. pro *-mi* není dokladů v nejstarších evang. textech, ale v Euch. Sin. je **даръми** 8[b], 14[b], **гроздъми** 14[a], **оудъми** 45[a], v Cloz. **грѣхъмі** II 5, v Supr. **апостолъми** 496 2, **сѫпостатъми** 512 17.

V lok. pl. jest v jednotlivých dokladech koncovka *-ochъ*: **даровъ** v Euch. Sin. 98[b], **жидовъ** v Supr. 496 7. V Euch. Sin. lze *-ochъ* vysvětlovati z *-ъchъ*, ale pro Supr. jest třeba jiného vysvětlení: poměr **сынъмъ : сынъхъ** utvořil k **даромъ** nové **даровъ** m. staršího **дарѣхъ**.

Tento přehled dokladů vede nás k závěru, že přenášení koncovek *u*-kmenového sklonění k *o*-kmenům nelze klásti do doby cyr.-met., ani do jazyka cyr.-met., ale že koncovka *-ovi* v dat. sg., *-ovъ* v gen. pl. vnikly k *o*-kmenům dříve než jiné koncovky *u*-kmenové,

145. Starý rozdíl mezi *u*-kmeny a *o*-kmeny byl patrně ten, že *o*-kmeny, jež označovaly osoby, mívaly genitiv sg. v platnosti akusativu sg., *u*-kmeny nikoliv. Srov. Mt 10 37 **іже любитъ отца... и іже любитъ сына...**, Mt 12 32 **на сына**, Mt 16 28 **видѧтъ сына...**, Mt 17 15 **помилуи сына мои** atd., ale Mt 10 21 **предастъ же братръ братра** atd. Avšak původní rozdíl i v této věci se stíral, srov. **кого глѧтъ мѧ человци сѫшта сна человческаго** Mt 16 13 a pod. (cit. Mar.).

Pozn. O gen.-ak., totiž o užívání gen.sg. i v platnosti ak. sg., srov. Meillet, Recherches sur l'emploi du genetif-accusatif en vieux slave, Paris 1897, Vondrák v AslPh. 20, 1898, 325n., Mühlenbach v Изв. 4, 1899, 1192n., Berneker v KZ. 37, 1904, 364n., Nekrasov v Изв. 10, 1905, 2. kn., 31n., Thomson v Изв. 13, 1908, kn. 2, 232n. a IF. 24, 1909, 293—307, Konstantinov v Изв. на Семинара по слав. фил. въ София 3, 1910, 357 n., Meillet v RS. 3, 1910, 155n., Sommer v IF. 36, 1916, 302 n., Barić, Beiträge zur slav. Sprachgeschichte 1918, 13 n.

2. *jo*-kmeny rodu muž.

146. Náležejí sem jména podstatná (a přídavná) s kmenem zakončeným na *-jo-* nebo zakončeným na *-o-* po palatální souhlásce, vzniklé působením následujícího *j* (*ń* z *nj*, *ŕ* z *rj*, *ľ* z *lj*, *bl'* z *bj*, *vl'* z *vj*, *č* z *kj*, *šť* z *tj* atd., nikoliv po *c* a *d͡z*). Původně, v ide., tvořily kmeny ty s kmeny zakončenými na *-o* po tvrdé souhlásce (s *o*-kmeny) skupinu jedinou, ale hláskové změny, jež způsobila hláska *j* na následující samohlásce, odlišily je od *o*-kmenů a sblížily se skloňováním *i*-kmenů muž. rodu.

Z původního skloňování:

sg.	nom.	**bogos*	**konjos*	**gostis*
	ak.	**bogon*	**konjon*	**gostin*
	lok.	**bogoi*	**konjoi*	**gostei*
vzniklo nové: sg.	nom.	**bogъ*	**koń*	**gostь*
	ak.	**bogъ*	**koń*	**gostь*
	lok.	**bod͡zě*	**koni*	**gosti.*

V některých pádech se zatím ještě *jo*-kmeny nelišily od *o*-kmenů: gen. sg. **boga* — **koňa*, dat. sg. **bogu* — **koňu*, nom. pl. **bod͡zi* — **koni*, gen.-lok. du. **bogu* — **koňu*.

Původní *jo*-kmeny tvořily stejně jako *o*-kmeny velmi četnou skupinu. K této skupině náležela:

1. podstatná jména s příznakem (thematickým vokálem) *o/e*, jako **бои** (**разбои**, **оубои**), **вои**, **оукроп** a p.;

2. podstatná jména s příponami *-jo-*, *-arjo-*, *-teljo-*, *-tajo-*, na př.: **любодѣи**, **сѫпѣрь**, **стража**, **вожда**, **коня**, **врачь** a p.; **вепрь** *(-rjo-)*, **кастель** *(-ljo-)*; **мытарь**, **рыбарь**, **братарь** a p.; **датель** (**по-**, **прѣ-**), **дѣлатель**, **пристатель**, **съвѣдѣтель**, **тѫжатель**, **властель**, **жатель** a p.; **ходатаи** a p.;

3. přídavná jména muž. r. s příponami *-jo-*, *-bjo-*, na př. **человѣчь**, **дивии**, **господинь**, **кънѧжь**, **младѣньчь**, **боѫи**, **добль**, **пѣшь**, **рыждь**, **соѫи**, **тоужда**, **шоѫи**, **тъшть**; **божии**, **вражии** a p.; sem patří též adjektiva s příponami *-tjo-* a *-bnjo-*: **ништь**, **обѣшть**, **ближьнь**, **дьньсьнь**, **древьнь**, **искрьнь** a p.

147. Skloňování *jo*-kmenů muž. rodu bylo v stsl. toto:

sg.	nom.	**конь**,	**краи**	pl. **конии**,	**краи**
	gen.	**коня**,	**краа**	**коних**,	**краи**
	dat.	**коню**,	**краю**	**коньмъ**,	**краѥмъ**
	ak.	**конь**,	**краи**	**коня**,	**краа**
	lok.	**конии**,	**краи**	**коних**,	**краихъ**
	instr.	**коньмь**,	**краѥмь**	**конии**,	**краи**
	vok.	**коню**,	**краю**	= nom.	

du.	n.-a.-v.	**коня**, **краа**
	g.-l.	**коню**, **краю**
	d.-i.	**коньма**, **краѥма**.

3. Kmeny muž. rodu zakončené na *-o-* po palatálních souhláskách *c*, *dz*.

148. Zvláštní skupinu kmenů zakončených na *-o-*, *-jo-* tvoří podstatná jména muž. rodu s kmenem na *-o-* po složených souhláskách *c*, *dz*, vzniklých třetí palatalisací ze staršího *k*, *g* (srov. § 15). Jsou to **кънѧзь**, **отьць**, **пѣнѧзь**, **склѧзь**, **кладѧзь**, **близьнь**, **чрьньць**, **хытрьць**, **юньць**, **мрьтвьць**, **слѣпьць** a p.

Původně se tato substantiva nijak nelišila ve skloňování od jmen typu *bogъ*, *vlьkъ*:

sg. nom. *bogъ, *vьlkъ, *kъnęgъ, *otьkъ
gen. *boga, *vьlka, *kъnęga, *otьka
dat. *bogu, *vьlku, *kъnęgu, *otьku atd.,
vok. *bože, *vьlče, *kъnęže, *otьče.

Později, když se *k, g* třetí palatalisací změnily v *dź, ć* a po těchto palatálních souhláskách se změnilo *ъ* v *b*, *o* v *e*, *y* v *i*, substantiva tato se sblížila ve skloňování se substantivy typu *koń* (s *jo*-kmeny) a v ak. pl. pak proniklo *-ę* místo *-y* a v lok. sg. i pl. *-i* místo *-ě*, asi analogií podle substantiv typu *koń*. Od kmenů typu *koń* se však liší tato substantiva starým tvarem vokativu na *-e* (КЪНѦЖЄ).

149. Skloňují se takto:

sg. nom.	ОТЬЦЬ,	КЪНѦСЬ	pl. ОТЬЦИ,	КЪНѦСИ
gen.	ОТЬЦА,	КЪНѦСА	ОТЬЦЬ,	КЪНѦСЬ
dat.	ОТЬЦОУ,	КЪНѦСОУ	ОТЬЦЄМЪ,	КЪНѦСЄМЪ
ak.	ОТЬЦЬ,	КЪНѦСЬ	ОТЬЦѦ,	КЪНѦСѦ
lok.	ОТЬЦИ,	КЪНѦСИ	ОТЬЦИХЪ,	КЪНѦСИХЪ
instr.	ОТЬЦЄМЬ,	КЪНѦСЄМЬ	ОТЬЦИ,	КЪНѦСИ
vok.	ОТЬЧЄ,	КЪНѦЖЄ	= nom.	

du. n.-a.-v. ОТЬЦА, КЪНѦСА
g.-l. ОТЬЦОУ, КЪНѦСОУ
d.-i. ОТЬЦЄМА, КЪНѦСЄМА.

4. *i*-kmeny muž. rodu.

150. Tato substantiva měla stejné zakončení v nom. sg. jako substantiva typu druhého (КОНЬ) a třetího (ОТЬЦЬ): КОНЬ, ОТЬЦЬ, ГОСТЬ.

Lze je přece snadno rozeznati i od *jo*-kmenů i od typu ОТЬЦЬ: u *i*-kmenů je před koncovým *-b* v nom. sg. nepalatální *n, l, r, d, t, s, z, p, b, v, m*, kdežto u *jo*-kmenů tyto souhlásky spojené s *j* daly palatální *ń, l', ŕ, žd, št, š, ž, pl', bl', vl', ml'*; původní *k, g* u *i*-kmenů nemohlo se měniti v *c, dz*, jako u slov typu ОТЬЦЬ, poněvadž se mnohem dříve první palatalisací změnilo v *č, ž*.

Kmenů na *-i-* muž. rodu není mnoho: БОЛЬ, ГВОЗДЬ, ГОЛЖЬ, ГОСПОДЬ, ГОСТЬ, ГРЪТАНЬ, ДРЬКОЛЬ, ЗВѢРЬ, ЗѦТЬ, ЛАКЪТЬ, МЄДВѢДЬ, НОГЪТЬ, ОГНЬ, ПЄЧАТЬ, ПѦТЬ, ТАТЬ, ТЬСТЬ, ОУШИДЬ, ЧРЬВЬ, ЖГЛЬ a pl. ЛЮДИЄ. U slov ЗѦТЬ, ЛАКЪТЬ, НОГЪТЬ, ТЬСТЬ, ТАТЬ jest přípona *-tь*.

151. Skloňují se takto:

sg. nom.	пѫть	pl.	пѫтиѥ (пѫтьѥ)
gen.	пѫти		пѫтии (пѫтьи)
dat.	пѫти		пѫтьмъ
ak.	пѫть		пѫти
lok.	пѫти		пѫтьхъ
instr.	пѫтьмь		пѫтьми
vok.	пѫти		= nom.

du. n.-a.-v. пѫти
g.-l. пѫтию (пѫтью)
d.-i. пѫтьма.

Kromě tvarů пѫтьмь, пѫтьмъ, пѫтьи, пѫтьхъ lze nalézti v památkách, v nichž bývá *e* místo silného *ь*, také tvary пѫтємь, пѫтємъ, пѫтєи, пѫтєхъ; jiný význam mají takové tvary v památkách, v nichž se nemění *ь* foneticky v *e*, na př., людємъ dat. pl., людѣхъ lok. pl. v Sav. a Ostr., srov. dále § 167. V gen. pl. bývají v památkách kromě tvarů na -ии, -ьи, -еи také tvary se staženým -ии v и, srov. v Cloz. люди 868 печати 737, 738.

5. Souhláskové kmeny muž. rodu.

152. Těchto substantiv je poměrně málo; patřila k nim podstatná jména muž. rodu s kmenem na *-n-*, jako дьн-, камєн-, корєн-, пламєн-, ремєн-, стєпєн-, юлєн-; některá z nich, jako пламєн-, mají v kmeni příponu *-men-*.

Náležejí sem také tvary množného čísla substantiv muž. rodu, jež mají v jednotném čísle ještě příponu *-ino-* a označují stav a národní nebo místní příslušnost osob. V plurálu taková substantiva nemívala suffixu *-ino-* a skloňovala se jako substantiva s kmenem souhláskovým. Jsou to substantiva болѧринъ, гражданинъ, властєлинъ, жатєлѧнинъ (žnec) a jména vlastní галилѣѧнинъ, жидовинъ, иєрѹсалимлѧнинъ, єгѵптѧнинъ, римлѧнинъ, рѹминъ, содомлѧнинъ, солѹнѧнинъ a p., v pl. болѧре, граждане, властєле a p. Nejsou však doloženy v památkách ode všech těchto substantiv tvary plurálu s flexí kmenů souhláskových.

Stopy tohoto souhláskového skloňování v plurálu se zachovaly také u slov s příponami *-teljo-* (дѣла-

тєл҃ь atp.) a *-arjo-* (мытар҃ь atp.), o nich srov. výše v § 146 a dále v § 154.

153. V nom. sg. neuchovala všechna substantiva muž. rodu souhláskového kmene staré koncovky *-y* (z *-ōn* nebo *-ons*, nejasné*); některá velmi záhy přijala tvar ak. sg. za tvar nominativní: камъ, ale дьнь, ремень, степень, корень.

Skloňují se takto:

sg. nom.	камъ,	дьнь	pl.	— ,	дьне
gen.	камене,	дьне		каменъ,	дьнъ
dat.	камени,	дьни		каменьмъ,	дьньмъ
ak.	камень,	дьнь		камени,	дьни
lok.	камене,	дьне		каменьхъ,	дьньхъ
instr.	каменьмь,	дьньмь		каменьми,	дьньми

du. n.-a.-v. камени, дьни
g.-l. — , дьноу
d.-i. каменьма, дьньма.

154. V nom. pl. stará koncovka *-e* tohoto skloňování jest dosvědčena v památkách jen u slova дьнь a u substantiv na *-inъ*, *-arь*, *-tel'b*, jež se skloňují podle kmenů souhláskových jen v pl., srov. Zogr. и(ерѫса)л(и)м(л)ѣне Mr 1 5, галилѣане L 13 2, граждане L 19 14, самарѣне J 4 40, римл҃ѣне J 11 48, съвѣдѣтєл҃е L 24 48, дѣлатєл҃е L 20 10, 14, мытаре Mr 2 15, L 7 29, тѫжатєл҃е Mr 12 7, благодѣтєл҃е L 22 25, v Mar. мытаре Mt 9 10 a j., цѣре L 22 25, тѫжатєле Mr 12 7, жатєле Mt 13 39, съвѣдѣтєле L 24 48 a p.; stejné tvary jsou i v Assem., Sav., Cloz., Supr. a v Ostr.

Palatálnost souhlásek *ŕ* a *l'* ve tvarech na *-aŕe*, *-tel'e* byla sem jistě přenesena analogií podle tvarů jednotného čísla.

Substantiva s těmito suffixy vůbec podlehla v tvarech plurálních silnému vlivu kmenů na *-jo-* a *-o-* (v § 162 n.), třebaže zachovala staré tvary souhláskových kmenů kromě nom. pl. i v gen. pl.: srov. житєл҃ъ Zogr. L 15 15, тѫжатєл҃ъ Zogr. Mr 12 2, галилѣанъ Zogr. L 13 2, дѣлатєл҃ъ Mar. Mt 20 1.

6. *a*-kmeny muž. rodu.

155. Jak již bylo řečeno, *a*-kmeny jsou většinou žen. rodu. Náleží však k tomuto typu také poměrně nečetná skupina substantiv muž. rodu, a to:

*) Srov. Hujer, Slov. deklinace 36 n.

1. podstatná jména na *-a* jako слоѫга, владъıка, жжика, ближика (se suffixálním *-k-*), старѣишина (s příponou *-ina*), воıєвода, оубица, сѣчьца, ѣдьца, винопица, чародѣица (s příponou *-ica, -ьca* z *-ika, -ica*);

2. podstatná jména s příponou *-ja (-ija)*: дрѣводѣлъı, предътеча, юноша, калıи, сѫдıи, вѣтıн a p. a s příponou *-čija*: ловьчıи, кръмьчıи, къıигъчıи, сокачıи, шарьчıи, корабьчıи, самъчıи.

Pozn. O příponě slov ловьчıи, къıигъчıи a p. srov. Pogorělov, Образованіе именъ существительныхъ съ окончаніемъ -чи въ древнеболгарскомъ языкѣ, Varšava, 1914 (Изв. Варшав. универс.) a Sobolevskij v РФВ. 73, 1915, 402.

156. Skloňují se takto:

sg. nom.	воıєвода	pl. воıєводъı
gen.	воıєводъı	воıєводъ
dat.	воıєводѣ	воıєводамъ
ak.	воıєводѫ	воıєводъı
lok.	воıєводѣ	воıєводахъ
instr.	воıєводоıѫ	воıєводамı
vok.	воıєводо	= nom.

du. n.-a.-v. воıєводѣ
g.-e. воıєводоу
d.-i. воıєводама.

Tato substantiva *a*-kmenová, těsně spojená svými tvary s *a*-kmenovými substantivy žen. rodu, zachovala si staré koncovky i své zvláštní postavení mezi substantivy muž. rodu.

O instr. sg. typu воıєводѫ srov. dále v § 187.

Souhlásky *k, g* se před *ě* změnily v dat. a lok. sg. a v nom.-ak.-vok. du. druhou palatalisací v *c*, *d͡z* (владъıцѣ, слоѫсѣ).

7. O vzájemném působení *o*-kmenů, *jo*-kmenů, *i*-kmenů a kmenů souhláskových.

157. Substantiva s kmeny na *-o, -jo, -i* a s kmeny souhláskovými, sdružená ve vědomí mluvčího společným gramatickým rodem (mající stejnou shodu, kongruenci), měla také stejné koncovky v několika pádech. Tak substantiva *o*-kmenová i *jo*-kmenová měla několik společných koncovek, tvořilať původně jedinou skupinu: jsou to gen. sg. a nom.-ak.-vok. du. раба-коня, dat. sg. рабоу-коню, nom. pl.

рабн-коѣи, gen.-lok. du. рабоу-коѣю; *i*-kmeny a *jo*-kmeny se sblížily, protože měly stejné koncovky v nom., ak. a lok. sg.: гость-коѣь v nom. a ak., гости-коѣи v lok.; kmeny souhláskové měly od samého začátku některé koncovky společné s *i*-kmeny: v dat., ak. sg. a v ak. pl., гости-камени dat. sg., гость-камень ak. sg., гости-камени ak. pl. Kmeny na *-o* měly několik koncovek stejných s *u*-kmeny, jak jsme již viděli v § 138. — Lze proto pochopiti, že se u všech těchto kmenů velmi záhy jeví ve všech slovanských jazycích tendence postupně splývati v jedinou skupinu.

Pravděpodobně již v době praslovanské přešla některá *u*-kmenová substantiva k *o*-kmenům. Koncovka *-ъmь* v instr. sg. *u*-kmenů vytlačila dialekticky v jazycích západních a východních u *o*-kmenů starou koncovku *-omь*; *u*-kmenová koncovka vokativu přenesena byla k *jo*-kmenům: **końu* místo čekaného **końe*.

Rovněž asi již v době praslovanské nebo najisto v době prastaré podlehly souhláskové kmeny v jednotlivých pádech vlivu *i*-kmenů; jsou to tvary: instr. sg. каменьмь, dat. pl. каменьмъ, lok. pl. каменьхъ, nom.-ak.-vok. du. камени. Zbytky starších tvarů v dat. pl. a lok. pl. nalézáme v stsrb. a strus. památkách, také v staré češtině i v dial. slovenských a v slovinštině; v srb. listině bana Kulina z r. 1189 je градьмь = *gradam* z **gordjan-mъ*, дꙋбровьчамь = *dubrovčam* z **dubrovьčan-mъ*, v rcsl. Archangel. evang. z r. 1092 содомлѧмъ z **sodomljan-mъ*, v slovinštině je *Goričam* z **goričan-mъ*, v stč. lok. pl. *Dolas* z *Doľan-sъ*, *Vrbčas* z **V^{b}ŗbčan-sъ*, *Lužas* z **Lužan-sъ* a p. (srov. Gebauer, Hist. mluv. III, 1, 77 n.), v dial. sloven. lok. pl. *Topolčach*, *Oslach* ratd.; *-ja-* místo čekaného *-jǫ-* v lok. pl. vzniklo podle jiných pádů (**poljanmъ* > *poľamъ* dat. pl., *poljanmi* > *poľami* instr. pl.). Pravděpodobně jsou téhož původu i tyto tvary v srcsl. Miroslavově evang., жетелѣмь 81^{a}9 (Mt 13 30 = Assem. жателѣнемъ s *-emъ* z *-ъmъ*), гоморѣмь 350^{b}8; srov. také v Ostr. роꙋмѣхъ (Kozlovskij, Изслѣдов. 1, 75). V nejstarších stsl. památkách nenalézáme takových tvarů; proto nelze pochybovati o tom, že v jazyce cyr.-met. nebyly.

Pozn. Srov. přehled dokladů a výkladů tvarů typu *Dolas* od Flajšhanse ve Sborníku Zubatého *MNHMA*, 1926, str. 17—37 a

k tomu o sloven. dial. tvarech *Topoľčach, Oslach* a p. u Vážného ve Sborníku Matice Slovenskej 1, 1923, 114 n. a 4, 1926, 80 n.

158. Vzájemné sbližování různých skloňovacích typů substantiv muž. rodu, totiž přenášení koncovek od jednoho typu k druhému, projevuje se i v stsl. památkách. Pro vzájemný vliv *o*-kmenů a *u*-kmenů byly doklady uvedeny již dříve v § 140—144.

U souhláskových kmenů muž. rodu se šířil dále *vliv i-kmenů muž. rodu.* Poměr tvarů *i*-kmenových, nom. sg. **гость**: ak. sg. **гость**, působil i na poměr souhláskového typu **камъı**: **камень**, takže vznikl nom. sg. **камень** atp. A jak jsem již připomněl v § 153, slova **день**, **ремень**, **степень**, **корень** vůbec nemají tvaru nom. sg. na *-y* a u subst. **камъı**, **пламъı** se zachovaly tyto tvary jen v Supr.: **пламъı** 159 17, **камъı** 243 6—7, 276 1, 300 4, 301 5, 444 14. V nejstarších textech evangel. je nom. sg. **камень** Mt 24 2 v Mar., Assem., Mr 13 2 v Mar. a Zogr. a j., můžeme tedy předpokládati, že byl tento tvar v jazyce cyr.-met.; také je v Ps. Sin., v Euch. Sin. a v Cloz.

Supr., který má v nom. sg. tvar na *-y*, užívá tohoto tvaru i pro ak. sg.: **и камъı великъ възложити на прьси** 104 27 atp. (srov. 154 2, 338 28), stejně **пламъı** ak. sg. 164 9, 435 3.

159. Poměr gen., dat. a ak. sg. u *i*-kmenů, **гости**: **гости**: **гость**, měl vliv na poměr těchto pádů u kmenů souhláskových (**камене**: **камени**: **камень**), takže se objevil nový tvar gen. sg. na *-i* místo starého gen. sg. na *-e*: **камени** m. **камене**. V nejstarších textech evangel. se obyčejně zachovává tvar starý na *-e*; tento tvar bývá i v jiných památkách, v Ps. Sin., v Euch. Sin. a v Cloz.; gen. sg. **дьне** bývá často i v Supr. Avšak již v nejstarších textech evangelií se ojediněle objevuje i nový tvar na *-i*: **дьни** Mt 25 13 v Mar., Zogr., Mt 24 38 v Assem. V Ps. Sin. je **камени** 18 11, 20 4, 80 17, **дьни** 95 2, v Supr. **камени** 49 27, **дьни** (**дни**) 375 6, 429 17 a j. Patrně jazyk cyr.-met. neznal ještě tohoto nového tvaru na *-i*; objevil se později, snad jen v nářečích stsl. v 11. stol.

160. Táž koncovka *-i* místo starého *-e* přešla analogií i do lok. sg.; srov. poměr nom. sg. **гость**: gen. sg. **гости**: dat. sg. **гости**: ak. sg. **гость**: lok. sg. **гости**: instr. sg. **гостьмь** a paralelní poměr nom. sg. **камень** (velmi záhy vzniklého místo starého **камъı**): gen. sg. **камене** (jenž přijal současně s lok. sg. nový tvar na *-i*): dat. sg. **камени**: ak. sg. **камень**: lok. sg.

каменє : instr. sg. каменьмь. Tvar lok. sg. каменн jest v Mar. Mr 13 2, v Zogr. Mt 7 25 atd., дьнн v Mar. Zogr., Assem. Mt 24 36 a j., камні v Ps. Sin. 39 3. Tento tvar камнн vznikl pravděpodobně analogií podle день : дни (z дьни): srov. rus. *камень-камня - камню* atd. (jinak Leskien, Handb.[5] 70).

Poez. Instr. sg. дьнмь v Supr. 292 24, дьньмь ib. 537 30 (srov. v srcsl. evang. Miroslavově дьнию 195[a] 5—6, L 21 37) nesouvisí asi se skloňováním souhláskových kmenů; vznikl pravděpodobně podle ноштиьмь ve výraze ноштиьмь и дьньмь.

161. Starý tvar nom. pl. na *-e* u slova дьнь má paralelní tvar дьньіє nebo дьниіє: srov. Mt 24 22 v Mar. дъньє, Zogr. дьнє, ale častěji v Mar. i v Zogr. дьниє (дьньє): Mt 9 15, Mr 2 20 a j.; дьньіє (дьниіє) jest také v cyrilských textech evang., v Sav. a Ostr., a v Ps. Sin. V Ostr. jest také мъітарніє 58[b].

V Ps. Sin. se užívá kromě toho v nom. pl. i tvaru дьні, t. j. ak. pl.: 77 33, 89 9, 101 4.

Starý tvar gen. pl. дьнъ, денъ jest doložen v památkách hojně, srov. Mr 9 2 v Mar., Zogr., L 13 14 v Zogr., Mar. a j., v Ps. Sin. 93 13 денъ, v Euch. Sin. 103[a] денъ (bis) a j., v Cloz. 901 (дьнь), 904, v Sav. 138[b] дн̂ъ a j., v Ostr. 11 дьнъ. Avšak nový tvar na -ни (-ьи, -и) bývá již i v nejstarších památkách: дьнни Mt 11 12, 24 29 v Mar., Zogr., дьнєи L 5 17 v Mar., Zogr. (дьнні), дьньи v Ps. Sin. 22 6, 20 5 a j.

Podle tvaru nom. pl. a gen. pl. vidíme, že substantivum дьнь podléhá více vlivu *i*-kmenů než jiná substantiva muž. rodu s kmenem souhláskovým. S tím souvisí snad ještě i gen.-lok. du. дьнню v Sav. 92 (Mt 26 2); starší tvar дьнѹ je doložen v Mar., Zogr. Mt 26 2 a j.; v Assem. jest дьню Mt 26 2. V Supr. je stejný tvar na -ню u slova ѥлень : ѥленію 224 3, 22.

162. Mnohem menší vliv na souhláskové kmeny muž. rodu měla *o-kmenová* a *jo-kmenová substantiva muž. rodu.* Nicméně i tento vliv zanechal stopy, a to hlavně u těch substantiv, jež se skloňují jako kmeny souhláskové jen v množném čísle.

V singuláru se slova ta skloňovala buď jako *o*-kmeny (slova se suffixem *-inъ* v sg.) nebo jako *jo*-kmeny (slova se suffixem *-tel'b*, *-arь*).

U těchto druhých jejich tvary typu конь v sing. snadno mohly způsobiti vliv *jo*-kmenů na tvary množného čísla. Vskutku bývají vedle tvarů typu тѫжатєлє (-єл̂є), мъітарє (srov. dříve

v § 154) v památkách zřídka v nom. pl. tvary na *-i*, přenesené analogií z *o*-kmenů a *jo*-kmenů (**вогн**, **конн**), srov. v Ps. Sin. **съвѣдѣтелі** 26 12, v Zogr. **мытари** L 3 12, **цр҃и** (t. j. **цѣсари**) L 10 24, v Mar. **цр҃и** Mt 17 25, v Assem. a Sav. **мытари** Mt 5 46, 47, v Ps. Sin. **цр҃і** 2 2, 47 5 a j.

163. V gen. pl. se vlivem týchž substantiv *jo*-kmenových objevil tvar na *-ъ* vedle starého tvaru na *-ъ̀*, srov. **житєлъ** v Zogr. L 15 15, **тѫжатєлъ** ib. Mr 12 2, **дѣлатєлъ** v Mar. a Assem. Mt 20 1, ale i **дѣлатєл҃ь** v Zogr. Mt 9 37, L 10 2, v Supr. 553 7, **дѣлатєль** v Mar. i Assem. L 10 2 a Sav. 150 (Mt 20 1), **оучитєл҃ь** v Zogr. L 2 46, v Supr. 323 28, **родитєл҃ь** v Supr. 338 15 a j., **съвѣдѣтєль** v Cloz. 72, **гонитєл҃ь** v Supr. 527 2, **мытар҃ь** v Zogr. L 5 29 atd.

164. Dat. pl. na *-emъ* v památkách, v nichž se vokalisuje *ъ* v *e*, lze považovati jen za fonetickou změnu starého *-ьmъ*, srov. Zogr. **дѣлатєл҃емъ** Mt 13 30, L 20 10, ib. **съвѣдѣтєл҃емъ** Mt 26 60, **цѣсаремъ** v Mar. a Zogr. L 21 12 atp.

V ak. pl. vznikla koncovka *-ę* analogií podle **коньмь** atd. místo žádaného *-i*, srov. **дѣлатєл҃мь** Zogr. a Mar. Mt 9 38, L 10 2, 20 16, **цѣсарѧ** v Mar. Mt 10 18 a **цр҃ѧ** Zogr. ib., **приѣтєлѧ** v Euch. Sin. 80^{b} a **цр҃ѧ** ib. 5^{b}, **цр҃ьѧ** (= **цѣсарѧ**) v Ps. Sin. 104 14 a j., **дѣлатєлѧ** Sav. 150^{b} (Mt 20 8).

V instr. pl. bývá u těchto slov na *-arь* a *-el'ь* obyčejně koncovka *-y*, vlastní *o*-kmenům, srov. **дѣлатєлъı** Assem. 161, Mar. Mt 20 2 (v mladší části Zogr. **-ли**), **родитєлъı** L 21 16 v Mar., Zogr., Assem., **съвѣдѣтєлъı** v Euch. Sin. 93^{b}, **мытаръı** v Sav. 35^{b}, **сѧтитєлъı** Supr. 246 12 atp., srov. v Zogr. **дьнъı** J 2 19, 20, Mr 14 58.

Avšak najde se též instr. pl. s koncovkou *-i*, vlastní *jo*-kmenům, srov. **мытари** v Zogr. L 5 30, Mr 2 16 a v Mar. Mt 9 11, Mr 2 16, L 5 30, **родитєли** v Sav. 130^{b} (L 21 16). V Ostr. jsou jen tvary na *-i*: **мытари** 65, 92^{b}, **властєли** 96, **дѣлатєли** 267—8, **родитєли** 225.

Instr. pl. na *-y* jest starší analogický tvar; vznikl podle *o*-kmenů, protože se původně shodovaly *o*-kmeny s kmeny souhláskovými v gen. pl.: **мытаръ**, **родитєлъ** a **братъ**, **лѣкъ** a p.; srov. **дьнъı** v Zogr. Mr 14 58, J 2 19, 20. Tvar na *-i* vznikl asi později, když se vůbec přiblížilo skloňování slov na *-tel'ь*, *-arь* ke skloňování *jo*-kmenovému.

V lok. pl. jest doložen vliv *jo*-kmenů na slova se suffixem *-tel'b*, *-arь* jen ve tvaru **латєліхъ** (= **лаштєлиχъ**) m. **лаштєльχъ** v Ps. Sin. 929.

165. Slova s příponou *-inъ* v sing., jež náležejí v plur. ke kmenům souhláskovým (srov. § 152), podlehla vlivu *o*-kmenů i v tvarech plur. To lze snadno vysvětliti tím, že se shodovala tato slova s *o*-kmeny v tvarech sg. a rovněž v gen. pl., **граждан̑ъ** a p. jako **чловѣкъ** a p.

Nejdříve se asi objevil tento vliv v instr. pl., srov. výše v § 164 **мытарꙑ**, **родителꙑ** atp., také **дьнꙑ**. Stejně u slova **исполинъ** jest instr. pl. **исполꙑ** v Euch. Sin. 52^{b}, u **властєлинъ** je **властєлꙑ** v Mar. a Zogr. L 78, u **роумин̑ъ роумꙑ** v Supr. 43314. Potom se rozšířil vliv *o*-kmenů i na jiné pády; v akk. pl. podle **чловѣкꙑ** atp. vzniklo **жидовꙑ** (v Supr. 53821), v nom. pl. **жидови** (v Euch. Sin. 48^{a}, srov. **жидовє** v Zogr., Cloz., Supr.), **єтіопѣни** (v Ps. Sin. 719, Pogod. **єѳнwплѣнє**) podle **чловѣци**, **тр̑жи** atp., v dat. pl. **жидовомъ** (Supr. 43821) podle **чловѣкомъ** atp. (srov. také v Cloz. 98 **кр̑стьѣномъ**). V lok. pl. podle **чловѣцѣχъ** vzniklo **жидовѣχъ** (Supr. 40618). Podle poměru, nom. sg. **чловѣкъ**: nom.-ak. du. **чловѣка**, vznikl k **болшринъ** nom.-ak. du. **болшрина** (Supr. 19518). Co se týče skloňování slova **исполинъ** — **сполинъ**, srov. ještě také doklad **споловъ** gen. pl. v Supr. 48510 s koncovkou *-ovъ* přenesenou od *u*-kmenů.

Ovšem nemáme dostatečných důvodů, abychom kladli takové tvary jako nom. pl. **жидови** nebo **єтіопѣни**, dat. pl. **жидовомъ** do jazyka cyr.-met.

166. *i*-kmeny muž. rodu tvořily, jak jsme viděli, poměrně nečetnou skupinu slov; v některých pádech měla tato substantiva stejné koncovky jako substantiva *jo*-kmenová, t. j. typu **коньнь**: v nom. sg. a ak. sg. **гость** a **коньнь**, v lok. sg. **гости** a **коньни**. V stsl. nářečích 10. a 11. stol., v nichž se každé silné *ь* změnilo v *e*, počet těchto společných koncovek vzrostl o instr. sg. **гост-ємь** z *gost-bmь* a **кон̑-ємь**, dat. pl. **гост-ємъ** z *gost-bmъ* a **кон̑-ємъ**.

Proto lze pochopiti sbližování obou skloňování, skloňování *jo*-kmenového a *i*-kmenového, a jejich postupné splývání; vrchu v tomto zápase dvou typů od samého začátku nabývá typ **коньнь**, zastoupený větším počtem slov a spojený v mnoha tvarech s typem **рабъ**, také četně zastoupeným.

167. V stsl. památkách ukazují v l i v *jo-kmenů* n a *i*-k m e n y tyto doklady.

Slovo *ognь* (srov. lat. *ignis*, gen. sg. ѻгнѝ v Supr. 226 3, instr. sg. ѻгнь́мь v Sav. 34 Mt 8 14, 147[b] Mr 1 16, 17) přešlo v nářečích 10. a 11. stol. ke skloňování *jo*-kmenovému, jak ukazují doklady: nom. sg. ѻгнь́ v Zogr. Mr 1 31, instr. sg. ѻгнѥ́мъ v Zogr. Mr 1 30, gen. sg. ѻгнѣ v Mar. L 12 49, Ps. Sin. 67 3, Supr. 260 30, ѻгнѝ Zogr. L 12 49, Supr. 82 11, dat. sg. ѻгню Supr. 5 24, lok. sg. ѻгнѝ (s palat. *ń*!) Supr. 5 21.

Srov. také gen. sg. ѻгна v Ps. Sin. 28 7, dat. sg. ѻгнꙋ v Supr. 263 12.

Od slova *zvěrь* je v Supr. gen. sg. звѣрѣ 44 28–29 a j.

Od slova *gospodь* jest doložen velmi záhy gen. sg. г҃ѣ (господѣ) v Zogr. Mr 12 30, L 1 45, dat. sg. г҃ю (господю) v Mar. a Zogr. J 6 23, v Assem. L 17 5, stejně v Ps. Sin., v Euch. Sin. pravidelně г҃ю (v. Lang II, 4).

To, že se často užívá tvarů gen. sg. господи a potom господѣ (= господа), dat. sg. господю ve spojení s následujícím бога, богоу, dobře vysvětluje, proč vznikly tvary господа gen. sg. a господоу dat. sg., srov. г҃а v Mar. (často), v Ps. Sin. (4krát, srov. glosář Severjanovův), v Euch. Sin. (důsledně, srov. Lang II, 3 n.), Sav. 149 (Mt 4 7), г҃оу v Sav. 60 (L 14 21), 149 (Mt 4 10) i v Supr. 151 3, 161 6 a j.

Další stupeň v historii tvaru dat. sg. tohoto slova jest ten, že za koncovku *-ju* nastupuje nová koncovka *-evi*, vzniklá podle *-ovi* u *u*-kmenů a *o*-kmenů (srov. § 141 a 171); tvar г҃ѥви (господѥви) jest v Mar., Zogr., Sav. L 17 5, v Ps. Sin. 35 a j., v Euch. Sin. 59[a], v Assem. L 2 23, Supr. 70 21, 90 27 a j.

V Cloz. jest пѫтоу 62, ale není doložen ani tvar na *-ju* v dat. sg., ani gen. sg. na *-ja*.

V památkách, které nevokalisují silné *ъ* v *e*, jako v Sav. a v Ostr., mezi doklady vlivu *jo*-kmenů lze počítati i d a t. p l. na *-emъa* l o k. p l. na *-echъ* (vzniklý podle tohoto dativu) m. čekaných na *-ъmъ* a *-ъchъ*, srov. v Sav. 147[b] Mr 1 18 (s -мь m. -мъ) a Ostr. 280 людѥмъ, v Sav. людѣхъ 32 Mt 4 23, 92 Mt 26 5, jež ukazují, že v stsl. nářečí, projevujícím se v Sav. i v předloze Ostr., mohlo býti i пѫтѥмъ, пѫтѣхъ a p.

168. Zvláštní zmínky zasluhují tvary *i*-kmenů лакъть, пѣчать, ногъть, jež mají podobu tvarů *o*-kmenových. V Zogr., Sav. a Ostr. jest gen. pl. лакътъ J 21 8, stejně v Supr. 5 10,

173 24–25, 230 13, v Mar. J 21 8 лакть, v Supr. instr. pl. лакть 502 17, 567 25, v Euch. Sin. gen. pl. ноготь 36[b] (srov. v Supr. ногъти 117 27), v Supr. instr. pl. ногъть 113 30, v Cloz. dat. pl. печатомъ 915, 918 (srov. печатьмь v Supr. 452 22).

Tato slova původně pravděpodobně patřila k souhláskovým kmenům, srov. nom. pl. печате v Supr. 452 20. Proto je pak tvar gen. pl. лакъть (*ногъть, *печать) tvarem starým; tvar ten dal podnět k utvoření instr. pl. na *-y* (srov. dříve v § 164, jako дьнъı, мъıтаръı atp.), srov. i dat. pl. печатомъ (v. výše) a nom. pl. печати v Cloz. 913.

169. Zároveň s doklady o vlivu *jo*-kmenů na *i*-kmeny nalézáme také doklady vlivu opačného. V nom. pl. *jo*-kmenů bývá místo starého tvaru na *-i* také někdy tvar s koncovkou *-ije*, srov. v Ostr. мъıтарие 58[b] bis, v Supr. стражие 134 5, 184 26, v mladší části Zogr. вождие Mt 23 16, 24. V gen. pl. podle гостеи z **gostьjь* vzniklo врачеи v Assem. Mr 5 26. V instr. pl. podle гостьми vzniklo i оукроими v Assem. J 11 44 s и z *jь*, зълодѣими v Supr. 92 22–23.

V instr. sg. místo starého *-emь* vzniklo *-ьmь* a v dat. pl. místo *-emъ* pak *-ьmъ*. Doklady toho se hlavně týkají těch dvou památek, které nevokalisují silné *ь*, t. j. Sav. a Supr.: v Sav. оцьмь instr. sg. 25[b] J 14 21, ножьмь instr. sg. 96[b] Mt 26 52, дѣлатєльмъ dat. pl. 46[b] (bis, Mt 21 40, 41), лъжъмъ (adj.) dat. pl. 111[b] Mt 26 60; v Supr. instr. sg. отьцьмъ 310 8, отьцьмь 342 8, плачьмъ 530 9, вьпльмъ 276 13–14, dat. pl. манастъıрьмъ 293 29, отьцьмъ 284 10. Doklady z Ostr. оукроимъ instr. sg. (140 J 11 44) a z Ps. Sin. олѣимъ instr. sg. 44 8, 103 15 vznikly pravděpodobně fonetickou změnou (asimilací), — srov. totéž u substantiv střed. rodu v § 176.

170. Slova typu отьць, кънязь, jak jsme již viděli v § 148, lišila se původně od *jo*-kmenů jen ve vok. sg. Tento tvar spojoval slova ta s *o*-kmeny; později však — v 11. stol. — k tomu přistoupil moment nový, totiž ztvrdnutí *c*, *d͡z*, čímž vznikly paralelní tvary *otьc* a *rab* v nom. i ak. sg. (po ztrátě jerů), *otca* z (*otьca*) a *raba* gen. sg., *otcu* (z *otьcu*) a *rabu* dat. sg., *otci* a *rabi* nom. pl., *otьc* nebo *otec* a *rab* gen. pl., *otcy* (z *otьci*) a *raby* instr. pl. (srov. старьцъı Mt 27 41 v Mar.). Tak lze pochopiti vznik tvaru ak. pl. zakončeného na *-y* místo starého na *-ę*: пѣнязъı v Mar. J 2 15 (v Zogr. пѣнязѧ).

Na druhé straně v některých nářečích 11. stol. nalézáme za starý tvar vok. sg. u těchto slov nový tvar na *-u* podle *jo*-kmenů, srov. **кнадоу** v Supr. 156 8.

171. Již v § 139 n. jsme viděli, že se *u*-kmeny velmi záhy smísily s *o*-kmeny a poskytly při tom *o*-kmenové flexi některých svých charakteristických tvarů, jako *-ovi* v dat. sg., *-ove* v nom. pl., *-ovъ* v gen. pl. Paralelně s těmito koncovkami u *o*-kmenů a *u*-kmenů vyskýtají se i u substantiv *jo*-kmenových koncovky *-evi* v dat. sg., *-eve* v nom. pl., *-evъ* v gen. pl.

Srov. dat. sg. **мѫжевн** v Mar., Zogr. L 1 27, Zogr., Assem. L 6 8, Ostr. 269^{b}, Sav. 32^{b} (bis, Mt 7 24, 26), Supr. 95 23, **врачевн** v Euch. Sin. 84^{a}, Supr. 361 5, **ѣесарєвн** v Zogr. Mr 12 14, 17 aj., **ѩєвн** (= **ездравѩєвн**) v Zogr. J 1 31, Ostr. 260^{b}, **винарєвн** v Mar. L 13 7, Ostr. 289, **братарєвн** v Sav. 110^{b} J 18 16, **благодѣтєѩєвн** v Supr. 493 11. Nom. pl. na *-eve* jest doložen jen v Supr.: **змиєвє** 77 5, 227 29, 229 24, **зноєвє** 172 29. Gen. pl. na *-evъ* je v Zogr., Sav. **врачєвъ** Mr 5 26, v Supr. **врачєвъ** 559 11, **зноєвъ** 301 24, **змиєвъ** 467 3.

Lze souditi, že se v některých případech zachovala stará forma s koncovkou *-evi* v dat. sg., *-evъ* v gen. pl., jež náležela starým kmenům na *-ju-* (**мѫжевн** v Mar., Zogr., Assem. a Sav., **врачевн** v Euch. Sin., **врачєвъ** Zogr. a Sav.).

Pozn. Srov. o této otázce A. Meillet, Les vocatifs slaves du type *mąžu* v MSL. 20, 1918, 95—102.

II. Podstatná (a přídavná) jména střed. rodu.

172. Původně se rozlišovaly dvě skupiny podstatných jmen středního rodu: 1. jména s kmenem souhláskovým (*-n-*, *-t-*, *-s-*), 2. jména s kmenem zakončeným na *-o-*, *-jo-*.

Ale v pozdějším vývoji těchto substantiv vznikaly také rozdíly mezi kmeny na *-n-* a *-t-* a kmeny na *-s-* i mezi *o*-kmeny a *jo*-kmeny.

Kmeny na *-s-* byly v nom.-ak.-vok. sg. zakončeny na *-o* (z *-os*): *slovo*, stejně jako *o*-kmeny *(selo)*; v té shodě byl podnět pro vliv početnější skupiny *o*-kmenové na tyto *s*-kmeny; kmeny

pak na *-n-*, *-t-*, lišící se v nom.-ak.-vok. sg. od *s*-kmenů a *o*-kmenů (a *jo*-kmenů) střed. rodu, více souvisely se souhláskovými *n*-kmeny muž. rodu stejnými koncovkami v ostatních pádech, a proto mohly i je zasáhnouti některé vlivy, kterým podléhaly souhláskové kmeny muž. rodu. Ostatně shoda v koncovce nom.-ak.-vok. pl. (*-a*) těchto substantiv (na *-t-*, *-n-*) s *o*-kmeny střed. rodu také umožňovala vliv těchto *o*-kmenů.

Rozdíly mezi *o*-kmeny a *jo*-kmeny střed. rodu byly takové, jako mezi *o*-kmeny a *jo*-kmeny muž. rodu, srov. instr. sg. **коньмь**, **полемь** a **рабомь**, **селомь**, lok. **кони**, **поли** a **рабѣ**, **селѣ**, gen. pl. **конь**, **поль** a **рабъ**, **селъ**, dat. pl. **коньмъ**, **полемъ** a **рабомъ**, **селомъ**, lok. pl. **коньхъ**, **полихъ** a **рабѣхъ**, **селѣхъ**, instr. pl. **кони**, **поли** a **рабы**, **селы**, dat.-instr. du. **конема**, **полема** a **рабома**, **селома**. Proto skloňování *o*-kmenů stř. rodu bylo těsně spojeno se skloňováním *o*-kmenů muž. rodu. Tedy *o*-kmenová substantiva střed. rodu typu *selo* mohla býti zasažena týmiž analogickými vlivy, kterým podléhala substantiva *o*-kmenová muž. rodu typu *rabъ*, a stejně slova typu *pol'e* mohla částečně podléhati stejným vlivům jako slova muž. rodu typu *koń*.

1. *o*-kmeny střed. rodu.

173. Tato podstatná jména jsou nejčetnější skupinou jmen středního rodu. Náležejí sem:

1. podstatná jména (substantiva) střed. rodu s příznakem (thematickým vokálem) *e/o*, jako **вѣко**, **гнѣздо**, **иго**, **мясо**, **перо**, **село** a p.;

2. podstatná jména střed. rodu s příponami *-to-*, *-bstvo-*, *-dlo-*, *-ko-*, *-vo-*, *-ro-*, *-lo-*, *-mo-*, *-no-* jako **блато**, **длато**, **шито**, **пѫто**, **врата** pl. t., **злато**, **жито** (s příponou *-to*); **божьство**, **цѣсарьство**, **юстьство**, **лѫкавьство**, **рождьство** a p.; **чрьнило**, **грълo**, **кадило**, **крило**, **рало**, **ръло** a p.; **сѣчиво**; **бедро**, **шдра** pl. t., **юзеро**, **ребро**; **число**, **масло**, **весло**; **рамо** (srov. ak. du. **рамѣ** Mar. L 15 5, lok. du. **рамоу** Supr. 80 19), **колѣно**, **сѣно**, **стегно**, **зрьно** a p.;

3. přídavná jména (adjektiva) v tvarech středního rodu s příznakem *e/o* a s příponami *-to-*, *-do-*, *-ko-*, *-vo-*, *-ro-*, *-lo-*, *-no-*, uvedená dříve v tvaru muž. rodu v § 136;

4. řadové číslovky (numeralia ordinalia) v tvarech střed. rodu, uvedené dříve v § 136.

174. Skloňují se takto:

sg.	nom.-ak.-vok.	**сєло**	pl. **сєла**
	gen.	**сєла**	**сєлъ**
	dat.	**сєлоу**	**сєломъ**
	lok.	**сєлѣ**	**сєлѣхъ**
	instr.	**сєломь**	**сєлы**
du.	n.-a.-v.	**сєлѣ**	
	g.-l.	**сєлоу**	
	d.-i.	**сєлома.**	

V lok. sg. i pl. a také v nom.-ak.-vok. duálu před *ě*, vzniklým z původní dvojhlásky, *k* se měnilo druhou palatalisací v *c*, *g* v *dz*, *ch* v *s*: **вѣцѣ** (**вѣцѣхъ**) od **вѣко**, **нзѣ** od **иго**, **пазоуѣ** od **пазоухо** (srov. Supr. **подъ обѣ пазоуѣ** 263 30).

V celku zachoval tento typ *selo* dobře staré koncovky. Hořejší paradigma platí stejně pro jazyk cyr.-met., jako pro nářečí 10. a 11. stol., pronikající do nejstarších stsl. památek. Jen v Supr. bývá v instr. sg. koncovka *-ъmь*, patrně přenesená analogií ze skloňování *o*-kmenového muž. rodu (původně vlastní *u*-kmenům), jako **врашънъмъ**, **дѣлъмь** a j., uvedeny již v § 142. Doklady ty jsou příznačné pro nářečí Supr., ať je jakkoliv lokalisujeme.

Doklady v Ostr., jako **дѣлъмь**, **сътъмь** (a **словъмь** u původního *s*-kmenu — srov. § 142 a 179), lze právem pokládati za rusismy; doklady v Praž. zl. **дрѣвъмъ же книжънъмъ** II^{b} 10–11 jsou čechismy.

V Supr. jest doložen také dat. pl. **словъмъ** 312 14 (u původního *s*-kmenu, jenž přešel k *o*-kmenům) a dat.-instr. du. **крилъма** 458 7; možná však, že druhý doklad jest jen nahodilý; **словъмъ** snadno může býti přepsání.

2. *jo*-kmeny střed. rodu.

175. Sem náležejí:

1. podstatná jména střed. rodu s příponou *-jo-*, jako **полѥ**, **морѥ**, **жѧѥ**, **ложѥ** a p., a s příponou *-bje*, jako **врьниѥ**, **вѣниѥ**, **зелиѥ**, **копиѥ**, **камениѥ** a p.;

2. přídavná jména s příponami *-jo-*, *-bjo-* v tvarech střed. rodu (srov. je v muž. rodě v § 146);

3. číslovka **третии** v tvarech střed. rodu: **третиѥ**.

Skloňují se takto:

sg. n.-a.-v.	**полѥ**,	**знамєниѥ**	pl.	**поля**,	**знамєния**
gen.	**поля**,	**знамєния**		**по̂лъ**,	**знамєнии**
dat.	**полю**,	**знамєнию**		**полюмъ**,	**знамєниюмъ**
lok.	**по̂ли**,	**знамєнии**		**по̂лихъ**,	**знамєнихъ**
instr.	**полюмь**,	**знамєниюмь**		**по̂ли**,	**знамєнии**

du. n.-a.-v. **по̂ли**, **знамєнии**
g.-l. **полю**, **знамєнию**
d.-i. **полюма**, **знамєниюма**.

Podle toho typu se skloňují též podstatná jména stř. rodu zakončená na *-e* ze staršího *-o* po *c*, jež vzniklo třetí palatalisací z *k*, jako **лице** (z **liko*), **сьрдьце** (z **sʰr̥dьko*) a p.

176. Za **и** může býti před *j* ovšem také **ь** jako i v jiných tvarových kategoriích (viz v hláskosloví § 53 n.): **знамєньѥ**, **-ьꙗ** atd.

Pravděpodobně jest fonetického původu instr. sg. **подрѣжанимъ** Ps. Sin. 34 16, **писаньмь** Cloz. 55, **хотѣнимь** ib. 197, **оутврьжденїимъ** Supr. 52 12, **каменимь** ib. 74 1–2 a p., stejně dat. pl. v Supr. **съгрѣшенимъ** 390 12, **милосрьдїимъ** 490 15 a p. Tvary ty vznikly asimilací samohlásek; **-ии-** se pak stahuje v **и**: **блисцанимь** Cloz. 821, **подражанимъ** Supr. 83 20–21, **пришьствимъ** ib. 306 22–23; srov. rovněž **-и-** z **-ии-** v lok. sg. **въ тръпѣни** a p. (v. v hláskosloví § 58 n.).

Jiné odchylky od uvedených tvarů paradigmatických jsou morfologického původu. Asociací s muž. *jo*-kmeny, jež mohly míti v dat. sg. také koncovku *-evi* (v. § 167), lze vysvětlovati doklad **морєви** v Supr. 412 6–7. Stejně lze vysvětlovati tvary podoby tvarů *i*-kmenových: srov. v Zogr. instr. pl. **оржьми** Mr 14 48, v Supr. **оученими** 96 17–18, **цѣсарьствими** 232 2, v Supr dat.-instr. du. **плещьма** 469 11.

3. *s*-kmeny střed. rodu.

177. Těchto jmen není mnoho: **чюдес-**, **лютес-**, **колес-**, **небес-**, **словес-**, **дивес-**, **дрѣвес-**, **истес-** (**истеса** ‚ledviny'), **очес-**, **ушес-** (srov. Meillet, Études sur l'étymol. 356 n.).

Jejich skloňování:

sg. nom.-ak.-vok.	слово	pl. словеса
gen.	словесе	словесъ
dat.	словесн	словесьмъ
lok.	словесе	словесьхъ
instr.	словесьмь	словесы

du. n., a., v. тькласи (словескъ)
g., l. словесоу
d., i. —

178. Za velmi starý tvar jest pokládati koncovku *-y* v instr. sg. (словесы Zogr. a Mar. Mt 12 37, L 23 9, Ps. Sin. 108 3, нѣсы ib. 112 4 a p.), — srov. tvar дьнь a p. v § 164.

Několik koncovek společných těmto podstatným jménům střed. rodu a jménům muž. (a žen.) rodu souhláskového kmene umožňovalo, aby u jmen typu *slovo* vznikaly nové koncovky, jež byly přeneseny analogií nejdříve k podstatným jménům muž. (typu *kamy* atd.) a odtud potom i k těmto jménům typu *slovo*.

Tak vedle starého gen. sg. s *-e* bývá též tvar s *-i*: словеси Assem. Mt 22 46, небеси Ps. Sin. 77 26, 84 12 (нѣси), Euch. Sin. 11^{b} a j. Rovněž v lok. sg. bývá *-i*: словеси Mar. a Assem. J 8 31, Sav. 90^{b} Mt 25 19, небеси (нѣси) Assem. Mt 24 30 a j., очеси Assem. Mt 7 3, 4, v Ostr. тькласи 62^{b} (vedle tvaru тькоу 61^{b}, který je podle *o*-kmenů a zde původní), v Ps. Sin. нѣси 10 4 a j., колеси 76 19, тькласи 90 10, v Euch. Sin. тькласи 8^{a}, 44^{b}, v Supr. колеси 88 23—24, небеси 64 6 a j., дрькласи 400 13, словеси 278 11, чоудеси 35 12, тькласи 261 22.

179. Na druhé straně se stýkala také substantiva typu *slovo* s *o*-kmeny střed. rodu nejen stejnými tvary v nom.-ak.-vok. sg. nýbrž i obdobnými tvary v nom.-ak.-v. pl. a v instr. pl. (*sloves-a, sloves-y* jako *sel-a, sel-y*). Proto záhy působily *o*-kmeny střed. rodu na substantiva typu *slovo*. Tento vliv se projevoval nejprve přenášením koncovek *o*-kmenů k tomuto typu: srov. nom.-ak.-vok. du. тькласкъ Supr. 14 5, 24 a j. vedle starého typu тькласи ib. 270 28 — podle селъкъ.

Avšak na tom vliv *o*-kmenů nepřestal; poměr tvarů село : села : селоу : село : селъкъ : селомь : села atd. změnil i starý poměr слово : словесе : словеси : слово atd. v nový слово : слова : словоу : слово : словъкъ : словомь atd. Jednotlivé tvary této nové

flexe jsou doloženy v památkách, srov. u slova *oko* již v Mar. a Zogr. instr. sg. **окомь** Mr 9 47, lok. sg. **оцѣ** Mt 7 3 (dvakrát), 4, v Assem. gen. sg. **ока** Mt 7 5, v Ps. Sin. gen. sg. **ока** 16 8 a instr. sg. **окомь** 100 5, v Euch. Sin. **окомь** 15[a], 93[b].

Dále k subst. *slovo* jest instr. sg. **словомь** Mt 22 15 v Mar., Sav. a Assem. (-**омъ**), v Euch. Sin. 13[a] a j., v Supr. 10 9, 11 27 a m. j., dat. sg. **словоу** v Sav. 43 Mt 19 11, v Supr. 24 2 a j., gen. sg. **слова** v Supr. 412 8 a j., srov. také dat. pl. **словѣмъ** m. **словомъ** v Supr. (srov. § 174).

K subst. *nebo* jest v Mar. a Zogr. dat. sg. **небоу** Mt 11 25 a j., v Ps. Sin. **нѣоу** 88 30, v Supr. **небоу** 28 7, v Zogr. instr. sg. **небомь** Mt 5 34 (v Mar. **нѣмь**).

Od subst. *ucho* jest dat. sg. **оусоу** v Mar. a Zogr. L 12 3, v Ps. Sin. 17 45; od subst. *čudo (čjudo)* dat. sg. **чюдоу** v Ps. Sin. 70 7, **чоудоу** v Supr. 563 21; od subst. *kolo* gen. pl. **колъ** v Supr. 80 26.

Subst. *drěvo* má v nejstarších textech jen tvary *o*-kmenové, ale v Supr. jest také **дрѣвеси** (lok. sg.) 400 13, **дрѣвеса** 158 29, **дрѣвесемъ** 158 30, **дрѣвесы** 159 1–2 a j. vedle **дрѣва** 49 27; srov. rus. *древесина, древесный*. — Lze míti za to, že v slovanských jazycích bylo dvojí tvoření u tohoto substantiva: *o*-kmenové a *s*-kmenové (srov. ř. *δένδρον* a *δένδρος*); jazyk cyr.-met. znal jen první.

180. To, že se vyskýtají nové tvary se starými současně: **ока** i **очесе**, **нева** i **небесе** a p., mělo velmi záhy i opačný vliv: vedle starého gen. **тѣла** jest také nový **тѣлесе** atp.; srov. v Mar. gen. sg. **тѣла**, dat. sg. **тѣлоу**, instr. sg. **тѣломь**, lok. sg. **тѣлѣ**, ale též gen. sg. **тѣлесе** 115 22, 188 31, L 24 3, 23 (=Zogr., Assem.), 313 18; lok. sg. **тѣлесе** Mt 6 27 (**тѣлеси** Assem., Zogr. a Ostr. 62[b]); nom. pl. **тѣлеса** Mar. Mt 27 52, J 19 31 (=Assem., Zogr.) atd.

Subst. *dělo* se skloňuje v nejstarších evangel. textech jako *o*-kmen, ale v Euch. Sin. jest také **дѣлесъ** 89[a], **дѣлесемъ** 60[a], v Supr. **дѣлеса** 325 18, **дѣлесъ** 413 3, **дѣлесеҳъ** 418 17, **дѣлесы** 305 16, 21, 336 3 a j. vedle **дѣла** gen. sg. 431 23.

Subst. *lice* rovněž v nejstarších evangel. textech má tvary *o*-kmenové, ale v Supr. jest **личеса** 397 18.

Tvary kmenů *dives-*, *istes-*, *koles-*, *ljutes-* jsou v starých textech velmi zřídka.

Tvary jako **ока**, **нева**, **оцѣ**, **небоу** a p. nenáležejí do jazyka cyr.-met., třebaže se objevují velmi záhy, možná již v 10. stol.;

ještě méně lze klásti do překladu cyr.-met. tvary jako **тѣлесе**, **дѣлеса** u původních *o*-kmenů.

181. Substantiva *oko, ucho* mají staré tvary duální bez přípony *-es-*: nom.-ak.-vok. **очи**, **оуши**, gen.-lok. **очию** (**очью**), **оушию** (**оушью**), dat.-instr. **очима**, **оушима**; tento dat.-instr. jest utvořen příponou *-ma* k nom.-ak.-vok. **очи**, **оуши**.

4. *n*-kmeny a *t*-kmeny střed. rodu.

182. Do této skupiny substantiv náležejí substantiva střed. rodu:

1. s kmenem na *-n* (některá z nich mají v kmeni suffix *-men-*): **имен-**, **врѣмен-**, **чисмен-**, **писмен-**, **сѣмен-**, **племен-**, **слѣмен-**, **тѣмен-**;

2. s kmenem na *-t* (mají v kmeni suffix *-ęt-*): **агнѧт-**, **жрѣбѧт-**, **клюсѧт-**, **козьлѧт-**, **осьлѧт-**, **овьчѧт-**, **отрочѧт-**.

Skloňují se takto:

sg. n.-a.-v.	**имѧ**,	**отрочѧ**	pl. **имена**,	—
gen.	**имене**,	**отрочѧте**	**именъ**,	**отрочѧтъ**
dat.	**имени**,	—	**именьмъ**,	—
lok.	**имене**,	**отрочѧте**	**именьхъ**,	—
instr.	**именьмь**,	—	—	—
du. n.-a.-v.	**имени**,	—		
gen.-ak.	— ,	—		
dat.-instr.	**именьма**,	—		

183. Jako se u substantiv muž. s kmenem souhláskovým (srov. § 178) objevuje v gen. a lok. sg. za starou koncovku *-e* velmi záhy také nová koncovka *-i*, stejně je tomu i u kmenů souhláskových středního rodu: gen. sg. **врѣмени** v Mar. Mt 26 16, Ps. Sin. 88 46 (**врѣмені**), v Euch. Sin. 49^{b}, **сѣмени** v Euch. Sin. 59^{ab} a j.; lok. sg. **врѣмени** v Mar., Zogr. a Assem. L 18 4, **жрѣбѧти** v Mar. 115 9, 188 17, Zogr. 130^{b}14 a v Assem. J 12 15, v Sav. ib. a p.

Vliv *o*-kmenů střed. rodu se jeví v nom.-ak.-vok. duálu **имѣнѣ** v Zogr. a Mar. Mr 3 17, srov. starší tvar **имени** v Supr. 113 29.

Tvary jako instr. sg. **именьмь**, dat. pl. **именьмъ**, lok. pl. **именьхъ** mívají ovšem v památkách, v nichž místo **ь** bývá *e*, podobu **-емь**, **-емъ**, **-ехъ** (m. **-ьмь**, **-ьмъ**, **-ьхъ**). Avšak tvary

takové bývají i v těch památkách, v nichž se silné *ъ* celkem zachovalo, srov. Sav. lok. pl. **врѣмєнєхъ** 90^b (Mt 25 19), instr. sg. **имєнємь** 126 (dvakrát, J 10 38, 39) a **имєньмь** 50^b, 52 atp. V takových památkách *e* místo *ъ* vzniklo v těchto tvarech analogií.

III. Podstatná (a přídavná) jména žen. rodu.

184. U jmen ženského rodu je čtvero skloňování: *ā*-kmenové, *i*-kmenové, souhláskové a *ū*-kmenové.

Nejčetnější jsou *ā*-kmeny; u těch se uchovalo dokonale původní skloňování, poněvadž se lišily svými zvláštními koncovkami ode všech ostatních.

Také dobře zachovaly původní skloňování *i*-kmeny žen. rodu. Avšak obě substantiva souhlásková, jež mají některé koncovky shodné s *i*-kmeny (v ak. sg. **матєр-ь : кост-ь**, v dat. sg. **матєр-и : кост-и**, ak. pl. **матєр-и : кост-и**), velmi brzy začala podléhati vlivu *i*-kmenů (v dat. pl. **матєр-ь-мъ** podle **кост-ь-мъ**, instr. pl. **матєр-ь-ми** podle **кост-ь-ми**, lok. pl. **матєр-ь-хъ** podle **кост-ь-хъ**).

Kmeny na *-ū* od samého počátku byly velmi blízké kmenům souhláskovým.

1. *ā*-kmeny žen. rodu.

185. K *ā*-kmenům žen. rodu patřila:

1. podstatná jména žen. rodu na *-ā*, jako **брада, вода, жєна, звѣзда** a p.;

2. podstatná jména žen. rodu s příponou *-ja (-ija)*: **братрига (братига), боурга, волга, землга, доушга** a p.;

3. podstatná jména žen. rodu se složeným suffixem *-ynja*: **богъини, господъини, грѣдъини, милостъини, поустъини, рабъини** a p., srov. stč. *paní* (z *-bji*), *hospodyni*, *knieni* (z **kъnęgyni*), *prorokyni* a p., pol. *pani*, *gospodyni*, *ochmistrzyni* a p.;

4. přídavná jména v tvarech žen. rodu, jak s příznakem (thematickým vokálem) *-a*, připojeným přímo ke kořeni, tak s příponami: *-ja (-ija)*, *-ova*, *-iva*, *-ava*, *-ina*, *-jana*, *-bna*, *-bska*, *-ita*, *-ata*; na př. **добра, нова, сина, божига, львова, лжава, дивьна, роумѣна, чловѣчьска, крилата** a p.

Rovněž komparativní tvary žen. rodu (**хоужьши, новѣиши**, srov. dále § 197 n.) a participia přés. i min.

čin. (**идѫщи, несъши**, srov. dále § 200 n.) skloňují se jako *ja*-kmeny a tvary žen. rodu participií passiv. jako *a*-kmeny.

Jména zakončená v nom. sg. na *-i* (redukovaný stupeň přípony *-ja*) liší se od skloňování *ja*-kmenů jen v nom. sg.

186. Skloňují se takto:

sg. nom.	**жена,**	**земля**	pl. **жены,**	**земля**
gen.	**жены,**	**земля**	**женъ,**	**земль**
dat.	**женѣ,**	**земли**	**женамъ,**	**землямъ**
ak.	**женѫ,**	**землю**	**жены,**	**земля**
lok.	**женѣ,**	**земли**	**женахъ,**	**земляхъ**
instr.	**женоѭ,**	**землеѭ**	**женами,**	**землями**
vok.	**жено,**	**земле**	= nom.	

du. n.-a.-v. **женѣ, земли**
g.-l. **женоу, землю**
d.-i. **женама, землима.**

Podle tohoto typu se skloňují též podstatná jména žen. rodu zakončená na *-a* po souhláskách *c*, *d͡z*, vzniklých třetí palatalisací z *k*, *g*, jako **овьца** (z **ovьka*), **полꙗ** (z **polьga*).

187. Souhlásky *k*, *g*, *ch* se mění před koncovkou *-ě* (z pův. dvojhlásky) v dat. a lok. sg. a v nom.-ak.-vok. duálu druhou palatalisací v *c*, *d͡z*, *s*: **рѫцѣ, ногѣ, снѣсѣ** (k nom. sg. **рѫка, нога, снѣха**).

V instr. sg. kromě normálních tvarů na *-ojǫ*, *-ejǫ* bývají také tvary na *-ǫ*, a to jak u jmen žen. rodu, tak u jmen muž. rodu s *a*-kmenem. Nejsou však tyto tvary ve všech památkách; vlastně dostatečný počet dokladů, aby bylo možno přisuzovati instr. sg. na *-ǫ* jazyku písaře, jest jen v Supr.: **многѫ ноужда** 41 12, **ѳомѫ** 509 20, 23, **рѫкѫ** 510 18–19, **коневодѫ** 72 19 a j., **доушѫ** 511 20, **земьѭ** 257 28, **братиѭ** 1744 a p.

V ostatních památkách se objevuje tento tvar jen ojediněle, proto nelze jej připisovati jazyku jejich písařů a tím méně jazyku cyr.-met.; doklady ty mohou býti jen nahodilé.

Tak v Zogr. jest **земльѭ** Mt 5 35, **галилѣѭ** L 17 11, **братрьѭ** L 21 16; v Mar. **братриѭ** L 21 16; v Assem. **братиѭ** ib., v Sav. **славѫ** (**ѭже имѣхъ**) J 17 5 (dvakrát, 26, 107, lze vykládati vlivem následujícího **ѭже**); v Ps. Sin. jen **многѫ силѫ** 32 16; v Cloz. **съ вьсѣкоѭ обрѣтаѭштѭ сѧ тѫжѭ** 145 (m. **обрѣтаѭштеѭ тѫжеѭ**).

Tvary instr. sg. na *-ǫ* jest pokládati za pozdní tvary, jež vznikly foneticky stažením koncovky *-oi̯ǫ (-oǫ)* v *-ǫ*.

Pozn. O tvaru instr. sg. *-ojǫ, -ǫ* srov. Nachtigal v Čas. za slov. jezik, knjiž. in zgod. 3, 1921, 1—24, van Wijk v Slavii 2, 1923/4, 6 n. a Ramovš v ZslPh. 1, 1925, 65—73; starší literaturu v. u Hujera, Slovan. deklin. § 159.

Také tvar nom. sg. na **-ии** se stahuje v **-и**: **млъни** Mt 24 27 v Mar., Zogr., Assem. a Sav., Mt 28 3 v Zogr. a Sav., L 17 24 v Zogr.

Nom. sg. je ve funkci vokativu: **w братиⷣ** Supr. 62 30, 63 18—19.

2. *i*-kmeny žen. rodu.

188. Také těchto podstatných jmen je dosti; patří sem:

1. podstatná jména s příznakem (thematickým vokálem) *-i*: **блѧдь, водонось, вьсь, врьвь, вѣдь, двьрь, жалъ** (= **гробъ**), **злъчь, зълъ, испъть, капь, жрьдь, кобь, ковь, конь** (srov. **искони**), **мѣдь, мъшь, прьсь, пропадь, пѧдь, рѣчь, скръбь, соль, тварь, тврѣдь, хоть, чѧдь** (Mak. hl. zl. IV 22—23), **цюдь** (ib. IV 9 ak. pl. **цюди**), **цдь**;

2. podstatná jména s příponami *-lb, -slb, -nb, -tb*: **гѫсли** nom. pl., **мъисль, цсли, гъбѣль, кѫдѣль, обитѣль, свирѣль, брань, дань, длань, голѣнь** (Mak. hl. zl. I 3), **сѣнь, пѣснь, зависть, власть, благодѣть, благодать, кость, мьсть, лѣть, мошть, съмрьть, памѧть, сласть, страсть.**

Zvláštní skupinu tvoří podstatná jména se složeným suffixem *-ostb:* **благость, боꙗзть, доблѥсть, дрьзость, грѣдость, крѣпость, кротость, милость, мрьзость, радость.**

189. Skloňují se takto:

sg. nom.	**кость**	pl. **кости**
gen.	**кости**	**костии** (**костьи**)
dat.	**кости**	**костьмъ**
ak.	**кость**	**кости**
lok.	**кости**	**костьхъ**
instr.	**костиⷯ** (**костьⷯ**)	**костьми**
vok.	**кости**	= nom.

du. n.-a.-v. **кости**
g.-l. **костию** (**костью**)
d.-i. **костьма.**

O střídání **и** a **ь** v instr. sg., a v gen.-lok. duálu srov. v hláskosloví § 55 n.

Za silné **ъ** v dat. pl., lok. pl. a gen. pl. (**костьи**, přenesené sem analogií) bývá *e* v památkách, v nichž přechází **ъ** v *e*: **костемъ, костехъ, костеи**.

V památkách, jež zachovaly silné **ъ** beze změny, tvary, jako **ꙗслехъ** Sav. 138, Ostr. 250 (dvakrát), **вещехъ, запокѣдехъ** ib. 277, je třeba vykládati analogií: *e* přešlo analogií do koncovky dat. pl. *-bmъ* (**ꙗслемъ** podle **людемъ, гостемъ** kteréžto tvary jsou analogické podle **конемъ** atd.) a z dat. pl. *e* pak se mohlo přenésti i do lok. pl.

3. Souhláskové kmeny žen. rodu.

190. Patří sem jen dvě substantiva s kmenem *mater-* a s kmenem *dъšter-*; přece však zachovala ještě v stsl. své vlastní skloňování a byla spojena některými zvláštními koncovkami, jež nejsou ani u *i*-kmenů, ani u *a*-kmenů, se souhláskovými kmeny muž. a střed. rodu.

Jejich skloňování je:

sg. nom.	**мати**	pl.	**матер-и**
gen.	**матер-е**		**матер-ъ**
dat.	**матер-и**		**матер-ьмъ**
ak.	**матер-ь**		**матер-и**
lok.	**матер-и**		—
instr.	**материѫ**		**матер-ьми**
vok.	= nom.		= nom.

Tvary duálu nejsou v stsl. památkách doloženy.

191. Vidíme, že se souhláskové kmeny žen. rodu více sblížily s *i*-kmeny než souhláskové kmeny muž. s *i*-kmeny v téže době.

K tvarům, jež splynuly foneticky (dat. sg. **матери : кости**, ak. sg. **матерь : кость**, ak. pl. **матери : кости**) přidružily se již v době praslovanské tvary, jež splynuly tím, že koncovky *i*-kmenové byly vneseny analogií do skloňování kmenů souhláskových (instr. sg. **материѫ** podle **костиѫ** a také dat. pl. **-ьмъ**, lok. pl. **-ьхъ**, instr. pl. **-ьми**, srov. dříve o substantivech s kmenem souhláskovým muž. rodu v § 158 n.). Také po starém tvaru lok. sg. na *-e* není stopy, v stsl. památkách

není proň dokladu, srov. lok. sg. **дъштери** v Mar. 11412, 1877, Zogr. 129[b]. Rovněž není doložen nom. pl. na *-e* (jako **каменє**), srov. nom. pl. **дъщери** Ps. Sin. 4410, 4712, 968, **матери** Supr. 812, 9528–29 (i vok. pl. **дъщери** Mar. a Zogr. L 2328). Zbyly jen tyto tvary kmenů souhláskových: nom. sg. **мати, дъшти**, gen. sg. **матере, дъштере**, gen. pl. **матеръ, дъштеръ**, jimiž se liší tato substantiva od *i*-kmenů. Takový stav lze předpokládati i pro jazyk cyr.-met. V nářečích 11. stol. vliv *i*-kmenů na substantiva **мати, дъшти** pokračoval a zasáhl i gen. sg. i gen. pl.: v Ps. Sin. a v Euch. Sin. se vyskytá starý tvar gen. sg. na *-e* poměrně zřídka, obyčejně jest zaň tvar na *-i*: **дъштери** v Ps. Sin. 915, 4414, **матери** v Euch. Sin. 44[a], 62[a], 79[a], také **матери** v Supr. 24224; gen. pl. **дъщерєи** (srov. **костєи** z **костьи**) jest v Ps. Sin. 10538 (**дъщерь : рєі**, sic).

Zvláštním jevem jest gen.-ak. **матере, дъщере** v Sav., Ps. Sin. a v Supr.: **любѧі оц҃а ли мт҃ре... любѧи сн҃а ли дъштере** Sav. Mt 1037 (dvakrát, 30[b] a 37[b]), také v Ostr. **дъщере** 59, 67, **матере** 20, 59 (dvakrát), **мр҃е** (= **матере**) Ps. Sin. 1129, **любѧи отьца и матере**... Supr. 25310, **ищѣли мн дъштере** Supr. 3084. Tvary **матере, дъщере** objevují se nejprve spojeny s paralelním tvarem gen.-ak. na *-a*; srov. Vondrák Altk. Gr.[2] 435.

4. *ū*-kmeny žen. rodu.

192. Počet jejich je veliký; lišily se od substantiv žen. kmenů souhláskových jen v nom. a lok. sg., v dat., lok. a instr. pl.

V nom. sg. bylo *-y* ze staršího *-ū-s*: **црькы**; v lok. sg. zachoval se ještě starý tvar lok. sg. souhláskových kmenů na *-ě* i tehdy, když již substantiva **мати, дъщи** měla za něj vlivem *i*-kmenů tvar na *-i*; v dat., lok. a instr. pl. *ū*-kmeny měly koncovky *-amъ*, *-achъ*, *-ami*: **црькъвамъ, црькъвахъ, *црькъвами**: jest to snad původní znak těchto kmenů (srov. Meillet, Sl. comm. 373 n.).

K *ū*-kmenům v stsl. patří tato substantiva žen. rodu: **бѫкы** (**бѫкъв-**), **брады** (**брадъв-**), **жрьны** (**жрьнъв-**), ***кры** (**кръв-**), **локы** (**локъв-**), **любы** (**любъв-**), **неплоды** (**неплодъв-**), **свекры** (**свекръв-**), **смокы** (**смокъв-**), **тыкы** (**тыкъв-**), **црькы** (**црькъв-**), **цѣлы** (**цѣлъв-**), **ѣтры** (**ѣтръв-**), **хоржгы** (**хоржгъв-**).

Kmen nepřímých pádů těchto substantiv, zakončený na *-uu̯-*, stal se kmenem souhláskovým, když se *-uu̯-* před vokálem změnilo v *-ov-*.

193. Skloňují se takto:

sg.	nom.	**црькъı**	pl. **црькъви**
	gen.	**црькъве**	**црькъвъ**
	dat.	**црькъви**	**црькъвамъ**
	ak.	**црькъвь**	**црькъви**
	lok.	**црькъве**	**црькъвахъ**
	instr.	**црькъвиѭ**	***црькъвами**.

Tvary duálové nejsou doloženy v stsl. památkách. Lze předpokládati **црькъви**, **црькъвоу̯**, **црькъвама** (srov. Leskien, Handb.[5] 76).

Také není doložen v nejstarších památkách instr. pl.; lze však předpokládati, že byl ***црькъвами*** (srov. **боукъвами** v Slěpč. apost. 2 Thess. 2 2, **боукъвами** v Šišat. apost. ib.).

194. U kmene *krū-* se nezachoval starý tvar nom. sg. ***kry*** (srov. stpol. ***kry***), ale bývá za něj ak. sg. **кръвь**. Vůbec se sbližoval tento kmen stále více s *i*-kmeny žen. rodu: srov. gen. pl. **кръвии** jako **костии** (v Ps. Sin. **крьвъı** [= **кръвьи**] 25 9, 54 24, Zogr. **кръвии** J 1 13), dat. pl. **кръвьмъ** Supr. 221 19, instr. pl. **кръвьми** Ps. Sin. 105 38, Supr. 108 20, 217 10. Analogicky lze předpokládati lok. pl. ***кръвьхъ**.

Vliv *i*-kmenů se projevil částečně i u jiných substantiv *ū*-kmenových: v gen. sg. bývá vedle starého tvaru na *-e* také podle *i*-kmenů tvar na *-i* (srov. výše o kmenech souhláskových): Ps. Sin. **кровии** (**кровьи**) 78 10, **любьви** 108 4, **цр҃къви** 17 7, 21 23, Euch. Sin. **локъви** 54[b]; Ostr. **кръви** 21[b] a j.; stejně v lok. sg. **любъви** J 15 9 v Mar., Zogr., Assem. a Sav., J 15 10 Assem. a Sav. (**-ве** Mar. a Zogr.), **цр҃кви** L 2 46 v Mar., Assem. a Sav., L 20 1 v Mar., J 7 28 v Mar., Assem. a p.

Zvláštní odchylkou jest nom. sg. **смокви** v Supr. 346 5, 348 4 (srov. **црькви** v Ps. Bonon. — v. Ščepkin, Болон. псалт. 214 —, také v Ochrid. apost. **ц҃ркви** 33, **любъви** 84[b], srov. Kulbakin, Охрид. рукопись апостола [Български старини III] CX).

Jako u jmen **мати**, **дъщи** jest i u substantiv *ū*-kmenových gen.-ak. na *-e*: srov. **раздр҃ѣı цръкъве** v Zogr. Mr 15 29, **свекръве своѭ** Zogr. Mt 10 35, **въ ц҃ркве** v Sav. L 18 10, v Ps.

Sin. **неплодъкве** 112 9, **любъкве** 72 7, Cloz. **цр҃кве** 121, v Supr. často (**смокве** 350 13 a j., **на любъкве** 385 9 a p.).

195. Konečně jest třeba upozorniti ještě na jednu věc při *ū*-kmenech: jest to užívání tvarů **любъı** ve funkci ak. sg. již v nejstarších textech; užívá se ho jen ve spojeních **любъı дѣıати, прѣлюбъı сътворити**. Pravděpodobně se v těchto výrazech zachoval starý tvar na *-ūm*, paralelní s lat. *socrum* a ř. *ἰχθύν*.

Výrazy: **не прѣлюбъ дѣи** v Mar. Mr 10 19, **не прѣлюбъ сътвори** L 18 20, **непрѣлюбь сътвориши** v Assem. Mt 19 18 jsou pozdější tvary, srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 426.

Pozn. Srov. Vondrák, Vgl. Gr. II 50, Iljinskij v РФВ. 60, 1908, 435 n., Hujer, Slov. deklinace § 90.

IV. Jmenné skloňování přídavných jmen.

196. Jak jsme již dříve viděli, přídavná jména v kratší formě (jmenné) se skloňují v muž. a střed. rodě jako jména podstatná kmene na *-o (-jo)*, v žen. rodě jako kmeny na *-a (-ja)* (v. § 136, 173 a 185). Toto skloňování nazýváme jmenným.

Vokativ sg. přídavných jmen se však rovná nom. sg.: Mr 9 19 **w рожє невѣрънь** Mar. Když přídavné jméno je v platnosti podstatného jména, mívá také vokativní tvar: L 12 20 **безоумьне** Mar., Zogr., Assem. a Ostr. a p. Podle takových případů počalo se užívati vokativů na *-e* i tam, kde adjektivum stálo při substantivu: Mt 23 26 **фарисею слѣпе** Mar. (Zogr.b) a p.

197. Ke jmennému skloňování adjektiv náležejí také komparativy kratších tvarů (jmenných).

Komparativ adjektiv se tvořil suffixem *-jьs-* nebo *-ějьs-*, připojeným přímo ke kořeni, jenž v positivu bývá často rozšířen ještě o suffix *-ъko-*, *-oko-*, *-ьko-*. Takto vznikl kmen komparativu **chud-jьs-* ke kmeni v positivu **chudo-*, **dorg-jьs-* k **dorgo-*, **sold-jьs-* k **soldъko-*, **vys-jьs-* k **vysoko-*, **nov-ějьs-* k **novo-*.

Nom. sg. muž. rodu u komparativu se končil v prasl. na *-jь*: *bogatě-jь*, *nově-jь*, **mьnjь-jь*, **chudjь-jь*; stsl. **богатѣи, новѣи, мьнии, хоужди**. Suffix komparativu *-ios/ies-* měl v redukovaném stupni podobu *-is-* a kontaminací přípon *-ios-* a *-is-* — které bývaly v různých pádech — vznikla slovan. přípona kom-

parativní *-jis*, která v nom. sg. muž. dala *-jь*; k tvaru **chudjь* se připojilo ještě *-jь* vlivem tvaru **novějь*, **bogatějь*, srov. Leskien, Altb. Gram. 125. Nom. sg. stř. rodu se původně končil na *-i̯os* (lat. *maius* z **maios*); za *-jos* je v slovan. *-je*; později tvary na *-je* nabyly významu adverbiálního, srov. stsl. **къшє**, **хоужде**, a u adjektiv se místo nich objevily novotvary na *-jьs-je* podle tvarů muž. rodu na *-jьs-*: **chudjьše*, **novějьše*, stsl. **хоужьшє**, **новѣишє**.

Původ *ě* v kmeni jako **novějьs-* není jasný; vlastně je jasné jen to, že to *ě* vzniklo z *ē* a ne z difthongu, poněvadž jest *-ča-* v kmeni **mękъčajьs-*, stsl. **мѧкъчаıшє** a p.

Pozn. O tvoření komparativu srov. Štrekelj, AslPh. 26, 1904, 569 n.

Jest třeba ještě připomenouti, že se ke kmeni komparativu v muž. a střed. rodě v nepřímých pádech připojila ještě přípona *-jo-*. Takto k nom. sg. muž. **novějь* z **novějьs* a střed. **nověje*, **novějьše* je gen. sg. muž. **novějьša* z **novějьsja* (srov. **konja*), dat. **novějьšu* z **novějьsju* (srov. **konju*) atd., neboli tvary muž. a střed. rodu jsou obdobné tvarům *jo*-kmenovým (typu **konjo-*).

Jen nom. pl. muž. rodu patrně zachoval ještě v koncovce *-e* starou flexi souhláskových kmenů, ale měl před koncovým *-e* rovněž *-š-*, jako mají i jiné tvary: **novějьše* z *-jьse* > *-jьche*, srov. stsl. **новѣишє**; nom. pl. střed. rodu se shodoval s nom. pl. *jo*-kmenů střed. rodu (**polja*): stsl. **новѣиша**.

Tvary komparativu žen. rodu dostaly dodatečný suffix *-i̯ā* (v nom. sg. v redukovaném stupni *-ī*), a proto se jejich skloňování shoduje se skloňováním takových kmenů na *-i̯ā* jako ***pustyni***:

nom. **novějьši*, **mьnjьši* z **novějьs-i*, **mьnjьs-i* (*-si* > *-chi* > *-ši*) (stsl. **новѣишı**, **мьнıшı**),
gen. **novějьšę*, **mьnjьšę* (stsl. **новѣишѧ**, **мьнıшѧ**),
dat. **novějьši*, **mьnjьši* (stsl. **новѣишı**, **мьнıшı**) atd.

Tvary superlativu lišily se od tvarů komparativu jen praefixem *naji-* : **najinovějь* atp., stsl. **наиновѣı**.

Původní poměr mezi tvořením na *-jьs-* a *-ējьs-* byl později v jednotlivých případech porušen: v Supr. jest **крѣпѣı** nom. sg. muž. místo **крѣплıи** 641–2 (podle **новѣı** a p.).

198. Skloňování komparativů jest pak takovéto:

	mask.		neutr.	
sg. nom.	хоуждии	новѣи	хоуждє	новѣє
gen.	хоуждьша	новѣиша	= mask.	
dat.	хоуждьшоу	новѣишоу	= mask.	
ak.	хоуждьшь	новѣишь	= nom. neutr.	
lok.	хоуждьши	новѣиши	= mask.	
instr.	хоуждьшємь	новѣишємь	= mask.	

fem.

sg. nom.	хоуждьши	новѣиши
gen.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
dat.	хоуждьши	новѣиши
ak.	хоуждьшѫ	новѣишѫ
lok.	хоуждьши	новѣиши
instr.	хоуждьшеіѫ	новѣишеіѫ

	mask.		neutr.
pl. nom.	хоуждьше	новѣише	хоуждьша, новѣиша
gen.	хоуждьшь	новѣишь	= mask.
dat.	хоуждьшємъ	новѣишємъ	= mask.
ak.	хоуждьшѧ	новѣишѧ	= nom. neutr.
lok.	хоуждьшихъ	новѣишихъ	= mask.
instr.	хоуждьши	новѣиши	= mask.

fem.

pl. nom.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
gen.	хоуждьшь	новѣишь
dat.	хоуждьшамъ	новѣишамъ
ak.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
lok.	хоуждьшахъ	новѣишахъ
instr.	хоуждьшами	новѣишами

du.

n.-a.-v. m. хоуждьша, новѣиша, n. a f. хоуждьши, новѣиши
g.-l. m., n. a f. хоуждьшоу, новѣишоу
d.-i. m., n. хоуждьшема, новѣишема, f. хоуждьшама, новѣишама.

199. V těchto paradigmatech jest uveden v ak. sg. muž. rodu tvar хоуждьшь, новѣишь, odlišný od nom. sg. хоуждии, новѣи. Tento tvar na -шь třeba pokládati za starší, třebaže jest doložen jediným dokladem v Cloz. 194 лоучъшъ; obyčejně se však užívá v ak. sg. tvarů хоуждии, новѣи: srov. J 15 2 да плодъ болии сътворитъ Mar. (Assem. больши, Zogr. бол...) a p.

Za -ии může býti ovšem i -ьи (a s vokalisací jeru -ѣи) podle shodných tvarů positivních (вѣлии a p.) a stažením také -и (v. v hláskosloví § 57), — srov. больи Sav. 27, 102[b], болѣи Mar. Mt 11 11 a j., лоучі Cloz. 203 atd.

Vedle obvyklého tvaru nom.-ak. střed. rodu хоуждє, новѣє bývá někdy хоуждьше, новѣише: srov. J 2 10 вьсѣкъ чл҃вкъ пр҃ждє доброє вино полагаетъ . і егда оупиѭтъ сѧ тогда тачѣе Mar., Assem. (тачае, v Zogr. тачаѣе) a p., ale L 20 47 осѫждение больше (ak.) Mar. (Zogr. большее) a p. Tvary ty jsou jistě pozdní novotvary a nelze jich klásti do jazyka cyr.-met. Lze předpokládati, že se tyto novotvary objevily nejprve ve tvarech složených (хоуждьшеіе, новѣишеіе, srov. dále § 227), a potom teprve že se objevily i jako tvary jmenné.

Pravidelný nom. pl. muž. s koncovkou -*e* (souhláskového skloňování) lze klásti do jazyka cyr.-met.: L 13 2 гр҃шьнѣише Zogr. Ostr., L 12 7 соулѣише Ostr. atd., ale již v nejstarších textech bývá i nový tvar na -*i* (analogií, коня : коню : коѭи = хоуждьша : хоуждьшоу : хоуждьши): Mar., Zogr. соулѣиши L 12 7, Zogr. лоучьши Mt 6 26, Mar. лоучъши Mt 6 26, 10 31. Mar. гр҃шънѣиши L 13 2, Sav. лоучъши Mt 6 26 a p.

Ojediněle je v nom.-ak. pl. n. -*i* místo -*a* — горьши Zogr. L 11 26 (Mar. -ьша), їна болѣши сиχъ Supr. 23 12 —; jistě jest to pozdní jev.

V. Jmenné skloňování participií.

200. Jmenné skloňování participia prés. a min. čin. shoduje se se jmenným skloňováním komparativů; také tyto tvary (o tvoření jich v. § 243 n.) byly původně kmeny souhláskové — part. prés. byla *t*-kmeny, part. min. *s*-kmeny —, o čemž svědčí jejich tvary v nom. sg. mask. a n. a koncovka -*e* v nom. pl. mask.; avšak k souhláskovému kmeni se připojila v mask. a neutru přípona -*i̯o* a ve fem. přípona -*i̯a*; vzniklé tak -*tj*- dalo v stsl. -*št*-: иджіа, иджіи atd. (nom. pl. иджіе za bývalé *idǫte* má -*št*- z ostatních tvarů); suffix -*ъs*- v part. min. se ještě v praslov. změnil v -*ъch*- pravidelnou fonetickou změnou *s* v *ch* (po *i, u, r, k*, nenásledovaly-li explosivy *k, t, p*); tedy nom. pl. **ved-ъs-e* dal *ved-ъch-e* a dále *vedъše*, rovněž za -*sj*-, -*chj*- je *š* již v praslov.

Tím tedy jmenné skloňování participií prés. a min. čin. přešlo ke skloňování *jo*-kmenů muž. a střed. rodu a *ja*-kmenů v žen. rodě — kromě nom. sg. mask. a n. a nom. pl. mask., v nichž jsou, jak bylo právě řečeno, zbytky starých kmenů souhláskových.

201. Skloňování participia présentního činného:

	mask.	neutr.	fem.
sg. nom.	нєсъı	нєсъı	нєсѫщи
gen.	нєсѫща		нєсѫщѧ
dat.	нєсѫщоу		нєсѫщи
ak.	нєсѫщь	= nom. (нєсѫщє)	нєсѫщѫ
lok.	нєсѫщи		нєсѫщи
instr.	нєсѫщємь		нєсѫщеıѫ
pl. nom.	нєсѫщє	нєсѫща	нєсѫщѧ
gen.	нєсѫщь pro všechny rody		
dat.	нєсѫщємъ		нєсѫщамъ
ak.	нєсѫщѧ	= nom.	= mask.
lok.	нєсѫщиχъ		нєсѫщаχъ
instr.	нєсѫщи		нєсѫщами
du. n.-a.-v.	нєсѫща	нєсѫщи	= neutr.
g.-l.	нєсѫщоу pro všechny rody		
d.-i.	нєсѫщєма		нєсѫщама

Tak se skloňují part. prés. všech tříd slovesných; liší se od uvedeného paradigmatu některá slovesa jen v nom. sg. mask. a neutr., u nichž bývá *ę* místo *y*, a pak slovesa IV. třídy, u nichž bývá *ę* i před suffixálním *-šť-*:

sg. n.	чнтаıѧ	чнтаıѧ	чнтаıѫщи
g.	чнтаıѫща		чнтаıѫщѧ
d.	чнтаıѫщоу		чнтаıѫщи atd.,
sg. n.	мѡлѧ	мѡлѧ	мѡлѧщи
g.	мѡлѧща		мѡлѧщѧ
d.	мѡлѧщоу		мѡлѧщи atd.

202. O nom. sg. mask. typu грѧдѧ se zvláštním znakem pro nosovku a o tvarech s nosovkou *ę* nebo *ǫ* (грѧдѧ, грѧдѫ) srov. již dříve v § 20 a dále v § 265.

Místo pravidelného nom. sg. neutr., shodného s nom. sg. mask., objevuje se později také tvar na *-šte*. Dokladů pro něj

je velmi málo a to v Supr.: сѫште 544 22, назнаменоуѣѫште 560 27. Tvar ten vznikl ze složeného tvaru na *-šteje*, o němž viz dále v § 227.

Naopak v ak. sg. n. vyskýtá se velmi zřídka tvar shodný s nom. sg., který bychom čekali (сѣ Supr. 327 16); obyčejně bývá tvar na -ѩе, t. j. несѫѩе, знаѣѩе a p.

V nom. pl. mask. se stará koncovka *-e* uchovala dobře v památkách, a to i v pozdních textech jako v Supr.; v něm se z 800 dokladů končí jen 4 na *-i* (srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 452).

To, že se lépe zachovala stará koncovka nom. pl. mask. u participií než u komparativů (v. § 199), lze snad vysvětlovati tím, že se tvarů na *-e* užívalo i ve významu gerundia (srov. Supr. 43 7 знамениѭ вѣи висаште); i pro tuto formu samu se v nich lépe cítil význam gerundia (absolutního participia)[1]).

203. Skloňování participia minulého činného:

	mask.		neutr.	fem.
sg. nom.	несъ		несъ	несъши
gen.		несъша		несъшѧ
dat.		несъшоу		несъши
ak.	несъшь		несъше	несъшѫ
lok.		несъши		несъши
instr.		несъшемь		несъшеіѫ
pl. nom.	несъше		несъша	несъшѧ
gen.		несъшь pro všechny rody		
dat.		несъшемъ		несъшамъ
ak.	несъшѧ		несъша	несъшѧ
lok.		несъшихъ		несъшахъ
instr.		несъши		несъшами
du. n.-a.-v.	несъша		несъши	= neutr.
g.-l.		несъшоу pro všechny rody		
d.-i.		несъшема		несъшама

Tak se skloňují i participia min., jež mají před suffixem *-šš-* souhlásku *v*: знавъ, видѣвъ, моливъ a participia typu молѣ a p. (o tvoření participií viz dále § 245):

[1]) V Ostr. 203 je ндѫщема же нма (женама) (Mt 28 11), Zogr. ѣдѫщема же ѥма, srov. Mar. ѣдѫщама же нма (na subjekt žen. rodu se zapomnělo, poněvadž je daleko vpředu).

sg. nom.	знамъ	знамъши
gen.	знамъша	знамъшѧ
dat.	знамъшоу	знамъши atd.;
sg. nom.	молѣ	молѣши
gen.	молѣша	молѣшѧ
dat.	молѣшоу	молѣши atd.

VI. Skloňování číslovek.

204. Číslovka **єдинъ** má sklonění zájmenné, — skloňuje se jako **тъ**, **онъ**, **овъ**, **самъ**: gen. **єдиного**, dat. **єдиномоу** atd. (srov. dále § 209); ojediněle bývají též tvary podle složeného skloňování, t. j. **єдинъıи**, **єдинаго**, **єдиноуоумоу** (srov. dále § 223 n.); v nepřímých pádech bývají tvary s kmenem **єдьн-** (v Zogr. J 10 41 **ни єдьного жє**, často v Supr. **єд'ноı** lok. sg. fem. 60 9 a p.).

Číslovka **дъва** se skloňuje jako zájmeno **тъ** v duále, t. j. n.-a.-v. **дъва** mask., **дъвѣ** fem. a neutr., gen.-lok. **дъвою**, dat.-instr. **дъвѣма**.

Číslovka **трıє** (**трьıє**) (v nom. mask.), **трı** (v nom. fem. a neutr.) má v ostatních pádech tvary pro všechny tři rody stejné, a to tvary *i*-kmenového skloňování: v gen. **трıı** (**трьı**), dat. **трьмъ**, ak. **трı**, lok. **трьхъ**, instr. **трьмı**.

Číslovka **чєтъıре** se skloňuje:

nom.	**чєтъıре** mask., **чєтъıрı** fem. a neutr.
gen.	**чєтъıръ**
dat.	**чєтъръмъ**
ak.	**чєтъıрı**
lok.	**чєтъıрьхъ**
instr.	**чєтъıрьмı**.

Nom. mask. a gen. jsou zřejmě tvary skloňování souhláskového, nom. žen. a střed. rodu jsou tvary skloňování *i*-kmenového; ostatní tvary patří k obojímu skloňování; v gen. mívají Zogr. (vedle **чєтъıръ**), Supr., Sav. a Ostr. tvar **чєтъıрь**, který jest pokládati za sekundární přes opačné mínění Scholvinovo v AslPh. 2, 557.

Číslovky **пѧть**, **шєсть**, **сєдмь**, **осмь**, **дєвѧть** se skloňují jako *i*-kmeny žen. rodu; **дєсѧть** má některé tvary podle kmenů

souhláskových, jiné podle *i*-kmenů: lok. sg. **десѧти**, ale **єдинъ на десѧте** (= 11), nom. pl. **десѧте**, gen. pl. **десѧтъ** a **десѧтии** (tento tvar je zřídka: **седмь десѧтии** Mar., Zogr. L 10 17), instr. pl. **десѧтъı**; v duále bývá číslovka **десѧть** substantivem muž. rodu: **дъва десѧти** (ale **дъва десѧтѣ** Mar. J 6 19); v pl. bývá **три десѧте** (Ostr. 185[a] Mt 27 9), **четыре десѧте** a **три десѧти, четыри десѧти** (Supr. 45 9–10, 175 9), — tento druhý tvar jest patrně pozdní novotvar.

Další číslovky do dvaceti se vyjadřují skládáním: **єдинъ на десѧте, дъва на десѧте** atd.; další desítky: **дъва десѧти, три десѧти** (nebo **десѧте**), **четыре десѧти** (nebo **десѧте**), **пѧть десѧтъ, шесть десѧтъ** atd.

Číslovka **сътъ** se skloňuje jako substantivum *o*-kmenové: **сътъ, сътꙋ** atd., **дъвѣ сътѣ, три сътъ, четире сътъ, пѧть сътъ, шесть сътъ, седмь сътъ** atd. do **тысѧща** nebo **тысѧща**, které se skloňuje jako *ja*-kmen typu *zemlja*.

205. Řadové číslovky (numeralia ordinalia) **пръвъ, вътораꙗ, четврътъ, пѧтъ, шестъ, седмъ, осмъ, девѧтъ, десѧтъ, єдинънадесѧтънъ, єдинонадесѧтъ, пѧтьдесѧтънъ, сътънъ, тысѧщънъ** se skloňují jako přídavná jména ve jmenné formě, a to v muž. rodě jako *o*-kmeny muž. (typu *rabъ*), v střed. jako *o*-kmeny střed. (typu *selo*), v žen. rodu jako *a*-kmeny (typu *žena*).

Řadová číslovka **трѣтии** se skloňuje jako adjektivum jmenné formy, v muž. a střed. rodě jako *jo*-kmen a v žen. rodě jako *ja*-kmen.

Složené tvary řadových číslovek se skloňují jako složené tvary adjektiv, srov. dále § 223 n.

Pozn. Vedle výrazů **єдинънадесѧтънъ** a **єдинонадесѧтъ** (jedenáctý) se užívá i výrazů: **пръвъıи на десѧте**; vedle **дъванадесѧтънъ, пѧтьнадесѧтънъ, осмонадесѧтъ** atd. bývá také **вътораꙗ на десѧте, пѧтъ на десѧте** atp.; čtyřiadvacátý = **дъвадесѧтънъ и четврътъ**, osmadvacátý = **дъвадесѧтънъ и осмъ** atd.

Podílné (distributivní) číslovky: **дъвои, трои, четверо, пѧторъ, шесторъ, седморъ, осморъ, девѧторъ, десѧторъ**; všechny nejsou doloženy v nejstarších památkách, jen **дъвои людье** Cloz. 840, **по срѣдѣ дъвоихъ люди** ib. 868, **трои сѫтъ** Supr. 73 1, **седморо** Supr. 360 13, **десѧторо братиа** Supr. 279 15, **четворъı бо сѫтъ вьса** Supr. 370 11–12.

B. Skloňování zájmenné.

Skloňování zájmenné se liší od jmenného některými zvláštnostmi; mimoto jest i značný rozdíl mezi skloňováním zájmen osobních a neosobních.

I. Osobní zájmena ѧзъ, тъı a zvratné zájmeno сѧ.

206. Osobní zájmeno ѧзъ, тъı a zvratné zájmeno сѧ se skloňují takto:

sg. nom.	ѧзъ	тъı	—
gen.	мєнє	тєбє	сєбє
dat.	мн, мънѣ	тн, тєбѣ	сн, сєбѣ
ak.	мѧ, мєнє	тѧ, тєбє	сѧ, сєбє
lok.	мънѣ	тєбѣ	сєбѣ
instr.	мъноıж	тобоıж	собоıж
pl. n.	мы	вы	
ak.	ны, насъ	вы, васъ	
g.	насъ	васъ	
d.	намъ	вамъ	
l.	насъ	васъ	
i.	намн	вамн	
du. n.-v.	вѣ	ва	
ak.	на	ва	
g.-l.	наю	ваю	
d.-i.	нама	вама.	

207. Dativy мн, тн, сн jsou *enklitické* a také ak. мѧ, тѧ, сѧ bývají obyčejně enklitické.

Dat.-lok. мънѣ jest doložen v Zogr. a pokládá se obyčejně za starší, náležející jazyku cyr.-met. (Leskien, Handb.[5] 109, Vondrák, Altk. Gr. 459) a o tvaru doloženém v Ostr. мънѣ se vykládá, že vznikl později vlivem instr. мъноıж (Vondrák, l. c.). Možná, že je tomu naopak: мьнѣ v Zogr. mohlo vzniknouti z **mъně* (srov. vých.-lot. *mun*) změnou ъ v ь před slabikou s palatálním vokálem.

Pozn. Také Hujer ve Sbor. filolog. 2, 1911, 197—201 a v IF. 30, 1912, 49—54 vykládá dat. *mьně* z *mъně* (*mъně* zase vzniklo analogií podle předpokládaného dat. **tъbě*, srov. stid. *túbhjam*, véd. *túbhja*).

Místo gen. мене bývá v některých památkách мнѣ: v Ps. Sin. 16krát мнѣ a 55krát мене, v Euch. Sin. м'не 59^{b} a j., мнѣ 33^{b} a j., Praž. zl. II A 18. Patrně je tvar мнѣ mnohem pozdější; vznikl k dat. мнѣ (z мъньѣ) podle poměru тебе — себе, тебѣ — себѣ. Tvar азъ jest pravidelným tvarem, jen v Ps. Sin. 38 13 jest ѣко пр҃ѣселѣникъ есмь а ѡ҃ тебе. Místo pravidelného nom. pl. мы je v MisK. 6krát нѣи (t. j. ни); stejný tvar, ale s и za ы, jest v Cloz. (ни I 58).

208. Ak. pl. ны, вы se užívá obyčejně enkliticky; těchto tvarů se užívá také v dat. pl.: ꙗзѣ҃стьно ны есть Euch. Sin. 95^{b}, тамо вы есть далъ г҃ь денѣнжьк пищьк ib. 59^{b} atd.

Zvláštní tvary на, ва pro ak. du. se nám zachovaly v mladších památkách: Sav. на (помилоу҃и на) Mt 20 30, ва (сътворѫ ва ловьца чл҃комъ) Mt 4 19, Supr... азъ ва имамъ мѫчити 2 17 a p.

V nejstarších textech, v Mar., Zogr. a Assem., bývá ны, вы místo на, ва, rovněž v Ostr. a částečně i v Sav. Ak. du. ны je v Mt 9 27 v Mar., Zogr., Assem., Sav. a Ostr., v Mt 20 30, 31 v Mar., Assem. a Ostr. (kde je v Sav. на), dále v L 7 20 v Zogr. a Mar., v L 23 39 съпаси сѧ самъ ѣ ны v Zogr., Mar., Assem., Sav. a Ostr.; tvar вы ve významu ak. du. jest v Mt 4 19 v Zogr., Assem. a Ostr. (сътвоѭ вы чѣкомъ ловьца), kde v Sav. je ва, a j.

Zároveň se vyskytá tvar вы i ve významu nom. du. u zájmena 2. os. (za ва): v Mt 28 5 v Mar., Zogr., Assem., Sav. a Ostr. a v J 9 19 v Zogr., Mar., Assem. a Ostr.

Pozn. Srov. Meillet, Vieux slave *ny* et *vy* au du. BSL. 21, 1918, 26 n.

Supr. nejen má staré tvary ak. du. на, ва, nýbrž užívá jich i pro dat. du.: иже ва рекѫ 203 28, что ва бысть 212 20; rovněž strus. texty, srov. ЖМНПр. 311, 1897, č. 5. отд. 2, 58—59.

II. Zájmena neosobní.

209. Zájmena ukazovací, tázací a vztažná (demonstrativní, interrogativní a relativní) mají dva typy skloňování: *o-kmeny* a *jo-kmeny*; tázací pak zájmena чьто, кѣи a ukazovací zájmena сь a вѣсь skloňují se podle skloňování zájmenného, ale mají některé zvláštnosti.

1. Zájmena *o*-kmenová.

Sg. nom.	тъ	то	та	pl.	ти	та	ты
ak.	тъ	то	тѫ		тѣ	та	ты
gen.	того		тоѩ		тѣхъ		
dat.	тому		тои		тѣмъ		
lok.	томь		тои		тѣхъ		
instr.	тѣмь		тоѩ		тѣми		
du. n.-v.-a.			та	тѣ	тѣ		
gen.-lok.				тою			
dat.-instr.				тѣма.			

210. K tomuto typu přísluší zájmena **овъ, онъ, такъ, какъ, цѣкъ, вьсакъ, сикъ, самъ,** číslovka **єдинъ** (srov. výše § 204), na př.: **такого, такому, такомь, тацѣмь; таци, тацѣхъ, тацѣмъ, тацѣхъ, тацѣми** a p.

Vokál *i* v n. pl. mask. a *ě* v instr. sg., gen., dat., lok. a instr. pl., v nom.-ak. du. fem. a n. a v dat.-instr. du. vznikly z difthongu *oi*; to dosvědčuje změna *k* v *c* před nimi: **таци, тацѣмь** a p., **каци** (Supr. 7 12) a p. nebo instr. sg. tázacího zájmena **къто**, u něhož v nepřímých pádech se skloňuje jen první část: **кого, кому, комь, цѣмь** (v ak. se užívá genitivu **кого**).

Slova **толикъ, коликъ, єликъ, сєликъ, мъногъ** mají tvary *podle skloňování zájmenného i jmenného.*

Obyčejně bývají v pádech, v nichž jest *ě* (v instr. sg. mask. a n., v gen.-lok., dat. a instr. pl., v dat.-instr. du.), tvary skloňování zájmenného (**толицѣмь, толицѣхъ** atd.), v ostatních pádech tvary jmenné; vyskýtají se však také odchylky: srov. Mar. a Zogr. **толикоѩ вѣры** L 7 9, ale Sav. a Assem. **толикъı вѣры; прѣдъ толикомъ множьствомъ** Supr. 115 30. Od **мъногъ** jest lok. sg. **мъногѣ** (srov. L 16 10 v Mar., Zogr., Assem. i Sav., **многѣ** Euch. Sin. 54[a]); instr. pl. **мъногъı** (Euch. Sin. 44[a], 93[b]), **мъногами** (Zogr. Mr 4 33) i **мъногѣми** (**притъчами мъногѣми** v Mar. Mr 4 33), gen. pl. **мъногъ** (Mt 13 58 Mar., Zogr. a j.) a **мъногѣхъ** i **мъногѣхъ** (Mt 10 31 v Mar., Zogr. a Assem., L 12 7 v Mar., Zogr.), dat. pl. **мъногомъ** (Mar., Zogr. L 7 21).

Ke jmenným tvarům přitvářejí se pak také tvary složené (srov. dále o složeném skloňování v § 223 n.): n. pl. mask. **мъногии** (**многи** Sav. L 13 24), gen. pl. **мъногъıхъ** (Mar. Mt 24 12), **многъıхъ** (Euch. Sin. 88[b]), dat. pl. **многъımъ** (Euch. Sin. 99[b]), instr. pl. **многъıми** (Euch. Sin. 83[a], 84[b]).

To, že některá slova (jako мъногъ, єдинъ) mají tvary skloňování složeného i tvary skloňování zájmenného, způsobilo, že analogicky vznikaly tvary složeného skloňování i u zájmen тъ, самъ, овъ, такъ; srov. тъı v Zogr. (αὐτός L 24 25), самоє nom. sg. n. v Supr. 493 1, тнı nom. pl. mask. v Supr. 15 3, 228 9, тѣѧ n. pl. fem. v Sav. Mt 25 7, тѣѭ ak. pl. v Assem. J 10 16, Supr. (тѣѧ) 214 17, 215 12, 538 21, 552 28, такѣѧ ak. pl. v Supr. 29 18.

Zvláště třeba vytknouti tvar тѧ v ak. pl. Cloz. 77; vznikl patrně podle ѭ v ak. pl. ukazovacího zájmena s *jo*-kmenem.

2. Zájmena *jo*-kmenová.

211. Typem tohoto skloňování zájmenného může býti zájmeno, jehož tvary nominativní se vyskýtají jen ve složeném zájmeně иже (s významem relativním); jinde vyšly tvary nominativní z užívání a nahradily je nominativy zájmena онъ (она, оно).

Skloňuje se takto:

	ma.	n.	f.	m.	n.	f.
sg. nom.	(иже)	(иєже)	(ıаже)	pl. (иже)	(ıаже)	(ѣѭже)
ak.	и, (й)ѣ	ıе	ıѫ	ѣѭ	ıа	ѣѭ
gen.	ıего		ıеѣѭ	иχъ		
dat.	ıемоу		ıеи	имъ		
lok.	ıемь		ıеи	иχъ		
instr.	имь		ıеıѫ	ими		

du. nom.	ıаже	(иже)	(иже)
ak.	ıа	и	и
gen.-lok.	ıею		
dat.-instr.	има.		

212. Tvar ak. sg. mask. se vyskýtá buď v tvaru и (z **jь*: тогда поѭтъ і дѣѳолъ ... ı постави і ... Zogr. Mt 4 5) nebo jako -ѣ ve výrazu къй-ѣ (z **vŏn-jь*), зд-й-ѣ (s й přeneseným analogií z къйѣ, съйимѣ atp., srov. dříve v § 128).

Liší se toto skloňování od *o*-kmenového typu тъ tím, že za *o* ve skloňování тъ je zde *e* (*jo* > *je*, того — иего, тоѭ — иеѭ a p.) a za hlásku *ě* u typu тъ (z *oi̯*) je *i* (*joi̯* > *jei̯* > *ji*: тѣмь — имь, тѣхъ — иχъ, тѣ — и, nom.-ak. du. fem. a n. (srov. и,

вьй-и ak. du. fem. v Supr. 315 18, 540 20), тѣмъ — имъ dat. pl., тѣми — ими instr. pl., тѣма — има dat.-instr. du.

213. Podle tohoto typu, t. j. jako и(жє), se skloňují мои — моѥ — моꙗ, твои — твоѥ — твоꙗ, свои — своѥ — своꙗ, нашь — нашє — нашa, вашь — вашє — вашa, чии — чиѥ — чиꙗ (v Mar. чи stažené z чии Mt 22 20), tedy моѥго, моѥмоѹ atd., моѥѩ, моѥи atd.

Odchylek od paradigmatu zde uvedeného jest v stsl. památkách málo:

1. gen. sg. fem. ѩ m. ѥѩ Mar. J 11 1, J 12 7, Zogr. Mt 14 4, také моѩ m. моѥѩ, твоѩ m. твоѥѩ, своѩ m. своѥѩ (моѧ Supr. 123 25, твоѧ Supr. 393 8, 510 12, Ps. Sin. 16 14 a j., Zogr. L 14 12, своѧ Supr. 279 14);

2. dat.-lok. sg. f. твои, свои m. твоѥи, своѥи (твоі Cloz. II 107, свои Assem. Mt 19 5, Supr. 61 2, 200 16);

3. instr. sg. f. моіѫ m. моѥіѫ (Ps. Sin. 25 1), своіѫ m. своѥіѫ (Ostr. 102[b]);

4. gen.-lok. du. мою m. моѥю (Supr. 503 9);

5. lok. sg. моімь (-мъ, Ps. Sin. 21 16), своімь (-мъ, ib. 13 1), твоімь (ib. 14 1, Euch. Sin. 74[a]), нашимь (Euch. Sin. 26[b]).

Na ojedinělé doklady jako моѹ m. ѥмоѹ v Zogr. (Mr 5 21), мєго m. моѥго Zogr. (J 8 19), ѣ ak. du. fem. m. и v Assem. (Mt 28 9), вашимъ instr. sg. Ostr. 56 nelze spoléhati. V Mar. jest také ak. sg. fem. вь нѫіѫ (m. вьйіѫ) Mr 11 2, asi podle složeného skloňování, srov. v § 210 tvary тъи, тии, тъıѫ.

Odchylky uvedené pod č. 1—5 jsou asi projevem skutečného stavu stsl. nářečí 10.—11. stsl. Gen. sg. ѩ místo ѥѩ mohl vzniknouti buď foneticky — stažením (*ieję* > *jeę* > *ję*) nebo analogicky podle poměru mezi tvary нова : нова-єго = новъı: новъı-ѩ, вълшьнꙗ : вълшьнꙗ-єго = вълшьнѩ : вълшьнѩ-ѩ a p.

Tvary моѩ, твоѩ, своѩ (gen. sg. f.), твои, свои (dat. sg. f.), моіѫ (instr. sg.), мою (gen. lok. du.) vznikly snad podle paralelních tvarů zájmen typu тъ: gen. тоѩ, dat. тои, instr. тоіѫ, gen.-lok. du. тою.

Tvary lok. sg. моимь, твоимь, своимь, нашимь vznikly asi vlivem toho, že se lok. shoduje s instr. ve složeném sklonění (instr. a lok. sg. mask. вълшьнимь, potom вълшьнимь, srov. dále § 225).

214. Tvary relativního zájmena иже, иєже, иже se ve všem shodují s tvary téhož zájmene bez -же: иєго-же, иѥмоѹ-же, иѥѩ-же, иєи-же atd.

V dokladech иже m. ѥже (ꙁвбавлєньє ꙗже отъ лъсти Cloz. 859, избавьєниѥ иже отъ... Supr. 450 28) lze viděti přechod tvaru иже ve spojku.

215. K flexi zájmenných *jo*-kmenů patří některými svými tvary také zájmeno сиць, сица, сиці, gen. sg. m.-n. сицєго, ak. sg. f. сицѫ, n. сиці jako ѥ(же), моѥ, сицєго jako ѥго, моѥго; avšak ostatní tvary: gen.-lok. pl. сицѣхъ, dat. pl. сицѣмъ, instr. pl. сицѣми a j., shodují se s flexí zájmen typu тъ, srov. тѣмъ, тѣхъ, тѣми.

To je tím, že původně zde byly tvary сикъ, сико — сикого, сика — сикоѭ atd. Od takového zájmena byl pravidelný gen.-lok. pl. сицѣхъ, dat. pl. сицѣмъ, instr. pl. сицѣми, instr. sg. сицѣмь, poněvadž se před ě (z dvojhlásky) měnilo prasl. *k* v *c* (druhou palatalisací). Avšak později v prasl. v některých pádech vznikalo *c* z *k* vlivem předchozího palatálního *i* (třetí palatalisací); analogií přešlo toto *c* také do pádů jiných, na př. do nom. sg. mask., kde podle třetí palatalisace by před ъ nemělo býti; tím vznikly tvary сиць, сица, сиці, сицего, сицѫ vedle сикъ, сика, сико, сикого, сикѫ (v některých pádech je tedy nefonetické *k* místo příslušného *c*).

Adj. тѫждь vedle tvarů podle jmenného a složeného skloňování má také tvary podle zájmenného skloňování, a to *jo*-kmenového.

3. Tázací zájmeno чьто.

216. U tohoto zájmena je ta zvláštnost, že v genitivě není přípona *-go*, jež je u ostatních neosobních zájmen, nýbrž *-so*; s touto zvláštností souvisí také některé sekundární tvary v jiných pádech.

Nom.-ak. чьто (z **čь-to*)
gen. чесо (чьсо), чесого
dat. чемѫ, чесомѫ (чьсомѫ)
lok. чемь, чесомь
instr. чимь.

Koncovka *-so* v gen. sg. (srov. stid. *tásya*, stprus. *stesse*), zachovala se jen u tohoto zájmena, proto se necítila ani jako koncovka a чесо se bralo za kmen, od něhož se pak tvořily další tvary; gen. чесого, dat. чесомѫ, lok. чесомь.

Staré *čь-* bez *-to* (srov. lat. *quid*) se zachovalo v tvaru ни-чь-же (ничъже Ps. Sin. 38 6, Cloz. 122). V gen. místo

чесо bývá často také tvar **чьсо**; doklady památek ukazují, že **чесо** je starší; **чьсо** jest sice jednou v MisK. (**ничьсоже** VI[a] 16), ale Mar., jenž má starobylé tvary, i Assem a Sav. mají jenom **чесо** a obyčejně **ничесоже** (jen 6krát **ничьсоже**), Zogr. a Ostr. mívají častěji tvary **чесо, ничесоже** než tvary s **ь**; jen v Supr. převládají tvary **чьсо, ничьсоже**. Pravděpodobně vniklo **ь** dříve do tvaru **ничесоже** a to proto, že se tvarů **ничесоже** i **ничьтоже** užívalo v stejném významu. Tvar **чесомꙋ** jest v Zogr. dvakrát (Mr 4 30 a 10 51), **чьсомꙋ** jen L 1 18, v Mar. je jen **чесомꙋ**, v Assem. a Ostr. **чесомꙋ**, tvar **чемꙋ** je v Supr. 408 6; **чесомь** lok. je v Sav. (**ни о чесомъ же** Mt 22 16) a v Supr. (**ни при чесомьже** 268 28–29); v těchto dvou památkách je i gen. **чесого** (Sav. Mt 19 20), **чьсого** (**ничьсогоже** Supr. 267 26, **ч'сого** Supr. 153 23).

Z toho plyne, že v jazyce cyr.-met. byly tvary **чесо, чесомꙋ, чемь, чимь**.

4. Tázací zájmeno **кꙑи**.

217. Toto zájmeno má jednak tvary od kmene **kojo-*, jednak tvary skloňování složeného:

	m.	n.	f.		m.	n.	f.	
sg. nom.	**кꙑи**	**коіе**	**каꙗ**	pl.	**ции**	**каꙗ**	**кꙑѧ**	
ak.	**кꙑи**	**коѥ**	**кѫѭ, коѭ**		**кꙑѧ**	**каꙗ**	**кꙑѧ**	
gen.	**коѥго**		**коѥѧ**		**кꙑиχъ**			
dat.	**коѥмꙋ**		**коѥи**		**кꙑимъ**			pro všechny
lok.	**коѥмь**		**коѥи**		**кꙑиχъ**			rody.
instr.	**кꙑимь**		**коѥѭ**		**кꙑими**			

218. Z tvarů duálu jest doložen jen ak. fem.: **ρѫцѣ цѣи** Supr. 431 19 (vlastně písařskou chybou **ρѫцѣки**).

Ak. sg. fem. **кѫѭ** je doložen v starších památkách než tvar **коѭ**; **кѫѭ** je v Mar., Zogr. Mt 5 46, 24 42, J 18 29, v Mar. kromě toho J 4 52, v Cloz. 269, Supr. 64 21, **коѭ** v Cloz. II 114.

Gen. pl. je **кꙑиχъ**, avšak v Zogr. je **коиχъ** L 24 19.

Vedle obvyklých tvarů gen. sg. f. **коѥѧ**, dat.-lok. sg. f. **коѥи**, instr. sg. f. **коѥѭ** jest také **коѧ** (**никоѧже** Mar. J 16 29), **кои** (Supr. 512 4, 5, 6), **коѭ** (Mar. L 20 8, Supr. 528 4); srov. **моѧ, твоѧ, свои, моѭ** v § 213.

Pozn. Srov. Vasmer v IF. 40, 1922, 139–144, Durnovo v ZslPh. 2, 1926, 381–382 a Belić v Juž. Fil. 3, 1922–3, 31–34 a 5, 1925–6, 324.

5. Ukazovací zájmeno сь.

219. Zájmeno сь se blíží v svém skloňování k zájmenům *jo*-kmenových, ale liší se od nich několika tvary utvořenými z kmene **sbjo*-.

	m.	n.	f.		m.	n.	f.
Sg. nom.	сь	сѣ	си	pl.	сии	си	сиѧ (сьѧ)
ak.	сь	сѣ	сиѭ (сьѭ)		сиѧ (сьѧ)	си	сиѧ (сьѧ)
gen.	сѣго		сеѧ			сихъ	
dat.	сѣмоу		сеи			симъ	
lok.	сѣмь		сеи			сихъ	
instr.	симь		сеіѫ			сими	

du. n.-ак.	сиа (сьа)	— си
gen.-lok.	сею	
dat.-instr.	сима	

220. V nom. sg. mask. сь je kmen *si-* (ide. **ki-*, srov. lit. *šis*, lat. *ci-tra*). Nom.-ak. sg. n. сѣ, tvary s kmenem *se-* a rovněž instr. sg. симь, gen.-lok. pl. сихъ, dat. pl. симъ, instr. pl. сими, dat.-instr. du. сима se vysvětlují vlivem zájmena **jь*, **ja*, **je*, (и-жѣ, ꙗ-жѣ, ѥ-жѣ). V tvarech сиѧ, сиѭ, сиа (сьѧ, сьѭ, сьа) jest kmen **sbjo*-.

Ke kmeni **sbjo*- patří i tvary: nom. sg. mask. сы v MisK. (сы приносъ III[b] 1, сы даръ VI 2), сии v Euch. Sin. 44[a], také сеи ze **sbjь* v Euch. Sin. 11[b] a 73[ab], 74[b], 76[a], 77[b], kde je tento tvar jako ak. sg. mask., dále bývá v Supr. i си ze сии (304 11), nom.-ak. n. сиѥ v Ostr. 153[b], Euch. Sin. 58[b], Supr. 47 15. nom. sg. f. сии v Assem. Mt 9 27, 26 12, 39, nom. pl. mask. сии v Mar. (Mt 21 16 a j.), Zogr. (Mt 15 8 a j.), Assem. (Mt 25 46 a j.), Cloz. 249, 251, 253, Euch. Sin. 51[b], vedle něho jest i си v Zogr., Mar., Sav. a Supr. Také v nom. ak. pl. n. bývá сии (v Assem. často, v Supr. 138 10, 334 19), — srov. Scholvin, AslPh. 2, 1877, 562 n.

V MisK. jest v nom.-ak. pl. f. tvar си místo obvyklého сиѧ.

Pozn. O zájmeně сь srov. Hujer ve Sbor. filolog. 2, 1911, 188 n., se všemi jeho předpoklady nesouhlasím.

6. вьсь ‚omnis‘.

221. Podle zájmenného skloňování se skloňuje i вьсь ‚omnis‘; některé jeho tvary příslušejí k zájmennému skloňování *jo*-kmenovému, jiné k *o*-kmenovému.

Skloňuje se takto:

	m.	n.	f.		m.	n.	f.
sg. nom.	вьсь	вьсе	вьсѣ, вьса	pl.	вьси	вьсѣ, вьса	вьсѧ
ak.	вьсь	вьсе	вьсѫ		вьсѧ		= nom.
gen.	вьсего	вьсеѣ	вьсѣхъ				
dat.	вьсему	вьсеи	вьсѣмъ				pro všechny
lok.	вьсемь	вьсеи	вьсѣхъ				rody
instr.	вьсѣмь	вьсеѩ	вьсѣми				

222. Dvojí typ skloňování zájmena вьсь se vysvětluje tím, že jedny tvary vznikly z tvarů zájmena **vьchъ* (z **visos*, srov. lit. *vìsas*) již v praslovan. době druhou palatalisací (*ch* < *s*): вьсѣмь, вьсѣхъ, вьсѣмъ, вьсѣми (*ě* z *oi*), a druhé tvary pak později, ač také ještě v praslov., třetí palatalisací: **vьchogo* > **vьšogo* > **vьšego*, **vьcha* > **vьša* atd., k některým tvarům pak *-š-* proniklo analogií, na př. вьсь m. **vьchъ*.

Tvar вьсѣ, v hlaholských památkách вьсѣ̂, вьсѣ̀, jest doložen v nejstarších památkách, a to v MisK., Mar. a Zogr.; tvar вьса jest v památkách cyrilských, v Sav., Supr., Ostr. a z hlaholských jen v Cloz.; ak. sg. f. вьсѫ jest zcela obvyklý, вьсѧ jest v Euch. Sin. (в'сѧ 18a, 20a a j.) a v Assem. (Mt 27 27, L 3 3).

C. Skloňování složené.

223. Složené skloňování, nově utvořené v době praslovanské nebo snad v baltoslovanské, zachovalo zcela dobře původní podobu ještě v staroslověnštině.

Zakládá se toto skloňování na tom, že se ke jmenným tvarům adjektiv (nebo participií) připojují kongruentní (shodné) tvary zájmena **jь*, **ja*, **je*: gen. sg. m. новаго-іего, dat. sg. m. новѹ-іемѹ atd. Místo новѣ-іеи v dat.-lok. sg. f. je новѣи, místo новъі-іеѣ v gen. sg. f. je новъіѣ, místo новѹ-іею v gen.-lok. du. новѹю.

V instr. sg. m. a n., dat., lok. a instr. pl. a v dat.-instr. du. jsou novotvary praslovanské: instr. sg. новъіимь m. čekaného новомь-имь, dat. pl. новъіимъ m. новомъ-имъ, новамъ-имъ atd.

Jest možné, že starý tvar instr. pl. m. a n. **dobry-ịimi* působil i na jiné tvary v plurálu, v nichž se nevhodně opakovaly slabiky *-mъ*, *-mi*, *-chъ*, *-ma*; tak soudí Vondrák.

Podle zájmenného skloňování, u něhož v plurálu tvary všech tří rodů mají stejné koncovky (**těmi*, **i̯imi* atd.), byl nahrazen i instr. fem. **dobrami-i̯imi* tvarem **dobry-i̯imi*.

Dále pak podle poměru **těmi*, **i̯imi*: **těchъ*, **i̯ichъ*: **těmъ*, **i̯imъ* vznikly k tvaru *dobry-i̯imi* i tvary **dobry-i̯ichъ* v gen. pl. a *dobry-i̯imъ* v dat. pl. Poněvadž se shoduje lok. a gen. pl. u zájmenného skloňování (**těchъ*, **i̯ichъ*), mohl býti původní gen. pl. **dobrъ-i̯ichъ* nahrazen novotvarem **dobry-i̯ichъ*. Konečně podle poměru instr. sg. a dat. pl. u zájmen *těmь*, **i̯imь*: *těmъ*, *i̯imъ* vznikl instr. sg. **dobry-i̯imь*.

Všechny tyto poznámky se týkají stejnou měrou i tvarů měkkého skloňování (*jo*-kmene v muž. a střed. rodě a *ja*-kmene v žen.).

Pozn. Srov. Vondrák, Zur Deklination des zusammengesetzten Adjectivums v AslPh. 22, 1900, 6n., Iljinskij, Къ исторіи сложнаго склоненія, 1902 (Научно-литерат. сборникъ 2, 1902), Weingart v ČMF. 2, 1912, 297, Belić v Už. Fil. 1, 1914, 39 n. a Акцен. студ. 1, 1 n., Torbiörnsson v ZslPh. 1, 1924, 276 n.

224. Adjektiva *o*-kmenová a *a*-kmenová se skloňují takto:

	m.	n.	f.
sg. nom.	новъıи	новоѥ	новаıа
ak.	= nom.	= nom.	новжıѫ
gen.	новаѥго		новъıѧ
dat.	новоꙋемоꙋ		новѣи
lok.	новѣемь		новѣи
instr.	новъıимь		новоıѫ, новжıѫ

Pozn. Tvary новаѥго, новоꙋемоꙋ atd. (nestažené a neasimilované) jsou doloženy v hlaholských památkách, v nichž se ѥ rovná ıе; proto nelze bezpečně rozhodnouti, zněly-li tyto nejstarší stsl. tvary *novajego, novujemu* nebo *novaego, novuemu* atd.

pl. nom.	новıи	новаıа	новъıѧ
ak.	новъıѧ	= nom.	= nom.
gen.		новъıихъ	
dat.		новъıимъ	
lok.		новъıихъ	
instr.		новъıими	
du. n.-ak.	новаıа	новѣи	новѣи
g.-l.		новоꙋю	
d.-i.		новъıима.	

225. Adjektiva *jo*-kmenová a *ja*-kmenová se skloňují takto:

	m.	n.	f.
sg. nom.	**вꙑшьнии**	**вꙑшьнѥѥ**	**вꙑшьниꙗ**
ak.	= nom.	= nom.	**вꙑшьнюю**
gen.	**вꙑшьнѣѥго**		**вꙑшьнюю**
dat.	**вꙑшьнюемꙋ**		**вꙑшьнии**
lok.	**довлѣнимь**		**вꙑшьнии**
instr.	**вꙑшьнимь**		**вꙑшьнѥю, вꙑшьнюю**
pl. nom.	**вꙑшьнии**	**вꙑшьниꙗ**	**вꙑшьнюю**
ak.	**вꙑшьнюю**	= nom.	= nom.
gen.		**вꙑшьнихъ**	
dat.		**вꙑшьнимъ**	
lok.		**вꙑшьнихъ**	
instr.		**вꙑшьними**	
du. n.-ak..	**вꙑшьниꙗ**	**вꙑшьнии**	**вꙑшьнии**
g.-l.		**вꙑшьнюю**	
d.-i.		**вꙑшьнимꙗ.**	

226. Participia a komparativy se skloňují ve složené formě stejně, a to takto:

participium prés. činné:

sg. nom.	**несꙑи**	**несѫштѥѥ**	**несѫштиꙗ**
ak.	**несѫштии**	**несѫштѥѥ**	**несѫштѫю**
gen.	**несѫштѣѥго**	**несѫштѣѥго**	**несѫштѫю** atd.,

participium minulé činné:

sg. nom.	**несъши**	**несъшѥѥ**	**несъшиꙗ**
ak.	**несъшии**	**несъшѥѥ**	**несъшюю**
gen.	**несъшѣѥго**	**несъшѣѥго**	**несъшюю** atd.,

komparativ:

sg. nom.	**мьнии**	—	**мьньшиꙗ**
ak.	**мьнии**	**мьньшѥѥ**	**мьньшюю**
gen.	**мьньшѣѥго**	**мьньшѣѥго**	**мьньшюю** atd.

227. V nom. sg. střed. rodu má participium tedy tvar **несѫште, несъше**, spojený se zájmenem **ѥ**; tento základní tvar **несѫште, несъше** je v jmenném skloňování jen v ak. sg. (v nom. sg. je u neuter jako u maskulin **несꙑ, несъ**); v ak. sg. stř. u komparativů bývá vedle tvarů **болѣшѥѥ, горьшѥѥ**

atd. také **болѣе** Supr. 526 2, **тачаее** Zogr. J 2 10; tyto tvary vznikly zřejmě z původního komparativního nom. sg. stř. rodu (**болѣ, тачаѣ**); nom. sg. stř. u komparativů není doložen.

Nom. pl. muž. u participií a komparativů liší se od nom. pl. muž. adjektiv v positivu touže koncovkou *-e*, kterou se vyznačují jejich tvary nesložené a liší od jmenného nom. pl. muž. u adjektiv. Je v nom. pl. mask. **несѫштеи, несъшеи, мьнѣшеи**; jen ojediněle se vyskýtají v nom. pl. muž. u komparativů tvary na **-ии**: **множаишии** Supr. 197 9 a j., **горьшии** Supr. 385 30; tyto nom. pl. na **-ии** (m. staršího **еи**) jsou obvyklé u participií v Assem. a v Supr., místo **-ии** se pak někdy objevuje stažené **-и**: Assem. **хранѣшти** (*οἱ ποιοῦντες*) L 8 21 atd. Také v Ps. Sin. je **надѣѭштиі сѧ** 134 18, **искѫштиі** 34 4 atd. Zřejmě vznikly tvary **-ии** u participií a komparativů podle positivu adjektiv **новии, вѣшьнии** atd.

228. Nom. sg. muž. typu **новъıи, вѣшьнии** lze připisovati jazyku cyr.-met. V stsl. nářečích 10.—11. stol. se tento tvar vyvíjel různě. Podle jmenných tvarů **новъ, вѣшьнь** bylo nahrazeno silné redukované **ъı** a **и** hláskami **ъ** a **ь**, které se octly oslabením koncového **и** v silném postavení a proto se změnily v *o, e* v nářečích, kde se jery vokalisovaly; na druhé straně **-ъıи, -ии** se stahovaly v **-ъı, -и**. Takto vznikly vedle starých tvarů **добръıи, вѣшьнии** tvary další: 1. **добръи, вѣшьнь**, 2. **доброи, вѣшьнеи**, 3. **добръı, вѣшьни**. Doklady z jednotlivých památek viz v hláskosloví v § 56 n.

Jako vznikalo **ъ** v nom. sg. m. (**добръи** atp.), tak se objevují v stsl. nářečích také instr. sg. na **-ъимь**, gen. pl. na **-ъиѫъ**, dat. pl. na **-ъимъ**, instr. pl. na **-ъими**; na př. v Chil. **правовѣрънъиѫъ** II B^{b} 19, **мирънъимъ** II A^{a} 9—10, **просвѣщаемъимъ** II A^{a} 1—2, **страшьнъимъ** instr. sg. I B^{a} 18—19, **расмотрьливъими** II A^{a} 19—20.

229. V jazyce cyr.-met. byl asi gen. sg. **-аего** a dat. sg. **-ѹемоу** (srov. pozn. u § 224). Tvary ty v stsl. nářečích 10.—11. stol. daly tvary **-аго, -ѹоумоу** (*ĭ* zmizelo a *e* se asimilovalo) a pak stažením tvary **-аго, -ѹмоу**.

Tvary **-аего** jsou zachovány v Zogr., Ps. Sin., Mar. a Cloz., tvary **-ѹемоу** v prvních třech památkách a v Supr. (jediný doklad, **осѫждѣноуіемоу** 251 10). Ale i tvary na **-ааго, -аго, -ѹоумоу, -ѹмоу** jsou doloženy v nejstarších památkách, v Mar., Zogr. a Assem.; na př. v Mar. jsou tvary na **-аего, -ѹемоу** řídké: **кадилъıнаего** L 1 11, **малаего** Mr 15 40, **вѣшънѣкего** L 6 35,

лѫкаѹемоу Mt 12 45, бѣсѣноуемоу Mr 5 16, ослабленоуемоу Mt 9 2, единоуемоу Mr 16 14, obyčejně jsou tam tvary na -аго а -оумоу, tvary na -аго, -оуоумоу jsou také zřídka. V Cloz. jest obvyklé -аго, řidčeji -аго а jen jednou -аго. V Ostr. obyčejně -аго, -оуоумоу, zřídka -аго, -оумоу (v. Kozlovskij, Изслѣдов. 1, 62—63). V Ps. Sin. jsou stejně běžné tvary na -аго, -оуемоу jako na -аго, -оумоу (-ѣго, -юмоу). V Supr., v textě mnohem pozdějším, převládají tvary na -аго, -оуоумоу a řidší jsou tvary na -аго, -оумоу. V Chil. крѣпѣкаго I A^b 15—16, ale плѣтѣноумоу I A^a 23; v Und. jen -аго, v Mak. hl. zl. -аго III 33, -юмоу II 4, v Mak. zl. -оуоумоу 1 14. Také tak stará památka jako Mis K. — nejstarobylejší po stránce paleografické a fonetické — má jenom tvary stažené: блажнаго I^b 3, свѧтаго II^a 5, чьстьнаго I^b 17, блажноумоу I^b 12, 20.

To znamená, že se tvary ty objevily již v 10. století, alespoň v některých nářečích (jinak soudí Ščepkin podle Fortunatova, RS. 3, 1910, 216).

V 11. stol. snad již začalo v některých stsl. nářečích na tvary složeného skloňování působiti skloňování zájmenné: srov. v Sav. ѥлѣ живого сѫща 56 l., v Assem. благовѣрномоу (v kalendáři, ve vyd. Črničićově, str. 165), v Praž. zl. слѣпомоу I A 22, v Und. zl. сѣтомоу 48. Není však vyloučeno, že jsou to jen písařské chyby.

230. Lok. sg. muž. a stř. новѣюмь se dále vyvíjel takto: новѣемь (ztrála *i̯*), новѣѣмь, новѣмь; nejstarší tvar новѣюмь nalézáme nejen v památkách hlaholských (Mar.. Zogr., Ps. Sin., Cloz.), kde lze jej čísti i новѣемь, — srov. na př. v Mar. грѣшьнѣемь Mr 8 38, дроуѕѣемь Mt 6 24 a p., v Zogr. нѣсцѣемь Mt 11 11, новѣемь Mt 27 60, v Ps. Sin. сѣтѣемъ 21 4, 73 3 a p. —, ale i v Supr. тврьдѣюмъ 214 23, вьзвѣштенѣюмъ 29530 a v Ostr. вѣчьнѣемь 19, 42, 266, грѣшьнѣемь 132 atd. Asimilované tvary (-ѣѣмь) jsou v Supr., сѣѣмъ 42 26, добрѣѣмь 46 28 a p.

Stažené tvary jsou nejvíce rozšířeny; najdeme je již v nejstarších památkách: srov. v Mar. новѣмь Mt 27 60, дроуѕѣмь L 5 7, нарицаемѣмь J 19 13 a j., v Zogr. грѣшьнѣмь Mr 8 38, дроуѕѣмь Mt 6 24 a p., v Ps. Sin. сѣѣмъ 23 3, 28 2, сѣѣмь 95 9 a j., v Cloz. гробьнѣмь 755, Assem. небесьнѣмъ Mt 11 11, новѣмъ Mt 27 60 a j., v Euch. Sin. прѣчистѣмь 3^a, цр҃ковьнѣмь 6^b atd.

Kromě uvedených tvarů jest v některých památkách tvar na -ѣмъ (srov. v hláskosloví § 92): v Assem. дроуѕѣмъ Mt 624, вѣчьнѣам J 627 atp., v Supr. гробьнѣимь 4481, адъстѣмь 4611 atp.

231. Instr. sg. fem. jest doložen v památkách ve dvou tvarech: -оıѫ a -жıѫ. Avšak pravidelným tvarem, jejž lze připisovati i jazyku cyr.-met. i většině stsl. nářečí 10.—11. stol., jest tvar na -оıѫ. Tvar -жıѫ se vyskýtá v ojedinělých dokladech v Mar., Zogr., Assem., Ps. Sin., Euch. Sin. a v Cloz., častěji v Supr.: Mar., Zogr. i Assem. обрѫченжıѫ женоıѫ L 25, Zogr. сѫштжıѫ L 25, Ps. Sin. сѫтжıѫ 27, Cloz. безакон'нжıѫ 682, Euch. Sin. сѫщжıѫ 19b, съмѣренжıѫ 105b. Tento tvar na -жıѫ vznikl z dialektického jmenného tvar na -ǫ+(je)jǫ.

V Praž. zl. jest ak. sg. fem. ѭдроıѫ Ib 13, je to asi přepsání.

232. Participia se liší od adjektiv tím, že se objevují v památkách vedle gen.-lok. pl. -ıихъ, dat. pl. -ıимъ tvary -ѥихъ, -ѥимъ: чаıжштѥıхъ Zogr. J 53, слъıшаштѥıмъ Zogr. Mr 424, надѣıжштѥıмъ сѧ Zogr. L 189 a p.

Tyto pozdější tvary vznikly v stsl. nářečích (10.)—11. stol. vlivem nom. pl. participií podle poměru ѫıшьıи̂ıи nom. pl.: ѫıшьıи̂ıихъ gen. pl.: ѫıшьıи̂имъ dat. pl. a u partic. слъıшаштѥи : слъıшаштиихъ : слъıшаштимъ, pročež m. -ıихъ, -ıимъ bývá také -ѥихъ, -ѥимъ. Potom ke gen. pl. -ѥихъ, dat. pl. -ѥимъ utvořen i lok. sg. -ѥимь: v Zogr. каıжштѥıмь сѧ L 1510 (srov. poměr -ıимь : ıихъ : -ıимъ u adjektiv a poměr -ıимь (> -ѥимь) : -ѥихъ : -ѥимъ u participií).

Pravidelný nom.-ak. pl. střed. složeného skloňování se končí na -аıа (-ѧıа); odchylkou je множѣишиѣ v Euch. Sin. 7b, пръѣбъıваıжщиѣ v Euch. Sin. 24a, двıжѧштıѣ v Ps. Sin. 6835.

ČASOVÁNÍ.

(Konjugace.)

A. Obecné poznámky.

1. Třídy sloves.

233. U sloves staroslověnského jazyka lze rozeznávati pět tříd; dělidlem jest *kmen présentní* a v dalším třídění pak *kmen infinitivní*.

Do první třídy náležejí slovesa s présentním kmenem na *-e/o-*; v této třídě lze rozeznávati *A.* slovesa s infinitivním kmenem rovným kořeni (**нєс-є-тъ** — **нєс-ти**) a *B.* slovesa s infinitivním kmenem na *-a-* (**бєр-є-тъ** — **бьр-а-ти**);

do druhé třídy slovesa s příponou *-no/ne-* v kmeni présentním; v infinitivním kmeni jest přípona *-nǫ-* (**двиг-нє-тъ** — **двиг-нѫ-ти**).

Do třetí třídy náležejí slovesa s příponou *-je/jo-* v présentním kmeni; slovesa, u nichž jest připojena ke kořeni zakončenému samohláskou, nelze někdy rozeznati od sloves I. třídy s příponou *-e/o-*, připojenou ke kořeni zakončenému samohláskou, poněvadž mezi samohláskou kořene a samohláskou přípony vzniklo *i̯ (j)*. V této třídě lze jako v první rozlišovati *A.* slovesa, u nichž kmen infinitivní je součástí kmene présentního, jako **млѣти** *(z*mel-ti)* — **мєл-ѥтъ**, **зна-ти** — **зна-ѥ-тъ**, **цѣлѣ-ти** — **цѣлѣ-ѥ-тъ**, **дѣла-ти** — **дѣла-ѥ-тъ** a *B.* slovesa, u nichž je infinitivní kmen zakončen na *-a-*, jež není v kmeni présentním, jako **таи-ти** — **таѥ-тъ**, **ора-ти** — **орѥ-тъ**, **коупова-ти** — **коупоую-тъ** a p.

Do čtvrté třídy náležejí slovesa s présentním kmenem na *-i-*, a to opět *A.* slovesa, u nichž je totéž *-i-* též v kmeni présentním (**молн-тъ** — **молн-ти**) a *B.* slovesa, u nichž je v infinitivním kmeni přípona *-ě-* (**вид-тъ** — **видѣ-ти**);

do páté třídy slovesa *athematická* (bezpříznaká), t. j. slovesa s kmenem présentním bez kmenotvorné přípony, t. zv. thematu (příznaku).

Pozn. Srov. stejné roztřídění sloves stsl. u Leskiena; jinak je třídí Jagić v AslPh. 28, 1906, 17—27, Vondrák v Altk. Gr.² 488, 524 a j. — Obecně o stsl. konjugaci s bohatou sbírkou dokladů srov. Wiedemann, Beiträge zur altbulgarischen Conjugation 1886; o tvoření kmenů slovesných srov. Uljanov, Основы настоящаго времени въ старо-славянскомъ и литовскомъ языкѣ 1888 (v РФВ. 20, 1888) a Значенія глагольныхъ основъ въ литовско-славянскомъ языкѣ 1, 1891, 2, 1895 (1. část též v РФВ. 24, 1890 a 25, 1891) a k tomu rozbor Fortunatovův ve Сбор. отд. 64, č. 11, 1897.

2. Koncovky osobní.

234. Osobní koncovky připojující se v duálu a v 1. a 2. os. plurálu ke kmeni présentnímu i ke kmeni aoristovému, který se rovná kmeni infinitivnímu, jsou jednotné; v celém singuláru a v 3. os. plurálu se pak rozeznávají *koncovky primární*

a *sekundární*: primární jsou v indikativě présenta a sekundární v aoristu, imperfektu a imperativu (jenž je svým původem optativ).

Primární koncovky singuláru jsou u sloves thematických v 1. os. *-ǫ*, v 2. os. *-ši*, v 3. os. *-tъ* (z praslov. *-tь*), u sloves athematických (V. tř.) *-mь*, *-si*, *-tъ*: нєс-ѫ, нєс-є-шн, нєс-є-тъ; нєс-мь, ѥсн (z **jes-si*), ѥс-тъ.

Sekundární koncovky singuláru odpadly již v praslov.; v 1. os. bylo *-m*, v 2. os. *-s*, v 3. os. *-t*, ale koncové souhlásky v praslovanštině vůbec odpadaly; *-m* v 1. os. po krátkém vokálu odpadlo dříve, než vznikly nosovky. Bylo tedy v 1. os. aoristu stsl. могъ z **mog-o-m* (> **mogъn* > **mogъ*), v stsl. se bralo za koncovku 1. os. *-ъ*; v 2. a 3. os. bylo можє (z **mog-e-s* 2. os., **mog-e-t* 3. os.), za koncovku platilo *-e* (thematický vokál).

Koncovky v 1. a 2. os. plurálu a duálu byly: v 1. os. pl. *-mъ*, du. *-vě*, v 2. os. pl. *-te*, du. *-ta*.

V 3. os. duálu byla koncovka *-tě*; v 3. pl. byla v praslovanštině koncovka primární *-nti* a sekundární *-nt*, ale *-n-* s předchozím vokálem dalo již v praslov. nosovku: za *-ontь* je v stsl. *-ǫtъ*, za *-inti*, *-ǫti* (> *-ѧti*) je *-ętъ*, za *-ont* je *-ǫ*, za *-ǫt* (> *-ѧt*) je *-ę*: srov. 3. pl. prés. нєсѫтъ z prasl. **nes-o-nti*, молѧтъ z **mol-i-nti*, 3. pl. aor. могѫ z **mog-o-nt*, ѩсѧ z **ję-s-ǫt*.

Pozn. Přehled sporné otázky o původu 3. pl. *-ętь* u *i*-kmenů présentních viz u Hujera v LF. 39, 1912, 211 n.; Hujer je vykládá z *-ienti* podle athematických sloves, podle 3. pl. pak i partic. prés. akt.; s tímto výkladem souhlasí Vondrák, Vgl. Gr. 1², 144; odmítá jej Brugmann Grund.² II 3, 637.

235. Karakteristickou zvláštností stsl. jazyka jest *-tъ* v 3. os.; srov. stid. *ásti*, ř. *ἐστι*, stlit. *ẽsti* ‚jest', stid. *bhárati* ‚nese' a p. a s ide. *-ti* se shoduje strus. *-tь* (*несетъ* atd.) i stpol. *jeść*.

Pozn. Srov. o *-tъ* zvl. Hirt, IF. 17, 1904/5, 287—292, Fortunatov, Изв. 13, 2 kn., 1908, 1—44; Meillet, Études I, 134, MSL. 18, 1913, 232—8, Sl. comm. 271, Leskien, Altb. Gr. 190, van Wijk, AslPh. 36, 1916, 116, Barić, Beiträge zur slav. Sprachgeschichte 1918, 57 n.

Koncovka *-tъ* v 3. os. sg. i pl. (*-ǫtъ*, *-ętъ*) je zcela pravidelná v stsl. památkách a fonetickou platnost *-ъ* v této koncovce potvrzují jak doklady можєто-сѧ (Mar. J 6 52), лєжито-сѧ (Assem. L 2 34) a p., — srov. Wiedemann, Beiträge 13 —,

tak i doklady прославитъı-и, оубиѫтъı-и a p. — srov. v hláskosloví § 60.

Jsou sice v stsl. památkách také doklady 3. os. s *-tь*, ale jen ojedinělé. Zvláštní postavení má Ostr. jako památka vzniklá na ruské půdě; v něm jest *-tь* zcela přirozené.

Také ojediněle je *-tъ* m. *-tъ* v 2. a 3. os. aoristu athematických sloves: бъıстѣ, дастѣ a p.

236. Jinou odchylkou od normálního *-tъ* v 3. os. jsou ojedinělé tvary bez něho: Zogr. є J 21 22, 23, достоı Mr 3 4, подобаа L 18 1; Mar. є L 18 19, нѣ (m. нѣстъ) J 6 63, бѫдє Mr 13 18, можє Mr 9 3; Assem. є J 21 22, 23 (39), сѫдє Mt 19 28 (43), вѣроуѭ 3. pl. J 6 64 (19), прозираѭ 3. pl. Mt 11 5 (160); Ps. Sin. истъıнı 28 6, оцѣсти 77 38, погоубı ib., поıдѫ 83 8, процвѣтѫ 89 6; Cloz. є 82, 87, 128, є лı 676; Sav. є 36, 39b, 46, нѣ 125b; Und. zl. бѫдє 32; Ostr. ıє 53b, 65b, напишє 294b, възгласи 292; v Supr. dosti často, častěji v druhé části rkpu než v první: ıє (17krát), нѣ (15krát), вѣ 382 17, можє (лı) 27 24, 26, бѫдє 35 27, 310 25, 494 3, často подобаıє, подобаа. съıвори 322 4, съıвори 359 19, приводи 370 29, лежи 422 1, сѣди 506 17, сѫ 38 12 a j., начьнѫ 16 18, нарицаѭ 276 24, оклевєштѫ 413 26, съвѣдѣтєлъствоуѭ 277 24.

Tvary bez koncovky *-tъ*, *-tь* jsou ve všech slovanských jazycích; třeba je vysvětlovati z prasl. tvaru se sekundární koncovkou *-t*, jež vnikla do présentu z tvarů minulých časů.

237. V 1. os. pl. jest obyčejně *-mъ* (a míšením jerů pak i *-mь*), avšak již v stsl. památkách bývá také **-мъı**, a to nejen tam, kde je po tomto tvaru enklitické и (слъıшаχомъı-и v Mar. a p., v. § 53 n.), nýbrž i jinde: вѣмъı Zogr. J 9 29, оубѣмъı Cloz. 810 (srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 491 pozn.), v Supr. вѣмъı 438 27, видимъı 382 2, имѣмъı сѧ 382 13, имамъı 435 17, 540 17, прѣбѫдѣмъı 439 8 atp. — srov. Wiedemann, Beiträge 8. Koncovka **-мъı** vzniklá z *-mъ* foneticky před и byla podporována i zájmenem 1. os. *my* a objevovala se pak i mimo původní fonetickou podmínku.

Také se vyskýtá **-мо** z *-mъ*: пожрѣχомо-и Ps. Sin. 34 25, оубиѣмо-и Assem. Mt 21 38 (srov. Wiedemann op. cit. 8).

238. Co se týče koncovky 3. os. du., jsou rozdíly mezi jednotlivými památkami; jenom zvláštní koncovka *-te* pro 3. os. jest v Mar., Cloz. a v Ps. Sin.; v Zogr. jest vedle 87 do-

kladů s *-te* již v 11 dokladech *-ta*, s Assem. v 10 dokladech *-ta* a v 75 *-te*; naopak v Sav. jest obvyklé *-ta* a jen třikrát je *-te*: **сѣнасте сѧ** 136[b], **идете** 80, **бѣсте** 96, v Supr. obvykle *-ta* a *-te* jen ojediněle v nejstarší části této památky (447—471): **носите** 458 9, **бѣсте** 458 4, 6, **прѣбѣсте** 472 19, **дашете** 450 19, v Ostr. je *-te* zřídka, pravidelně jen *-ta*, srov. Wiedemann op. cit. 25—26 a dodatek k ruskému překladu mluvnice Leskienovy 185. Bezpochyby byla starší koncovka *-te* postupně vytlačována koncovkou *-ta*, protože tato koncovka se zdála typickou koncovkou duálu a byla tedy vhodnější než *-te*, shodné s koncovkou 2. os. pl. (srov. Meillet, Zborn. Jagić. 202).

Novotvarem, jenž se netýká cyr.-met. originálů, jest koncovka **-тѣ** v 2. a 3. os. du., užívaná při podmětu v rodě ženském nebo středním: v Sav. **посълластѣ** (**сестрѣ**) 81, (**мариꙗ . . . и дроугаꙗ мариꙗ**) **тєкостѣ . . . идѣстѣ . . . астѣ . . . поклонистѣ сѧ** 121[b], **видѣстѣ** (**очи**) 139, v Supr. **астѣ** (**тѣ**) 446 7, **вѣроующѣтѣ** 445 17, v Ostr. **посълластѣ** 136[b], **тєкостѣ** 203, **поклонистѣ сѧ** 203[b], **радоуитѣ сѧ** 203[b] (2. os. du., v. Kozlovskij, Изслѣд. 1, 89) — srov. Wiedemann op. cit. 26. Bezpochyby vzniklo toto **-тѣ** vlivem duálové koncovky u jmen žen. a střed. rodu, jako **тѣ**, **онѣ**, **женѣ**, **селѣ** atd.

3. Tvoření časů.

239. Stsl. jazyk zdědil z doby praslovanské přes období společného jazyka jihoslovanského tyto časy:

1. *présens*, 2. *aorist* a 3. *imperfektum*.

Tvary présentní se tvoří *koncovkami primárními, připojovanými ke kmeni présentnímu*: **нєсє-ши**, **нєсє-мъ**, **двиг-нє-тъ**, **моли-тє** a p.; v 1. os. sg. **нєс-ѫ**, — prasl. **nes-ǫ* atd. — je koncovka *-ǫ* na místě ide. *-ō*; vykládá se toto *-ǫ* různě (já v něm vidím ide. *ō-* se sekundární koncovkou 1. sg. *-m*). Právě tak i u sloves IV. třídy jest totéž *-ǫ* ve tvaru **молѭ** a p., praslov. **moljǫ* z **mol-i̯-ǫ*. V 3. os. pl. **нєсѫтъ** (prasl. **nesǫtь*) spojil se v *ǫ* thematický vokál *-o* s *n* z přípony *-nti* (> *ntь* a v stsl. > *-ntъ*); právě tak vznikla 3. os. pl. **молѧтъ** atp. u sloves IV. třídy z **mol-i-ntь* (v. § 234).

U sloves athematických (V. tř.) se připojovaly *primární koncovky -mь, -si, -tъ* (ze staršího *-tь*) *ke kořeni bez thematického vokálu*: **нєсмь**, **нєси** (z **jes-si*), **дамь** (z **dad-mь*),

ⰴⰰ�things (z **dad-tь*) atd.; v 3. pl. u slovesa ⱎⰵⱄⰿⱏ jest tvar thematický ⱄⰰⰺⱏ (z **so-ntь*) s nulovým stupněm kořene (v. str. 66). V 3. pl. ⱆⰴⰰⰺⱏ, ⰲⱑⰴⰰⰺⱏ jest *ę* z ide. *n̥*: **dad-n̥ti* (> **dadьnti* > **dadętь*).

240. Tvary aoristu, jež zdědil stsl. jazyk z praslov., jsou rozličné.

U sloves I. třídy s kmenem infinitivním zakončeným souhláskou jest:

a) aorist asigmatický (t. zv. silný, bezpříznaký): 1. sg. ⰿⱁⰳⱏ (z **mog-o-m*), 2. a 3. sg. ⰿⱁⰶⰵ (z **mog-e-s*, **mog-e-t*), 1. pl. ⰿⱁⰳⱁⰿⱏ (z **mog-o-mъ*) atd., 3. pl. ⰿⱁⰳ-ⰶ (z **mog-o-nt*);

b) aorist sigmatický starého typu se zdlouženým vokálem kořenným a s příznakem aoristu *-s-* (*-s-* > *-ch-* po *i*, *u*, *r*, *k*); tento příznak *-s-* (*ch*) se připojuje k souhláskovému kmeni přímo a osobní přípony pak k příznaku *-s-* (*ch*) v některých osobách rovněž přímo, v jiných je mezi nimi a aoristovým *-s-* thematický vokál: 1. sg. ⱨⱃⱄⱏ z **nēs-s-o-m*, ⱂⱃⰽⱏ z **rēk-s-o-m*, 1. pl. ⱨⱃⱄⱁⰿⱏ, ⱂⱃⰽⱁⰿⱏ, ale 2. pl. ⱨⱃⱄ-ⱅⰵ z **nēs-s-te*, ⱂⱃⰽⱄⱅⰵ z **rēk-s-te*, 3. pl. ⱨⱃⱄⰰ z **nēs-s-n̥t*, ⱂⱃⰽⱎⰰ z **rēk-s-n̥t* (> **rēk-ch-n̥t* > **rēchn̥t* > **rēchьnt* > **rěšę*);

c) aorist sigmatický nového typu s *o* před příznakem *-ch-*, vzniklým zde nefoneticky z *-s-*: ⱨⰵⱄ-ⱁ-ⰵⱏ z **nes-o-ch-o-m*, ⱃⰵⰽ-ⱁ-ⰵⱏ, ⱨⰵⱄ-ⱁ-ⰵ-ⱁ-ⰿⱏ, ⱃⰵⰽ-ⱁ-ⰵ-ⱁ-ⰿⱏ a p.

Třeba zdůraznit, že aorist 2. a 3. typu (sigmatický) nemá vlastních tvarů pro 2. a 3. os., ale užívá v těchto osobách tvarů aoristu prvního typu (asigmatického): ⱨⰵⱄⰵ, ⱃⰵⱍⰵ a p.

Pozn. O aoristu 2. a 3. os. typu *nese* srov. Meillet v MSL. 15, 1908, 328 a Mélanges de lingu. off. à Saussure 81 n. a ib. 92 o sigmatických aoristech slovanských.

U sloves s kmenem infinitivním zakončeným samohláskou ve všech ostatních třídách jest jediné druhý typ aoristu, aorist sigmatický; v starší podobě má aoristový příznak *-s-*, v novější *-ch-*, jež vzniklo z *-s-* někde foneticky, jinde analogií: a) 1. sg. ⱗ-ⰽⱏ, 2. a 3. sg. ⱗ-ⱅⱏ s dodatečným *-tъ* (srov. dále § 262), 1. pl. ⱗ-ⰽ-ⱁ-ⰿⱏ, 2. pl. ⱗ-ⰽ-ⱅⰵ, 3. pl. ⱗ-ⰽ-ⰰ, 1. du. ⱗ-ⰽ-ⱁ-ⰲⱑ atd., b) ⰿⱁⰾ-ⰻ-ⰹⱏ, 2. a 3. sg. ⰿⱁⰾ-ⰻ, 1. pl. ⰿⱁⰾ-ⰻ-ⰹ-ⱁ-ⰿⱏ, 2. pl. ⰿⱁⰾ-ⰻ-ⰽ-ⱅⰵ atd.

241. Staré ide. imperfektum nebylo už ani v praslovanštině; místo něho vzniklo již v praslov. nové tvoření na

-ēach-, -aach-, jehož původ není jasný: ani nejnovější Meilletův pokus o výklad nerozřešil této sporné otázky.

Pozn. Srov. o původu imperfekta novější rozdílné výklady: Meilletův, Глас 112, 1924, 88—92 a Baudišův, IF. 23, 1909, 135 až 152; přehled ostatní literatury, tam nevyčerpané, viz u Grunského О происхожденіи имперфекта, Уч. Зап. Юрьев. унив. 1905 a u Kulbakina Древне-ц.-слов. языкъ II, 1912, 207.

V stsl. má imperfektum podobu **нєс-ѣаχ-ъ, бѣр-ааχ-ъ**, 2. a 3. os. **нєсѣаше, бѣраашє** atd. U sloves IV. třídy s infinitivním kmenem na *-i* jest v imperfektu **-шаχъ**: **молшаχъ, рожааχъ** (z **rod-i̯-aach-ŏ*) atd.; v 2. pl. a v 2. a 3. du. jsou v stsl. památkách dvojí tvary: **-шєтє** a **-стє, -шєта** a **-ста**. Doklady památek zřejmě ukazují, že tvary **-шєтє, -шєта** jsou starší než tvary **-стє, -ста**: v Zogr. a Cloz. jsou jen tvary **-шєтє, -шєта**, v Mar. poměr těchto tvarů **-шєтє, -шєта** k tvarům na **-стє, -ста** jest 25 : 1, v Assem. 9 : 8, v Sav. jsou jenom tvary s **-стє, -ста**, v Supr. obvyklé je **-стє, -ста** a jen zřídka **-шєтє, -шєта**; v Ostr. jako v Sav. jest jen **-стє, -ста** — srov. Wiedemann, Beiträge 42.

4. Tvoření způsobů.

242. Stsl. jazyk zdědil z praslov. kromě indikativu jen tvary optativu, které však nabyly významu imperativu.

U sloves thematických příponou optativní je *-i-*: 2. sg. **ber-o-i-s*, 3. sg. **ber-o-i-t* > **beri* — stsl. **бєри**, 1. pl. **бєр-ѣ-мъ** z **ber-o-i-mŏ* atd.

Pozn. 2. sg. imperativu *beri* se vykládá též z pův. tvaru 2. sg. na *-ei̯*, jenž jest v lit. a řeč. (indik. *vedì*. ἄγεις, imper. stlit. *vedi*, ř. dial. ἄγει), srov. Solmsen, KZ. 44, 1911, 195 a Hujer, RS. 6, 1913, 253, Zbornik Belića 150 a Úvod 68.

U sloves III. tř. přešlo *-i̯oi* > *-i̯ei* > *-i*: **глагол҃и, -и-мъ** atd. U sloves athematických (V. tř.) je v 2. sg. *-jь*, jehož původ není jasný: **вѣжда** od **вѣмь**, ale v množném čísle *-i-*: **вѣдимъ** a p., t. j. suffix *-jē-* v redukovaném stupni, srov. lat. *s-iēm, s-ī-mus*. Totéž *-i-* jest i u sloves IV. třídy: **хвали** — **хвалимъ**.

Pozn. O *-jь* v 2. sg. athem. imperativu srov. Vondrák v AslPh. 20, 1898, 54, Horák ib. 16, 1894, 409, Agrell v Stud. till. Es. Tegn. Lund 1918, 532—537, Meillet, Sl. comm. 283.

Zbytek 1. sg. starého optativu lze viděti v **отъпадѣмъ** = *ἀποπέσοιμι* s primární koncovkou v Ps. Sin. 75 (místo **отъпадѣмь** grafickou záměnou jerů); stejně jest to místo

psáno i v Ps. Bon. a Pogod. Druhý doklad, patrně stsl. původu, je v tvaru **бѫдѣмь** v Ps. Bon. (Ščepkin, Болон. псалт. 227) a Ps. Tolst. (184, srov. Sobolevskij, Лекціи[4] 250).

Za zbytek konjuktivu lze pokládati tvary typu **бишмъ, покажете** s významem imperativu; jsou uvedeny dále v § 276: stsl. *a* je zde z *ē* po *j*. Původem svým 3. pl. konjunktivu je tvar **бѫдѫ**, který je v stsl. imperativem, doklady v. v § 286.

5. Jmenné tvary slovesné.

243. Infinitiv se tvoří v stsl. — jako vůbec v jihosl. a v praslov. — příponou *-ti*, připojenou ke kmeni aoristu a infinitivu: **нес-ти, чита-ти, молн-ти** a p.; supinum se tvoří od téhož kmene příponou *-tŭ*: **нес-тъ, чита-тъ, молн-тъ** a p. U sloves typu **пекѫ, могѫ** působil infinitiv na supinum a je **пещи** místo ***пєтъ** z ***pek-tŭ**, kdežto v infinitivě *-kti* dalo foneticky v praslov. *-ťi*, z čehož je v stsl. **-щи**.

244. Participium présentní činné (praesentis activi) se tvořilo v praslovanštině ide. suffixem *-nt-*, kterýž spojen s předchozím vokálem kmene dával *-ǫt-* nebo *-ęt-*: ****ber-o-nt-*** > ****berǫt-***, ****modl-i-nt-*** > ****modlęt-*** (v. pozn. u § 234). Nom. sg. ****nesy***, stsl. **несы** vysvětluje se buď z *-ont-s* nebo z *-ōn* (v. Meillet, Sl. comm. 284, Hujer, Slov. dekl. 42 n., v. Wijk, ZslPh. 1, 282 n.); z ****modlint-s*** čekali bychom ****modli***, ale je ****modlę***, stsl. **молѧ**, podle nepřímých pádů; tvar **знаѭ** vznikl z *-jont-* (> *-jent-* > *-jęt-*). V žen. rodě se připojuje u tohoto participia k příponě *-nt-* ještě suffix *-i̯a-* a *-tj-* dává v stsl. *-šť-*; též v nom. sg., kde suffix *-i̯a* má podobu *-ī* (redukovaný stupeň), je podle nepřímých pádů *-tj-*: **несѫшти, знаѭшти, молѧшти**. V nom. sg. stř. rodu je **знаѭ** z ****znajont-***, **молѧ** z ****modlint-***, stejné tvary jako v nom. sg. mask. a vlivem shody mezi muž. a střed. rodem u sloves těchto typů (III. a IV. tř.) vznikl snad i nom. sg. střed. rodu **несъı**, shodný s nom. sg. muž. rodu: jiné ide. jazyky ukazují na *-u̯t* a *-ont*, z čehož v slov. nemohlo vzniknouti *y*. V nepřímých pádech muž. i střed. rodu jest kmen participia rozšířen o suffix *-i̯o-* (srov. § 200).

245. Participium minulé činné (praeteriti activi) má typ **нес-ъ, нес-ъш-и, нес-ъ**; tvary ty se vysvětlují z tvarů s ide. suffixem *-u̯os/-u̯es*, redukov. *-ŭs*; *-ŭs* dalo v praslov. *-ŏch*; nom. sg. mask. ****ved-ŏch*** > ****vedŏ***, stsl. **вєдъ**; nom. sg. f. ****ved-ŏch-ī*** (*-ī* redukov. stupeň suffixu *-i̯a*) > ****vedŏši***, stsl. **вєдъши**; nom. sg. n. **вєдъ** mohl vzniknouti z ****ved-os*** (srov. ř. *εἰδός* ‚vědouc' n.).

Po samohláskách je přípona *-vŏs-*: stsl. ВИДѢВЪ — ВИДѢВЪШИ — ВИДѢВЪ, ПИСАВЪ — ПИСАВЪШИ — ПИСАВЪ a p. U sloves IV. třídy s infinitivním kmenem na *-i-* jsou dva typy tohoto participia: МОЛИВЪ — МОЛИВЪШИ — МОЛИВЪ a МОЛѢ — МОЛѢШИ — МОЛѢ z **modlį̄-ŏs* a p. (tento druhý typ je starší, v. § 283). O skloňování tohoto participia srov. § 203.

246. Funkce participia minulého činného nabyly v praslov. také jmenné tvary s příponou *-lŏ* mask., *-la* f., *-lo* n. (*l-particium*): stsl. НЕС-ЛЪ, -ЛА, -ЛО, МОЛИ-ЛЪ, -ЛА, -ЛО, ПИС-А-ЛЪ, -ЛА, -ЛО a p. Tyto tvary se asi už v praslov. neskloňovaly a měnily se jen podle rodu a čísla; staly se součástí složených tvarů slovesných, o nichž srov. dále § 248.

247. Participium přítomné passivní se tvoří suffixem *-mo-*: ВѢДОМЪ, ДВИГНОМЪ, ЗНАЄМЪ, МОЛИМЪ, srov. lit. *sùkamas*.

Participium minulé passivní tvoří se suffixem *-to-* nebo *-no-* (*-eno-*), srov. lit. *-tas* (*vèstas* k *vedù*) a *-nas* (*álkanas* ‚lačný‘), ale formy s *-nas* jsou nyní v lit. jen adjektivy.

Suffixem *-to-* se tvoří participium trpné jen od sloves s infinitivním kmenem zakončeným na nosovky, *r* nebo kořenný vokál: **klьnǫ* — **klęti* — **klętŏ*, stsl. КЛАТЪ, **stьrǫ* — **sterti* — **stьr̥tŏ*, stsl. СТРЪТЪ, **bьjǫ* — **biti* — **bitŏ*, stsl. БИТЪ, **pojǫ* — **pěti* — **pětŏ*, stsl. ПѢТЪ. — Původně byl suffix *-tŏ* patrně více rozšířen, srov. stsl. ОТЪВРЬСТЪ (k **vьr̥z-*), ОУѪСТЪ (k **vęz-*), lit. *kéltas (keliù —kélti)*, *riñktas (renkù — riñkti)* — v. Leskien, Altb. Gr. 210.

Suffix *-no-* je u sloves s kmenem infinitivním na *-a*, *-ě*: ЧИТАНЪ, ДАНЪ, ВИДѢНЪ, СѢНЪ a p., a u kmene na *-l*: КЛАНЪ z **kolnŏ* (КЛАТИ — КОЛЬ); suffix *-eno-* je u sloves s kmenem infinitivním na konsonant: stsl. ВѢДЕНЪ, ЖЬРЕНЪ, ДВИЖЕНЪ, u sloves typu БИТИ : -БИЄНЪ, typu КРЪТИ, ЗАБЪТИ : КРЪВЕНЪ, ЗАБЪВЕНЪ, a u sloves БРАТИ (БОРЬ), КЛАТИ (КОЛЬ): *БОРЕНЪ (srov. БОРЕНИЄ v Supr.), КОЛЕНЪ (vedle КЛАНЪ); také u sloves s kmenem infinitivním a présentním na *-i-* se tvoří tímto suffixem *-eno-* trpné participium: stsl. ХВАЛИЄНЪ, МОЛИЄНЪ.

Pozn. Podrobně rozbírá původ i vývoj participií typu *gъnanъ*, *pьsanъ* po stránce formální i významové Zubatý v čl. »Slov. pьjanъ a jiné tvary podobné« v LF. 28, 1902, 24—35, 115—121, 278—286, 359—365. — Rozšíření suffixu *-to-* snaží se uvésti v systém van Wijk v IF. 43, 1925, 281—289.

6. Složené tvary slovesné.

248. Staré ide. tvary perfekta, plusquamperfekta a futura nepřešly do praslovanštiny a významu těchto zaniklých tvarů nabyla rozličná spojení forem, tvary opisné.

Významu perfekta, — jehož jediným zbytkem v stsl. je **вѣдѣ** (ѣ z *ai*, srov. stid. *tutudē* med. = lat. *tutudī*), — nabylo spojení *l*-participia (srov. § 246) s tvary slovesa **jesmь*: stsl. **нєслъ юсмь**, **нєслъ юси** atd.

Poz. Jinak vykládají **вѣдѣ** Mikkola v RS. 1, 1908, 7 a Hujer, Slovan. dekl. 72 n. (z 1. sg. media), Mikkola, Ursl. Gramm. 60 (z 1. sg. mediálního konjunktivu).

Významu plusquamperfekta nabylo spojení téhož participia s **бѣаχъ**, imperfektem slovesa *býti*: **нєслъ бѣаχъ**, **нєслъ бѣашє** atd.; místo **бѣаχъ** může býti také složené perfektum téhož slovesa pomocného **бꙑлъ юсмь**: **нєслъ бꙑлъ юсмь** atd.

Poz. O užívání perfekta v stsl. srov. Słoński, Tak zwane perfektum w językach słowiańskich, Prace filologiczne 10, 1926, 1—33; Pogorělov, Изъ наблюденій въ области древне-слов. переводной литературы II. Sborník filozof. fakulty univ. Komenského, Bratislava, III, č. 32, 1925, 217n.

Praslov. reflex ide. futura prostého se zachoval jediné v nepatrných zbytcích participia futurálního **бꙑшѧ** — **бꙑшѧшти** — **бꙑшѧ** v strus. opisech csl. textů; srov. i stč. adj. *probyšúcný* ‚užitečný‘ (Gebauer, Ml. III, 2^2, 66n); podle těchto tvarů lze předpokládati futurum s příponou *-s-*: **bysi̯ǫ*, **bysiši*, *bysitъ* atd., z čehož **byšǫ*, **bišiši*, *byšitъ* atd. (*-y + s* > *-y + ch* > *-y + š*), srov. lit. *búsiu*, *búsi(i)*, *búsiva*, *búsita*, *búsime*, *búsite* (srov. Jagić v AslPh. 28, 1906, 35n.).

Významu futura v praslovanštině nabyly jednak tvary présentní sloves vidu perfektivního, jednak spojení infinitivu významového slovesa s présentními tvary některých sloves pomocných: srov. stsl. **бѫдѫ нєсити**, **имамъ пити**, **начѧнѫ** (nebo **ꙗчѧнѫ**) **нєвр҃щи**, **хощѧ видѣти** a p.

Futurum exactum se vyjadřuje pomocným slovesem s *l*-participiem: **читалъ бѫдѫ** a p.

249. Kondicionál se vyjadřuje v nejstarších památkách *l*-participiem spojeným s tvary **би** v 2. a 3. sg., **бимь** v 1. sg., **бимъ** v 1. pl., **бистє** v 2. pl., **бѫ** v 3. pl.; místo **бистє** čekali bychom **би-тє*, ale *-s-* sem vniklo podle 2. pl. aor. **бꙑстє**.

V 1. sg. s -мь (jako **jes-mь*) je už v praslov. primární koncovka místo čekané sekundární, obvyklé v minulých časech.

Tvary бимь-би atd. ustupují v pozdějších památkách tvarům aoristu бъхъ atd., jen v 2. a 3. sg. není pak бъстъ, jako je v samostatném aoristu, ale бъ. V památkách, v nichž bývá starší бимь, v 3. pl. místo бѫ bývá často бишѧ (podle бъшѧ); někde se vyskytá 1. pl. бихомъ m. бимъ (podle бъхомъ), srov. Zogr. J 18 30.

V 3. pl. se střídají tvary бѫ : бишѧ již v Mar., Zogr. a Assem.; v Mar. бѫ 13krát, бишѧ 3krát, v Assem. бѫ 4krát, бишѧ 2krát, v Zogr. бѫ 11krát, бишѧ 9krát (doklady cit. u Vondráka u Altk. Gr.[2] 512).

Tvary бимь atd. — бѫ příslušejí jistě jazyku cyr.-met. Tvary бъхъ — бъ atd. vnikly však do kondicionálu patrně velmi záhy: již v Mar. je бъстѣ бъли J 8 39, подвизали сѧ бъшѧ J 18 36, v Zogr. je na týchž místech бъстѣ a бъшѧ a ještě бъстѣ J 15 19, бъшѧ Mt 11 23; v Ps. Sin. je пожрѣли бъшꙗ 123 3, ale бішꙗ 80 14 (také бимь — někdy s ъ za ь — 54 12, 13, 80 15 (dvakrát), 118 92, 2. sg. би 50 18, 3. sg. би 54 12, 93 17, 123 1, 2). V památkách psaných cyrilicí, v Sav. a Supr., je бимь, би atd. jen výjimkou: v Sav. бимъ 1. sg. (s ъ m. ь) 91[b], би 3. sg. 59, 87[b], 89 (třikrát), 89[b]; v Supr. бимъ 1. sg. 377 16, би 82 28, 88 29, 149 1, 5, 275 7, 307 21, 403 26, 496 11.

250. Passivum také nemá vlastních prostých tvarů; vyjadřuje se dvojím způsobem: 1. tvary aktivního slovesa s reflexivním zájmenem сѧ: нарѣшти сѧ = *κληθῆναι*; 2. participii passivními s pomocným slovesem: спасенн бъшѧ = *διεσώθησαν* a p.

7. Vid slovesný.

251. Vidový význam slovesa v stsl., jako vůbec v slovanských jazycích, buď souvisí s *věcným* jejich *významem* a jest dán již jejich *kořenem* (srov. нєсти sloveso vidu nedokonavého [imperfektivního] a пасти — падѫ sloveso vidu dokonavého [perfektivního]) nebo se vyjadřuje *kmenotvornými prostředky*, *suffixy* a *zdloužením kořenného vokálu* (srov. двигнн — двиг-нѫ-ти, лєт-ѣ-ти — лѣт-а-ти, плѫти — плав-а-ти, клон-и-ти сѧ — клан-ꙗ-ти сѧ) nebo konečně *předponami* (praefixy, srov. и-ти — при-и-ти, нєс-ти — при-нєс-ти a p.).

Podle vidu lze rozděliti všechna slovesa na dvě velké skupiny: na slovesa *imperfektivní* (nedokonavá) a *perfektivní* (dokonavá).

Perfektivností slovesa rozumí se to, že je vyznačena určitá hranice děje nebo stavu, vyjádřeného slovesem: a to buď počátek děje (**зачѧти**) nebo jeho skončení (**завръшити**), anebo, že děj probíhá v jediném okamžiku (**минѫти**).

Imperfektivností slovesa rozumí se to, že je vyznačeno neomezené trvání děje; kromě trvání může sloveso vyjadřovati i opětování děje: srov. **нєс-ти** (sloveso imperfektivní) — **носити**, **вєсти** — **водити** atp.; takovýto vidový význam slovesa se nazývá *iterativním* (opětovacím).

Slovesa perfektivní se liší od sloves imperfektivních tím, že présentní tvary perfektivních sloves mají význam futura: **сѧдѫ** překládá řecké *καθίσω*, **падєтъ** *πεσεῖται* a p. Tento jev, známý i z živých slovanských jazyků, jest již praslovanský.

252. Vidové významy sloves téhož kořene jsou v stálém souvztažném poměru: **падати** je imperfektivní k perfektivnímu **пасти**, **при-ити** perfektivní k imperfektivnímu **ити**, **шьлѣти** imperfektivní k perfektivnímu **шьдити** a p.

Perfektivní slovesa z imperfektivních se tvoří praefixy (srov. výše **при-ити** a p.); suffixy a zdloužením kořenného vokálu se tvoří imperfektivní slovesa k perfektivním: **пад-а-ти** k **пас-ти** (z **pad-ti*), **движати** (z **dvig-a-ti*) k **двигнѫти** (z **dvig-ti*), **въз-лєжати** (z **-leg-ēti*) k **въз-лєщи** (z **-leg-ti*), **съ-блюд-а-ти** k **съблюсти** (z *-bljud-ti*), **съконьчавати** k **съконьчати**, **приносити** k **принєсти**[1]) atd. Podle poměru **стати** (perf.): **сто-ѩ-ти** (imperf.) vzniklo **прѣдъ-стоѩти** (imperf.) k **прѣдъстати** (perf.) a p.

V několika případech se vyskytá dvojí vidový význam téhož slovesa. Taková slovesa v stsl. jsou **бѣжати**, **сѧдити**: srov. **бѣжѣтъ отъ лица єго...** Ps. Sin. 67 2 *(φυγέτωσαν)*, **сѫждѫ** za ř. *κρινῶ* L 19 22 vedle obvyklého imperfektivního vidu u těchto sloves v stsl. Stejně jest tomu i u slovesa **видѣти** (srov. Boehme, Die Actiones 58n).

253. Poněvadž je význam imperfekta v rozporu s perfektivností, slovesa perfektivní neměla by míti imperfektum; a skutečně v stsl. tato slovesa obyčejně netvoří imperfekta.

[1]) Ne k **носити**.

Vyskýtá-li se přece imperfektum u několika perfektivních sloves, lze míti za to, že označuje *opětování ohraničeného děje v minulosti:* na př. Mr 11 16 **и не даѣ́ше никомоу́же мимо нести съсѫ́дъ** (Mar.), t. j. po každé, kdykoli někdo nesl nádobu, nepřipustil ji nésti, nebo L 4 41 **запрѣ́щаѣ не даѣ́ше имъ г(лаго)лати** (Zogr.).

Zvláště jasný doklad takového imperfekta od perfektivního slovesa je v Supr. 72 22 n. **егда бо въ радѣхъ обрѣтаѧхомъ ся и помо͡лѧѧхомъ бу** (po každé, kdykoli jsme se pomodlili k bohu); **то помогаше намъ и одолѣваѧхомъ и вьси побѣгаѧѫ** (po každé nám pomohl, zvítězili jsme a všichni se dali na útěk). Srov. i stč. imperfekta od sloves perfektivních o ději, který se v minulosti opakoval, na př. Pass. 341 kolikrát sě tam jíti (kněz) *pokusieše*, tolikrát sě jemu vždy též přihodilo (v. Gebauer, Bedeutung des altböhm. Imperfects v AslPh. 25, 1903, 341—354.).

Pozn. Srov. vůbec o slovanském *vidu slovesném* Belić, Zur slavischen Aktionsart, Streitberg-Festgabe 1924, str. 1—11 a Už. Fil. 4, 1925, 1—10; o vidu v stsl. Boehme, Die Actiones der Verba simplicia in den abg. Sprachdenkmälern 1904, Meillet, Des aspects perf. et imperf. dans la traduction de l'évangile en vieux slave (Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave 1902, 1—104), Jagić, Beiträge zum slav. Syntax, Denk. d. Wiener Akad., Ph.-h. Kl. 26, 1900, 72 n.

B. Přehled časování podle tříd.

1. Slovesa první třídy.

254. Do této třídy náležejí, jak jsme viděli (v § 233), slovesa s présentním kmenem na *-e/o-* a s kmenem infinitivním *A.* rovným kořeni, *B.* zakončeným suffixálním *-a.*

A. Slovesa s infinitivním kmenem rovným kořeni.

U těchto sloves lze rozeznávati dvě skupiny: *a)* slovesa, jejichž *kmen* se končí *souhláskou* a *b) samohláskou;* avšak bezpečně do této druhé skupiny *(b)* lze zařaditi jen slovesa s kořenem zakončeným dvojhláskou *eu̯*, *ou̯*, jež dala na slovanské půdě *u (ju)* před souhláskou a *ov* před samohláskou. Slovesa s jiným vokálem na konci kořene a s příznakem *e/o* v présentu formálně splynula se slovesy III. třídy (s présentním kmenem na *-je/jo-*) buď proto, že měla v kořeni dvojhlásku s *i̯ (j)*,

nebo proto, že vzniklo nově *i̯* mezi vokálem kořenným a thematickým *-e/o-*. Poněvadž pak je těžko v každém jednotlivém případě rozhodnouti, patří-li *i̯ (j)* k příponě *-je-* nebo ne, probíráme časování sloves s *-je/jo-* v présentním kmeni vůbec až v přehledu sloves III. třídy.

255. Ve skupině první *(a)* bývá v kořeni nejčastěji vokál *e* nebo *ę* (z *en*), řídčeji *o*, *ě* (z *ē*), *a* (z *ō*), *i*, *ь*, *y*. U některých sloves se vokál ten střídá: v présentu je stupeň redukovaný, v infinitivě *e*-stupeň nebo *o*-stupeň: **жьрѫ** — **жрѣти** (z **žer-ti*), **мьрѫ** — **мрѣти** (z **merti*), **чьтѫ** — **чисти** (z **keiṭ-ti*), **клънѫ** — **клѧти** a p.

Při analysi infinitivu sloves této první skupiny *(a)* třeba míti na mysli praslovanské změny jistých souhláskových skupin: **вєдѫ** — **вєсти** z **ved-ti*, **грєбѫ** — **грєти** z **greb-ti*, **вєзѫ** — **вєсти** z **vez-ti*, **плєтѫ** — **плєсти** z **plet-ti*, **чрьпѫ** — **чрѣти** z **čerp-ti*, **могѫ** — **мощи** z prasl. **moťi* a to z **mog-ti*, **рєкѫ** — **рєщи** z prasl. *reťi*, to z **rek-ti* a p.

Slovesa do této skupiny *(a)* náležející jsou:

α) s kořenným vokálem *e (ę)*: **вєдѫ** — **вєсти** (imp.), **гнєтѫ** — **гнєсти**, **грєбѫ** — **грєти**, **жєгѫ** — **жєщи**, **нєсѫ** — **нєсти**, **плєтѫ** — **плєсти**, **рєкѫ** — **рєщи**, **тєпѫ** — **тєти**, **жлѣдѫ** — **жлѣсти** (z **želd-*), **плѣвѫ** — **плѣти**, **стрѣгѫ** — **стрѣщи**, **трѧсѫ** — **трѧсти**, **лѧгѫ** — **лєщи**, **сѧдѫ** — **сѣсти** a p.;

β) s kořenným vokálem *o (ǫ)*: **бодѫ** — **бости**, **могѫ** — **мощи**, **владѫ** — **власти** (z **vold-*), **растѫ** — **расти** (z **orst-*), **гѫдѫ** — **гѫсти**, sem patří **бѫдѫ** (infinitiv **бъıти** má jinou podobu kořene), od základu **бѫд-** ještě jen partic. **бѫдъı** a imper. **бѫди**;

γ) s kořenným vokálem *ē* nebo *ō*, *ā* (prasl. i stsl. *ě*. *a*): **кладѫ** — **класти**, **падѫ** — **пасти**, **пасѫ** — **пасти**, **лѣзѫ** — **лѣсти**, **крадѫ** — **красти**, **сѣкѫ** — **сѣщи**, sem patří také **ıдѫ** (k inf. **ıтѣти**);

Pozn. Ke kořeni **ıд-** je imperfektum **ıдѣахъ**, aor. **ıдъ**, **ıдоҳъ**, inf. a partic. praet. ke kmeni **ıҳа-**: **ıҳати**, **ıҳавъ**; je také partic. praet. ke kmeni **ı-**: **прѣ-ѣвъшє** Mar. (Mt 14 34).

δ) s kořenným vokálem *i*, *ь*, *y*: **идѫ** — **ити**, **живѫ** — **жити**, **стригѫ** — **стрищи**, **цвьтѫ** — **цвисти**, **чьтѫ** — **чисти**, **гръızѫ** — **гръısти**;

Pozn. Od slovesa **идѫ** je partic. prés. **идъı**, imper. **иди**, imperf. **идѣахъ**, aor. **идъ**, **идоҳъ**, inf. a sup. od kmene **и-**: **ити**, **итъ**; partic. minulé od kmene **ıшьд-**: **ıшьдъ**, **ıшълъ**.

ε) s kořenným vokálem, jenž je v présentním kmeni v redukovaném stupni, ale v kmeni infinitivním s kořenným vokálem *-e-* nebo *-o-*: жьрѫ — жрѣти (z **žerti*), мьрѫ — мрѣти (z **merti*), стьрѫ — стрѣти, врьгѫ — врѣщи, врьзѫ — врѣсти, врьхѫ — врѣщи, чрьпѫ — чрѣти, чрьтѫ — чрѣсти, млъзѫ — млѣсти, тлъкѫ — тлѣщи a p.; vokály *e, o* lze předpokládati v infinitivním kmeni sloves жѧти — жьмѫ, ѣти — имѫ z *jьmǫ*, клѧти — клънѫ, мѧти — мънѫ, пѧти — пънѫ, тѧти — тънѫ, начѧти — начънѫ, дѫти — дъмѫ.

Do skupiny druhé *(b)* k slovesům s kmenem infinitivním rovným kořeni a zakončeným samohláskou náležejí slovesa пловѫ — плоути, р҃евѫ (рєвъı Chil. II B[a] 161) — роути, словѫ — слоути, троувѫ — троути.

256. *B.* Slovesa se suffixálním *a* v infinitivním kmeni.

Slovesa s présentním kmenem na *-e/o-* a s infinitivním kmenem na *-a* jsou *a)* s kořenem zakončeným souhláskou, *b)* s kořenem zakončeným samohláskou:

a) берѫ — бьрати, дерѫ — дьрати, перѫ — пьрати, женѫ (z **genǫ*) — гънати, жидѫ z **geidǫ* — жьдати, искѫ — искати, съсѫ — съсати, тъкѫ — тъкати; kořenný vokál u takových sloves je v présentu obyčejně, jak je viděti, v *e*-stupni a v infinitivě ve stupni redukovaném;

b) ръвѫ — ръвати, зовѫ — зъвати, ковѫ — ковати *(ov* z **ou)*.

Většina sloves I. třídy je imperfektivní; jen menší část perfektivní: рекѫ, жлѣдѫ, лъгѫ, сѧдѫ, бѫдѫ, падѫ, врьгѫ, имѫ, начънѫ.

Vzory časování sloves I. třídy.

A.

257. Présens.

Sing.	несѫ	пънѫ	жьрѫ	пловѫ
	несєши	пънєши	жьрєши	пловєши
	несєтъ	пънєтъ	жьрєтъ	пловєтъ
pl.	несємъ	пънємъ	жьрємъ	пловємъ
	несєте	пънєте	жьрєте	пловєте
	несѫтъ	пънѫтъ	жьрѫтъ	пловѫтъ

du.	несевѣ	пѣневѣ	жѣревѣ	пловевѣ
	несета	пѣнета	жѣрета	пловета
	несете	пѣнете	жѣрете	пловете

Imperativ.

sing. 2. a 3. os.	неси	пѣни	жѣри	плови
pl.	несѣмъ	пѣнѣмъ	жѣрѣмъ	пловѣмъ
	несѣте	пѣнѣте	жѣрѣте	пловѣте
du.	несѣвѣ	пѣнѣвѣ	жѣрѣвѣ	пловѣвѣ
	несѣта	пѣнѣта	жѣрѣта	пловѣта

Participia présenta:

aktivní:	несъı	пѣнъı	жѣръı	пловъı
passivní:	несомъ	пѣномъ	жѣромъ	пловомъ

Aorist prostý (asigmatický).

Sing.	могъ	—	—	—
	може, несе	—	жѣре	—
	може, несе	—	жѣре	—
pl.	могомъ	—	—	—
	можете	—	—	—
	могѫ	—	—	—
du.	моговѣ	—	—	—
	можета	—	—	—
	можете	—	—	—

Aorist sigmatický.

A. (starého typu)

Sing.	нѣсъ	рѣхъ	пѧсъ	жрѣхъ	плоухъ
	(несе)	(рече)	пѧ	жрѣ	плоу
	(несе)	(рече)	пѧ	жрѣ	плоу
pl.	нѣсомъ	рѣхомъ	пѧсомъ	жрѣхомъ	плоухомъ
	нѣсте	рѣсте	пѧсте	жрѣсте	плоусте
	нѣсѧ	рѣшѧ	пѧсѧ	жрѣшѧ	плоушѧ
du.	нѣсовѣ	рѣховѣ	пѧсовѣ	жрѣховѣ	плоуховѣ
	нѣста	рѣста	пѧста	жрѣста	плоуста
	нѣсте	рѣсте	пѧсте	жрѣсте	плоусте

B. (nového typu)

Sing.	несохъ	рекохъ
	(несе)	(рече)
	(несе)	(рече)

pl.	несохомъ	рекохомъ
	несосте	рекосте
	несошѧ	рекошѧ
du.	несоховѣ	рекоховѣ
	несоста	рекоста
	несосте	рекосте

Imperfektum.

Sing.	несѣахъ	пѧнѣахъ	жьрѣахъ	пловѣахъ
	несѣаше	пѧнѣаше	жьрѣаше	пловѣаше
	несѣаше	пѧнѣаше	жьрѣаше	пловѣаше
pl.	несѣахомъ	пѧнѣахомъ	жьрѣахомъ	пловѣахомъ
	несѣашете	пѧнѣашете	жьрѣашете	пловѣашете
	несѣахѫ	пѧнѣахѫ	жьрѣахѫ	пловѣахѫ
du.	несѣаховѣ	пѧнѣаховѣ	жьрѣаховѣ	пловѣаховѣ
	несѣашета	пѧнѣашета	жьрѣашета	пловѣашета
	несѣашете	пѧнѣашете	жьрѣашете	пловѣашете

Participia minulá:

aktivní:	несъ	пѧнъ	жьръ	плоувъ
	неслъ	пѧлъ	жрьлъ (жрълъ)	плоулъ
passivní:	несенъ	пѧтъ	жрѣтъ (жрътъ)	пловенъ

Infinitiv: нести, пѧти, жрѣти, плоути

Supinum: нестъ, пѧтъ, жрѣтъ, плоутъ.

B.

Présens.

Sing.	зовѫ	pl.	зовемъ	du.	зовевѣ
	зовеши		зовете		зовета
	зоветъ		зовѫтъ		зовете

Imperativ.

sg.	зови	pl.	зовѣмъ	du.	зовѣвѣ
			зовѣте		зовѣта

Participia présenta:

aktivní: зовъı passivní: зовомъ

Aorist.	Imperfektum.
sing. зъвахъ	зъваахъ (зовѣахъ)
зъва	зъвааше (зовѣаше)
зъва	зъвааше (зовѣаше)

pl.	**зѣвахомъ**	**зѣвахомъ** (**зовѣхомъ**)
	зѣваете	**зѣвахете** (**зовѣхете**)
	зѣваша	**зѣвахѫ** (**зовѣхѫ**)
du.	**зѣваховѣ**	**зѣваховѣ** (**зовѣховѣ**)
	зѣваста	**зѣвахета** (**зовѣхета**)
	зѣваете	**зѣвахете** (**зовѣхете**)

Participia minulá: **зѣвавъ, зѣвалъ, зѣванъ**

Infinitiv a supinum: **зѣвати, зѣватъ.**

Poznámky k jednotlivým tvarům.

258. V imperativu sloves **рекѫ, пекѫ, текѫ, жегѫ** je stupeň redukovaný, tedy **рьци, пьци, тьци, жьзи**. U posledního slovesa jest redukovaný stupeň i v jiných tvarech: **къжъжеши** Supr. 457 11, part. **жъгомъимъ** Supr. 476 17, **съжъжетъ** Sav. 147[b], **зажьже** (aor.) Mar. Mt 22 7, **пожьже** Supr. 22 13 a j.

Pozn. O tvarech **пьци, тьци, жьзи** srov. Rešetar v AslPh. 26, 1903, 571, Sievers v AslPh. 27, 1904, 142, Meillet v MSL. 19, 1916, 125 a v RÉSl. 6, 1926, 286.

K présentu **стригѫ** je infinitiv **стрищи** i **стрѣщи**: **пострѣщи** v Euch. Sin. 7[ab] a j.

U sloves **сѧдѫ** a **лѧгѫ** má prostý aorist týž kořenný vokál jako infinitiv: **сѣдъ, легъ**; srov. 3. sg. **възлеже** Mar. a Zogr. Mt 26 20, 3 pl. **възлегѫ** Mar. Mr 6 40, 1. pl. **сѣдомъ** Cloz. 350; stejně i v *l*-participiu **сѣлъ, леглъ**.

U slovesa **врѣгѫ — врѣщи** je v partic. minulém činném redukovaný stupeň: **небрѣгъше** Supr. 97 8, **небрѣг'ша** ib. 40 14, avšak i v Supr. je též **небрѣгъи** 432 24, **небрѣгъша** 212 16. Stejné kolísání je i u slovesa **влѣкѫ — влѣщи**; tvary s kořenným vokálem v redukovaném stupni jsou jasně starší: Mar. **ꙁвлъкъ** Mr 14 47, Zogr. **извлькъ** ib., Mar. **извлъкъше** Mt 13 48 atp. Avšak i v Zogr. je **ꙁвлѣкъ** (Mt 26 51). V Supr. jsou takové tvary (s **ѣ**) častější, třebaže se zachovaly i tvary s **ь**(**ъ**): **влѣк'ше** 537 24, **извлѣк'ше** 537 24—25 a p.

259. Tvary aoristu prostého a sigmatického jsou rozloženy v jednotlivých památkách nestejně.

Aorist prostý jest hojně doložen v hlaholských památkách v Mar., Zogr., Assem., Ps. Sin. a Cloz., řídčeji v Euch. Sin. a z cyrilských rukopisů v Sav.; v Supr. vůbec

není a v Ostr. je doložen jediným dokladem **възможете** (160. Mt 26 40) V Praž. zl. jest také jeden doklad: **обидоу** (z **обидѫ**) II A 3.

Prostý aorist jest doložen v stsl. památkách u těchto sloves: **ити — идѫ** (simplex i komposita s praefixy **вън-, из-, въз-, при-, отъ-, сън-, об-**): 1. sg. **придѫ, вънидѫ** a j., 1. pl. **идомъ** a j., 2. pl. **вънидете** a j., 3. pl. **идѫ** a j., 3. du. **идете**; **обрѣтѫ**: 1. sg. **обрѣтѫ**, 1. pl. **обрѣтомъ**, 3. pl. **обрѣтѫ**, 3. du. **обрѣтете**; **могѫ**: 1. sg **възмогѫ**, 1. pl. **възмогомъ**, 3. pl. **могѫ**, 2. pl. **можете**; **врѣгѫ**: 3. pl. **извръгѫ** a j.; **лѣшти — лагѫ**: 3. pl. **възлегѫ**; **ꙗдѫ** (v hlahol. památkách **ѣдѫ**): 3. pl. **въѣдѫ, прѣѣдѫ**; **сѣсти — сядѫ**, 1. sg. **сѣдѫ**, 1. pl. **сѣдомъ**, 3. pl. **сѣдѫ**; **лѣзѫ**: 3. pl. **възлѣзѫ** a j.; **красти**: 3. pl. **оукрадѫ**; **падѫ**: 3. pl. **падѫ**. — Tvary 2. a 3. os. (**иде, обрѣте, може, паде** a j.) nezaznamenávám, poněvadž se užívá jediné těchto tvarů v 2. a 3. os. aoristu vůbec. — Jednotlivé doklady podle památek s citováním míst srov. u Wiedemanna, Beiträge 81 n.

Co se týče rozšíření prostého aoristu v jednotlivých památkách, nejhojněji je zastoupen v Mar., pak v Assem., Zogr. a Ps. Sin.

260. Aorist sigmatický staršího typu se zdlouženým vokálem kořenným, jakožto známkou času, se nejčastěji vyskýtá stejně jako aorist prostý v Mar., o něco méně v Zogr., Assem. a Ps. Sin. a ještě méně v Euch. Sin., Sav. a Cloz.; není vůbec v Supr. a Ostr.

Tento aorist se tvoří od sloves s kořenem zakončeným nosovkou nebo souhláskou; **ѧти**: **ѧсъ, ѧсомъ, ѧса, начѧти**: **начѧса, пропѧти**: **пропѧса, нес-ти**: **възнѣса, отвръзѫ — отвръсти**: **отвръса** (**са**), **съблюсти**: **съблюсъ, вести**: **привѣсъ, въвѣсомъ, вѣса, чѧтѫ — чисти**: **чиса, бодѫ**: **пробода**, od **ѣмь — ѣсти**: **ѣсъ**; srov. **ѣса** v Mar., **сънѧсомъ са** v Euch. Sin., **начѧсъ, клѧсъ** (od **клѧти**), **възвѣсъ, възнѣсъ, отъвръсъ, съмѧсъ са, съмѧса са** (od **съмѧсти**), **ѣса** v Ps. Sin., **процвиса** (od **цвѣтѫ — цвисти**) v Cloz., **възнѣса** v Sav.; srov. Wiedemann, Beiträge 88 n.

Týž typ aoristu, ale s *ch* místo *s* není již tak řídký a vyskýtá se i v Supr., Sav. a Ostr.

Doklady: Zogr. **поѭхъ, облѣша, възѧхомъ, възѧша, начѧша, пропѧша**; Cloz. **възѧша**; Mar. **възѧша, пропѧша**; Supr. **възѧхъ, начѧхъ, распѧхомъ, проклѧша, жихомъ**;

Ps. Sin. **съпѧхъ сѧ, въжѣшѧ, извѣшѧ**; Assem. **отѣшѧ, съмѧшѧ (сѧ)** a p., srov. Wiedemann, Beiträge 94 n. — U sloves s kořenem zakončeným na velární souhlásku jsou možné ovšem jen takovéto sigmatické aoristy starého typu: **рѣхъ, рѣшѧ** Mar., Zogr., **съвлѣшѧ** Mar., Zogr., **тѣшѧ** Ps. Sin., **притѣшѧ** Mar., Zogr., **съвлѣшѧ** Mar., Zogr., **наѧшѧ (напѧшѧ)** k **напѧшти** — **напѧкѫ** Ps. Sin. S citacemi míst uvádí tyto doklady Wiedemann op. c. 94—97. Původní *s* se zachovalo v těchto aoristech u sloves s kořenem zakončeným velární samohláskou v tvarech, kde po *s* následuje *t*: **рѣсте** 2. pl. a 3. du., **ѣста** 2. du., **тѣсте** 3. du. (srov. l. c.).

Aorist sigmatický nového typu — **вѣдохъ, рѣкохъ, съблюдохъ, идохомъ, отидошѧ, възлѣгошѧ, обрѣтошѧ, рѣкоста, привѣдоста** atd. — jest ve všech památkách kromě Mar. a Ps. Sin.; v Euch. Sin. jest jen několik dokladů; avšak v cyrilských památkách jest tento typ doložen hojně, srov. Wiedemann op. c. 104 n.

Jazyk cyr.-met. patrně neznal ještě aoristu typu **вѣдохъ**.

261. Třeba připomenouti, že se vedle starých tvarů **жрѣхъ, жрѣ, жрѣ** vyskytají v památkách aoristy s redukovaným kořenem: **жрѣхъ — жрѣ** a p. (ze **žᵇr̥-s-o-m, *žᵇr̥-s-s, *žᵇr̥-s-t*): srov. **пожрѣхъ** Ps. Sin. 26 6, **пожрѣшѧ** ib. 105 37, 38, **пожрѣ** Supr. 112 26, **-жрѣшѧ** ib. 106 27, 140 14; také **отрѣ** v Mar., Assem. a Zogr. J 12 3 (k **тѣрѫ — трѣти**), **стрѣ** Ps. Sin. 104 33, **сътрѣшѧ** Supr. 180 17. Týž stupeň bývá i v infinitivě **жрѣти** Mar. L 22 7, Supr. 68 27, **жрѣти** Supr. 20 4, v supinu **сътрѣтъ** Supr. 342 2, v partic. pass. **прострѣта** Supr. 141 28, **прострѣто** Cloz. 566, **пожрѣтѫ** Chil. 1.B[a] 19 a j., srov. Wiedemann, Beiträge 140—141.

Jinou podobu mají opět tvary **простьрѣ** Zogr. Mr 3 5, L 13 13, **ѫмьрѣ** Supr. 306 11 314 18 a j., **опьрѣшѧ сѧ** Zogr. Mt 7 27, **ѫмьрѣти** Cloz. 476 atp. (srov. Wiedemann op. c. 92—93) — **стьрѣ-, мьрѣ-, пьрѣ-** m. **стрѣ-, мрѣ-, прѣшѧ сѧ**; je zde asi kmen aoristu změněn podle kmene présentního **стьрѫ, мьрѫ, пьрѫ**.

Pozn. Jiní vidí v inf. a aorist. kmeni **мьрѣ-** tvar starý (J. Schmidt, KZ. 23, 456, Uljanov, РФВ. 25, 1891, 41).

K aoristu sigmatickému starého typu s příznakem *ch* patří 3. pl. **отъвѣшѧ** v Assem. ke kořeni **вѣт-**, srov. 3. sg. **отъвѣ** ib. (v. Wiedemann op. c. 101).

*

262. V jednoslabičných tvarech 2. a 3. sg. sigmatického aoristu se užívá dodatečné koncovky -*tъ*; otázka po původu tohoto -*tъ* souvisí s otázkou o původu -*tъ* v 3. sg. présentu (srov. § 235): **вѣ-тъ** a pak i s předponami **поѧтъ**, **възѧтъ**, **вънѧтъ**; **на-чѧтъ**, **оу-мрѣтъ**, **битъ**, **повитъ**, **кладъ**, **питъ**, **въс-пѣтъ**, **по-жрѣтъ**, **про-стрѣтъ** (předpony na věci nic nemění).

Třeba připomenouti, že tvary **ви-тъ**, **пи-тъ**, **би-тъ** příslušejí slovesům, která řadíme do III. třídy (v. § 254). Sem také patří tvar **из-мѣтъ сѧ** z Ps. Sin. 72 21 (**жтроба моѣ измѣтъ сѧ** *οἱ νεφροί μου ἠλλοιώθησαν*), vzniklý z téhož kořene jako **мѣ-на**; 3. sg. aor. jest také asi tvar **сѧтъ** ‚inquit'.

Pozn. Jinak vykládá **сѧтъ** nejnověji van Wijk (IF. 43, 1925 288-9 — jako athematické présens).

Tvary s koncovkou -*tъ* jsou bezpochyby starší než tvary bez -*tъ*: v Mar. je poměr tvarů s -*tъ* a tvarů bez něho 96 : 6, v Zogr. 94 : 6, v Assem. 68 : 1, v Ps. Sin. 35 : 2, v Cloz. 36 : 0, v Euch. Sin. 6 : 1, v Sav. 39 : 2, v Chil. 1 : 0, v Ostr. 58 : 15; naproti tomu v Supr. 31 : 116 (srov. Iljinskij, **Изв.** 5, 1900, 171 n.).

V několikaslabičných tvarech 2. a 3. sg. aor. (bez předpon) vyskytá se -*tъ* zcela zřídka a někdy lze v něm viděti jen přepsání.

Vůbec lze 2. a 3. os. aor. s -*tъ* pokládati za zvláštnost jednoslabičných kmenů sloves I. třídy (a sloves III. třídy typu **би-тъ**, **пи-тъ**) a zároveň za znak původního překladu. U jiných typů sloves je -*tъ* v 2. a 3. sg. aor. jen ojediněle.

Pozn. Van Wijk (IF. 43, 1925, 284) snaží se určiti, u kterých sloves se užívá -*tъ* v 2. a 3. sg. — u sloves s jednoslabič. kořenem s intonací cirkumflexovou.

263. Imperfektum u sloves I. třídy má ve skupině A příponu -**ѣахъ** (**нес-ѣахъ** a p.) a ve skupině B příponu -**ѧахъ** (**бѣрѧахъ**, **зъвѧахъ** a p.).

Avšak slovesa skupiny A s kořenem zakončeným na veláru, mají také -**ѧахъ**, poněvadž se změnilo -*k*+*ē̆ach*-, -*g*+*ē̆ach*- v -*cē̆ach*-, -*zē̆ach*- a *cě*, *zě* daly *ča*, *ža*: k **пекѫ** — **пешти** je **печѧахъ**, k **могѫ** — **моци** je **можѧахъ** a p. Skupiny -**ѣа**-, -**ѧа**- se stahovaly pak v -**ѣ**-, -**а**-: kromě **ѣдѣаше** (Zogr. Mt 26 58 aj.), **вєдѣаше сѧ** (Mar. L 4 1), **можаахѫ** (ib. Mr 4 33) a p. bývají již v nejstarších památkách zřídka i tvary stažené: **можаше**

(Mar. Mt 26 9), **можахѫ** (Zogr. J 12 39), **стрѣжахѫ** (ib. Mt. 27 36), **зъваше** (ib. J 7 37), **живѣше** (Ps. Sin. 100 7), **клънѣхѫ сѧ** (ib. 61 5) a p.

Nestažené tvary, které můžeme klásti do jazyka cyr.-met., převládají ve většině textů evangel. (v Mar., Zogr., Assem., Ostr.), ba i v Supr. Ode všech stsl. památek se liší Sav. a užívá jenom tvarů stažených; podrobněji viz u Wiedemanna, Beiträge 113 n.; úplný soupis těchto tvarů i jiných v Mar. podává Buzuk v Изв. 29, 1924, 342—351.

264. U sloves typu **зъвати** je staré imperfektum spojené s kmenem infinitivním (**зъвахѫ, ковахѫ, жьдахѫ, тъкахѫ**), doloženo hlavně v nejstarších textech evangel. V Supr. jsou nové tvary, tvořené od kmene présentního: **зовѣше** 516 6, **зовѣахѫ** 322 12–13, **женѣахѫ** (k **гънати** — **женѫ**) 17 21, 19 6 15, **жідѣахѫ** (prés. **жидѫ**) 125 4–5, ale také s kořenným vokálem redukovaným, jako je v infinitivě: **жьдѣахѫ** 36 3, **жьдѣше** 72 3.

265. Participium présentní činné má v nom. sg. muž. rodu pravidelně tvar na **-ъı**. Avšak vyskýtají se v památkách také tvary s **-ѧ** nebo **-ѫ**, v Zogr. se zvláštním písmem pro nosovku, o čemž viz už dříve v § 20.

Stejný nom. sg. mask. u participia présentního má i sloveso **ѥсмь**: **съı** nebo **сѧ, сѫ** (složený tvar **съıи, сѫи, сѧи**).

V Zogr. jest doložen tento tvar participia se zvláštním písmenem pro nosovku (které z typografických příčin označuji písmenem **ѧ**) u těchto sloves: **грѧдѧи** Mt 11 3 a j., **живѧи** J 6 57, **сѧı** Mr 13 16, **сѧи** J 1 18, 6 46, **ѣдѧи** J 6 54, 58, **ѥсѧ** Mr 14 13, L 22 10; v Mar. **ѣдѧи** J 6 58, **сѧи** J 1 18, 19 38.

V Cloz. s obvyklým písmenem pro **ę**: **грѧдѧı** 39 (bis) a j., v Euch. Sin. **живѧи** 63[a], v Assem. **грьıдьıи** J 3 31 a j. (Assem. nerozlišuje **ѧ** a **ьı**).

Řídčeji je v tomto tvaru **ѫ** m. **ъı** : **сѫи** Mar. J 6 46, Euch. Sin. 40[a], **живѫи** Mar. J 6 57, Ps. Sin. 90 1, **грьıдѫı** ib. 117 26, **стрѣгѫї** ib. 126 2.

Proti Ekblomovi mám s Tornbiörnssonem za to, že tvary **грѧдѧ(и)** — **грѧдѫ(и)** nejsou archaismy, nýbrž novotvary.

Pozn. Srov. Ekblom, Le monde oriental 10, 1916, 1n., van Wijk v RS. 9, 1921, 6, Tore Tornbiörnsson v Sl. 1, 1922—3, 203—214 a van Wijk v ZslPh. 1, 1925, 281 n.

2. Slovesa druhé třídy.

266. Slovesa s présentním kmenem na *-ne/no-* mají v kmeni infinitivním příponu *-nǫ-*. Kořen sám se končí buď samohláskou nebo souhláskou: **ми-нѫ**, **ми-нѣ-ши**, inf. **ми-нѫ-ти** a **гас-нѫ**, **гас-нѣши**, inf. **гас-нѫ-ти**; srov. **бѣнѫ** (z **bžd-nǫ*, **бѣзбѣнѫста** 3. du. Supr.), **бѣгнѫ**, (по)**винѫ**, **вѣкнѫ**, **вѧнѫ** (z **vęd-nǫ*), **вѧзнѫ**, **гѣнѫ** (z **gžb-nǫ*), **двигнѫ**, **дрѣзнѫ** (**дрѣзнѫ**), **дѫгнѫ**, **канѫ** (z **kap-nǫ*), **кликнѫ**, **крѣснѫ**, **кѣснѫ**, **мѧнѫ** i **мѣнѫ** (**помѣнѫ**), **млькнѫ** (**млъкнѫ**).

Vidový význam sloves této třídy jest různý; slovesa **блѣснѫ**, **вѣкнѫ**, **гѣбнѫ**, **сѣхнѫ**, **зѧбнѫ**, **кѣснѫ**, **тонѫ** jsou vidu imperfektivního, ale většina sloves je vidu perfektivního. Imperfektivní nebo perfektivní vid je určen poměrem k jiným slovesům: **бѣкнѫ** je imperfektivní k perfektivnímu **навѣкнѫ**, **мрькнѫ** perfektivní k imperfektivnímu **мрѣцати** atp.

Vzory časování sloves II. třídy.

267.

		Présens.		Imperativ.	
Sg.		**двигнѫ**	**минѫ**	—	—
		двигнѣши	**минѣши**	**двигни**	**мини**
		двигнетъ	**минетъ**	**двигни**	**мини**
pl.		**двигнемъ**	**минемъ**	**двигнѣмъ**	**минѣмъ**
		двигнете	**минете**	**двигнѣте**	**минѣте**
		двигнѫтъ	**минѫтъ**	—	—
du.		**двигневѣ**	**миневѣ**	**двигнѣвѣ**	**минѣвѣ**
		двигнета	**минета**	**двигнѣта**	**минѣта**
		двигнете	**минете**	—	—

Participium prés.: aktivní **двигнъı**
passivní **двигномъ**

Aorist.

Sing.	**двигъ**	**двигохъ**	**минѫхъ**
	движе	—	**минѫ**
	движе	—	**минѫ**
pl.	**двигомъ**	**двигохомъ**	**минѫхомъ**
	движете	**двигосте**	**минѫсте**
	двигѫ	**двигошѧ**	**минѫшѧ**
du.	**двиговѣ**	**двигоховѣ**	**минѫховѣ**
	движета	**двигоста**	**минѫста**
	движете	**двигосте**	**минѫсте**

Imperfektum.

Sing.	**съхнѣахъ**	pl. **съхнѣахомъ**	du. **съхнѣаховѣ**
	съхнѣаше	**съхнѣашете**	**съхнѣашета**
	съхнѣаше	**съхнѣахѫ**	**съхнѣашете**

Participia minulá: aktivní **двигъ**, **двиглъ**
минѫвъ, **минѫлъ**
passivní **движенъ**

Infinitiv a supinum: **двигнѫти**, **двигнѫтъ**
минѫти, **минѫтъ**.

Poznámky k jednotlivým tvarům.

268. Přípona *-nǫ-* bývá u některých sloves i v aoristu a u participií minulých, u jiných nikoliv.

Aorist prostý u sloves této třídy se zachoval v památkách v těchto dokladech: **оужасѫ сѧ** 3. pl. Zogr., Mar., **присѣдѫ** 3. pl. (k **присѣнѫти**) Zogr., Mar., **исъхѫ** 3. pl. Mar., **исохъ** (z **исъхъ**) 1. sg. Ps. Sin. (101 12), **прозѧбѫ** 3. pl. Mar., **отопѫ** 3. pl. Mar., **вькъисѣ** 3. sg. Sav., Ostr., **въскъисѫ** 3. pl. Assem., **оуньзѫ** (**нѧзнѫ**) 3. pl. Ps. Sin. 37 3, **избѣгъ** 1. sg., **отъбѣгѫ** 3. pl. Euch. Sin., **оуглєбъ** (**глѣбѫ**, z **оуглѣбъ**) 1. sg. Ps. Sin. 68 3, **оуглѣбѫ** 3. pl. ib. 9 16, **навъикѫ** 3. pl. ib. 105 35, **гъибє** a **погъибє** 3. sg. ib. 9 6, 8, **възнікѫ** 3. pl. ib. 91 8, **въздвігѫ** 3. pl. ib. 82 3, **оумлъкѫ** 3. pl. ib. 106 29, 30, **охрѣмѫ** 3. pl. ib. 17 46, **ищезѫ**, **їщезѫ**, **ичезѫ** 3. pl. ib. 36 20, 101 4, **потъкѫ** 3. pl. Sav., **вьскрьсѫ** 3. pl. Supr. 471 4, **оужасѣте сѧ** Mar., **сосъхѫ сѧ** Ps. Sin. 101 4; srov. s citacemi všech míst u Wiedemanna, Beiträge 81 n.

V Supr. se vyskytá u těchto sloves sigmatický aorist nového typu: **навъикохъ**, **навъикошѧ**, **потъкошѧ сѧ**, **погъибошѧ**, **въздвигошѧ**, **въскрьсошѧ**, **ищезошѧ**, **истопошѧ**, **отъбѣгошѧ**, **оужасошѧ сѧ**, **възникошѧ**, také **омрькохъ**, srov. Wiedemann op. c. 105—106.

Aorist bez přípony *-nǫ-* typu **michъ* k prés. *minǫ* (**минѫ**), **duchъ* k *dunǫ* (**доунѫ**), který lze teoreticky předpokládati, se nezachoval; v Ps. Sin. 105 7 jest sice **помѧшѧ** 3. pl. (k **помѧнѫ**), ale není jisto, zda to není jen přepsání m. **помѧнѫшѧ**; jinak jest doložen k **минѫ** jen aorist **минѫхъ**, k **доунѫ** jen **доунѫхъ** (**доуноу** Mar. m. **доунѫ**).

Aorist s příponou *-nǫ-* byl asi původně jen u sloves *vidu dokonavého* (perf.): z uvedených aoristů bez přípony *-nǫ-*

tvary **вꙑкъ** (3. pl. **навꙑкѫ**), **гꙑбъ** (**погꙑбѫ** 3. pl.), **зѧбъ** (**прозѧбѫ**), **кꙑсъ** (**вꙑскꙑсѫ**), **сѣчъ** (**исѣчъ**), **топъ** (**ѹтопѫ**) příslušejí slovesům vidu nedokonavého (imperf.).

V nejstarších stsl. památkách slovesa ta (imperf.) nemají aorist s příponou *-nǫ-*, jako jsou aoristy **прикоснѫшѧ, ѹсѣкнѫхѫ, ѹжаснѫшѧ** 3. pl. v Mar., **ѹжаснѫста** 3. du. v Zogr. a p. od sloves dokonavých (perf., srov. Wiedemann op. c. 152 až 153); avšak v Ps. Sin. je již **прозꙑбнѫшꙑ** 91 8, v Supr. **ѹсѣчнѫ** 343 28, **истопнѫша** 197 10, **тѣкнѫ** 240 3 a p., srov. také partic. **вꙑкнѫвъшии** ib. 425 3–4.

269. Slovesa, která mají příponu *-nǫ-* v aoristu, mají ji také v participiu minulém činném: **дрѣзнѫвъ, въздѣхнѫвъ, коснѫвъ** atd. Některá slovesa se končí v participiu minulém trpném na **-новенъ**: **дрѣзновенъ** Supr. 415 7, 524 28. 560 9, **прикосновенъ** Euch. Sin. (**неприкосновенѣ** 61[b] a j.), **отъриновенъ** Ps. Sin. (**отъріновени** 87 6) a j. Na stejné participium ukazují i substantiva **дѣхновение, кликновение, косновение, въскрѣсновение** a j., — srov. Leskien, Handb.[5] 151—152. Původ těchto tvarů není jasný, ale jest přirozenější pokládati je za novotvary, jež mají v kmeni starou příponu *-neu̯-* (Pedersen v KZ. 38, 1905, 347, Meillet, Études 46, Brugmann, Grund.[2] 3, 2, 336, Vondrák Vgl. Gr. 1[2], 109) než přijímati zcela pravdě nepodobný starší výklad Vondrákův ve Vgl. Gr. 1, 511. O poměru suffixu *-neu̯-* a *-nǫ-* srov. u Endzelina v РФВ. 68, 1912, 171.

3. Slovesa třetí třídy.

270. Slovesa III. třídy, t. j. slovesa s présentním kmenem na *-je/jo-*, dělí se na dvě velké skupiny: A) slovesa, u nichž *kmen infinitivní jest součástí kmene présentního*, t. j. présentní kmen se rovná kmeni infinitivnímu rozšířenému o *-je/jo-* a B) slovesa *s kmenem infinitivním na -a-*, kteréž není v kmeni présentním.

A. U sloves typu A se rozlišují opět dvě skupiny: *a) s kmenem infinitivním původně zakončeným samohláskou* a *b) s kmenem infinitivním původně zakončeným souhláskou.* — Do skupiny první (a) patří i slovesa, jež původně náležela do třídy první (s présentním kmenem na *-e/o-*). Rozeznati slovesa primární a sekundární (t. j. odvozená) není vždycky možné, a proto se nehodí rozdíl ten za dělidlo při klasifikaci.

a) V první skupině sloves: 1. kmen končí na *-a*: **знати — знаѭ, дѣлати — дѣлаѭ, знаменати — знаменаѭ, сѣтѫѕати — сѣтѫѕаѭ, отъвѣштати — отъвѣштаѭ, пражати — пражаѭ, подобати — подобаѭ** a j. (srov. Wiedemann, op. c. 74 n.). — Většinou jsou to slovesa odvozená: srov. **дѣлати** a **дѣло, знаменати** a **знамѧ, бъıвати** a **бъıти, събирати** a **берѫ, нарицати** a **рекѫ**; poslední dvě mají iterativní význam vidový.

2. Kmen končí na *-ě*: **грѣти — грѣѭ, дѣти — дѣѭ, сѣти — сѣѭ, пѣти** (z **poi̯-ti*) **— поѭ, (о)бо̨ıати** (z **bujē-ti*) **— (о)бо̨ıаѭ, (о)жесточати** (*-ča-* z *-kē-*) **— (о)жесточаѭ, (въз)мажати — (въз)мажаѭ, вѣтъшати** (*-ša* z **-chē-*) **— вѣтъшаѭ** a j. (srov. Wiedemann op. c. 76). — Některá ta slovesa jsou jistě odvozená: srov. **цѣлѣти** a **цѣлъ, слабѣти** a **слабъ** a p.

3. Kmen končí na *-i*: **бити — биѭ, вити — виѭ, гнити — гниѭ** a j.

4. Kmen končí na *-y* (z *ū*): **кръıти — кръıѭ, мъıти — мъıѭ, шити** (*ši-* z **sjū-*) **— шиѭ, -нъıти — нъıѭ** (srov. stč. *nýti, nyju*, rus. *ныть*); tato slovesa beze vší pochyby patří do III. třídy, poněvadž jinak by měla v présentu tvar **kruu̯ǫ — *kruu̯eši* a p.

5. Kmen končí na *-u* (nebo *-ju*): **до̨ıти — до̨ıѭ, чюти — чюѭ.**

b) Několik sloves s infinitivním kmenem původně zakončeným souhláskou přestalo se fonetickými změnami lišiti v infinitivě od sloves první skupiny (a), ale zůstal zřejmý rozdíl mezi oběma skupinami v tvarech présentních: **брати — борѭтъ** (**брати** z **borti*, srov. rus. *бороть*), **клати — колѭ** (**клати** z **kolti*, rus. *колоть*), **млѣти — мелѭ** (**млѣти** z **melti*, rus. *молоть*), **жати — жьнѭ** (**жати** z **genti* nebo **gьnti*).

Sem možno také řaditi **обрѣсти — обрѧщѫ.**

271. B. Slovesa s infinitivním kmenem na *-a*, které není v présentu, tvoří mnohem četnější skupinu. U nich také jako ve skupině A lze rozlišovati dvě skupiny: *a)* slovesa *se samohláskou před -je/jo-* v kmeni présentním a před *-a-* v kmeni infinitivním a *b)* slovesa *se souhláskou* na týchž místech.

a) Slovesa se samohláskou: **-ва-ти — ва-ѭ, ка-ти — ка-ѭ, ла-ти — ла-ѭ, ма-ти — ма-ѭ** (srov. rus. *манить*) a j.

Sem patří i **бл҃ꙗти** — **блюю҆тъ**, **пл҃ꙗти** — **плюю҆тъ**, poněvadž konsonant *v* vznikl z *u̯*. — U sloves **зити**, **лити**, **смити сѧ** je v présentu kořenný vokál jiného stupně: **зѣ҆ж҃**, **лѣ҆ж҃**, **смѣ҆ж҃ сѧ**, t. j. je zde střídání *ēj* : *ej* > *bj*, stsl. *-ij-*. Kromě inf. **зити**, **лити**, **смити** se vyskýtá také **зьꙗти**, **льꙗти**, **смьꙗти**. U slovesa **бл҃ꙗти** — **блюю҆** jest také střídání v kořeni: *e*-stupeň v présentu a redukovaný v infinitivě.

Sem patří též slovesa odvozená na **-овати**: **коупоⷬати** — **коупоую҆**, **вѣ҆ровати** — **вѣ҆рую҆**, **обѣ҆довати** — **обѣ҆дую҆**, **непьштевати**, **благовѣ҆ствовати**, **трѣ҆бовати**, **знаменовати** a j.

b) Slovesa se souhláskou před *-je/jo-* v présentním kmeni a před *-a-* v infinitivě jsou mnohem četnější; většinou jsou to slovesa odvozená: **алкати** — **алчѫ**, **ѧзати** — **ѧжѫ** (*-žǫ* z **-zjǫ*), **гасати** — **гашѫ** (*-šǫ* z **-sjǫ*), **гꙋбати** — **гꙋблю҆**, **глаголати** — **глаголю҆**, **дрѣ҆мати** — **дрѣ҆млю҆**, **доухати** — **доушѫ** (*-šǫ* z **-chjǫ*), **зьдати** — **зиждѫ** (*-ždǫ* z **-djǫ*), **жѧдати** — **жѫждѫ**, **имати** — **ѥмлю҆**, **казати** — **кажѫ**, **капати** — **каплю҆**, **клепати** — **клеплю҆**, **клеветати** — **клевештѫ**, **страдати**, **дисати**, **клицати**, **лѫцати**, **бъцати**, **мрьцати**, **сѧсати**, **тѧсати** a p. Tvary s **ц**, **ѕ** před *a* vznikly změnou *k*, *g* vlivem předchozí palatální samohlásky, v présentu pak z **-kje-*, **-gje-* je *-če-*, *-že-*: **проричетъ**, **движетъ** atd.; v slovese **бъцати** je ovšem *c* nefonetické, vzniklé analogicky podle **рицати**, **клицати** a p.

Sem patří i présens **дежѫ** — **дежеши** atd. (od zdvojeného kmene **de-d-*) k inf. **дѣ҆ти**.

K inf. **искати** jest présens **ищѫ** (z **iskjǫ*) a **искѫ**. V slovesech **зьдати**, **пьсати**, **стьлати**, **имати** jest redukovaný stupeň kořenného vokálu (**ь**; **и** počáteční v **имати** je z *jь*) v infinitivě místo *e*-stupně v présentu, avšak v několika dokladech je *e*-stupeň présentu i v infinitivě: **приемати** Zogr. J 7 39, Assem. J 3 27 (odkud pak i aorist **приемаста** v Supr. 446 9). — Srov. Wiedemann op. c. 150.[1])

272. Vidový význam sloves III. třídy bývá *imperfektivní*. Odchylek od toho je velmi málo; mezi ně patří slovesa: **коньчати** — **коньчаю҆**, **лобъзати** — **лобъжѫ**, **власфимисати** — **власфимисаю҆** (imperfektivní **власфимлити**),

[1]) U Wiedemanna l. c. uvedený doklad z Euch. Sin. 163$_6$ (edice = l. 88^b) **прѣемати** jest omyl, na tom místě je **прѣемаѧ**.

скандалисати — скандалисаѭ. Slovesa разоумѣти, цѣловати mívají obojí vid, srov. Boehme, Die Actiones 35 n.

Vzory časování sloves III. třídy.

273. Slovesa typu A.

Présens.

		a)		*b)*
Sing.	знаѭ	сѣѭ	биѭ	борѭ
	знаєши	сѣєши	биєши	борєши
	знаєтъ	сѣєтъ	биєтъ	борєтъ
pl.	знаємъ	сѣємъ	биємъ	борємъ
	знаєте	сѣєте	биєте	борєте
	знаѭтъ	сѣѭтъ	биѭтъ	борѭтъ
du.	знаєвѣ	сѣєвѣ	биєвѣ	борєвѣ
	знаєта	сѣєта	биєта	борєта
	знаєте	сѣєте	биєте	борєте

Participia prés.:

aktivní	знаѧ	сѣѧ	биѧ	борѧ
passivní	знаємъ	сѣємъ	биємъ	борємъ

Imperativ.

Sing. 2. os.	знаи	сѣи	би	бо᷄ри
3. os.	знаи	сѣи	би	бо᷄ри
pl.	знаимъ	сѣимъ	биимъ	бо᷄римъ
	знаите	сѣите	биите	бо᷄рите
du.	знаивѣ	сѣивѣ	биивѣ	бо᷄ривѣ
	знаита	сѣита	биита	бо᷄рита

Aorist.

Sing.	знахъ	сѣхъ	бихъ	брахъ
	зна	сѣ	би	бра
	зна	сѣ	би	бра
pl.	знахомъ	сѣхомъ	бихомъ	брахомъ
	знасте	сѣсте	бисте	брасте
	знашѧ	сѣшѧ	бишѧ	брашѧ
du.	знаховѣ	сѣховѣ	биховѣ	браховѣ
	знаста	сѣста	биста	браста
	знасте	сѣсте	бисте	брасте

Imperfektum.

Sing.	знаахъ	сѣахъ	бишахъ	(борѣахъ)
	знааше	сѣаше	бишаше	(борѣаше)
	знааше	сѣаше	бишаше	(борѣаше)
pl.	знаахомъ	сѣахомъ	бишахомъ	(борѣахомъ)
	знаашете	сѣашете	бишашете	(борѣашете)
	знаахѫ	сѣахѫ	бишахѫ	(борѣахѫ)
du.	знааховѣ	сѣаховѣ	бишаховѣ	(борѣаховѣ)
	знаашета	сѣашета	бишашета	(борѣашета)
	знаашете	сѣашете	бишашете	(борѣашете)

Participia minulá:

aktivní	знавъ	сѣвъ	бивъ	—
	зналъ	сѣлъ	билъ	бралъ
passivní	знанъ	сѣнъ	биенъ, битъ	коленъ, кланъ

Infinitiv:

знати	сѣти	бити	брати

Supinum:

знатъ	сѣтъ	битъ	братъ.

Slovesa **крꙑти, чюти** a p. se časují podobně: **крꙑѭ — крꙑеши — крꙑетъ** atd., **чюѭ — чюеши — чюетъ** atd., imper. **крꙑи, чюи**, aor. **крꙑхъ, чюхъ**, imperf. **крꙑаахъ. чюаахъ** atd., part. min. pass. **крꙑвенъ, чювенъ**; stejně **коупоуѭ — коупоуеши — коупоуетъ** atd., imper. **коупоуи — коупоуимъ** atd., aor. **коуповахъ**, imperf. **коуповаахъ** atd.

Slovesa typu B.

274. Slovesa typu Ba mají présens, imperativ a participium prés. shodné se slovesy typu A a, tedy **даѭ — даеши — даетъ** atd., imper. **дай — даимъ** atd., part. prés. **даꙗ, даемъ**, aorist e tvoří od kmene infinitivního stejně jako u typu A a, t. j. **дати — дахъ, сѣсти — сѣхъ** jako **знати — знахъ, сѣсти — сѣхъ**; imperfektum je **сѣаахъ, сѣаше** atd., part. min. **сѣвъ, сѣлъ, сѣнъ**, supinum **сѣстъ.**

Slovesa typu Bb mají obdobné tvary jako slovesa typu A b, tedy **глаголѭ — глаголеши — глаголетъ** atd. jako **борѭ — бореши — боретъ** atd., imper. **глаголи — глаголимъ —**

глаголѧтє jako боѭ — боѭмъ — боѭтє, aor. глаголахъ — глагола atd., imperf. глаголаахъ — глаголааше atd., partic. глаголѧ, глаголюмъ; глаголавъ, глаголалъ, supinum глаголатъ.

275. Présentní tvary sloves typu Aa s kmenem na *-aje-* jsou doloženy v památkách také bez *j* a s asimilací vokálů *-a-e-* obdobně jako tvary složeného skloňování adjektiv (srov. § 229). V Mar. je mnoho takových dokladů: бꙑваатъ, събираатъ, прѣдаатъ, дѣлаатъ, подобаатъ a j. Podobná změna se vyskytá v Mar. i u sloves s présentním kmenem na *-uje-*: трѣбоуоутє, вѣроуоутъ, вѣроуоутє, радоуоутъ сѧ, обѣдоуоутъ a j., u sloves s présentním kmenem na *-ěje-* pak bývají tvary s -ѣатъ, -ѣатє: оумѣатє, дѣатъ, дѣата, цѣлѣатъ, оуспѣатъ, оскѫдѣатъ, питѣатъ, сѣатъ, пролѣатъ a j., srov. Jagić, Mar. ed. 444—446. Tyto změny lze zpozorovati i v jiných památkách: v Assem. клаиѣтє сѧ (z клаиѣатє сѧ) J 4 22, Zogr. помꙑшлѣатє (z -ѣєтє) Mr 8 17, авлѣатъ (ꙗвлꙗатъ) Mt 24 27, съконьчаатъ Mt 4 14, разбиваатъ Mr 9 18, подобаатъ L 9 22, прѫжаатъ сѧ L 9 39, подоба (bez -тъ) L 18 1; stažené pak — напаѣтъ (t. j. напаатъ z -паатъ) L 13 15, ищѣлѣтъ (z -лѣѣтъ) L 7 7; v Ps. Sin. наслѣтъ (z -ѣѣтъ) 28 10 a stažené повѣдаши 49 16, обладатъ 21 29, v Sav. отъвѣщаваши 97^{b}, v Supr. прѣбꙑваваши 50 6, гнѣваваши сѧ 403 21, подобаатъ 13 15, оуказаатъ сѧ 83 13 a m. j., прѣбꙑвате 33 28, ставѧтє (z ставлꙗатє) — srov. Wiedemann, Beiträge 76—78. V Chil. je ѣставаши I B^{b} 13, v Praž. z l. обличатъ II B 5. V tvarech na -ѣатъ, -ѣатє z -ѣютъ, -ѣютє jde o obdobnou změnu, jaká je ve složeném skloňování adjektiv: адьстѣамь z адьстѣюмь (srov. dříve § 230). Můžeme míti za to — jako soudí i Leskien —, že tvar оумѣатъ atd. vznikl přímo z оумѣѣтъ a ten z оумѣютъ: ve změně -ѣѣ- v -ѣа- třeba viděti disimilaci.

Všechny takovéto tvary s -аатъ, -оуоутъ, -ѣатъ a p. třeba přičísti nářečím 10.—11. stol., jež pronikají do stsl. památek z 11. stol.

276. V imperativu jsou v památkách dvojí tvary: staré tvary, původem svým optativy, typu бимъ — бинтє, плачимъ — плачитє, пишитє, покажитє, слꙑшитє a p. a rovněž staré tvary, původem svým konjunktivy, na *-ja-*

(z *jē*); tyto druhé tvary jsou v nejstarších památkách častější: srov. v Mar. **оубиѣмъ** 16312, 28917, **въземлѣте** 23313, **вънемлѣте** 1930, **съвлѣжате** 454. **ıштѣте** 189. **покажѣте** 29017, **ослѣжате** 31117 — vedle **пиите** 99 20. **гл҃ите** 24114, **покажите** 805 atp., také v Zogr. jest **оубиѣмъ** Mr 127, **-бѣмъ** L 2014, **покрыѣте** L 2330, **емлѣте** J 1037, 1411, **вънемл҃ѣте** (**вьн-**) Mt 61 a j., **ꙁаколѣте** L 1523, **гл҃ѣте** Mt 67, **съвлѣжате** Mt 1330, **покажѣте** L 2024, **ıштѣте** Mt 633 a j., **ıштате** L 119; v Assem. **оубиѣмо-и** Mt 2138, **емлѣте** J 1411 (str. 109), **вънемлѣте** Mt 61 a j., **свлѣжате** Mt 1330, **ослѣжате** L 2439, **въсплѣштате** 354 (str. ed.), **иштѣте** Mt 77 a j.; v Ps. Sin. **въздежѣте** 1332, **възıщѣте** 1044 a j., **накажѣте сѧ** 210, **въсплѣщѣте** 461.

V Sav. **пиите** 94b. **емлѣте** 100b, **вънемлѣте** 64, **вънемѣте** 69b, 130b, **гл҃ѣте** 64b, 72, **ꙁаколѣте** 68b. **плачате** 53, **покажѣте** 46, **покажате** 61b, **ищѣте** 31b, 67; v Supr. **глаголıите** 462, **въꙁиштате** 15120, **биите** 1033, 11313, 14 (bis), **алчамъı** 43027, **въпиıамъ** 31929 atp.

Převládají tyto imperativy v třech nejstarších evangel. textech (v Zogr., Mar. a Assem.), toliko jich užívá Sav.; z toho nutně plyne, že byly v jazyce cyr.-met.

Pozn. Srov. o těchto imperativech u Oblaka v AslPh. 10, 1887, 143, u Meilleta v MSL. 15, 1908—09, 36 a u Leskiena v Handb.[6] 159.

Vokál v kořeni u imperativu se liší od tvarů présentních v tvaru **ızліите**, **пролы** v Ps. Sin. (619, 6825): srov. **пролѣсть сѧ** Zogr. i Mar. (v. Wiedemann op. c. 29, 69 a 70).

277. Imperfektum u sloves typu Aa se tvoří tak, že se **-ахъ** připojuje ke kmeni infinitivnímu u sloves, u nichž se kmen ten končí na *-a* nebo *-ě* (typ **знати, сѣти**); u jiných sloves (typu **би-ти, крꙑ-ти, чю-ти**) se toto **-ахъ** připojuje k rozšířenému kmeni infinitivnímu o *a* (z *ē* nebo *ā*): **бива-ахъ, крꙑва-ахъ, чюва-ахъ**; podobně **пова-ахъ** k **пожь — пѣти**. Vedle **бивахъ, пива-ахъ, пова-ахъ** vyskýtají se i stažené tvary: srov. plné tvary v Zogr. **бѣаахѫ, пѣаахѫ** (Mr 1519, L 2327, 1728), v Mar. **бѣаше, бѣаахѫ** (L 1813, 2264, 2327), ale v Zogr. **бѣше** (L 1813), **пѣхѫ** (L 1727), **бѣхѫ** (Mt 2730), v Mar. **пѣхѫ** (L 1728), **бѣхѫ** (Mt 2730) a j., v Sav. **биваше, бивахѫ** (114, 117b bis), v Supr. **повше, повахѫ** (11811, 7026) — srov. Wiedemann op. c. 113—116. U **крꙑти, чюти** (**чоути**)

se vyskýtají jen stažené tvary: **крꙑшє** Supr. 489 22, **чю҄шє** Cloz. II 42, **чоуштста** Supr. 183 15.

U sloves typu Ab jest imperfektum doloženo v nepatrném počtu dokladů: v Ps. Sin. je **бор҄ахѫ** 2. pl. 119 8, v Supr. **мелшаше** 565 10 a **б'рахомъ** 72 27 (z **бьрахомъ**); tento tvar poslední je zřejmě novotvar vzniklý podle aor. **брахъ** podle poměru **знахъ** — **знахъ** : **бьрахъ** — **бьрахъ** a p., přičemž kmen **бра-** (z prasl. **bor-*) má podobu **б'ра-** (= **бъра-**): srov. **бъраша сѧ** Supr. 113 9, **закъла** Zogr. L 15 27, **закьла** v Assem. L 15 27, **мьл҄ть** (z **мьл҄ттъ**) v Supr. 565 4. Tvar **бор҄ахъ** doložený v Ps. Sin. nedovoluje rozhodnouti, byl-li v jazyce cyr.-met. tvar **бор҄ахъ** nebo **боршахъ**; proto jsou v paradigmatu tvary **бор҄ахъ** dány do závorek.

Kmeny **бъра-**, **мьл҄-**, **къла-** jsou sekundární a snad jen pravopisné: písař totiž mohl je psáti s jery podle tradičního psaní: **бьрати** (**бърати**) — **берѫ**, **зьр҄ти**, **сълати**, kde také již jery nevyslovoval.

Od slovesa (**обр҄ѣсти**) — **обрѧштѫ** je v Supr. imperfektum **обрѧштаахъ** 511 21, **обрѧштахом'** 72 26, utvořený z kmene présentního; avšak tvar ten nepřísluší jazyku cyr.-met.

U sloves typu Ba se utvořilo imperfektum tak, že se ke kmeni infinitivnímu na **-ꙗ-** připojilo **-ахъ**: **дашти** — **дашахъ**, z čehož pak stažené **-дашахъ**. U sloves **коуповати**, **бесл҄довати** a p. jest obyčejně starší typ imperfekta **коуповаахъ**, **бесл҄доваахъ** a p.; avšak v Supr. jsou tvary tvořené od kmene présentního: **бесл҄доуѧше** 304 18, 569 30, **красоуѧше** 352 6, **трл҄боуѧше** 307 19, **радоуѧше сѧ** 550 11.

U sloves typu Ba kromě imperfekt starého typu **глаголаахъ**, **писаахъ**, **метаахъ** a p., utvořených z kmene infinitivního, jsou v pozdní památce — v Supr. — také imperfekta tvořená ke kmeni présentnímu: **приѥмлѧше** 383 26 m. **приимаше**, **мештаахѫ** 216 25 m. **метаахѫ**.

278. O participiu minulém trpném **данъ**, **сл҄нъ**, **биѥнъ**, **витъ**, **кланъ**, **боренъ**, **коленъ**, **-кръвенъ**, srov. již dříve v § 247.

U sloves typu **бити** jsou v památkách doloženy i tvary s příponou *-no-* i tvary s příponou *-to-*: **бьєни** Mr 13 9 v Mar., Zogr., **бьєнъ** L 12 47—48 v Mar., Zogr., **оубьєнъ** Mr 9 31 v Mar., **оубиенъ** ib. v Zogr., **оубьєнъ** v Cloz. 464, **побьєнъ**

v Ps. Sin. 101 5 a p.; ale také **повитъ** L 2 12 v Mar., Zogr., **съвитъ** J 20 17 v Mar. a j. (srov. Wiedemann op. c. 136—141).

U slovesa **колѣ** — **клати** je partic. minulé passivní **коленъ**: **исколена** Mt 22 4 v Mar. a Assem., v Euch. Sin. 106a, **заколенъ** Supr. 331 30, 421 30, ale v Supr. je také **заклань** 232 8, 422 1. Substantiva **коренїе** Supr. 486 27 a **кърание** (m. **кранїе**) ib. 86 13, 14 ukazují, že se i u slovesa **брати** — **борѣ** střídaly oba tvary.

4. Slovesa čtvrté třídy.

279. Příslušejí sem slovesa s présentním kmenem na *-i-*; dělí se dále na tyto skupiny.

A) Slovesa s infinitivním kmenem též na *-i-*: **боудити** — **боужда**, **варити** — **варѣ**, **вратити** — **враштѧ**, **блазнити**, **водити**, **влачити**, **врѣдити**, **гонити**, **гоубити**, **живити**, **кръстити**, **коупити**, **ключити сѧ**, **ломити**, **ловити**, **любити**, **молити**, **мъслити**, **моудити**, **мьстити**, **носити**, **ждити сѧ**, **просити**, **роушити** a j.

Mezi těmito slovesy jsou nepochybně slovesa odvozená, jako **мъножити** (**мъногъ**), **понти** (**пити**), **сждити** (**сждъ**), **цѣлити** (**цѣлъ**).

B) Slovesa s infinitivním kmenem na *-ě-* z *ē* (na *-a-* po *j*, *ž*, *č*, *š*, *šč* = stsl. ѫ): **болѣти** — **болѣ**, **обидѣти** — **обиждѧ**, **блъштати** (z **blьskēti*), — **блъштѧ**, **бояти сѧ** — **боѣ сѧ**, **бъдѣти** — **бъждѧ**, **бѣжати** (z **bēgēti*) — **бѣжѣ**, **велѣти** — **велѣ**, **висѣти** — **вишѧ**, **дрьжати**, **зьрѣти**, **кричати**, **къснѣти**, **лежати**, **летѣти**, **млъчати** a j.

C) Infinitiv u slovesa **съплѣ** — **съпиши** má na rozdíl ode všech jiných sloves této třídy kmen na *-a-*: **съпа-ти**.

280. Vidový význam sloves typu A není jednotný: *dokonavého* (perfektivního) vidu jsou na př. slovesa **благоволити**, **варити**, **вратити**, **врѣдити**, **гонозити**, **живити**, **ключити сѧ**, **кръстити**, **коупити**, **лишити**, **мьстити**, **мѣнити**, **поустити**, **родити**, **роушити**, **свободити**, **сватити**, **скочити**, **срамити**, **ставити**, **троудити сѧ**, **шавити**; naproti tomu vidu *nedokonavého* (imperfektivního) jsou slovesa **благодарити**, **водити**, **возити**, **влачити**, **гонити**, **гоубити**, **молити**, **мѫчити**, **носити**, **ждити сѧ**, **понти**, **просити**, **сждити**, **хвалити**, **оучити**. — Slovesa typu B jsou obyčejně imperfektivní, jen

slovesa **видѣти** je na několika místech užito jako perfektivního: **и тѫ мѧ видѧтъ** Mt 28 10 *κἀκεῖ με ὄψονται.*

Vzory časování sloves IV. třídy.

281.

Présens.

Sing.	**молѭ**	**велѭ**	**слꙑшѫ**
	молиши	**велиши**	**слꙑшиши**
	молитъ	**велитъ**	**слꙑшитъ**
pl.	**молимъ**	**велимъ**	**слꙑшимъ**
	молите	**велите**	**слꙑшите**
	молѧтъ	**велѧтъ**	**слꙑшѧтъ**
du.	**моливѣ**	**веливѣ**	**слꙑшивѣ**
	молита	**велита**	**слꙑшита**
	молите	**велите**	**слꙑшите**

Participia prés.:

aktivní	**молѧ**	**велѧ**	**слꙑшѧ**
passivní	**молимъ**	**велимъ**	**слꙑшимъ**

Imperativ.

Sing.	**моли**	**вели**	**слꙑши**
	моли	**вели**	**слꙑши**
pl.	**молимъ**	**велимъ**	**слꙑшимъ**
	молите	**велите**	**слꙑшите**
du.	**моливѣ**	**веливѣ**	**слꙑшивѣ**
	молита	**велита**	**слꙑшита**

Aorist.

Sing.	**молихъ**	**велѣхъ**	**слꙑшахъ**
	моли	**велѣ**	**слꙑша**
	моли	**велѣ**	**слꙑша**
pl.	**молихомъ**	**велѣхомъ**	**слꙑшахомъ**
	молисте	**велѣсте**	**слꙑшасте**
	молишѧ	**велѣшѧ**	**слꙑшашѧ**
du.	**молиховѣ**	**велѣховѣ**	**слꙑшаховѣ**
	молиста	**велѣста**	**слꙑшаста**
	молисте	**велѣсте**	**слꙑшасте**

Imperfektum.

Sing.	молиахъ	вел҃ахъ	слъıшаахъ
	молиаше	вел҃аше	слъıшаашє
	молиаше	вел҃аше	слъıшаашє
pl.	молиахомъ	вел҃ахомъ	слъıшаахомъ
	молиашете	вел҃ашете	слъıшаашете
	молиахѫ	вел҃ахѫ	слъıшаахѫ
du.	молиаховѣ	вел҃аховѣ	слъıшааховѣ
	молиашета	вел҃ашета	слъıшаашета
	молиашете	вел҃ашете	слъıшаашете

Participia minulá:

aktivní	мо̂лъ	вел҃ъвъ	слъıшавъ
	молилъ	вел҃ълъ	слъıшалъ
passivní	молєнъ	вел҃ънъ	слъıшанъ

Infinitiv.

молити	вел҃ти	слъıшати

Supinum.

молитъ	вел҃тъ	слъıшатъ

Poznámky k jednotlivým tvarům.

282. Ojedinělé doklady 3. sg. présenta bez **-тъ** u sloves IV. třídy byly již uvedeny v § 236.

V imperfektu je třeba si všímati fonetických změn kořenného konsonantu vlivem *j*: **носити** — **ношаахъ** (*š* z *s*+*j*), **ходити** — **хождаахъ** (*žd* z *d*+*j*), **родити** — **рождаахъ**, **мыслити** — **мышлıаахъ** (**мъıшл҃аахъ** v památkách hlaholských, *šl'* z *sl*+*j*), **мьстити** — **мьштаахъ** (*št* z *st*+*j*), **ловити** — **ловлıаахъ** (*vl'* z *v*+*j*) atd.

Stažené tvary imperfekta se vyskytají vedle tvarů plných jako u sloves jiných tříd: na př. v Mar. **мънѫхѫ** Mt 20 10 a j., **дръжаахѫ** L 4 42, **лежаашє** L 5 25 atp., avšak též **лежашє** Mr 1 30, **съпашє** Mt 8 24, **бо҃хѫ сѧ** Mr 11 18, 16 8 atp., v. Jagić, Mar. ed. 461. Stejně je tomu v jiných památkách.

Doklady stažených tvarů v Mar., v památce, jež co do starobylosti tvarů stojí skoro na prvním místě, ukazují, že se objevily velmi záhy — asi již v 10. stol.

283. Participia minulá činná mohou býti u sloves typu A (**молити** atp.) dvojího typu, jak jsme již viděli v § 245:

молѣ — моливъ, рождѣ — родивъ, любѣ — любивъ, ломѣ — ломивъ, крьштѣ — крьстивъ, въкоусѣ — въкоусивъ, въсаждѣ — въсадивъ, пристжпѣ — пристжпивъ, крашть — кративъ, коупѣ — коупивъ a j. — Památky bezpečně ukazují, že první typ je starší: v Zogr. napočítal Wiedemann jen 5 dokladů s **-ивъ**, ale 160 prvního typu; Mar., památka archaistická v tvarech, má jen jediný doklad typu **-ивъ**, ale 186 prvního typu, v Assem., Cloz. a v Ps. Sin. není vůbec dokladu typu **-ивъ**, v Euch. Sin. je jich 11, ale 176 prvního typu, v Ostr. je zřídka druhý typ, v Sav. dvakrát (69krát první typ). Naopak v Supr. se užívá typu **моливъ** nepoměrně častěji než typu **молѣ** (598 : 117), — srov. Wiedemann, Beiträge 143 a dodatek k rus. překladu Leskienovy mluvnice 134. — V Praž. zl. je **въкоушъ** (II B 12—13).

284. Sloveso **хътѣти** nebo **хотѣти** (*-o-* asi podle présentu **хоштж**) jest příkladem časování smíšeného. Infinitiv lze srovnávati se slovesy **видѣти, велѣти** a p.; většina tvarů présentních má kmen na *-je/jo-* (**chotje/o-*): **хоштж, хоштеши, хоштетъ, хоштевѣ, хоштета, хоштете, хоштемъ, хоштете**, ale 3. pl. se tvoří obdobně jako u sloves IV. třídy (t. j. s présentním kmenem na *-i*): **хотѧтъ**, k tvarům sloves IV. třídy patří i participium présentní **хотѧ** (srov. **молѧ, видѧ**); imperativ je **хошти**.

Leskien, Handb.[5] 164 pokládá tvar **хошти** ve spojení **аште ми са хошти** Supr. 65 21 za zbytek starého užívání tohoto tvaru ve významu přácího způsobu; doklady pro užívání tvaru **хошти** ve významu indikativu v strus. opisech csl. předloh viz u Sobolevského, Лингвист. и археол. зам. 72—73.

U slovesa **съплѧ** se tvoří aorist a imperfektum od kmene infinitivního: **съпахъ, съпаахъ**.

Sloveso **горѣ — горѣти** má participiální tvary tvořené ke kmeni **goro-* (jako u sloves I. třídy): **горѧште** L 12 35 Zogr., Mar., **горѧшта** Supr. 13 11, **горѧштіми** Ps. Sin. 119 4.

Sloveso **довлѣти** má tvary jednak podle schematu III. třídy **довлѣѧтъ** (= **довлѣѩтъ**) Mar. J 6 7 anebo **довлѣѣтъ**, jak lze předpokládati podle participia **довлѣѣѧ** (Euch. Sin. 99[a]), jednak podle schematu IV. třídy: **довлѣѧтъ** Zogr. J 6 7, — srov. Leskien, Handb.[5] 164.

Sloveso **видѣти** má v 2. sg. imperativu **виждь**; tento tvar a participium prés. pass. **видомъ** ukazují na původní sloveso V. třídy (athematické) **vid-mь*.

5. Slovesa páté třídy (athematická).

285. Sem patří pět sloves: **ѥсмь**, **вѣмь**, **ѣмь**, **дамь**, **имамь**; z nich jediné **дамь** je vidu perfektivního, ostatní jsou vidu imperfektivního.

Présens.

Sing.	**ѥсмь**	**вѣмь**	**дамь**	**ѣмь**	**имамь**
	ѥси	**вѣси**	**даси**	**ѣси**	**имаши**
	ѥстъ	**вѣстъ**	**дастъ**	**ѣстъ**	**иматъ**
pl.	**ѥсмъ**	**вѣмъ**	**дамъ**	**ѣмъ**	**имамъ**
	ѥсте	**вѣсте**	**дасте**	**ѣсте**	**имате**
	сѫтъ	**вѣдѧтъ**	**дадѧтъ**	**ѣдѧтъ**	**имѫтъ**
du.	**ѥсвѣ**	**вѣвѣ**	**двѣ**	**ѣвѣ**	**имавѣ**
	ѥста	**вѣста**	**дста**	**ѣста**	**имата**
	ѥсте	**вѣсте**	**дасте**	**ѣсте**	**имате**

Imperativ.

Sing.	**бѫди**	**вѣжды**	**дажды**	**ѣжды**	**имѣи**
	бѫди	**вѣжды**	**дажды**	**ѣжды**	**имѣи**
pl.	**бѫдѣмъ**	**вѣдимъ**	**дадимъ**	**ѣдимъ**	**имѣимъ**
	бѫдѣте	**вѣдите**	**дадите**	**ѣдите**	**имѣите**
du.	**бѫдѣвѣ**	**вѣдивѣ**	**дадивѣ**	**ѣдивѣ**	**имѣивѣ**
	бѫдѣта	**вѣдита**	**дадита**	**ѣдита**	**имѣита**

286. U slovesa **ѥсмь** se tvoří aorist, imperfektum, participia minulá, infinitiv a supinum od jiného základu, rovněž imperativ.

Imperativ **бѫди** atd. patří k indikativu **бѫдѫ**, který má význam futura k présentu **ѥсмь**. Infinitiv a supinum **быти**, **бытъ** se tvoří od kmene **bhu-* (slov. **by-*). Aorist **быхъ**, **бы** nebo **быстъ**, **быхомъ**, **бысте**, **бышѧ**, **быховѣ**, **быста**, **бысте** tvoří se od kmene infinitivního; vedle tohoto aoristu je také aorist od kmene **bě-*: **вѣхъ**, **вѣ**, **вѣхомъ**, **вѣсте**, **вѣшѧ**, **вѣховѣ**, **вѣста**, **вѣсте**. Imperfektum **вѣахъ**, tvořené z téhož kmene **bě-*, časuje se jako **ѥсвѣахъ**: **вѣаше**, **вѣахомъ** atd. Konjunktiv **бѫдѫ** ve funkci imperativu jest doložen v MisK. V 16,

v evang. (**бѫдѫ чрѣсла ваша прѣпоѣсана** L 12 35 Mar., Zogr.) a v žaltáři (Ps. Sin. 108 8, 9). Participium prés. čin. se tvoří od kmene přesentního v úplně redukovaném stupni: **сы** (ze **sonts*) m., **сѫшти** f., **сы** n. Participia minulá činná **бывъ, былъ** patří ke kmeni infinitivnímu, partic. minulé trpné je (**за**)**бъвенъ**, srov. **кръвенъ — крыти.**

Tvary slovesa **дамь** se tvoří jednak od kmene přesentního **dad-*, — imperativ a participium prés. **дадъı** (z **dad-o-nts*) —, jednak od kmene infinitivního **da-*: inf. **дати** a sup. **датъ**, aor. **дахъ, да** nebo **дастъ, дахомъ дасте, дашѧ, дахове, дастa, дасте** a partic. minulá **давъ, далъ, данъ**; imperfekta od toho slovesa se užívá jen zřídka: **дадѣахъ**, srov. § 253.

U slovesa **шмь** jsou všechny tvary tvořeny od kmene **jad-*: inf. **шсти** (z **jad-ti*), sup. **шстъ**, partic. prés. **шдъı**, imperf. **шдѣахъ**, aor. **шсъ** (z **jad-sŏ*) nebo **шхъ**, 2. a 3. sg. aor. je doložena jen s praefixem: **из-ѣ** (z **ēd-s-s, *ēd-s-t*) nebo **сънѣстъ**, pl. **шсомъ** i **шхомъ, шсте, шсѧ** i **шшѧ**, du. **шсовѣ, шста, шсте** (srov. na př. v Ps. Sin. **ѣсъ** 101 10, **ѣсьı** 21 30, **сънѣсьı** 105 28, v Supr. **шхъ, изѣ, шшѧ**, viz Wiedemann op. c. 100—102), partic. minulá **шдъ, шлъ, шденъ.**

Sloveso **вѣмь** má infinitiv **вѣдѣти**. Od présentního kmene **věd-* se tvoří imperativ a partic. prés. **вѣдъı** (**věd-o-nts*). **вѣдомъ**. Aorist, imperfektum a participia minulá se tvoří od infinitivního kmene **vědě-*: **вѣдѣхъ, вѣдѣ** atd. (srov. **видѣхъ**): **вѣдѣахъ** atd. (srov. **видѣахъ**); **вѣдѣвъ, вѣдѣлъ, вѣдѣнъ**; supinum **вѣдѣтъ.**

Sloveso **имамь** se liší od ostatních athematických sloves koncovkou 2. os. **-ши**; v 3. pl. jest tvar thematický **имѫтъ** (jako v **сѫтъ**); partic. prés. **имъı**, obdobně jako **сы, шдъı, вѣдъı, дадъı**. Všechny ostatní tvary se tvoří od infinitivního kmene **имѣ-** (**имѣти**) jako u **вѣдѣти**. V Ostr. jsou také tvary **имаамъ** (**имаамь**), **имааши** (v. dodatek k rus. překladu Leskienovy mluvnice 189).

Tvary 2. a 3. sg. imper. **даждь, шждь, вѣжды**, z prasl. **dadjь, *ědjь, *vědjь* nejasného původu, mají v Euch. Sin. obyčejně místo *-ь* na konci *-i*: **даждь, подаждь, заповѣждь, повѣжды** atp., také **вижды** (**вижды** 11[b], 100[a], **даждь** 5[b], 6[a], 7[a] a j.), **въздаждь** 18[b], **отъдаждь** 30[b], 66[a], 73[b], 74[a], **повѣжды** 48[a], **заповѣжды** 51[b]). Nejstarší památky takových tvarů nemají; vznikly podle imper. **несь, глаголи, моли, въдегды** atp.

Pozn. Co se týče původu tvarů **vědjь* atd., jest možné, že do tvaru **void-jē* vniklo *i*(>*ь*) místo *ē* podle ide. imperativů na *-dhi* (v. Kulbakin, Древне-ц.-сл.-язык[3] 1917, 114, a Brugmann, Grund.[2] II, 3. 551). Srov. o té otázce dále Vondrák, AslPh. 20, 1898, 54n. a Сборникъ Ламанскаго I, 19, 191, Horák, AslPh. 20, 409, Agrell, Stud. till. Es. Tegn. 532—537 a Polivanov, Изв. 24, 1923, 2, 349 n.

2. a 3. sg. aoristu u sloves athematických má dodatečné *-tŏ* nejasného původu (srov. § 235 a 262): **дастъ, бысть, сѣнѣсть, шастъ-ѣсть** v Mar., Assem., Zogr., Ps. Sin., Euch. Sin., Sav. a Supr. — Vedle nich jsou také tvary **да, отъда, прода** Zogr., **отъда** Mar., **забы** Cloz., **прѣда** Euch. Sin., **забы** Ps. Sin., **да, отъда**, Sav., **бы, изѣ, прода, забы** Supr.; podrobně srov. u Wiedemanna op. c. 15 a 21—22 a z Ostr. v dodatku rus. překladu Leskienovy mluvnice 189.

Tvar **подась** v MisK. III 7 jest myslím kontaminace 2. sg. prés. **подаси** a 2. sg. imper. **подазь** (з m. жд).

SKLADBA.

(Syntax.)

A. Skladba jednoduché věty.

Pozn. Srov. Grünenthal, Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung, AslPh. 31, 1910, 321 n. a 507 n.

1. Bezpodmětné věty.

287. Jako v jiných jazycích jsou věty bezpodmětné i v stsl.: **мрѣче** Ps. Sin. 104 28 *(ἐσκότασε)*, **поздѣ бысть** Mar. Mr 11 19 *(ὀψὲ ἐγένετο)*, **не ли ти тажько славимоу** Supr. 330 19—20 *(οὐ βαρύνῃ δοξαζόμενος)*, **довлѣетъ оучеником҃оу да бѫдетъ ѣко оучитель его** Mar. Mt 10 25 *(ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα . . .)* a p.

Od bezpodmětných vět třeba odlišovati věty s neurčitým podmětem, jako **ѣ се приѣсѧ емоу ослабленъ жилами** *(καὶ ἰδοὺ προσέφερον . . .)* Mar. Mt 9 2, kde podmět není přesně vyjádřen, ale rozumí se »lidé«.

Pozn. O větách s neurčitým podmětem srov. Zubatý, Die Ansätze v KZ. 40, 1907, 478—520.

2. Podmět a přísudek.

288. Podmětem (subjektem) bývá obyčejně podstatné jméno (substantivum) v nominativě nebo jiné slovo, užité ve funkci substantiva: srov. **не оудобь вънидетъ богатъ въ цр҃ьствие нб҃ское** Mar. Mt 19 23. **бл҃гословънъ грѧдъ въ имѧ гне** ib. Mt 21 9, **аште ми сѧ ключитъ съ тобоіж оумьрѣти** ib. Mr 14 31. Infinitiv někdy vlivem řeckého členu má u sebe **иже: і еже л҃юбити іскрьнѣго ѣко себе болѣ естъ вьсѣхъ** Zogr. Mr 12 33 *(καὶ τὸ ἀγαπᾶν . . .)*.

Přísudkem (predikátem) jest obyčejně sloveso v určitém tvaru, samo nebo se jménem; součástí složeného přísudku může býti participium: **і бъшѧ ризы его лъштѧштѧ сѧ** Zogr. Mr 9 3 *(καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα)*, **бъіхомъ весельѧште сѧ** Ps. Sin. 125 3 *(ἐγενήθημεν εὐφραινόμενοι)*, **обрѣте сѧ имѫщи вь чрѣвѣ** Sav. Mt 1 18 *(εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα)*, **еже ашите мнитъ сѧ імъі** Zogr. Mt 25 29 *(ὃ δοκεῖ ἔχειν)*.

Přísudek slovesný se shoduje s podmětem v osobě a čísle, jmenný v čísle a rodě. Je-li podmětů několik, má v kongruenci přednost 1. osoba před 2. a 3. os.: **сѣ отьць твои и азъ скрьбѧща искааховѣ тебе** Mar. L 2 48 *(ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε)*.

289. Zvláštností ve shodě (kongruenci). V dokladech jako **паче вьсего благааго житиа оугодно бѣи кротость** (Supr. 545 13) neshoduje se jmenná součást přísudku (**оугодно**) s podmětem, poněvadž **оугодно** je nebo původně bylo podstatným jménem; není shoda také tehdy, je-li součástí přísudku nesklonné adjektivum, jako **свободь бѫдете** J 8 33 *(ἐλεύθεροι γενήσεσθε)*. — I k podmětu v singuláru bývá přísudek v plurálu, jestliže podmět svým významem značí množství, na př. **многъ народъ . . . ідошѧ** Zogr. Mr 3 7 (Mar. **идѣ**, *πολὺ πλῆθος . . . ἠκολούθησαν* i *-σεν*), **пать ихъ рѣшѧ** Supr. 369 6, **начашѧ гл҃ати емоу єдинъ кождо іхъ** Zogr. Mt 26 22 *(ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ εἷς ἕκαστος αὐτῶν)*; rovněž při výrazu **дроугъ дроугѣ**, na př. **ѣко прѣпираахѫ дроугъ дроугѣ** Zogr. L 12 1 *(καταπατεῖν ἀλλήλους)*.

Ukazovací zájmeno ve funkci subjektu je buď v středním rodě sg. nebo se shoduje v rodě s jmennou součástí přísudku: **сѣ бо естъ законъ и пророци** Mt 7 12 (Mar., *οὗτος γάρ ἐστιν*

ὁ νόμος καί οἱ προφῆται), ale **а сановє къ тръннї сѣ єстъ слъшамі словѡ** Mt 13 22 (Zogr., *οὗτός ἐστιν ὁ ... ἀκούων*) a p.

Adjektivum v predikátu má jmenné tvary: **нѣсмъ достоинъ** Mt 3 11 (Assem.), **мънозн сѫтъ звѣвани** Mar Mt 22 14 a p.; ve větách jako **к'то єстъ прѣдалмі тѧ** (J 21 20 Zogr.) bylo asi **къто** částí přísudku a **прѣдалмн** podmětem.

Spona se někdy vynechává: **васъ не землѣ покрълл ни нєбо прилтъ** Supr. 97 2–3.

3. Užívání časů a způsobů.

290. Présens obyčejně značí děj současný s dobou řeči: třeba však pamatovati, že présentní tvary sloves perfektivních mají význam futura jako i v jiných slovanských jazycích. Přece však se někdy vyskytne v stsl. též présentní tvar slovesa perfektivního za řecké présens: **ι гл҃ѣ семоу ѣдн ι идетъ· ι дроугомоу придн ι придетъ· ι рабоу моємоу сътвори сє ι сътворитъ** Zogr. L 7 8 (**придетъ** *ἔρχεται*, **сътворитъ** *ποιεῖ*. **придн** *ἔρχου*. **сътвори** *ποίησον*).

Ve vedlejších větách présentní tvary perfektivních sloves vyjadřují relativní děj dokonavého vidu a présentní tvary imperfektivních sloves relativní děj nedokonavého vidu, srov. **ι вгда оупьѭтъ сѧ тачаєє** (t. j. **вино даєтъ**) Zogr. J 2 10 *(ὅταν μεθυσθῶσιν)*, ale **ѩже бо лште хоштєтъ дш҃ѫ своѭ съпасти погоубитъ ѩ** ib. L 9 24 *(ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν)*.

Praesens historicum: **къ оутрѣ ѭ же дьнь вндитъ ѩ҃а градѫшта къ себѣ ι гл҃а** Zogr. J 1 29 *(βλέπει ... καὶ λέγει)*.

Opisný tvar futura vyjadřuje obyčejně budoucí čas vidu nedokonavého, na př. **имѣти имаши съкровиште на нєбсє** Mar. Mt 19 21 *(καὶ ἕξεις)*; présentní pak tvar perfektivních sloves má význam futura dokonavého vidu, na př. **дастъ бо сѧ вамъ къ тъ часъ** Mt 10 19 *(δοθήσεται)*: týž význam má asi též složená forma z **вѫдѫ** a *l*-ového participia, na př. ... **въскѫш҃ сѧ и родили кѫдємъ** Euch. Sin. 71[a] a p.

Imperfektum značí děj trvající nebo se opakující v minulosti; obyčejně se tvoří od sloves imperfektivních, ale vyskytá se i od sloves perfektivních a značí pak opakování děje omezeného trvání v minulosti, na př. **не въсєг'да ли ѭг'да начь-**

нѣкѣхомъ сѧ брати глаголаахомъ . . . Supr. 73 9–10, srov. již dříve v § 253.

Aorist označuje děj omezeného trvání v minulosti a tvoří se především od sloves perfektivních, ale vyskytá se též od sloves imperfektivních. Užívá se ho též jako gnomického aoristu: **вьсѣкъ іже възьритъ на женѫ съ похотиѭ оуже ѩбъı сътвори съ ньıѫ въ срѫдьци своемь** Zogr. Mt 5 28 *(πᾶς ὁ βλέπων*, var. *ἐμβλεψας)*.

Perfektum (složené) značí výsledek (resultát) dovršeného děje, na př. **моси нап'салъ естъ намъ** Zogr. L' 20 28 *(ἔγραψεν)*. Tohoto tvaru se vůbec užívá zřídka v jiných osobách než v 2. sg., neboť 2. sg. aoristu byla málo zřetelná, protože byla stejná s 3. sg.

Pozn. Srov. *o perfektu v stsl.* práce Słońského a Pogorělovovu, uvedené v pozn. na str. 153. S vývody Pogorělovovými o podmínkách, za nichž se užívá ostatních osob perfekta (kromě 2. sg.) nelze souhlasiti, srov. Už. fil. 5, 1925—26, 301 n.

Plusquamperfekta (složeného) se užívá tam, kde jest třeba vyjádřiti děj, který se stal v minulosti dříve než jiný děj, také minulý, na př. **сѫсѣди же· ı иже вѣаахѫ видѣли прѣжде· ѣко проситель бѣ · глаахѫ** Zogr. J 9 8 *(οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον)*.

291. Ze způsobů se užívá indikativu v hlavních větách, aby se vyjádřil děj, o němž se mluví jako o skutečném (reálném); ve vedlejších větách může indikativ vyjadřovati i děj jen podmíněný, vyjadřovaný jinde kondicionálem, **аште сѩ бѣ есı бжіи** Zogr. Mt 4 3. Mimoto může indikativ míti i význam imperativu, obyčejně v 3. os. s partikulí **да: да с(вѧ)титъ сѧ ımѧ твое** Zogr. Mt 6 9 *ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου*; někdy i bez této partikule: **не прѣлюбы сътвориши** Mt 5 27 *οὐ μοιχεύσεις*, kde má i v řeč. futurum význam imperativu.

Imperativ označuje děj žádaný.

Kondicionálu (složeného) se užívá na označení irreálnosti děje, na př. **аште би сьде бъıлъ, не би братръ мои оумрълъ** Mar. J 11 21, **ı не оумѣаахѫ чьто бишѧ отъвѣштали емоу** Zogr. Mr 14 40. **ı дръжаахѫ і да би не ошьлъ отъ ньıхъ** Zogr. L 4 42.

4. Rozvíjecí členy větné.

292. Podmět (subjekt) a přísudek (predikát) mohou býti blíže určovány rozvíjecími členy. Poměr těchto členů k členům základním a také jejich vzájemný poměr může býti různý:

rozvíjecí člen se shoduje se základním (v rodě, čísle a v pádě nebo jen v čísle a pádě) nebo je v nepřímém pádě bez předložky nebo v pádě předložkovém a závisí sice na slovese nebo na jménu, ale neshoduje se s ním nebo konečně rozvíjecím členem může býti slovo neohebné (neflexivní).

a) Přívlastek a přístavek (atribut a aposice).

293. Přívlastek se shoduje v rodě, čísle a pádě s jménem, na němž závisí. Přídavná jména a číslovky řadové mají *tvary složené,* mluví-li se o předmětech nebo osobách již známých nebo určitých (v řečtině bývá adjekt. se členem, na př. **аще кто тѧ оударитъ въ десныѭ ланитѫ, обрати емоу и дроугоую** Mar. Mt 5 39 *εἰς τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην*), jinak mají *tvary jmenné,* na př. ... **дастъ д(оу)хъ с(вѧ)тъ** Mar. L 11 13 (v řeč. bez členu *δώσει πνεῦμα ἅγιον*). Odchylek je málo, na př. **сѧ естъ крьстѧи дх҃мь с҃тымь** (Mar. J 1 33, *ἐν πνεύματι ἁγίῳ*).

Na místě adjektiva může býti i participium, na př. **къде естъ рождьı сѧ ц(ѣса)рь** Sav. Mt 2 2 *(ὁ τεχθεὶς βασιλεύς)*.

Karakteristické pro stsl. jazyk jest, že užívá *adjektiva místo nepřímého pádu,* na př. **кесареваѣ въздадите кесареви ı б(о)жиѣ б(ого)ви** Zogr. Mr 12 17 *(ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ),* **жажда водѣнаıа** Supr. 135 7 m. **водъı** *(δίψα ὕδατος),* **въ има господьне сътворьшаго небо и земьıѫ** Supr. 80 7 *(ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆ[ν])*.

Přivlastňovací (possessivní) zájmeno **свои** nepřivlastňuje jen 3. osobě, ale i 1. a 2., na př. nejen **довлѣетъ дьни зълоба своѣ** Mar. Mt 6 34, ... **посъла къ нимъ сн҃ъ свои** ib. Mt 21 37. **ı идѣахѫ вьси кьжъдо напсати сѧ въ свои градъ** ib. L 2 3. ale také **възъми одръ твои ı иди въ домъ свои** ib. J 5 8.

Přístavek (aposice), t. j. podstatné jméno určující jiné substantivum, shoduje se ovšem s ním v pádě a čísle, ale ne vždy i v rodě, na př. **подобьно естъ ц҃рьствие небьское чл҃ку коупьцоу** Zogr. Mt 13 45, avšak **тъı виѳлеeме земле июдова** Assem. Mt 2 6.

b) Rozvíjecí členy v nepřímém pádě.

294. Akusativ: 1. bývá *přímým předmětem* slovesa, na př. **остави тоу даръ твои** Mar. Mt 5 24 a p.;

2. *u substantiva verbálního místo genitivu,* na př. **по приѧтии ми отъ чловѣколюбивааго ѣа великыи даръ** Supr. 525 15–16;

3. *určením času* nebo *místa* děje, na př. **бѣ іона въ чрѣвѣ ѯитовѣ три дни три же ноштии** Zogr. Mt 12 40, **і оубиѭтъ і и трети день въстанетъ** Mar. Mt 17 23, **отъстѫпи отъ ѩиҳъ ѣко връженье камени** Zogr. L 22 41;

4. *druhým předmětem* u slovesa, které již má akusativní předmět osobní — podle řečtiny; na př. **иже колижьдо напоітъ единого отъ малъіҳъ сиҳъ чашѫ стоуденъı водъı** Zogr. Mt 10 42 *(ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα... ποτήριον ψυχροῦ);*

5. *součástí složeného přísudku,* vztahuje se k akusativnímu předmětu přímému, místo obvyklého dnes instrumentálu v slovanských jazycích *(vazba dvojího akusativu),* na př. **і сътвоѭ въı ѩкомъ ловьца** Zogr. Mt 4 19 *(ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς),* rovněž adjektivum, na př. **правъıи творите стьѕа его** Assem. Mt 3 3 *(εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ);*

6. ve vazbě *akusativu s infinitivem,* vzniklé vlivem řeckým, na př. **кого мѧ непьштюѭтъ народи бъıти** Zogr. L 9 18 *(τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι);*

7. v *zaklínací formuli,* na př. **тако ми богъı** Supr. 156 3.

295. Genitiv. V slovanském genitivě splynul *starý genitiv* a *ablativ.* Užívání genitivu lze roztříditi proto takto:

a) Původní genitiv: 1. *genitiv předmětný* u mnoha sloves s významem *partitivnosti*; často bývá u sloves značících vnímání (ve stejné platnosti s akusativem), na př. **не оуслъıшитъ никтоже на распѫтиҳъ гласа его** Mar. Mt 12 19, **вижьдь правотъı** Ps. Sin. 36 37, **разоумѣвъши своіего зъла** Supr. 43 23–24, **вьси дивлѣхѫ сѧ видѧште дѫба облиственѣвъша** ib. 18 16–17, **зьра свѣта** ib. 78 8–9, také u sloves **посѣтити, донти, коснѫти сѧ,** na př. **посѣті въсѣхъ ѩзъıкъ** Ps. Sin. 58 6, **дошедъ оусоровъı вьси** Supr. 46 9–10, **косе сѧ іего** Supr. 561 28, u sloves **желѣти, искати, чаѩти, хотѣти, просити,** na př. **небесѣнъıиҳъ брака желѣѥ** Supr. 237 6–7, **проси тѣла нѣва** Zogr. Mt 27 58, u sloves **напльнити, насъıтити, наіонти,** na př. **наплънъıте водъı** Zogr. J 2 7 a p.;

2. *genitiv partitivní* (celkový) u jmen, na př. **колико кошь оукроѫхъ вьзмсте** Zogr. Mr 8 19, **пѧть хлѣвъ прѣломиҳъ** ib.;

3. *genitiv u supina* stejného druhu, na př. **не придъ бо праведьникъ призъватъ** Mar. Mt 9 13;

Pozn. Původ genitivu u supina z gen. partitivního, ale závislého na slovese vidí Zubatý v RS. 2, 1909, 19 (kde odkazy na jeho starší zmínky); Svitavský (Sborník věnov. prof. Pastrnkovi 1923, 83—89) hledá v něm původní ablativ.

4. *genitiv possessivní*, na př. . . . **въ оцѣ братра твоегѡ** Zogr. Mt 7 3 a p., srov. dříve v § 293 o adjektivu v této funkci:

5. *genitiv časový* (temporis), označující dobu, za kterou se děj skončí, na př. **събраша же ся мѣсяца мана епископи** Supr. 201 22;

6. *genitiv míry*, na př. **растоⷨ отъ града поприштѣ четꙑрь** Supr. 26 21.

b) Původní ablativ: 7. *genitiv*, podle původu ablativ, bývá u *sloves s významem odluky, vzdalování*, jako **бѣжати, свободити, развлѣчити, лишити** a j., na př. **ѣда чесо лишени кꙑсте** Mar. L 22 35 a j. – K těmto slovesům patrně původním významem náležejí i některá slovesa *duševních stavů*, jako **бо-ꙗти ся (боѣахѫ бо ся ⷧюдии** Zogr. Mr 11 32), **стꙑдѣти ся (постꙑдитъ ся мене и моⷩхъ словесъ** Zogr. Mr 8 38) a p.;

8. týž *genitiv*, původem ablativ, bývá u *substantiv verbálních stejného významu* (odluky a p., **лишение, избавление** a p.) a u *adjektiv podobného významu*, jako **поⷭстъ, праздьнъ, свободьнъ, чистъ, тоⷭждь** a p.;

9. *genitiv* ablativního původu *u komparativu*, jako **ѣко пръвѣи мене бѣ** Zogr. J 1 15;

c) mimoto jest ještě: 10. *genitiv qualitatis*, označující jakost, na př. **чѣ(ловѣ)къ етеръ добра рода** Zogr. L 19 12;

11. *v negativních větách* místo předmětného akusativu (gen. negationis), na př. **ни въ ⷧи толикоⷨ вѣрꙑ не обрѣтъ** Zogr. L 7 9.

296. Dativ: 1. bývá u jistých *sloves*, často jako *druhý předmět* (vedle prvního v akusativě); označuje, na koho nebo nač se vztahuje děj přecházející na předmět akusativní, na př. **покажите ми сламъ . . .** Mar. Mt 22 19, **тебѣ дамь власть сиⷯ** Mar. L 4 6 a p.; takový dativ bývá po slovesích **дати, къзати** a p., **глаголати, рѣшти, молити ся, велѣти, сѫдити, ражгати ся, поносити** a p., **показати, оⷭчити** a p., **подобити, достоити** a p., **помоⷣти, слоⷭжити** a p.;

2. *u sloves* **ити, грѧсти**, označuje *cíl*, na př. **се цⷭрь твои грѧдетъ тебѣ** Mar. Mt 21 5;

3. *u sloves,* vyjadřujících *hnutí mysli,* jako **хотѣти, надѣѭти сѧ, прилѭти** a p., na př. **милости хоштѫ а не жрътвѣ** Mar. Mt 12 7;

4. *u slovesa* **бъıти,** na př. **бъıхомъ поношенію сѫсѣдомъ нашімъ** Ps. Sin. 78 4 (*ἐγενήθην ὄνειδος*);

5. *dativ prospěchový* (dat. commodi a incommodi), na př. **чѣѫ етерѫ богатѫ оугобьзи сѧ їнка** Zogr. L 12 16;

6. *adnominální dativ vztahu,* na př. **храмъ молитвѣ, връштъпъ разбоиникомъ, соль земли, дроугъ ми** a p.; týž význam má dativ u adjektiv **подобьнъ, причастьнъ, тъчьнъ** a p.; na př. **подобьно есть цр҃ствие нб҃ское съкровиштю** . . . Zogr. Mt 13 44, **въси тъчни дроугъ дроугѫ** Supr. 82 21–22;

7. *dativ etický,* na př. **съмотри же ми зълодѣиство ихъ** Supr. 443 7;

8. v dativním **пробрѣзгѫ** ve větě **і ютро пробрѣзгѫ сѣло въставъ ізиде** Zogr. Mr 1 35 (*καὶ πρωῒ ἔννυχα λίαν ἀναστάς*) lze viděti zkrácenou *vazbu dativu absolutního* (srov. dále § 320) **пробрѣзгѫ бъıвъшоѫ сѣло** . . .;

9. ve větě **чесомѫ хоштеши да сътвор҃ѭ тебѣ** Zogr. Mar. Mr 10 51 (*τί σοι θέλεις ποιήσω*) — vedle **чьто хоштеши да ти сътвор҃ѭ** ib. L 18 41 (*τί σοι θέλεις ποιήσω*) — dativ **чесомѫ** souvisí s **хоштеши,** kdežto v druhém dokladě **чьто** více souvisí se **сътвор҃ѭ** (srov. Meillet, Un exemple d'attraction de cas, BSL. 21, 1918, 32);

10. *dativ s infinitivem,* na př. **ѓлѣѭште въскрѣшенью не бъıти** Zogr. L 20 27 (*οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι*), **не добро ѥстъ многомъ богомъ бъıти** Supr. 100 26–27. **чаѭште ѥмѫ жівѫ бъıти** ib. 80 14, **се поле сътворено бц҃ѣ коѭемъ тешти** ib. 90 5–6 a p. Původně v té vazbě byly dativ i infinitiv dvěma předměty k slovesu nebo dativ závisel na infinitivě (**бъıти богомъ** a p.).

Ve větě **дастъ імъ власть чѧдомъ бж҃іимъ бъıти** Zogr. J 1 12 (*τέκνα Θεοῦ γενέσθαι*) vznikl dativ **чѧдомъ божіимъ** vlivem **імъ**.

297. Lokál označuje *místo* a *čas,* na př. **семь мѣстѣ** Supr. 81 3–4, **прѣбъıстъ оусоровѣ вьси** ib. 47 18, **исцѣлѣ отрокъ томь часѣ** Mar. Mt 17 18.

Lokálu se dále užívá *u sloves* **висѣти, коснѫти сѧ** (**сею обою заповѣдию вск҃ь законъ и про(роци) висѧтъ** Sav. Mt 22 40, Mar. **въ сею** . . .; **коснѫ сѧ емь** Sav. Mt 8 3), také u sloves

komponovaných s předponou **при-**, která se jako předložka pojí s lokálem, na př. **приказаша сѫтаго дѫбѣ соуѣ** Supr. 18 9—10, **кѣсѣхъ са приложити** ib. 61 8 atd.

298. Instrumentál bývá

1. ve významu *sociativním*, na př. **къмотрами своими і дъштерьми . . . не съмѣшати сѧ** Cloz. I 101, **радоваша са вьсѣмъ домомъ** Supr. 537 12—13;

2. ve významu *jakosti* (*instr. qualitatis*), jenž se vyvinul z významu předešlého, na př. **чѣ нечистомь дѫомь** Zogr. Mr 1 23, **кротъкъ бо и безлобъ бѣаше и рѣчнѣ простѣ** Supr. 46 29—30;

3. ve významu instrumentálním (*nástroje* nebo *prostředku*): **аште оударимъ ножемь** Zogr. L 22 49, **идоша въ поусто мѣсто корабльемь . . .** Zogr. Mr 6 32. Z tohoto instrumentálního významu se vyvinuly rozličné jeho významové odstíny: označuje *místo* **пѫтьмь тѣмь**, *čas* (**трьми дьньми, ношти** a p.), *míru* (**ѥже маломъ отъстоѩше отъ хъзинъ иего** Supr. 274 19—20, **трьми лактъ движенъ от' земьѧ** Supr. 567 25), *příčinu* (**азъ же сѣде гладомь гыбльѫ** Zogr. L 15 17), *způsob* (**і сънидѥ дѫ сѫ тѣлесънъімь зракомь** Zogr. L 3 22), *vztah* (**въсокъ саномъ** Supr. 63 8—9), pak v passivních vazbách *původce děje* (instr. agentis), na př. **трьсти ли вѣтромь движемъ** Zogr. L 7 24.

4. Instrumentál bývá také *jmennou součástí přísudku*, na př. **дѣвицеѩ пакъ бъıти** Supr. 237 18, **дебрѣе ти естъ маломоштиѩ въ животъ вънити** Zogr. Mr 9 43, . . . **сиротоѩ отъ родитель оставьѥнъ бъıстъ** Supr. 546 21.

U sloves **бъıти, нарѣшти сѧ, глаголати сѧ** může býti i predikativní nominativ, na př. **храмъ мои храмъ молитвѣ нарѣчетъ сѧ** Mar. Mt 21 13; **растлѣкъ са ледъ бъıстъ вода топла** Supr. 78 1, **съмрьтъ не съмрьтъ глаголѣетъ са** ib. 487 9.

c) Rozvíjecí členy v pádě předložkovém.

299. S genitivem se pojí v stsl. předložky **без, до, за** (**за оутра**), **из, отъ, съ, оу, близъ, искрь** ‚blízko‘, **вънѣ, дѣлѣ** ‚pro‘, **дѣльма** id., **кромѣ, прѣжде, ради** ‚pro‘, **радьма** id., **развѣ** ‚kromě‘;

s dativem **къ, по, прѣмо, противѣ**;

s akusativem **въ, въз, за, на, надъ, о, объ** (**обь**), **по, подъ, прѣдъ, подлъгъ, сквозѣ** ‚skrze‘;

s lokálem **въ, на, о, по, при**;

s instrumentálem **за, надъ, подъ, прѣдъ, съ, междоу**.

Některé tyto předložky jsou *adverbia* užívaná též jako předložky; jsou to **близъ, вънѣ, дѣла, дѣлома, искрѣ, кромѣ, прѣжде, ради, радома, развѣ, прѣмо, противѣ, подлѣгъ, сквозѣ, междоу**.

d) Neohebná (neflexivní) slova (příslovce, adverbia).

300. Příslovce blíže určují základní člen predikátu, *označujíce místo, čas a způsob děje*; jsou to zčásti ustrnulé pádové tvary, srov. dříve o označování gramatických vztahů živými pádovými tvary.

Příslovce času jsou **когда, тогда, ѥгда** (tvořené ke kmenům zájmenným). **поздѣ, оутрѣ, нынѣ, лани** (snad ustrnulé lokály), **вьчера** (ustrnulý gen.), **прьвоѥ, вътороѥ, третьѥ, дьньсь** (ustrnulé akusativy nebo nominativy, totiž nominativní věty, v pozn. dále), **древлѣѥ, прѣжде, послѣжде** (ustrn. akus. nebo nom. stř. rodu komparativů nebo s **нан-** superlativů).

Příslovce místa jsou **тоу, къдѥ, сьдѥ, камо, тамо, сѣмо, кѫдоу, кѫдѣ, отънѫдь** (tvořené od kmenů zájmenných); **вънѣ, горѣ, долѣ, въноу, долоу, врьхоу, кромѣ, сквозѣ, развѣ** (ustrn. lokály); **близъ, -зь, вънъ, искрь, жтрь, вънѫтрь, къспрь** ‚vzhůru‘ (ustrn. nom. nebo akus.).

Příslovce způsobu jsou **мало, мъного, сѣло** ‚velmi‘, **тако, како, ꙗко, инако, сице, горько, чисто** (akus., zčásti nom. sg. stř. rodu); **паче** ‚magis‘, **таче** ‚potom‘ (akus. n. nom. stř. rodu komparativů), **добрѣ, лютѣ** (snad lok. sg.); **тъчьѭ** ‚jen‘, **бъшьѭ** ‚zcela‘, **ѥдьноѭ, вътороцѣѭ** (instr. sg. f.); **малъı, правъı, рабьскъı, мѫжьскъı, грьчьскъı, роумьскъı, кольми, толми, ѥльми, болѣми, велѣми, болѣшьми, ноудьми** ‚nuceně‘ (instr. pl.); **бъѫъма** ‚zcela‘, **ѥльма, тъкъма** ‚jen‘, **толма, ноудьма** (instr. du.); **съпроста** ‚přímo‘ (předložka *sъ* s gen. sg.); **исплъне, ниць** ‚pronus‘, **правь, свобод** a p. (nom. sg. muž. rodu, — vznikly totiž z kongruovaných původně adjektiv, tvořících jmennou část predikátu tím, že nabyla adjektiva ta významu adverbiálních určení, projeveného i nesklonným jejich tvarem, srov. zde o partic. § 302).

Některá z těchto příslovcí jsou ovšem utvořena nebo přetvořena podle hotových vzorů, na př. **долоу, въноу** podle **врьхоу** a p.

Pozn. Doklady stsl. příslovcí s citacemi míst srov. u Doritsche, Gebrauch der altbulg. Adverbia, Dissert. Lipsko 1910 (zvl otisk ze XVI. Jahresbericht des Institutes für rumän. Sprache zu Leipzig).

O *nominativním původu* některých příslovcí srov. prvně Potebnja, **Изъ запис.** I—II², 170, pak Zubatý v RS. 2, 1909, 18, Doritsch op. cit. 137 n., Brugmann, Adverbia aus dem masc. nom. sg. prädikativer Adjektiva v IF. 27, 1910, 233—278 a zvl. Zubatý, K výkladu některých příslovcí, zvl. slovanských ve Sbor. filolog. 3, 1912, 120—167.

Adv. na *-ě* vykládá z nom. pl. n. (s lit. adv. *gerai*) nejnověji Trautmann v KZ. 49, 1920, 251 n. (což připouští i Zubatý ve Sbor. filol. 3, 159 pozn.); Meillet (Sl. comm. 354) vidí v nich instr. sg. na *-ē*.

e) Infinitiv a supinum.

301. K rozvíjecím členům větným náležejí také jmenné tvary slovesné: infinitiv a supinum; supinum bývá po slovesích pohybu.

Příklady infinitivu: **имѣьми оуши слышати да слышитъ** Mar. Mr 4 9. **задѣша емоу кръстъ носити по іс҃ѣ** Zogr. L 23 26, **ѣко мнози пророци въжделѣша видѣти** .. Zogr. Mt 13 17, ... **емоуже нѣсмь достоинъ поклонѣ сѧ раздрѣшити ремене сапогоу его** Zogr. Mr 1 7, ... **не имать кде главы подъклонити** Zogr. Mt 8 20.

Příklady supina: **і градѫ іскоуситъ іхъ** Zogr. L 14 19, **ведѣахѫ же і і ина зълодѣѣ дъва съ нимъ оубитъ** ib. 23 32 a p.

5. Vazby participální.

302. Ač participia jsou tvary měnící číslo, pády a rody, přece se cítí v některých případech jako větné členy, příslušející k přísudku, t. j. jej rozvíjející (predikativní atribut, doplněk); napomáhá k tomu asi to, že v jejich gramatickém významu je i označení času.

Někdy se užívá i adjektiv adverbálně, t. j. příslušejí k predikátu slovesnému nehledě na formální jejich shodu se subjektem, na př. **чѣто стоите сьде весь день праздьни** Mar. Mt 20 6.

Participií se užívá *ve smyslu adverbálním* zcela obvykle; je-li *děj*, vyjádřený participiem, *současný* s dějem verba finita, klade se participium présenta, je-li *předchozí*, participium minulé, na př. **мышлѣѧхѫ къ себѣ глѣѫште** Zogr. Mr 11 31 (‚myslili... říkajíce'), **і мѫжи дръжѫштеи иса раждаѧхѫ сѧ емоу биѭште** Mar. L 22 63 (‚vysmívali se mu bijíce

jej'), **сѫштеⷭ же въ кораби пришьдъше поклонишѧ сѧ емоу глѣѫште** Zogr. Mt 14 33 (‚... přišedše poklonili se mu říkajíce').

Adverbálně užité participium nabývá významu *adverbia času nebo způsobu*; na př. ve vazbě **пришедъше поклонишѧ сѧ** participium určuje čas děje, vyjádřeného určitým slovesem, a ve vazbě **ржгаахѫ сѧ биѫште** způsob.

Tam, kde participium je samo určováno dalším členem větným, vazba tato (totiž participium se svými rozvíjecími členy) se cítila jako *vedlejší věta*: ve výraze **призъваⷭ нⷭ оученикъı своıмъ гл҃а ımъ** (Zogr. Mr 8 1) skupina prvních čtyř slov jako vedlejší věta časová, ve výrazu **ı начѧша сътѧзати сѧ съ ѥнимь ıскѫште отъ ѥго знамень҃ ѕь нⷭе** (Zogr. Mr 8 11) část od **ıскѫште** jako vedlejší věta způsobová, ve výraze **вьсѣкъ градъ ли домъ раздѣл҃ѣ сѧ на сѧ не станетъ** (Zogr. Mt 12 25) skupina **раздѣл҃ѣ сѧ на сѧ** jako věta podmínková a p.

Rovněž participium užívané atributivně lze zároveň se slovy na něm závislými bráti za *vedlejší větu*, srov. **ı видѣвъше ı оученици ходѧштѣ по морю** (Zogr. Mt 14 26) a p.

Nepochybně také atributivní dativ participiální spolu se slovy k němu patřícími byl *vedlejší větou časovou*, srov. dále § 320.

Spojení participia s predikátem a zeslabení jeho souvislosti se substantivem vedlo k tomu, že se participium přetvářelo v *deverbativní příslovce*, t. j. v tvar, v němž se již necítila shoda nebo vůbec jí nebylo, srov. na př. **повел҃ѣ съказати ѧ и влачѧште вести ѧ къ тⷭм'ницѣ** Supr. 71 26—27, **съ нⷭбⷭе божии гласъ слъıшавъ велѧште сънити** (vocem iubentem) Supr. 191 6 a p. (srov. § 202).

Pozn. Srov. o tomto vývoji participií u Zubatého ve Sborn. filolog. 3, 1912, 150 n. — Obdobná absolutní participia v stč. srov. u Gebauera, Ml. III, 1, 297 n.

6. Zápor (negace).

303. Negativní partikule **не** popírá děj slovesný a bývá před slovesem; popírá-li se okolnost, vyjádřená adverbiem, klade se před ně, na př. **ѭже не много гл҃ѣ съ вами** Zogr. J 14 30. Připojuje-li se k jedné negaci druhá, vyjadřuje se partikulí **ни** = ‚a ne': **ѣко не сѣıжтъ ни жънıжтъ ни събираıжтъ** ... Mar. Mt 6 26, **не трѫждаıжтъ сѧ ни прѧдѫтъ** ib. 28.

Někdy mívá partikule **ни** význam specifikované dodatečné negace vedle negace hlavní, vyjádřené partikulí **не**, na př. **ни въ ꙗзли толикъ вѣръ не обрѣтъ** Mar. Mt 8 10; **не** se může v takových případech vynechávati, na př. **ѣко ни соломонъ во всеи славѣ своеи облѣче сѧ ѣко единъ отъ сихъ** Mt 6 29; právě tak někdy se vynechává **не**, je-li negace již obsažena v podmětu, na př. **і никтоже дааше моу** L 15 16 Zogr. a Assem., ale **не даѣше** Mar. a Sav. nebo srov. Zogr. L 23 53 **въ гробѣ ... въ ньемьже не бѣ никътоже никогдаже положенъ.**

Dvojí negace **не—не** znamená *klad*: **нъ не не имѣ їс̃ водъ ...** Supr. 483 12 (= **нъ имѣ исоусъ водѫ**).

Pozn. Srov. i v stč. typ negace *nic mi jest v nich známo* (AlxV. 1163) a *(člověk) dětí ni domu spomene* (AlxV. 597), v. Gebauer v LF. 10, 240 n. a AslPh. 8, 177 n.

7. Oslovení (vokativ).

304. Oslovení, jež má v morfologickém systému výraz ve vokativě, není vlastně členem věty, a proto vokativ nemá žádného gramatického vztahu. Je-li oslovení dvoučlenné, druhá část mívá někdy podobu aposice k první; někdy bývá v nom., na př. **їс̃ѹ х̃е сн̃ѹ бж̃ии иноча́дъıи сь ньимъ съı присно слово божие живаꙗ сила ...** Supr. 143 3, jindy jsou obě části ve vokativě, na př. **тъı кнѳлевме земле иꙋдова** Assem. Mt 2 6.

8. Druhy jednoduchých vět.

305. 1. Věty vypovídací: ani positivní, ani negativní věty vypovídací nepotřebují poznámky, srov. **і изѣꙗна словомь доухъı** Zogr. Mt 8 16, **ни въ л̃и толикъ вѣръ не обрѣтъ** ib. Mt 8 10 a p.

2. Tázací věty nejčastěji jsou uvozovány partikulí **ли**: **пришелъ ли еси сѣмо прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ** Zogr. Mt 8 29, nebo bývají uvozeny tázací partikulí **ѣда**: **ѣда камень подастъ емоу ... ѣда змыѭ подастъ емоу** Mar. Mt 7 9, 10, **ѣда исповѣстъ ті сѧ прьстъ лі възѣѣстітъ истинѫ твоѭ** Ps. Sin. 29 10. V Supr. bývá uvozována otázka také někdy výrazem **дѣюши** (asimilací též **дѣѣши**) nebo **дѣеши ли**, na př. **дѣѣши отьринѫ люди своѧ господь** 347 9—10, **дѣѣши ли молитвъı трѣбова тъгда** 307 3—4.

V Praž. zl. jest tázací partikulí uvozovací **ѣда: ѣда лика апостолъскаго тѣм отъглоуѧи, ѣда дара цѣлениѥ тѣм лиши, ѣда съ онѣми вечерѣѣахъ**... II A 21—24.

Čeká-li se na otázku kladná odpověď, klade se kromě tázací partikule ještě negace: **не оба ли въ ѣмь въпадета сѧ** Zogr. L 6 39, **ѣда съпьми не приложітъ въскръснѫті** Ps. Sin. 40 9.

Týká-li se otázka jen části věty, nikoli věty celé (otázka doplňovací), uvozuje se tázacím zájmenem nebo tázacím adverbiem, jako **къто, чьто, къде, когда, како, камо, колѣми** a p.

V otázkách rozlučovacích (disjunktivních) bývají spojky **ли — или, ли — ли: дамъ ли ѩли не дамъ** Zogr. Mr 12 14, **ты ли ѥси грѧдыи ли иного чаемъ** Mar. Mt 11 3. **что бо ѥстъ болѣ даръ ли или олтарь** Mar. Mt 23 19.

Místo druhé části disjunktivní otázky může státi pouhé **ни: достоино ли ѥстъ дати кинѣсъ кесареви или ни** Mar. Mt 22 17.

3. Věty zvolací se vyznačují ovšem přízvukem a často začínají tázacím adverbiem, na př. **колъ мъного множьство блаґости твоѥѩ ґі** (**колъ** m. **колѣ**) Ps. Sin. 30 20.

306. 4. Věty rozkazovací a přácí, t. j. věty, které vyjadřují rozkaz nebo přání, mívají *sloveso v imperativě;* místo 3. os. imperativu může býti *spojka* **да** *s indikativem.* Na př. **ѩзъми пръвѣѥ връвъно ѩз очесе твоего** Zogr. Mt 7 5, **не дадите сѩтаго псомъ** ib. 6, **да сѫтитъ сѧ ѩмѧ твое, да придетъ цѫ̑ствие твое, да бѫдетъ волѭ твоѣ**... ib. 6 9—10. **рачи ми помощи** (m. **помоѕи**) Euch. Sin. 72^{b}, **не мози оубо никтоже съ лѣствьѭ прити** Supr. 420 28—29, **не дѣіте дѣтіі приходити къ мънѣ** Zogr. L 18 16.

V dokladě **отъпадѣмъ оубо отъ врагъ моіхъ тѣщъ** (Ps. Sin. 7 5) jest místo imperativu *starý optativ* (srov. v tvarosloví § 242).

O užívání *indikativu* za imperativ viz již v § 291.

V Supr. bývají ve větách přácích spojky **ѥша, щроу** s kondicionálem, na př. **ѥша могла бъıхъ азъ васъ оувѣштати крьстиѭномь бъıти** 131 9—10, **щроу и того да бъıхъ не вѣдѣлъ** 410 12—13.

Zřídka bývá ve větách přácích spojka **нєда**, na př. **нєда ісправьѧли** (sic m. **-вили**) **сѧ пѫтье моі** Ps. Sin. 118 5, srov. v pozdním csl. textě srbské redakce, v Šišat. apost., **нєда да бисте приѥли мало безоумиѥ моѥ** (2 Cor. 11 1).

*

B. Skladba souvětí.

1. Souvětí souřadné (parataxe).

307. Souřadné věty buď se kladou vedle sebe *beze vší spojky* (na př. **тѣмь же припадаѭ ти . покланѣѭ колѣнѣ сѫца моего** Euch. Sin. 79[a]) nebo bývají — častěji — *spojeny spojkami.*

Spojky slučovací (kopulativní) jsou **и, а, ти, та, то, тѣ,** při negaci **ни — ни, не — ни, не тъкъмо** (nebo **не тъчиѭ**) — **нъ и,** na př. **і обрѣте ѭ съпѫштѫ і гла петрови** Zogr. Mt 26 40, **крестъ въдрѫжаше сѧ а** (*καί*) **идольскаѣ слоужъба разорена бываше** Cloz. 608, **не оустъıди сѧ лица чл҃ча ти не потаи что сѫщее въ тебѣ** Euch. Sin. 68[a]; **да иже о молитвѣ довольно бесѣдовахомъ таже пакы о прѣдании приведѣмъ слово** Supr. 407 21—23, **въпрашати хотѣаше тоже** (*καί*) **мльчати имоу ноужда бѣаше** Supr. 240 5. **касъ ни земл҃ѣ покрыла . ни небо приѭтъ** Supr. 97 2; **въ къскрѣшение бо ни женѭтъ сѧ ни посагаѭтъ** Mar. Mt 22 30, **ѣко хотѣаше и҃с . оумьрѣти за л҃юди і не тъкъмо за л҃юди нъ і да чѧда бжиѣ съберетъ** (po **нъ і** je vynecháno **хотѣаше**) Zogr. J 11 51—52.

Spojky rozlučovací (disjunktivní) jsou **ли, или: чьто же видиши сѫчьць іжь** (sic) **естъ въ оцѣ братра твоего... ли како речеши братроу своемоу...** Zogr. Mt 7 3—4, **...еда къ рыбѣ мѣсто змиѭ подастъ емоу · или аште проситъ ица · еда подастъ емоу скорѫпиı...** Zogr. L 11 11—12. U spojek **ли — ли** (**ли — или**) jedna věta vylučuje druhou: **ли бо единого къзненавидитъ а дроугаего къзлюбитъ · ли единого дръжитъ сѧ · а о дроузѣмь небрѣшти въчьнетъ** Zogr. L 16 13.

308. Spojky odporovací (adversativní) jsou **же, а, нъ, обаче,** u vět tázacích **или,** na př. **і въставъ архиереи рече емоу... і҃съ же мльчааше** Zogr. Mt 26 62—63, **азъ оубо крьстиⷯ въı водоıѭ · а тъ крьститъ въı дⷯомь сⷯтъıмь** Zogr. Mr 1 8. **і не въведи насъ въ напасть · нъ избави нъı отъ неприѣзни** Mar. Mt 6 13, **гла емоу и҃с тъı рече · обаче їл҃иѭ вамъ** Zogr. Mt 26 64, **іныı съпасе · или себе не можетъ съпасти** Mar. Mr 15 31.

Spojky důvodové (explikativní) jsou: **бо, ибо, не бо нъ,** na př. **і пришьдъ пакы обрѣте ѭ съпѫштѫ · бѣсте бо**

очи имъ тѧготѣнѣ Zogr. Mt 26 43, **нъ тъкъмо рци слово · и нищѣѥтъ отрокъ мои · ибо азъ чѣкъ есмь подъ владъıкоıѫ** Zogr. Mt 8 8–9 ... **не бѫди · не бо нъ и азъ** ... Supr. 347 10.

Spojky důsledkové (konklusivní) jsou: **оубо, тѣмь же,** na př. **не и мытарє ли тако творѧтъ · бѫдѣте оубо въı съвръшени** Mar. Mt 5 47–48; **вьсѣко дрѣво єже не творитъ плода добра · посѣкаıѫтъ и въ огнь вьмѣтаıѫтъ · тѣмь же оубо отъ плодъ ихъ познаєте ıѧ** Mar. Mt 7 19–20.

2. Souvětí podřadné (hypotaxe).

Pozn. Srov. Słoński, Die Uebertragung der griech. Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern, Dissert. Lipsko 1908.

309. Podřadné věty jsou spojovány s hlavními (1) buď *slovy ohebnými* (flexivními), a to *zájmeny vztažnými* (relativními), kteréžto věty rozvíjejí základní nebo rozvíjecí substantivní člen věty hlavní, (2) nebo *slovy neohebnými* (neflexivními), totiž *spojkami*, kteréžto věty vyjadřují příslovečná určení věty hlavní, rozvíjejíce její určité sloveso.

Kromě toho ráz vedlejší věty, vyjadřující příslovečné určení času věty hlavní, měla *vazba t. zv. dativu absolutního,* složená z dativu jména podstatného (nebo přídavného) a z dativu participia.

Zvláštním druhem vedlejších vět jsou věty uvozené tázacími zájmeny nebo tázacími adverbii, závislé na přísudku věty hlavní, totiž *nepřímé otázky.*

a) Věty vztažné (relativní).

310. Jsou uvozeny *vztažnými relativními zájmeny,* na př. **всѣко єже къıходитъ въ оуста въ чрѣво въмѣштаєтъ сѧ** Zogr. Mt 15 17, **всѣкъ садъ єгоже насади оц҃ь мои** ib. 13. **обаче горе чл҃коу томоу имьже скандалъ приıходитъ** Mar. Mt 18 7 a p. Někdy je vynecháno slovo, k němuž se zájmeno vztahuje, na př. **и принеси за очищтєние твое · єже повелѣ м҃wси** Zogr. Mr 1 44. Vztažný (relativní) význam mohou míti zájmena kmenem svým *tázací,* na př. **въпраша же годинъı отъ нихъ въ кыı соуѣѥ емоу бъı(стъ)** Mar. J 4 52, v Zogr. ib. je **часа отъ ѩихъ въ которъı.**

V Supr. a v pozdějších csl. památkách bývá místo **иже** tvar střed. rodu sg. **иєже,** na př. **не жьрѫ коумиремъ бея'доушѣ-**

нѣимъ · нъ богоу своемоу · иже въ небесѣхъ Supr. 23 9—10; patrně v takových větách se tvar иже cítil jako určitý a v jeho gramatickém významu byl i rod, jenž byl určen substantivem, k němuž se ten tvar vztahoval; totéž bývá i v stč., zvláště *jenž* a *jež(to)*, na př. *jednu (bohyni), jenž vládne milosti* (AlxV. 738), *meč okrúhlý, jež obrovnán na vše úhly* (ib. 981), i v dnešních slovanských jazycích, na př. v hovor. češt. *‚hoch, co zrovna došel‘* nebo v rušt. *‚мальчик, что пришел сейчас‘* a p.

b) Věty spojkové.

311. Spojka ѣко (ꙗко): *α*) нъ да оувѣсте ѣко власть имать сн҃ъ чл҃ъ҇ Zogr. Mt 9 6; zde věta uvozená spojkou ꙗко (= č. *že*) jest *přímým objektem* predikátu věty hlavní; v stejném významu bývá ꙗко же, na př. доброѣ да вѣси . . . ꙗкоже николиже жрѣти имамъ богомъ . . . Supr. 148 10; *β*) і отпоусти намъ длъгы наша ѣко і мы отъпоуштаемъ длъжьникомъ нашимъ Zogr. Mt 6 12; zde věta se spojkou ѣко (= č. *jako*) vyjadřuje *příslovečné určení způsobu* hlavní věty; v Supr. místo ѣко (ꙗко) bývá акъı.

Spojka ѣко, svým původním významem příslovce způsobu (srov. како, тако) může nabývati i jiných odstínů významových: *γ*) význam *spojky důvodové* (kausální = č. *protože*), na př. и не хотѣаше оутѣшити сѧ · ѣко не сѫтъ Assem. Mt 2 18: *δ*) význam *spojky účinkové* (konsekutivní), na př. оучаше ѩ на съньмиштихъ іхъ ѣко дивлѣахѫ сѧ емоу Zogr. Mt 13 54; někdy je zde vlivem řeckého originálu vazba ѣко s infinitivem, srov. і се трѫсъ вели бъıстъ въ мори · ѣко покрıвати сѧ корабл҃ю влънами Zogr. Mt 8 24 (*ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι . . .*); *ε*) význam *spojky časové*, na př. і бъıстъ ѣко іспльнишѧ сѧ дънье слоужьбъı его · іде въ домъ свои Zogr. L 1 23.

312. Spojka да, jež původně spojovala dvě samostatné věty, nabývala často významu spojky podřadicí; tato změna jest důsledek psychologické změny v poměru dvou vět: poměr parataktický se změnil v hypotaktický.

Spojka да pak uvozuje věty vyjadřující *přímý nebo nepřímý předmět* věty hlavní, na př. і молѣахѫ і да повелитъ имъ въ тъı вънити Zogr. L 8 32, тъгда запрѣти оученикомъ своимъ да никомоуже не рекѫтъ Mar. Mt 16 20, блюдѣте сѧ да не къто васъ прѣльститъ Zogr. Mr 13 5;

místo indikativu v takových větách může býti kondicionál, srov. **и молишѧ · да би прѣшьлъ отъ прѣдѣлъ іхъ** Zogr. Mt 8 34. — Někdy nabývají takové věty významu *vět účelných* (finálních), na př. **бъдите и молите сѧ да не вънидете въ напасть** Mar. Mt 26 41, **тъгда привѣсѧ къ немоу дѣти да** (*ἵνα*) **рѫцѣ възложитъ на нѧ** Mar. Mt 19 13.

Místo **да не** může býti **еда, еда како**, srov. **онъ же рече · ни · еда въстрѣгаіжште плѣвелъ · въстрѣгнете коупъно съ їимь и пшеницѫ** Zogr. Mt 13 29, **еда како не достанетъ камъ і намъ** *μήποτε οὐκ μὴ ἀρκέσῃ* ... Zogr. Mt 25 9.

Účelný význam mají také věty uvozené spojkami **ѣко** (**ꙗко**) **да**, na př. **іскаахѫ лъжа съвѣдѣтелѣ на іс̃а · ѣко да оубиѫтъ і** Zogr. Mt 26 59.

Jinde nabývají věty se spojkou **да** významu *vět účinkových* (konsekutivných), srov. **толѣма ли ѡ мѫжоу дрѣжимъ иеси невѣдѣниемь · да сего не разоумѣеши** Supr. 475 20—21.

313. Spojka **иеже**, — původem nom.-ak. sg. stř. rodu vztažného zájmena — uvozuje věty vedlejší, vyjadřující *nepřímý předmět* hlavní věty, srov. **і бѣшѧ людье жидѫште захарииѫ · і чюждаахѫ сѧ · еже мѫждааше въ црк̃ъве** (... *καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ*) Zogr. L 1 21.

314. Spojky **имьже, заи̃е, пои̃е, пои̃еже, иде, колѣма** uvozují vedlejší *věty důvodové* (kausální); srov. **самъ же иг̃ не вѣдаше себе къ вѣрѫ іхъ · имьже самъ вѣдѣаше вьсе** Zogr. J 2 24; zde se význam kausální vyvinul z významu prostředku: **имьже** je instr. sg. mask.-n. relativního zájmena.

Spojku **заи̃е** srov. **і хотѧ и оубити оубоѣ сѧ народа · заи̃е ѣко пророка імѣхѫ і** Zogr. Mt 14 5; **заи̃еже** srov. **приложь притъчѫ рече · занеже тъ бѣ близъ имѫ** Mar. L 19 11; zde předložka **за** s ak. sg. neutr. relativního zájmena nabyla významu příslovce důvodového.

Spojka **пои̃е, пои̃еже**, spojení předložky **по** s týmž tvarem zájmena, nabyla téhož významu, srov. **не достоіно естъ въложити его въ кар'ванѫ пои̃еже цѣна кръве естъ** Zogr. Mt 27 6, **пои̃е тъі иеси отъ отьца даѵидова** Supr. 239 17.

Spojku **иде**, původně významu místního (jako **къде, сьде**), srov. **горе вамъ кънижьници и фарисѣи · і лицемѣри · іде есте ѣко гроби невѣдоми** Mar. L 11 44, v Zogr. ib. místo **иде** je **іжде**.

Spojka **нєлѣма** je v Supr., srov. **нєлма бо нѣı власть да и зълъıихъ и добръıихъ дѣлесъ · да волѣıж хоштетъ да бѫдемъ добри** 413 2.

315. Spojky **егда, къгда** (srov. časová adverbia **тъгда, къгда**), **доѣлиже, отъѣлиже, доньдеже, прѣжде даже**... **не** uvozují vedlejší *věty časové*, na př. **егда оубо твориши милостъıниж не въстрѫби прѣдъ собоıж** Mar. Mt 6 2, **егда съконьча нсъ вьсѣ словеса си дивлѣхѫ сѧ народи** Mar. Mt 7 28, **егда сѧдетъ сıнъ члѣскъı на прѣстолѣ славъı своеıа · сѧдете и въı** Mar. Mt 19 28, (**женъı**) **ıѫже егда бѣ въ галилеı по ѣмь хождаахѫ**... Zogr. Mr 15 41. V Supr. je i **къѣгда**, srov. **къѣгдаже то сѧ творѣ'ше** 434 1.

Spojky **доѣлѣже, доньдеже** uvozují vedlejší věty, jejichž děj určuje dobu, po kterou jen trvá děj věty hlavní, srov. **бѫди оувѣщаıа сѧ съ сѫпѣремь своимь скоро доньдеже еси на пѫти съ нимь** Mar. Mt 5 25, **оуготовал нѣчто вечери и прѣпоıсавъ сѧ слоужитъ** (m. **слоужи**) **ми · донелѣже ıамь и пиıж** Sav. L 17 8. — V Supr. je **доѣлиже**, srov. **доѣлиже ѥстъ годъ принмѣмъ съпасениѥ своѥ** 378 8.

Časové věty se spojkou **отъѣли(же)** určují počátek děje věty hlavní, na př. **си же отъѣлиже вьнидъ · не прѣста облобъızаıѫшти ногоу моею** Zogr. L 7 45, v Supr. (395 8) je místo **отъѣлиже** v citátě tohoto místa **по кои**.

316. Věty časové se spojkou **прѣжде даже не** vyjadřují dobu, kdy se skončí děj věty hlavní, srov. **прѣжде даже кокотъ не възгласитъ дъва кратъı · отъвръжеши сѧ мене три кратъı** Mar. Mr 14 72. — Věta se spojkou **прѣжде даже**, spojena s negativní větou hlavní, vyjadřuje opak, totiž, že se děj věty hlavní nemůže počíti dříve, než se skončí děj věty vedlejší, srov. **ı бѣаше емоу отъвѣштано дѫхмь сѫтъıмь · не видѣти съмръти прѣжде даже видитъ ѯа гнѣ** Mar. L 2 26. — Avšak věty prvního typu se spojkou **прѣжде не** mohou také znamenati, že děj věty hlavní trval již dříve, než nastal děj věty vedlejší, a trvá ještě dále, srov. **прѣжде даже не бъıстъ аврамъ азъ есмъ** Mar. J 8 58. V Supr. ve významu spojky **прѣжде даже не** bývá **даже не**, srov. **да вѣ тѣхъ оумьретъ даже не придетъ кононъ** 477.

Původ této vazby s **прѣжде даже не, даже не** jest zřejmý: věta vedlejší byla původně větou souřadnou, spojenou s druhou větou adversativní spojkou **даже**; jeden děj se klade a druhý

se popírá: **отъвръжєши сѧ** — **даже** (= *ale*, *δὲ*) **кокотъ не възгласитъ**; **азъ єсмь** — **даже авраамъ не бѣстъ**; **оумьрєтъ** — **даже кононъ не придєтъ**; **не оувидитъ съмрьти** — **даже видитъ ѓа**; **прѣжде** se týká dřívějšího děje a zápor při změně paratexe v hypotaxi vždy se týká slovesa, vyjadřujícího děj pozdější.

317. Spojky **идє(же)**, **ѣмо(же)** — **ꙗмо(же)**, původem adverbia místní (srov. **сѣдє**, **кѣдє**, **тамо**, **камо**), uvozují vedlejší věty místní, označující místo děje věty hlavní, na př. **і вынидє идєже бѣ отроча лєжа** Mar. Mr 5 40, **идѫ по тєбѣ ѣможе колижѣдо идєши** Mar. Mt 8 19; o spojce **идє** s významem kausálním, srov. již dříve v § 314.

318. Spojky **ашє**, **єли**, **а** uvozují věty podmínkové (hypothetické); častější jest spojka první, někdy mívá formu **ѣшє** (= **ашє**), srov. **і ашє і вѣси съблазнѧтъ сѧ нъ не азъ** Zogr. Mr 14 29, **єлі бо распинаємъ цѣсарюєтъ, како бѫдетъ вѣнъчаємъ** Cloz. 676, **ащє к'то оукраде(тъ) главѣно ч'то или скотъ · іли ... да покаетъ (сѧ) · а ли мало ч'то оукрадетъ** ... Euch. Sin. 102[b], **а би былъ сѣдє не бъı ми оумрьлъ братъ** Supr. 307 21 (v textech evangel. na tom místě — J 11 21 — **ашє би**). Kondicionál se po spojkách **ашє**, **а** klade, jestliže se vyjadřuje ve vedlejší větě podmínka neskutečná (irreálná).

319. Spojka **ашє** s připojeným **и** uvozuje věty připouštěcí (koncessivní), srov. **ашє і ѓа не боіѫ сѧ · і чѣ҃къ не срамлѣѭ сѧ за їѳ творитъ ми трѫдъ къдовица си · да мьштѫ єѭ** Zogr. L 18 4—5. V Supr. místo **ашє и** bývá spojkou vět připouštěcích **цѣ** nebo **цѣ и**, srov. **цѣ и коли оуко оукрали бъıшѧ къ сѫботѫ** ... 441 13.

c) Dativ absolutní.

320. Obdobou latinské vazby ablativu absolutního a řecké vazby genitivu absolutního jest v stsl. dativ absolutní, totiž spojení dativu jména podstatného (nebo přídavného) a participia s ním kongruovaného. Vazba ta má *význam vedlejší věty časové*; původ má tato vazba v takových případech, jako **исоусоу рождьшю сѧ къ вїѳлеємѣ** ... **се влъсви отъ въстокъ придѫ** Assem. Mt 2 1, kde **исоусоу** bylo původně předmětem přísudku hlavní věty; podle vzoru takových obratů byly analogicky tvořeny velmi záhy obraty formálně stejné, v nichž

není původ vazby již zřejmý, na př. **обладаѭштю пон'тьскоумоу пилатоу іюдеѣѫ** ... **бѣстъ гл҃ъ бж҃іи** Zogr. L 3 1–2, **поздѣ же сѫштю часоу ізиде въ вит'аниѭ** Zogr. Mr 11 11 To, že v této vazbě subjekt věty hlavní a té věty vedlejší jsou různé, jest pochopitelné: podmět věty vedlejší byl původně předmětem přísudku věty hlavní. Přece však v pozdních dobách se analogicky tvořila tato vazba i tehdy, byl-li subjekt obou vět týž, na př. Supr. 161 5 **строѫжемоу же ємоу въз'пи** a p.

Ve spojení **поздѣ же бывъши** (Zogr. Mr 1 32), **поздѣ же бывъшю** (Zogr. Mt 8 16) vidím zkrácenou vazbu dativu absolutního **поздѣ же бывъши годинѣ, бывъшю часоу**, srov. výše **поздѣ же сѫштю часоу**.

Pozn. O dativu absol. v stsl. a vůbec v csl. a strus. psal Bělorussov v РФВ. 41, 1894, 71—146.

d) Nepřímé otázky.

321. Přímá otázka, t. j. samostatná věta tázací (v. § 305), může se státi *závislou na slovese určitém*, na př. **и не вѣдѣаше отъкѫдоу естъ** (přímá otázka: **отъкѫдоу естъ**) Zogr. J 2 9; **въпрошенъ же бъ(стъ) отъ фарисѣи · когда придетъ цр҃сье бж҃не wтъвѣшта імъ і рече** (přímá otázka: **когда придетъ**) Zogr. L 17 20, **ісцѣлѣвъı же не вѣдѣаше къто естъ** (přímá otázka: **къто естъ**) ib. J 5 13, **како же нъıнѣ видитъ не вѣвѣ · ли къто ємоу отвръзе очи не вѣвѣ** ib. J 9 21, **іспытаіте къто въ йемь достоінъ естъ** ib. Mt 10 11 a p. V takových dokladech, jako je **вѣдъı мѣсто к'де живетъ сватъıи савинъ** (Supr. 145 20), věta uvozená tázacím adverbiem **къде** se vztahuje k substantivu **мѣсто**, a proto zastupuje větu vztažnou (**мѣсто, ємьже** ...).

Netážeme-li se na jednotlivé členy věty tázací (otázka doplňovací), nýbrž na celou větu (otázka zjišťovací), uvozuje se taková nepřímá otázka často spojkou **аште**, srov. **въпрашаахѫ і · аште достоітъ мѫжю женѫ поуштати** Zogr. Mr 10 2.

DODATEK.

O STAROSLOVĚNSKÝCH NÁŘEČÍCH A O POZDNÍCH REDAKCÍCH CÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH RUKOPISU.[1])

322. V staroslověnských památkách 10. až 11. stol. se projevuje jednak *jazyk cyr.-met.*, jednak různá *nářečí 10.—11. stol.*

Vlastnosti jazyka cyr.-met. lze hypotheticky stanoviti rozborem stsl. písma a srovnáváním nejstarších stsl. textů. Jazyk cyr.-met. měl hláskový systém, jenž se projevuje v hlaholském písmě, s nosovkami ѫ, ѧ, s vokály ъі, ѣ, redukov. hláskami ъ, ь a ъі, и (před *j*); měl slabičné *r̥*, *l̥*, skupiny *bl'*, *pl'*, *vl'*, *ml'* místo *bj*, *pj*, *vj*, *mj*, konsonant *d͡z*, skupiny *sc* z *sk* před ѣ, и (z difthongu), skupiny *št*, *žd* z praslov. *t'*, *d'* (z *tj*, *dj*) a z *sk*+*j*, *zg*+*j*, *st*+*j*, *zd*+*j* nebo ze *sk*, *zg* před palatálními vokály. Illáska ѣ se vyslovovala v tomto jazyce jako *ä*, ѫ jako nosové *o* a ѧ jako nosové *e*, ъ, ь ještě nemizely, ani se neměnily v plné vokály, ani se nezaměňovaly.

Slabičné *r̥*, *l̥* měly dva odstíny *r̥*^{e} a *r̥*, *l̥*^{e} a *l̥*, rozdíl ten se ještě neztrácel. Neslabičné *r*, *l* a také *n* měly tři odstíny: byly tvrdé, palatalisované a palatální; souhlásky *c*, *č*, *š*, *ž*, *d͡z*, *s* (z *ch*, v. § 108) a skupiny *št*, *žd* ještě měly jistou míru palatálnosti; souhlásky *k*, *g*, *ch* byly tvrdé.

323. V tvarosloví zachoval jazyk cyr.-met. ještě mnoho starých znaků: totiž ve skloňování *-e* v gen. a lok. sg. souhláskových kmenů (v. § 159 n. a 178), v nom. pl. mask. komparativů *(-bše)* a zčásti i u subst. souhláskového kmene (v. § 199 a 154), tvary чесо, чимь, чемь (v. § 216), nom. sg. muž. typu новъıи, gen. новаго, dat. новѹмоу, lok. новѣмь

[1]) Srov. Kulbakin, Du classement des textes vieux slaves v RÉSl. 2, 1922, 173—206.

(neasimilované a nestažené, v. § 229 n.); v časování koncovku 3. du. -тѣ (v. § 238), aorist typu могъ a typu ѣсть, бысть, рѣкъ (v. § 259 n.), 2. a 3. sg. aoristu se sekundárním -тъ (ѣтъ a p., v. § 262), v imperfektu nestažené tvary vůbec (несѣахъ, читаахъ, v. § 263, 277 a 282) a koncovky -шета, шете (v. § 241), složené tvary kondicionálu s бимъ, би, би, бимъ, бисте, бѫ (v. § 249), participium minulé činné u sloves IV. třídy typu молѣ (v. § 283), imperativ typu бишете (v. § 276) a p.

Lze klásti do jazyka cyr.-met., jak jsme již viděli, i některé znaky tvaroslovné, které nelze označovati za původní. Jsou to ak. du. osobního zájmena нъı, въı (v § 208), dat. sg. tázacího zájmena чесомѹ (v. § 216), instr. sg. f. složených adjektiv новоıѫ (v. § 231), snad i 3. sg. prés. ѥ (v. § 236).

324. Do různých nářečí 10. a 11. stol., která se přímo nebo nepřímo projevují v památkách z 11. stol., patří *novější jevy fonetické a morfologické*: změna nosovek v hlásky orální, rozličné změny jerů, přechod nepřízvučného *o*, *e* v *u*, *i*, ztráta starého rozdílu mezi $\breve{r}$, $\breve{l}$ a $\breve{r}^e$, $\breve{l}^e$, ztráta t. zv. epenthetického *l*, změna *dz* v *z*, *sc* v *st* a p.; ve skloňování sem patří míšení *u*-kmenů a *o*-kmenů (v. § 139 n.) — *u*-kmenové koncovky dat. sg. *-ovi* a gen. pl. *-ovъ* přešly k *o*-kmenům snad již v 10. stol. (v. § 141 a 143) —; míšení neboli vzájemné působení *jo*-kmenů a *i*-kmenů (v. § 167 n.); pak mnoho analogických novotvarů, jako gen. a lok. sg. na *-i* u souhláskových kmenů (v. § 159 n., 178 a 190 n.), nom. pl. *-i* u týchž kmenů (жидови, єтиопѣни a p., v. § 162 a 165) a u komparativů (v. § 199), instr. sg. *-ъmь* u *o*-kmenů (v. § 142), tvary ока, небоѹ a p. m. очесе, небесн (v. § 179 n.), gen. pl. материи m. матеръ a ak. sg. матере m. матерь (v. § 191) atd.; nom.-ak. sg. střed. r. u komparativu na -ьше (§ 199), nom. pl. muž. komparativu -ьшн m. -ьше (v. § 199), zájmenné tvary gen. sg. f. ѣѩ, моѩ m. ѥѩ, моѥѩ, dat. sg. f. твон m. твоѥи, instr. sg. f. твоıѫ m. твоѥѩ (v. § 213), tvary чесого, чесомь (v. § 216), asimilované a stažené tvary složeného skloňování adjektiv (v. § 229 n.) atp.

V časování patří k dialektickým jevům 10. a 11. stol. tvary, jako 3. sg. a pl. bez *-tъ* (kromě enklit. 3. sg. ѥ, v. § 236), 3. du. -та m. -тѣ, 2. a 3. du. f. -тѣ (v. § 238), koncovky -ста, -сте v imperf. místo starých -шета, -шете (v. § 241), tvar бишѧ m. бѫ (snad již v 10. stsl., v. § 249), nahrazování tvarů бимъ, би atd. tvary бııхъ, бıı atd. v kondicionálu (v. § 249), tvary

typu ѣ, клѧ v 3. sg. aor. (v. § 262), stažené tvary imperfekta a tvary imperfekta tvořené ke kmeni présentnímu (v. § 263 n., 277 a 282), aoristy typu несоⷯъ (v. § 260), présentní tvary typu подобаатъ, оумѣатъ, трѣбоуоуⷮъ (v. § 275), aorist imperfektivních sloves II. třídy s příponou *-nǫ-* (v. § 268), participia prés. u sloves I. třídy typu грѧдѫ(и) — грѧдѧ(и) (v. § 265) a imperativ athematických sloves typu даждь (v. § 286).

325. Pokoušíme-li se určiti, která stsl. nářečí v které stsl. památce pronikají, musíme si především všímati jevů fonetických. O jevech tvaroslovných z 10. a 11. stol. často nelze rozhodnouti, vnikl-li až do posledního opisu nebo byl-li už v některé jeho předloze; proto lze jich jen poměrně zřídka užíti při seskupování stsl. nářečí.

Podle jevů fonetických v našich památkách můžeme předpokládati, že bylo několik nářečí 10. a 11. stol., karakterisovaných jedním společným jevem fonetickým, typickým i pro jazyk cyr.-met.: jest to *št, žd* z *tʹ, dʹ* (z *tj, dj*) a z *skj, stj, zgj, zdj.* — Zvláštní postavení v této věci má MisK.

326. *Otázka o původu* MisK. jest dosud sporná. Nedbáme-li nemožné myšlenky Sobolevského, že je polského původu, jsou o tom dva sporné názory. Podle jednoho je MisK. český přepis předlohy stsl.: proto jest v něm *c, z* místo *št, žd* < *tʹ, dʹ* (z *tj, dj*) a *šč* místo stsl. *št* < *skj* a *stj* (v. § 113—115). Podle druhého názoru proniká v něm staroslověnské nářečí jihoslovanské, v němž však byly tyto dva uvedené znaky české. Takové nářečí mohlo existovati v 10. stol. jakožto nářečí přechodné mezi oblastí jihoslovanskou a západoslovanskou. Tuto otázku je těžko rozhodnouti definitivně, ale podle mého mínění lze těžko vysvětliti, — jde-li o český přepis, — proč uvedené dva znaky západní jsou v památce zcela důsledně provedeny (ani jednou není *št* nebo *žd*), ale jinak není v ní po všech ostatních stránkách jazyka ani jediné odchylky od stsl. normy.

327. Vidíme-li v jazyku MisK. zvláštní staroslověnské nářečí 10. stol. s *c, z* < *tʹ, dʹ* (z *tj, dj*) a s *šč* < *skj, stj,* tedy patří všechna ostatní nářečí 10. stol., pronikající v památkách, do druhé skupiny dialektické s *št, žd* < *tʹ, dʹ* (z *tj, dj*) a s *št, žd* < *skj, zgj, stj, zdj.* V této skupině lze pak rozeznávati: A) nářečí se změnou ъ > ь a ь > ъ vlivem následující slabiky a B) nářečí bez této změny. — Do skupiny A patří nářečí předloh rukopisů Zogr., Mar., Cloz., Euch. Sin., Sav., Supr. a Ev. Ochr.

(v. § 46 n.); do skupiny B lze zařaditi nářečí jedné předlohy Ostrom.; v tomto nářečí se patrně měnilo *ъ* > *ŏ* po *š, ž* (v. § 45).

Jednotlivé dialekty skupiny A různí se v jiných jevech. a to zvláště v tom, že jedny nemají změny *ъ* > *ŏ* po sykavkách a druhé ji mají; k prvním patří předloha Zogr., k druhým předloha Euch. Sin., v níž byla změna *ъ* > *ŏ* po *š, ž*, předloha Sav., v níž byla změna ta po *š, ž, č*, a předlohy Mar., Cloz. a Supr, v nichž byla po *š, ž, č, št, žd*. Nelze říci, ke které skupině patří předloha Chil. (srov. § 44 n.).

328. Nářečí 11. století, jež pronikla do stsl. památek. mají všechna *št, žd* z *ť, ď* (z *tj, dj*) a *št, žd* z *skj, zgj, stj, zdj*. Mezi nimi lze rozeznávati dvě velké skupiny: A) jihozápadní skupinu s vokalisací silného *ŏ, ъ* v *o, e* (v. § 35 n.) a s typem *nǫd-* (нѫдити, v. § 27) a B) severovýchodní skupiny, v níž se *ŏ* nevokalisuje a je typ *nud-* (нудити).

Do skupiny A náležejí skoro všechny hlaholské památky: Zogr. (v starší části), Mar., Cloz., Assem., Ps. Sin., Euch. Sin., snad i Ev. Ochr. a cyril. zlomek Und. — Do skupiny B náleží nářečí Sav., Supr. a předlohy Ostr. (snad také Mak. zl. a Mak. hlah. zl.).

329. Ve skupině A těchto nářečí možno rozeznávati:

1. Nářečí se změnou *ǫ* v *u* a s jinými rysy srb. původu; jsou to nářečí Mar. a Cloz. V nářečí Mar. nepochybně bylo *u* místo *ǫ* a případy *o* m. *ǫ* jsou jen přepsání; že tu není také změny *ę* v *e*, lze dobře chápati, poněvadž se *ǫ* asi změnilo v *ǫᵘ* nebo *ų* a zavřenější vokál ztrácí nosovost snáze než otevřenější; některé jiné znaky: *u* < *vŏ*, časné *i* < *y*, tvar *sega*, kdekoliv se s nimi setkáme, jsou vždy známkami srbského zabarvení. Také v Cloz. je *u* za *ǫ*, *i* za *y*, ak. pl. тѧ m. тъı (srov. srch. *te* z analogického **tę* [podle *jęˇ* místo *ty*]).

2. Nářečí se záměnou nosovek; jsou to asi nářečí Zogr. a Assem.

Pozn. V Ps. Sin. nelze konstatovati tuto změnu; srov. Kulbakin, Už. fil. 4, 1924, 178; vydání Geitlerovo poskytuje v té věci zcela klamný názor o nářečí Ps. Sin.

3. Nářečí se změnou *ǫ* v *o:* takové nářečí je v Ps. Sin.

Pozn. O Euch. Sin. podle vydání Geitlerova nelze říci, do které skupiny z těchto tří náleží.

Skupinu A 1 charakterisují ještě druhotné znaky: *z* m. *dz* a *sc* z *sk* před ѣ, и (z difthongu *oi̯*). V skupině A 2 je *st* v Assem. a snad i v nářečí písaře Zogr.; v reflexích hlásky *dz* se jistě

tyto dvě památky rozcházejí: v Zogr. místo *dz* je *z* (alespoň v některých postaveních), ale v Assem. je *dz* zachováno.

Ve skupině A 3, totiž v Ps. Sin., je *dz* a *st*. V Euch. Sin., je-li věrná jeho obvyklá charakteristika, proniká nářečí se *z* m. *dz* (ale se zachovaným *sc*?).

330. Ve skupině B, jež zachovala silné *ъ*, také možno rozeznávati:

1. nářečí s vokalisací *ъ* v *e*;
2. nářečí, jež zachovala silné *ъ* beze změny.

K prvním náleží nářečí Supr. i nářečí předlohy první jeho části; nářečí opisu má k tomu změnu *dz* v *z* a *sc* v *st*. K druhým náleží nářečí Sav., předlohy Ostrom. a předlohy druhé části Supr., snad i nářečí Mak. zl. a Mak. hl. zl. V celé té skupině je změna *dz* v *z*, ale není shody ve změně *sc*: Sav. zachovává *sc*, ale předloha Ostr. a druhé části Supr. je mění v *st*.

331. Vyskytly se pokusy lokalisovati přesněji nářečí Sav.; Vondrák soudil (Altk. Gr.[2] 32), že Sav. je psána nejzáze na severovýchodu bulharského území, snad u Slovanů, kteří později byli asimilováni Rumuny v oblasti staré Dacie při hranicích Slovenska nebo spíše území maloruského. Avšak není dosti důvodů pro takovou lokalisaci; nelze určovati památku jediné podle výrazu **господа** místo **гостиница**; nevíme, užil-li toho slova písař nebo překladatel; ba, kdo může za to ručiti, že nebylo v starých nářečích čistě jihoslovanských. — Co se pak týče 14 dokladů na **-тъ** v 3. sg., z nichž 5 je opraveno na **-тъ**, totéž **-тъ** se vyskytá ojediněle nejen v Sav., ale i v Supr. a Assem.

332. Nejzajímavější jest otázka o původu Supr. Vondrák klade tuto památku do východní oblasti blízko k území ruskému (Altk. Gr.[2] 34—35), dovolávaje se *ro-* z *or-* na počátku slov (v. § 79). Avšak, jak jsme viděli v § 79, skupina *ro-*, *lo-* z pův. *or-*, *ol-* na počátku slova jest i v jihoslovanských nářečích, jež nesouvisí s jazykovou oblastí ruskou nebo západoslovanskou. Jiných důvodů pro myšlenku Vondrákovu nelze uvésti.

Jazyk Supr. je třeba ještě podrobně zkoumati. — Zajímavé jsou doklady koncovky **-га** v gen. sg. zájmenného skloňování: **нѣкога** 275 23, **кога** 435 22, **конега** 441 20, **юга** 509 21, **вьсѣкога** 457 13; pro **оу** m. **въ**: **оу прѣлъсти** **вѣдаѫ** 27 16—17.

Z jiných znaků, méně pronikavých, ale přece patrných, lze uvésti instr. sg. *a*-kmenů **женѫ** (v. § 187) a instr. sg. n. **-ъмь** (v. § 142).

333. V pozdějších památkách se stsl. podkladem je tento původní jazykový podklad více zatemněn a do popředí vystupují — zvláště v hláskách — jazykové znaky toho prostředí a té doby, k níž náležel písař. Mezi těmi pozdějšími památkami lze stanoviti čtyři redakce nebo čtyři skupiny památek: a) *památky bulharské redakce* neboli tzv. *středobulharské,* b) *památky srbské redakce,* c) *památky české redakce* a d) *památky ruské redakce.* Jazyk všech těchto památek se souborně nazývá *jazykem církevněslovanským.*

Uvedené skupiny neboli redakce památek lze snadno rozeznati podle těchto znaků.

A. Středobulharské památky (počínající 12. stol.) se liší od ostatních zvláštním užíváním nosovek ѫ a ѧ: obyčejně po ш, ж, v některých i po ч, ц a po *j* bývá ѫ místo ѧ a naopak po palatálních p̂, l̂, n̂ místo ѫ bývá ѧ; ztráta jerů jeví se tím, že se libovolně užívá písmen ъ a ь nebo vůbec jen jednoho z nich.

B. Srbské památky mají jediné ь pro zvuk, v němž splynuly v srbštině oba jery, mají ѹ místo ѫ, є místo ѧ, zaměňují ѹ a ъ, někdy také ѣ a є; v tvarosloví karakterisují srbský jejich původ: gen. sg. f. женє, водє a instr. sg. f. водовь (čtlo se patrně *vodoų*).

C. V českých památkách, jako na př. v Praž. zl. je з na místě stsl. жд (z *dj*), ц na místě stsl. шт (z *tj* a *kt*), skupina шч na místě stsl. шт (z *stj* a z *sk* před *j* nebo před palatálním vokálem), skupina *dl* (na př. модлитвѹ v Praž. zl. I B 13—14), labiál se palatalisuje bez *l* epenthetického (na př. земьа m. земльа v Praž. zl. I B 26), ѹ je místo ѫ, ш místo palatalisovaného *s* (*ś*, na př. вїшн = вьси, вїшѣчьскаѣ v Praž. zl. I B 5 a I B 2).

D. Ruskou skupinu, v jejímž čele je Ostr., charakterisuje: ѹ místo ѫ, ꙗ nebo а místo ѧ, ж a ч místo жд a шт (z *d'*, *t'* < *dj*, *tj*), ър, ьр, ъл místo stsl. ръ, рь, лъ, (ль) mezi souhláskami.

Drobné dodatky a opravy.[1])

K § 4, str. 4. Není důvodu připisovati slovo сокачии cyr.-met. jazyku.

K § 6, str. 6. Nahtigal přesvědčivě dokazuje, že písmena Ѳ byla v původní hlaholici, v. Doneski k vprašanju o postanku glagolice 1. (Razprave, izd. Znanst. društvo za human. vede v Ljubljani 1, 1923, 135 n.).

K § 10, str. 7. K literatuře o hlaholici srov. ještě: Durnovo, Zur Entstehung der Vokalbezeichungen in den slav. Alphabeten, ZslPh. 3, 1926, 368 n. a Kulbakin, Можно ли считать доказанной греческую основу глаголици? (Сборникъ Русск. Археолог. Общества въ королевствѣ СХС. 1, 1927, 33–39.

K § 12, str. 8 n. Text Markova evangelia z Mar. s různočteními ostatních stst. rukopisů jest vydán ve spise J. Vajse, Evangelium sv. Marka a jeho poměr k řecké předloze, v Praze 1927; o této otázce srov. též Vajs v Slavii 3, 1924, 470 n.

K § 12, str. 9. K *MisK.*: Arasimovič, Slavia 6, 1927, 18—27.
K *Zogr.*: Grunskij o jeho syntaxi ve sp. Очерки по исторіи разработки синтаксиса славян. языковъ (IV. Приложеніе, str. 256—338), Jurjev 1911.

K § 12, str. 10. Ke *Cloz.*: opravy Vondrákovy edice (jeho vlastní) otiskl Noha v Čas. Matice moravské 50, 1926, 40 pozn.
K *Ps. Sin.*: Petrovskaja v Изв. 21, 1 kn., 1917, 279–319 (Мѣна глухихъ въ Син. Псалт.).
K *Euch. Sin.*: Vondrák, Studie z oboru csl. písemnictví, v Praze 1903 a Zachodnio-europejskie postanowienia pokutne w jęz. csł., Rozprawy Akadem. Umiej., wydział filolog. 40, 1903, 1—67.

K § 13, str. 12. K *Supr.*: Starší vyd. Miklosichovo (Monumenta linguae palaeoslovenicae e cod. Suprasliensi, Vindob. 1851); Marguliés, Der altkirchen-slav. Codex Suprasliensis, Heidelberg 1927; Diels v AslPh. 41, 1927, 115 n.

---

[1]) Kniha se tiskla po částech; tím se vysvětlují tyto dodatky i některé opravy. — Za laskavou pomoc při opravách i seznamu zkratek náleží dík dr. St. Petírovi, asistentu Slovanského semináře v Praze.

K § 13, str. 13. Nedávno uveřejněn byl ještě jeden zlomek cyrilský — *zlomky Zografské* — od Lavrova a Dolobka v RÉSl. 6, 1926, 5—38, též samostatně: Les feuillets du Zograph par P. Lavrov et M. Dolobko, Paris 1926.

K § 43, str. 33. K slovu отрѣшити srov. též Kurz ve Sborníku Zubatého *MNHMA* 1926, 428—438.

K § 50, str. 38. V pozn. k AslPh. 39, 15 n. přidej ještě »ib. 40, 1926, 22 n. a IF. 44, 1927, 76—78«.

K § 59, str. 45. O psaní redukovaného *i* v Cloz. srov. van Wijk v Slavii 6, 1927, 239 n.

K § 65, str. 48. Dodej: »v Zogr. L 21 37 оудавѣшѥ (Mar. въдавѣшѥ) a L 19 37 оучѧтъ (Mar. начѧтъ)«.

K § 85, str. 60. K literatuře v pozn. ještě van Wijk, Sl. 6, 1927, 233—238.

K § 97, str. 70. O složení hlahol. písmen pro *ju* a *jo* srov. Marguliés v AslPh. 41, 1927, 102 n.

K § 98, str. 71. Marguliés v AslPh. 41, 1927, 104 n. pokládá znaménko palatálnosti nad souhláskami za jev pozdní, který nesouvisí s orthografií Konstantinovou; s tím lze těžko souhlasit.

K § 134, str. 89. K *pozn.* o konc. *-ę/ě* další literaturu: Bubrich v Изв. 24, 1922, 1, 246 n. a v ZslPh. 2, 1925, 121 n. a Noha v ZslPh. 4, 1927, 64 n.

K § 137, str. 91. O přetvoření původních adjektiv *u*-kmenových, jako *ręzo-kъ*, srov. Trubeckoj v BSL. 24 (fasc. 73), 1924, 130—137.

K § 244, str. 151. K literatuře o původu tvaru part. prés. na *-y* srov. Otrębski, Prace lingw. ofiar. Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921, 10—16.

K § 253, str. 156. Do *pozn.* k literatuře o vidu v stsl. dodej ještě: van Wijk, IF. 45, 1927, 93—104 (význam imperfekta sloves perfektivních vykládá stejným způsobem, str. 101 n.).

Na str. 6, ř. 21 sh. má býti § 130 m. § 129.
» » 18, » 14 zd. v pozn. má býti небєсьскоѥѭ m. небєсьскоѥѫ.
» » 20, » 7 zd. má býti Črnčićovu m. Črničićovu.
» » 22, » 14 zd. » » *sędu* m. *sědú*.
» » 25, » 25 sh. » » § 15 m. § 16.
» » 33, » 4 zd. » » § 122 m. § 121.
» » 40, » 16 zd. » » *ym, yn, gd* m. *dm, dn, dg*.
» » 41, » 11 sh. » » кръıѫ m. кръıж.
» » 51, » 16 sh. » » ъ̋ѓ a ъ̔ѓ m. ъ̋ѓ a ѓ.
» » 52, » 3 sh. » » грѣдъıѫ m. грѣдъıж.
» » 52, » 19 zd. » » ъ̋ѓ, ъ̋ѓ a ъ̔ѓ m. ъ̋ѓ, ъ̋ѓ a ъ̋ѓ.
» » 53, » 15 sh. a 15 zd. má býti ъ̋ѓ, ъ̔ѓ m. ъ̋ѓ, ѓ (*l*, ъ̔ѓ).
» » 62, » 16 zd. » » ѣда m. ѣдѣ.
» » 64, » 18 sh. v nadpise má býti **vokálů** m. **vokálu**.
» » 69, 4 sloupec, ř. 8 sh. má býti дъıхати m. дъхати.
» » 78, ř. 19 zd. má býti въкрьѕѣтѣ m. въкрьѕѣтє.

Na str. 81, ř. 11 sh. má býti **orzgьje* m. **rozgьje*.
» » 84, » 20 sh. » » бѳ-зълобъ, расъпатн m. бѳ-злобъ, расъпатн.
» » 91, » 6 sh. » » кѣтръ . . . дъмъ m. кѣтеръ . . . дъмъ.
» » 92, » 15 zd. » » du. n.-a.-v. сынъ m. сынъ.
» » 102 » 6 sh. » » прѣдътеча m. предътеча.
» » 103, » 15 zd. » » **dǫbrovьčan-mъ* m. **dubrovьčan-mъ*.
» » 134, » 13 zd. » » (ижѳ) m. ижѳ.
» » 138, » 12 sh. » » za »сн« dodej »f. a n.«.
» » 145, » 22 sh. » » »infinitivním« m. »présentním«.
» » 162, » 7 sh. » » обрѧштѫ m. обрѣтѫ.
» » 170, » 19 sh. » » двизати m. дизати.
» » 172, » 15—13 zd. vypusť »stejně коуполѫ . . . коуповаахъ atd.«.
» » 173, » 2 zd. má býti съташнтѳ m. слъшнтѳ.

OBSAH.

Strana

Předmluva autorova III
Tabulka hlaholského a cyrilského písma a jejich číselné hodnoty V
Zkratky VI

ÚVOD.

I. Staroslověnský jazyk § 1—5 1
II. Staroslověnské památky § 6—14 4
Písmo § 7—11 5
A. Hlaholské památky § 12 8
B. Cyrilské památky § 13 11
Mluvnice staroslověnského jazyka § 14 14

HLÁSKOSLOVÍ (fonetika).

I. Hlásky jazyka praslovanského a jazykové skupiny jihoslovanské § 15—16 14
II. Hláskosloví jazyka Cyrilova a Metodějova a staroslověnských nářečí v 10.—11. stol. § 17—131 16
Nosovky (nasály) § 19—27 18
ѣ § 28—29 22
ѫ § 30—31 24
ъ, ь § 32—52 25
fonetická platnost jerů § 32—33 25
jejich změny v stsl. § 34—52 26
vokalisace jerů § 35—39 28
vynechávání slabých jerů § 40—42 30
předložky *vъz-* a p. a *ot(ъ)* § 43 32
záměna jerů § 44—50 33
zánik koncových jerů § 51 39
nové jery v cizích slovech § 52 39
Redukované ѫ, ѧ § 53—61 41
ѥ, ѩ, ѳ, ѹ § 62—65 48
Slabičné (sonantní) *r, l* § 66—78 49
Střídnice (reflexy) jihoslovanských skupin *ra, la, rě, lě,* vzniklých metathesí § 79—81 57
Samohlásky (vokály) na začátku slova § 82—91 . . . 58
Asimilace a disimilace vokálů; stahování § 92—93 . . 64
Střídání vokálů (ablaut) § 94—96 65
Palatální souhlásky *j, ŕ, l', ń,* § 97—101 70
Retné souhlásky + *j* (*l* epenthetické) § 102—105 . . . 73

Strana

Souhlásky ш, ж, ч, щ, з, с a skupiny шт, жд § 106—120 76
Změny skupin souhláskových a jiné drobné jevy souhláskové § 121—131 84

TVAROSLOVÍ (morfologie).

SKLOŇOVÁNÍ (deklinace) § 133—232 89
A. Skloňování jmenné § 134—205 89
I. Podstatná (a přídavná) jména muž. rodu § 136—171 . 90
1. *o*-kmeny a *u*-kmeny muž. rodu § 136—145 90
2. *jo*-kmeny muž. rodu § 146—147 97
3. Kmeny muž. rodu zakončené na *-o-* po palatálních souhláskách *c*, *dz* § 148—149 98
4. *i*-kmeny rodu muž. § 150—151 99
5. Souhláskové kmeny muž. rodu § 152—154 100
6. *a*-kmeny muž. rodu § 155—156 101
7. O vzájemném působení *o*-kmenů, *jo*-kmenů, *i*-kmenů a kmenů souhláskových § 157—171 102
II. Podstatná (a přídavná) jména střed. rodu § 172—183 110
1. *o*-kmeny střed. rodu § 173—174 111
2. *jo*-kmeny střed. rodu § 175—176 112
3. *s*-kmeny střed. rodu § 177—181 113
4. *n*-kmeny a *t*-kmeny střed. rodu § 182—183 116
III. Podstatná (a přídavná) jména žen. rodu § 184—195 . . 117
1. *a*-kmeny žen. rodu § 185—187 117
2. *i*-kmeny žen. rodu § 188—189 119
3. Souhláskové kmeny žen. rodu § 190—191 120
4. *ū*-kmeny žen. rodu § 192—195 121
IV. Jmenné skloňování přídavných jmen § 196—199 . . . 123
V. Jmenné skloňování participií § 200—203 126
VI. Skloňování číslovek § 204—205 129
B. Skloňování zájmenné § 206—222 131
I. Osob. zájmena азъ, ты a zvrat. zájmeno сѧ § 206—208 131
II. Zájmena neosobní § 209—222 132
1. Zájmena *o*-kmenová § 209—210 133
2. Zájmena *jo*-kmenová § 211—215 134
3. Tázací zájmeno чьто § 216 136
4. Tázací zájmeno къи § 217—218 137
5. Ukazovací zájmeno сь § 219—220 138
6. вьсь ‚omnis‘ § 221—222 138
C. Skloňování složené § 223—232 139
ČASOVÁNÍ (konjugace) § 233—286 144
A. Obecné poznámky § 233—253 144
1. Třídy sloves § 233 144
2. Koncovky osobní § 234—238 145
3. Tvoření časů § 239—241 148
4. Tvoření způsobů § 242 150
5. Jmenné tvary slovesné § 243—247 151
6. Složené tvary slovesné § 248—250 153
7. Vid slovesný § 251—253 154

Strana

B. Přehled časování podle tříd § 254—286 156
1. Slovesa první třídy § 254—265 156
Vzory časování sloves I. třídy § 257 158
Poznámky k jednotlivým tvarům § 258—265 . . . 161
2. Slovesa druhé třídy § 266—269 166
Vzory časování sloves II. třídy § 267 166
Poznámky k jednotlivým tvarům § 268—269 . . . 167
3. Slovesa třetí třídy § 270—278 168
Vzory časování sloves III. třídy § 273—274 . . . 171
Poznámky k jednotlivým tvarům § 275 173
4. Slovesa čtvrté třídy § 279—284 176
Vzory časování sloves IV. třídy § 281 177
Poznámky k jednotlivým tvarům § 282—284 . . . 178
5. Slovesa páté třídy (athematická) § 285—286 180

SKLADBA (syntax).

A. Skladba jednoduché věty § 287—306 182
1. Bezpodmětné věty § 287 182
2. Podmět a přísudek § 288—289 183
3. Užívání časů a způsobů § 290—291 184
4. Rozvíjecí členy větné § 292—301 185
a) Přívlastek a přístavek (atribut a aposice) § 293 186
b) Rozvíjecí členy v nepřímém pádě § 294—298 . 186
akusativ § 294 186
genitiv § 295 187
dativ § 296 188
lokál § 297 189
instrumentál § 298 190
c) Rozvíjecí členy v pádě předložkovém § 299 . . 190
d) Neohebná (neflexivní) slova (příslovce) § 300 . 191
e) Infinitiv a supinum § 301 192
5. Vazby participiální § 302 192
6. Zápor (negace) § 303 193
7. Oslovení (vokativ) § 304 194
8. Druhy jednoduchých vět § 305—306 194
B. Skladba souvětí § 307—321 196
1. Souvětí souřadné (parataxe) § 307—308 196
2. Souvětí podřadné (hypotaxe) § 309—321 197
a) Věty vztažné (relativní) § 310 197
b) Věty spojkové § 311—319 198
c) Dativ absolutní § 320 201
d) Nepřímé otázky § 321 202
DODATEK. O staroslověnských nářečích a o pozdních redakcích církevněslovanských rukopisů § 322—333 203
DROBNÉ DODATKY A OPRAVY 209